

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SVEND ERIK STYBE

FREDERIK DREIER

HANS LIV, HANS SAMTID
OG HANS SOCIALE TÆNKNING

WITH A SUMMARY IN ENGLISH
FREDERIK DREIER
HIS LIFE, CONTEMPORARIES AND
SOCIAL PHILOSOPHY

MUNKSGAARD

COPENHAGEN

*I Flokken af de mange artige, samfundsbevarende skønskran-
tende Skribenter vil han sandelig tage sig ud, denne ene vilde
Fugl med Falkeblikket og det skarpe Næb. Og den radikale
Ungdom vil have en Stamfader at se op til, der er ung som den
og tænksommere end den . . . Med Hensyn til Tankens Skarp-
hed og Følgerigtighed staar Frederik Dreier ikke tilbage for
Nogen, og hans Tænkning er solidt underbygget ved hans dob-
beltartede Kultur, den naturvidenskabelige og den socialøkon-
miske. Han er fuldstændig fri for Uklarhed; vi har ikke i Nor-
den en mindre blødagtig og mere mandig Skribent.*

Georg Brandes.

Copyright 1959 by Munksgaard

Printed in Denmark

Andreassen & Co. Bogtryk

FREDERIK DREIER

Portrætdkast af Carl Fiebig, som hævdes at være malet på hospitalet
efter hans død. I privateje.

UCCSKE AALUCSUKA

Munksgaard

COPENHAGEN 1959

Denne afhandling er af det filosofiske fakultet
ved Københavns universitet antaget til offentlig
at forsvares for den filosofiske doktorgrad.

København, den 23. september 1959.

Poul Jobs. Jensen,
h. a. dec.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	9
Indledning	11
I. MILIEU OG UDVIKLING	17
1. Slægten	17
2. Barndom og skoletid	23
3. Livsanskuelsen dannes	26
a. De sprogvitenskabelige impulser	27
b. Religiøse konflikter	31
c. Dreier og Stirner	37
d. En filosofi bliver til	44
4. En radikal klike	46
5. Ny viden	48
6. 1848	58
7. To små skrifter	64
8. Underlæge i Treårskrigen	76
9. Personligheden	80
II. DREIERS SOCIALE PROBLEMSTILLING	85
1. Indledende bemærkninger	85
2. „Arbejderklassen“ og enevælden	86
3. Begyndende storvirksomhed	87
4. Socialreformatoriske foreninger	89
5. Hippodrombevægelsen	91
6. Jernstøber Lundes piece	93
7. „Kjøbenhavnsposten“ og redaktør Grüne	95
8. Goldschmidt	100
9. Sammenfattende betragtninger	112
III. DREIERS FILOSOFI	114
1. Reformvirksomhed	114
2. Tro og Viden	123
3. Filosofiens grundlag	129
4. Dreiers positivisme og materialisme	137
5. Udviklingslæren	145
6. Proudhon	151
7. Familielivets udvikling	163

8. Ejendomsrettens udvikling	167
9. Statsmagten	173
10. Reform af undervisningen	176
11. Konkrete forslag til associationer	179
a. Skrædderassociationen	180
b. Den litterære association	184
c. Brugsforeningen	192
d. Den gensidige kredit eller folkebanksprincippet	196
12. Kommunens struktur	197
13. Landboforholdenes ordning	201
14. Internationalisme	206
15. En vurdering af Dreiers politiske tænkning	214
IV. DREIER OG HANS SAMTID	235
1. Dreier bliver kendt	235
2. Clara-Raphael-fejden	235
3. Angrebet på Goldschmidt	242
4. Striden indenfor „Arbejdsklassen“	250
5. Dreiers syn på de aktuelle politiske problemer	261
6. En brat afslutning	270
7. Varige spor?	278
Tillæg I. Dreiers manuskripter	285
Tillæg II. Afskrift af sygejournalen for Vilhelm Henrik Dreier fra sindssygehospitallet i Slesvig	289
Tillæg III. Forsøg på en psykiatrisk vurdering af Vilhelm Henrik Dreier af afdelingslæge Knud Nørgaard	292
Summary	295
NOTER	301
Personregister	313

FORORD

Min interesse for Frederik Dreier blev vakt, da jeg for 6–7 år siden under mine studier i den politiske idéhistorie fik kendskab til hans filosofi. Jeg blev klar over, at man her stod overfor en skikkelse, hvis tankeverden og virksomhed endnu ikke var udforsket i så høj grad, at den kunne sættes i relation til dansk åndsliv og til de politiske idéstrømningers udvikling. – Mit arbejde med Dreier førte mig i forbindelse med mag. art. *Mogens K. With*, som havde fået interesse for Dreier gennem sine litteraturhistoriske studier. Sammen forsøgte vi at skabe muligheder for en kommenteret udgivelse af Dreiers værker, både af de hidtil trykte og af dem, der kun forelå som manuskripter. Det var dog ikke muligt at sikre de nødvendige betingelser for en sådan udgivelse, og jeg besluttede da i stedet at udarbejde en afhandling om Frederik Dreier, hans samtid og hans tankeverden.

Jeg takker først og fremmest *Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi*, som i kraft af en bevilling fra *Statens almindelige Videnskabsfond* gennem to år gjorde det muligt for mig at bruge en væsentlig del af min tid til udarbejdelsen af afhandlingen. Endvidere har *Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse* og *Carlsen-Langes Legatstiftelse* betænkt mig med økonomisk hjælp, for hvilken jeg bringer min varmeste tak.

Jeg føler også trang til ved denne lejlighed at takke mine lærere i filosofi ved Københavns universitet, professorerne *Fritthof Brandt* og *Jørgen Jørgensen*, der gennem deres undervisning har givet mig mange impulser, som er kommet mig til gode i dette arbejde. Også de to historiske professorer *Sven Henningsen* og *Povl Bagge* vil jeg bringe en hjertelig tak – den første, fordi det var på hans initiativ, at jeg kom i forbindelse med *Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi*, og den anden for den interesse, han utvetydigt har givet til kende for mit arbejde, hvilket både har givet sig udtryk i råd og dåd.

At nævne alle dem, der igennem samtaler eller på anden vis har givet mig impulser, er ikke muligt her. Jeg føler dog særlig trang til at takke magister *Mogens K. With*, bibliotekar *Carl Dumreicher* og typograf *Hans Jørgen Pedersen*, der alle er Dreier-kendere, endvidere professor *Franz From* og overlærer cand. psych. *P. B. Johansen*, med hvem jeg har diskuteret Dreiers psyke og afdelingslæge *K. Nørgaard* for hans psykiatriske vurdering af V. H. Dreier, der er medtaget i tillæg III.

Endelig vil jeg takke dem, der har hjulpet mig med renskrivning og korrekturlæsning, samt personalet på Det kgl. Bibliotek og Arbejderbevægelsens Arkiv for hjælpsomhed og imødekommenhed.

Lyngby, d. 25. 9. 1959.

Sv. E. Stybe.

INDLEDNING

Den socialdemokratiske bevægelse i Danmark har haft en nogenlunde kontinuerlig udvikling, siden Louis Pio i maj og juli 1871 udsendte sine to små piecer: „Socialistiske Blade“. – Dette forhold synes at være forståeligt og let at begrunde, thi netop i 1870'erne og navnlig i 80'erne og 90'erne foregår det industrielle gennembrud for alvor i Danmark. Derved fremkaldes et stadigt stigende lønarbejderproblem, og den økonomiske baggrund for en stadig større uddybning af interesse modsætningen mellem arbejdsgivere og arbejdere bliver mere og mere åbenbar. Forudsætningerne for udviklingen af en arbejderbevægelse er klart til stede, og det er muligt at konstatere en ret nøje sammenhæng mellem den økonomiske strukturændring i det danske samfund og arbejderbevægelsens udvikling.

At behandlingen af arbejderbevægelsens sociale problemer først for alvor bliver taget op fra 1870 og fremefter synes også at hænge sammen med, at den offentlige interesse i 1850'erne og 1860'erne først og fremmest var koncentreret om de national-politiske og forfatningsmæssige problemer – i anden række kommer landbrugsproblemerne – deriblandt fæsteafløsning m. m. – Omend Næringsloven af 1857, blandt andet med lavsvæsenets ophævelse (gældende fra 1. jan. 1862), gav anledning til forskellige brydninger og modstand fra visse håndværkergrupper, forårsagede den dog ikke alvorlige politiske spaltninger endelige rejsning af nogen bevægelse med et klart udformet modprogram.

Udviklingen af en socialdemokratisk ideologi kan altså på mange måder motiveres fra 70'erne og fremefter. Det må derimod være rimeligt at anse fremkomsten af en socialdemokratisk bevægelse før denne tid for en anakronisme, idet Danmark ikke havde nogen større klasse eller gruppe, man kunne betegne som industriarbejdere. Ganske vist ser man tilløb til begyndende stordrift og centralisering af produktionen i 40'erne, men ikke i så udstrakt grad, at der kan blive tale om en så stor gruppe af industriarbejdere, at det kan give anledning til lønarbejderproblem i moderne forstand og deraf følgende politisk partidannelse! Afviklingen af lavs-

væsenet gav nok problemer, men disse var mere småproducentproblemer end egentlige lønarbejderproblemer.

Man kan derfor nok undre sig over, at man i fremstillingerne af den danske arbejderbevægelses historie ser, at der allerede i slutningen af 40'erne og i begyndelsen af 50'erne blev fremsat gennemtænkte socialistiske teorier af den ganske unge mediciner Frederik Dreier, at der af ham blev udgivet et socialistisk ugeblad, og at der i det hele taget både var en gruppe akademikere og en gruppe arbejdere, der diskuterede socialismen, ja, at der endog i selve „Foreningen for Arbejdsklassens Vel“ var bestræbelser i kooperativ og socialistisk retning.

Vi står altså her overfor et problem med mange sider, psykologiske såvel som sociale og økonomiske. – Hvordan kan man forklare, at der på dette tidlige tidspunkt faktisk bliver gjort tilløb til en socialistisk bevægelse i Danmark? – Hvordan kan man forklare, at en ung mand fra et konservativt embedsmandshjem bryder med hele sit milieu og med sine traditioner for allerede i en alder af 20 år at stå frem med en velgennemtænkt verdens-, samfunds- og livsanskuelsesfilosofi, der står i skærende modsætning til alle dominerende retninger i dansk åndsliv på dette tidspunkt?

Vi ser her en ateistisk filosof på en tid, hvor den religiøse interesse i Danmark er koncentreret om Mynster, Martensen, Kierkegaard og Grundtvig – en filosof, der er materialistisk og positivistisk på en tid, hvor den hegelske idealisme ellers står i centrum for den filosofiske diskussion – en socialistisk og internationalistisk filosof midt i national-liberalismens store tid – en filosof, der skarpt sætter ind imod den opfattelse, at æstetikken er litteraturens formål på en tid, hvor J. L. Heiberg er den almægtige smagsdommer. – Har denne unge mand haft udenlandske kilder og forbilleder? Er hans teorier helt svævende og utopiske, eller afspejler de et forsøg på at løse problemer, der virkelig fandtes i det danske samfund på den tid? – Hvordan bliver disse teorier modtaget? Går de helt hen over hovedet på folk i datidens Danmark, eller findes der en vis grobund for dem? – Hvis det sidste spørgsmål kan besvares bekræftende, hvad er det da for en social og økonomisk situation, der kan skabe denne lydhørhed, og hvorfor løber Dreiers bestræbelser på at danne et socialistisk arbejderparti ud i sandet for først at blive taget op af andre i 70'erne?

For at kunne besvare disse spørgsmål er det nødvendigt at undersøge Dreiers udviklingsgang, hans påvirkninger fra udenlandske filosofiske retninger – specielt fra den socialistiske tænkning på den tid, og endvidere at analysere tidens sociale og økonomiske problemstilling – navnlig i København, hvor Dreier havde sit virke.

Det er dette, jeg vil forsøge i denne bog. Jeg håber derved at kunne give et billede – ikke alene af mennesket Frederik Dreier – men også af hans samtid, hans omgivelser, hans problemer og hans filosofi. Jeg vil derved berøre sociale og demokratiske strømninger i 1848's Danmark, som ikke i så høj grad hidtil har været genstand for grundige undersøgelser.

Frederik Dreiers liv og virksomhed er flere gange blevet behandlet i kortere artikler, og han omtales i flere historiske oversigtsværker over tiden omkring 1848; men nogen grundig behandling har endnu ikke været forsøgt. Da denne afhandling bygger på så primært kildemateriale som muligt, har disse arbejder kun haft betydning for mig, for så vidt som de har bragt mig på sporet af forskellige kendsgerninger, jeg selv på anden måde har søgt at verificere. Fremstillingen af hans udviklingsgang, hans påvirkninger og hans sammenhæng med de sociale bevægelser i samtiden bygger udelukkende på førstehåndsstudier. Med hensyn til helhedsvurderingen af hans filosofi og hans problemstilling er der også tale om nye synspunkter, som ikke tidligere er blevet fremsat. Derimod har jeg med hensyn til en del af det biografiske materiale bygget på Carl Dumreichers nedennævnte arbejde, som jeg har suppleret med egne undersøgelser. – Af primære kilder er der først og fremmest grund til at nævne hans efterladte papirer, der findes på Det kgl. Bibliotek. Et grundigt studium af disse har i stor udstrækning bevirket, at jeg har kunnet begrunde hans udviklingsgang og på mange måder kunnet supplere vor viden om hans tænkning.

Den vigtigste kilde for min biografiske fremstilling er vennen *Rudolf Varbergs* biografi og karakteristik, der udkom som 3 fortløbende artikler i „Fædrelandet“ d. 21.–23. juli 1853, kun et par måneder efter Dreiers død. Andre biografiske oplysninger om Dreier har vi fra *Ditlev Langkjærs* erindringer, der er opbevaret på Universitetsbiblioteket. Disse når dog ikke Varbergs artikler i forståelse og dybtgående karakteristik, men de giver flere interessante småtræk om Dreier og hans kreds. Begge disse skildringer er udgivet af bibliotekar *Carl Dumreicher* i hans personalhistoriske afhandling „Omkring Frederik Dreier“ i „Ex Bibliotheca Universitatis Hafniensis“ fra 1920. Dumreicher har suppleret disse artikler med en række oplysninger om Dreiers slægt, som også er kommet mig til gode. Blandt andet havde Dumreicher under sit arbejde været i forbindelse med den da over 90-årige justitsråd Sophus Ring, der som ung kom i det dreierske hjem og personligt havde kendt de forskellige familiedlemmer. – Til belysning af Dreiers biografi og personlighed tjener også en del breve fra Dreier og andre medlemmer af hans kreds til den

fælles ven Carl Koch; de blev udgivet i „Personalhistorisk Tidsskrift“, 67. årg. 1948.

Et lille kvart århundrede efter Dreiers død blev han bragt i erindring af *Otto Borchsenius* i „Nær og Fjern“ i en artikel, som senere udkom i hans bog „Fra Fyrreerne“ 1.–2. Række, Kbh. 1878 (i artiklen „Socialdemokrater for en Snes Aar siden“). Først og fremmest supplerer Borchsenius vort indtryk af kredsen omkring Dreier med sine skildringer af Anton Rosing og Carl Otto.

Den hidtil udførligste skildring af Frederik Dreier er givet i *C. E. Jensen* og *F. J. Borghjerg*: „Socialdemokratiets Aarhundrede“ 2. bd. Kbh. 1904. I denne behandling bliver Dreier sat i forbindelse med de politiske begivenheder i tiden; men fremstillingen er ret løs og tilfældig, og man har indtrykket af, at formålet mere har været at vise Dreiers radikale og socialistiske indstillings overensstemmelse med århundredskiftets socialdemokratiske doktriner end at forklare hans tænknings sammenhæng med hans egen tids sociale og filosofiske forudsætninger. I fremstillingen er der endvidere enkelte konkrete fejl, der bidrager til at forrykke billedet af ham.

Harald Høffding har behandlet Dreiers filosofi i „Danske Filosofer“, Kbh. 1909. Han interesserer sig især for Dreiers erkendelsesteori og naturfilosofi, som han analyserer nærmere, men han kommer derimod kun meget lidt ind på Dreiers socialreformatoriske idéer, som er det egentlige og endelige formål med Dreiers filosofi.

Foruden disse nævnte skrifter om Dreier er hans liv og virksomhed blevet behandlet i en del artikler og kronikker i dagblade, tidsskrifter, leksika og historiske og litteraturhistoriske værker. Som de betydeligste og fyldigste skal nævnes *Jul. Bombolts* to artikler i „Socialisten“ fra 1927–28 og *Oluf Bertolts* omtale af ham i „Dansk biografisk Leksikon“ og i „En bygning vi rejste“ bd. I. – Nordmanden *Arvid G. Hansson* og en ung dansker *Rudolf Nielsen* har skildret ham henholdsvis i bogen „Moderne kjættere“ og i en lille piece „Frederik Dreier. Et studie i dansk aandsliv“, 1921. Disse artikler og skrifter bringer dog intet nyt udover, hvad man kan læse i de ovenfor nævnte trykte behandlinger.

Endelig skal nævnes *Georg Brandes'* kronik fra Politiken 1902 (findes i „Saml. Skrifter“ Bd. 15, Kbh. 1905); den er formet som en manende appel til ungdommen for at vække interesse om Dreier, hvilket også lykkedes. Carl Dumreichers interesse for Dreier er ifølge hans eget udsagn fremkaldt af denne artikel.

Med min skildring af Dreier har jeg ikke til formål at udbrede egne doktriner eller at give udtryk for egne personlige stemninger og menin-

ger om tilværelsen. Personligt føler jeg mig meget lidt åndsbeslægtet med Dreier, og selv, hvor jeg har lignende anskuelser, er det i væsentlig grad ud fra andre motiver. Netop derfor er der mindre chance for, at jeg har foretaget en uberettiget identifikation af ham med mig selv, hvad der altid kan rumme en fare ved udarbejdelsen af en biografi. – Min interesse for Dreier er fra først af forårsaget af en umiddelbar undren over denne helt afstikkende skikkelse i dansk åndshistorie, en undren, der fik mig til at gå i gang med at søge at udrede de psykologiske og socialpolitiske tråde, som kunne gøre denne personlighed og hans tankeverden og virksomhed mere forståelig.

I

MILIEU OG UDVIKLING

1. Slægten.

For forfattere af biografier i slutningen af forrige århundrede var det en rimelig tanke, at skulle man tegne et billede af en personligheds udvikling, måtte det ske ved en redegørelse for vekselvirkningen mellem arv og milieu. Denne fremgangsmåde har vist sig meget mere kompliceret at fastholde, end man dengang troede. Moderne arvelighedsforskere har vist os, at det indtil videre har været en umulig sag klart at påvise arvelige anlæg for de mere komplicerede egenskaber f. eks. af emotionel og intellektuel art. Det vil derfor være en overordentlig betænkelig sag overhovedet at gøre forsøg på at finde frem til hvilke elementer i personligheden, der beror på arvelige faktorer, og hvilke, der er betinget af milieuets påvirkning.

Men selv om vi erkender umuligheden af at abstrahere arv og milieu fra hinanden, forudsætter forståelsen af en personlighed og dens virke, at man har undersøgt afstamningen og forholdet til de mennesker, der efter al sandsynlighed har haft mest betydning for personens tidlige udvikling, nemlig familie og navnlig forældre. Jeg skal derfor indlede Dreiers biografi med en redegørelse for hans slægtskabsforhold.

Det er uden tvivl hos Dreiers fader, assessor ved hof- og stadsretten *Vilhelm Henrik Dreier* (21/4 1798 – 13/10 1865), at vi i første række kan finde træk, der kan give os fingerpeg til forståelse af sønnens personlighed. En undersøgelse af faderens skæbne peger klart hen på sjælelige træk, som vi også kan spore hos sønnen, og som man ikke kan komme udenom, hvis man skal forstå nogle af de grundlæggende motiver for hans virksomhed. I hvor høj grad arv eller milieu har spillet ind kan dog næppe fastsættes.

Da assessor Dreier i 1836 fik tildelt doktorgraden for en juridisk afhandling, som var blevet indsendt på opfordring, skrev han i „Acta solennia“, 1837, en kort selvbiografi, der klart viser en selvstændig og ikke helt almindelig mand med store vanskeligheder på grund af stærke nervøse

hemninger¹. Denne skildring – suppleret med oplysninger andre steder fra – giver et ret godt billede af hans udvikling og personlighed.

Assessor V. H. Dreier var søn af højesteretsadvokat *Henrik Dreier* (1767–1837) og hustru *Dorothea Margrethe Hennings* (d. 1826)². Farfaderen, *Andreas Losius Dreier*, var renteskriver i generaltoldkammer- og kommercekollegiet. Morfaderen var den bekendte generaldirektør for kirurgien i København, *Wilhelm Hennings* (1716–1794)³, indvandret købmandssøn fra Glückstadt, gift med *Dorthea Margrethe Eichler* (døbt 1734 – begr. 1762).

Vilhelm Henrik Dreier, Frederik Dreiers far, fik privatundervisning til sit 15. år, en undervisning, der dog – på grund af de knappe økonomiske kår i hjemmet – indskrænkede sig til en time daglig. Som 15-årig blev han indskrevet på Metropolitanskolen, hvor også hans tre sønner senere skulle komme til at gå. Allerede et par år efter dimitteredes han til universitetet med et så godt resultat, at han modtog universitetets prisedalje i sølv. Derefter kastede han sig over det juridiske studium, men måtte allerede efter et års forløb holde op på grund af en nervesygdom, der i to år umuliggjorde det for ham at studere. Han begyndte dog igen, og bl. a. lykkedes det ham, gennem økonomiske understøttelser fra Frederik d. 6. og fra geheimestatsminister A. W. Moltke, i 1822 at afslutte sin juridiske embedseksamen med karakteren *laudabilis*. Efter at have forsvaret en licentiatdisputats 1823⁴ blev han udnævnt til notar ved det juridiske fakultet. I 1827 blev han udnævnt til assessor ved Kongelig Landsover- samt Hof- og Stadsretten. I 1824 giftede han sig med den nedenfor omtalte Irma Klein og levede et lykkeligt ægteskab med hende.

Det fremgår af hans selvbiografi, at han gang på gang blev hæmmet i sit arbejde af nervesygdomme, og han måtte flere gange tage orlov på grund af sit helbred, på et vist tidspunkt helt op til halvandet år. – Denne nervesygdom tog efterhånden sådan overhånd, at han allerede i 1843 måtte give helt op og tage sin afsked med pension tre år efter, at han havde erhvervet justitsrådstitlen; d. 11/12 1847 blev han indlagt på sinds-sygeanstalten i Slesvig som uhelbredeligt sindssyg.

Det er naturligvis af største vigtighed at få noget at vide om arten af denne sindssygdom. Muligvis kan vi her få et fingerpeg i retning af arvelige dispositioner, og navnlig kan vi få mulighed for at sætte os ind i de oplevelser, Frederik Dreier som dreng og ganske ungt menneske har haft i hjemmet. Faderens psykiske dispositioner, der til sidst blev til sindssygdom, må antageligt have hvilet som et knugende tryk over hjemmet, et tryk, der på flere måder kan gøre den ældste søns reaktioner forståelige for os.

Vi har beretninger fra to mænd, der begge kendte justitsråd Dreier godt; de giver et glimt af ham i begyndelsen og slutningen af hans liv og lader os ane lidt om hans psykiske vanskeligheder. Den ene er *Thomas Overskou*, der i sine livserindringer omtaler ham fra sommeren 1812, da de sammen gik til præst hos den rationalistiske stiftsprovst *H. G. Clausen*, faderen til den senere professor og politiker *H. N. Clausen*. Overskou karakteriserer her *V. H. Dreier* som et „dybtøpfattende, religiøst Gemyt, som netop af denne Confirmandforberedelse senere meente at være indført på en naturalistisk Gudsbetragtning, der saaledes gik imod hans pietistiske Aandsretning, at den kvalte ham med Anger og Grublerier, hvorved han nogle Aar førend sin tidlige Død blev sindssvag“⁵.

Den anden er *M. A. Goldschmidt*, der i sommeren 1851 aflagde et besøg på sindssygeanstalten i Slesvig. Han skildrer sine indtryk af justitsråd Dreier i „Nord og Syd“⁶; han fremhæver, at der ikke var tegn på „Vanvid“, men karakteriserer hans sygdom som en tilstand af dyb Melankoli, der undertiden medfører Heftighed, men ofte afløses af lyse Mellemrum“. Dreier kunne tydeligt huske, at han havde spillet skak med Goldschmidt ni år forinden, og han talte fornuftigere om politiske og litterære emner „end mangan Mand, der faar sin Klogskab trykt“. Dreier skulle endvidere have gjort nogle bemærkninger om, hvor megen indflydelse viljen har på sindssygdommen, dog mente han, at han var for gammel til at have den vilje, der behøvedes. „Sørgmodigst var det, at han var ved at gaae iseng, skjøndt Klokken kun var 5“. – Temaet med viljens indflydelse på sindssygdommene vil vi træffe gang på gang hos sønnen i hans tidlige manuskripter. Hans filosofi og hele virksomhed må ses som „viljens“ anstrengelse for at komme de tendenser til livs, som han har fælles med faderen, og som faderen gik i stykker på.

Det har vist sig, at den gamle sygejournal endnu befinder sig i det nuværende Landeskrankenhaus Schleswigs arkiv, og med velvillighed fra justitsråd Dreiers efterkommere og fra sygehusets side er det lykkedes mig at få en afskrift. Denne sygejournal bekræfter, hvad vi allerede ved om *V. H. Dreiers* fremragende evner, hans ærgerrighed, hans lykkelige ægteskab og hans tilbagevendende sindslidelser. En del nye træk føjes til: Hans sindssygdom havde fra hans attende til hans tyvende år givet sig udslag i den tvangstanke, at han skulle leve evigt. Han forsøgte selvmord ved at styrte sig ud fra et vindue, men forsøget mislykkedes, og efterhånden blev han igen rask. – Andet anfald af sygdommen, der havde samme karakter som det første, satte ind i hans 35. år og varede ligeledes et par år, hvor han var fuldstændig uarbejdsdygtig. – Det tredje anfald kom til at vare resten af livet og bragte ham til sindssygehospitalet

i Slesvig d. 11. dec. 1847. Hans tilstand i årene før han blev indlagt skildres som følger:

„Er zeigte sich bald müssig, bald sehr eifrig und thätig, spielte mit Lust Schach, unterrichtete seine Kinder und ging viel umher, während er bisweilen nicht von der Stelle zu bringen war. Überhaupt legte er eine grosse Veränderlichkeit an den Tag und ging oft von einem Extrem zu dem anderen über, hielt selbst zu Zeiten weniger an seinen Ideen fest. Seine sonstige Geisteskräfte sind ungeschwächt. Vor 2 Monaten scheint eine maniakalischen Aufregung eingetreten zu sein, die seine Aufnahme in einem Spital veranlasste“.

Ved indlæggelsen var han opstemt, meget talende og syngende, sov kun lidt, men angav at befinde sig fuldstændig vel og aldrig at have følt sig så lykkelig som på hospitalet; endvidere havde han „eine sehr hohe Meinung von sich und seinen seltenen Talenten und Fähigkeiten, die er stets geltend zu machen sucht, indem er hinzufügt, jegliche Arroganz sei ihm von je her ferne gewesen“. Denne exaltation varer et halvt års tid og giver sig undertiden udslag i, at han river sine klæder i stykker, smører med sin afføring m. m., så han ofte må sættes i spændetrøje. Senere går manien over til en melankolsk sindstilstand; hele tiden er han behersket af sine religiøst farvede tvangsideer, og efterhånden bliver han mere og mere ligegyldig overfor alt undtagen mad og drikke. Det sidste år af hans liv konstateres „grosser Verfall der psychischen und physischen Kräfte“, men ellers har han hele tiden bevaret sin interesse for skakspil og læsning. Den 13. okt. 1865 noteres endelig: „Ein apoplectischer Anfall machte heute plötzlich seinem Leben ein Ende“⁷. Det oplyses endvidere i sygejournalen, at der har været mere sindssyge i familien, idet to mostre har været „schwachsinnig“, hvilket med den tids terminologi nærmest har svaret til, hvad vi nu ville kalde „sensitive“ eller „selvusikre“ psykopater, mennesker, der hverken er sindssyge eller åndssvage, men er ustabile med ringe initiativ, ustandselig grublende over småting, skrupuløse og bekymrede. En søster til V. H. Dreier angives at have lidt af epilepsi og havde længe opholdt sig på „Bechtrup“ (Bidstrupgaard?) „in wahn-sinnigen Zustände“ (se iøvrigt tillæg II).

I tillæg III har jeg medtaget afdelingslæge Knud Nørgaards „Forsøg på en psykiatrisk vurdering af tilfældet“. Læge Nørgaard hævder, at der nu så længe efter kun kan opstilles usikre gisninger om arten af sindssygdommen. Som den mest nærliggende mulighed kunne man måske nævne den manio-depressive psykose, men billedet er i så fald ret atypisk. Formentlig er den familiært (arvemæssigt) betinget.

Ifølge de portrætter, vi kender, synes der at have været ydre lighed mellem far og søn⁸. Dette gælder især, hvis man ser på det oprindelige

daguerrotypi af Frederik Dreier, der navnlig for blikkets vedkommende er blevet forvansket ved den senere fotografiske retouchering. På originalen virker det ikke så fanatisk stirrende, men snarere drømmende. Fader og søn har den samme brede pande, det samme lidt fjerne blik, især karakteriseret ved, at øjnene sidder langt fra hinanden. Overhovedet er deres ansigtsform hinanden meget lig.

På mødrene side tilhørte Dreier en udpræget københavnsk borger- og købmandsfamilie, familien *Klein*.

Hans mor *Irma Vilhelmine Klein* (22/1 1801 – 15/2 1856) var yngste datter af silke- og klædekræmmer *Ludvig Vilhelm Klein* (1762–1802) og hustru *Mette Marie Klein* f. Høyer (1770–1847). I 1824 blev hun gift med den nybagte lic. jur. Vilhelm Henrik Dreier.

Mundtlig overlevering fremhæver hende som en sympatisk, rolig og kultiveret personlighed. Dog syntes hun i ingen henseende at have haft karaktertræk, som kan kaste lys over sønnens fremragende begavelse og ejendommelige personlighed. Dreier benævner hende selv i et brev til Carl Koch som „gødheden selv“⁹. Ellers giver overleveringen ikke træk, der kan karakterisere hende som menneske. Nogen let tilværelse har hun ikke haft. Hendes mands sindslidelse må til tider have gjort forholdene i hjemmet yderst vanskelige.

I ægteskabet fødtes fire børn. I 1825 en datter, som imidlertid hurtigt døde, denne bogs hovedperson *Frederik Henrik Hennings* (16/12 1827 – 9/5 1853), *Ditlev Theodor* (26/6 1830 – 18/6 1857) og *Peter Emil* (27/12 1832 – 22/10 1892).

De tre brødre var meget forskellige.

Den mellemste, Theodor Dreier, valgte samme levevej som sin far og farfar og blev i 1852 cand. jur. 1856 blev han kancellist i justitsministeriet, men døde det følgende år af tyfusfeber. Han skulle på mange måder have været Frederik Dreiers modstykke. Han var både med hensyn til klædedragt og manerer meget formfuldendt. Han levede „i Forstaaelse med den bestaaende Samfundsorden, navnlig i moralsk Henseende, og ønskede at opretholde den, fordi han vidste, at hans Fremtidsplaner da vilde beholde Ordet og Magten“¹⁰. Han synes ikke at have stemt særlig godt overens med nogle af brødrene og er i hvert tilfælde gået helt modsatte veje end sin ældre broder. Tilsyneladende har de dog korresponderet, medens Frederik Dreier var indkaldt som underlæge, og de har blandt andet været enige om, at hjælpen fra russerne var en „forskrivelse til Fanden“,¹¹.

Den yngste af de tre brødre, Peter Emil, var en helt tredie type. Han var rund og jovial og karakteriseres som en stor spilopmager og dameven. Han var allerede som ung meget velset overalt og havde talrige venner. Sin store bror skal han have set op til. I 1853 blev han farmaceut, og allerede året efter udvandrede han til U.S.A. Han slog sig ned i Chicago, hvor han oprettede et apotek, og til trods for at han ikke var nogen særlig energisk natur, gik det jævnt godt. I 1889 overlod han apoteket til sin søn og blev selv udnævnt til dansk konsul. Han blev midtpunktet for den kreds af danske, der samledes i Wilkens kælder og dannede en dansk-amerikansk „Dreiers Klub“, som blandt sine medlemmer bl. a. talte professor N. C. Frederiksen, magister Clemens Petersen, billedhugger Gelert og de to landflygtige danske socialistførere Pio og Geleff. (En ung mand, der havde ansættelse hos konsul Dreier, Laurits Grønlund, læste Frederik Dreiers skrifter og blev så inspireret af dem, at han gav sig til for alvor at studere socialismen. Han fik senere en fremtrædende stilling i datidens amerikanske arbejderbevægelse¹². Konsul Dreier, der iøvrigt ikke selv var socialist, var meget alsidigt interesseret; han var en kyndig ornitolog og læste adskilligt. Han bevarede hele sit liv forbindelsen med Danmark, og han tog sig faderligt af Frederik Dreiers søn, Carl Dreier, da denne som ganske ung kom til U.S.A.¹³.

Således var altså Frederik Dreiers familie og det milieu, han voksede op i, en udpræget københavnsk borgerslægt bestående af embedsmænd og handelsfolk. Økonomisk set har det været et trygt milieu, omend der ikke har været tale om nogen velstand, snarere om knappe kår. De tre drenge har ikke mærket nogen nød, og de har alle kunnet nyde en god uddannelse, der gjorde dem skikkede til at få stillinger på samfundets solside. Faderens tiltagende sindssygdом må dog have sat sig voldsomme spor i familien, hvad jeg senere skal komme nærmere ind på, spor, som har været afgørende for familiens mærkeligste medlem, den ældste søn, Frederik Dreier. – Det er værd at nævne, inden jeg forlader Dreiers familie, at en faster *Louise Charlotte Dreier* (1803–1874) også boede i hjemmet og synes at have spillet en betydelig rolle. Hun skildres som en overordentlig handlekraftig og karakterstærk dame og skal bl. a. have nægtet at give grevinde Danner timer i fransk. Det var hende, der på familiens vegne optrådte overfor skiftekommissionen, og det er fra hende, beretningen om Dreiers selvmord angives at stamme.

2. Barndom og skoletid.

Frederik Dreier fødtes d. 16. dec. 1827 i Vestergade 11. Vor biografiske hovedkilde, Rudolf Varberg¹, har ikke selv kendt ham før studentertiden, og hans skildring af Dreiers barndom må derfor bygge på andres udsagn. Han skildrer ham som et tænksomt og opvakt barn med en meget tidligt udviklet kritisk sans, „der var nøie forbundet med en inderlig Begeistring for Sandheden“. Selv i legene tålte han ingen usandhed eller snyderi, heller ikke at der indsneg sig noget, der stred mod legens idé. Han var heftig og opbrusende af karakter, men han var samtidig deltagende, tjenstvillig og hjælpsom. Også hans energi og virketrang var tidligt udviklet og gav sig udslag i lange fodture og udstrakt læsning. Fra Varberg stammer også følgende rørende beretning om en begivenhed fra Dreiers barndom. Som halv voksen dreng kom han en dag temmelig sent hjem. Grunden til hans fravær var den, at han på gaden havde mødt en syg arbejder, som vakte hans medlidenhed og hans trang til at hjælpe. Han havde fulgt den stakkels mand ud på hans fattige tagkammer på Christianshavn og havde stiftet bekendtskab med de elendige forhold, han levede under. Næste dag havde han ingen ro, før han havde været ude hos ham og havde bragt ham nogle klæder. Han lod sig ikke, siger Varberg, som de fleste blot et øjeblik gribe af en tom medlidenhed, „naar han blev greben, var det tilgavns, og saa lagde han ikke Hænderne i Skødet, eller slog sig til Ro med selvbehagelige Klager“.

I 1837 blev han indmeldt i Metropolitanskolen, den samme skole, hvor hans far havde gået, og hvor senere hans to brødre kom til at gå. Som følge deraf og naturligvis også på grund af sine gode evner fik han ret hurtigt friplads. Faderen kom iøvrigt til at spille en vis rolle for skolens dispositioner som repræsentant for forældrene, f. eks. da skolen, som en af de første i København, gik over fra delt undervisningsdag formiddag og eftermiddag til en sammenhængende undervisningsdag om formiddagen².

I sin skoletid havde Frederik Dreier ofte langvarige sygdomsperioder, men ikke desto mindre var hans vidnesbyrd for det meste gode³.

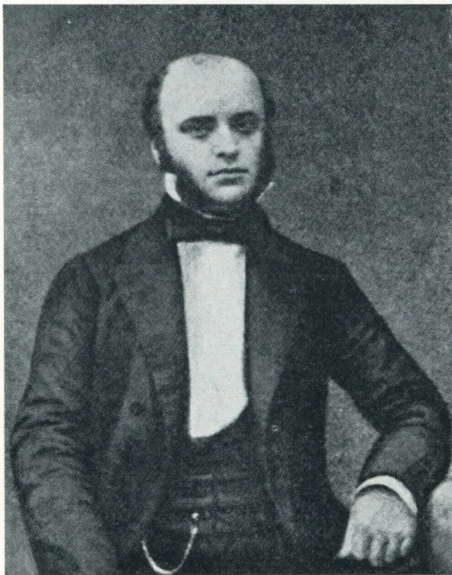
I skolens undervisning blev, som på andre af den tids latinskoler, hovedvægten lagt på bibringelsen af kundskaber i de klassiske sprog: latin, græsk og også hebraisk. Af andre fag lærtes tysk, fransk, ganske lidt engelsk, historie, aritmetik, geometri, geografi, naturhistorie, kalligrafi og gymnastik. Men medens undervisningen i de klassiske sprog tog en væsentlig del af tiden, var den tid, der blev brugt til de levende sprog, væsentlig mindre end i vore dages gymnasier; ligeledes blev matematik

og de naturvidenskabelige fag stærkt negligeret ⁴, hvilket faldt Dreier meget for brystet.

Dreier havde stort nemme for skolefagene og fulgte med i undervisningen med lethed uden at behøve at arbejde alt for meget. Desuden fik han tid til at begynde omfattende selvstudier – først og fremmest indenfor sprogvidenskaben. Han interesserede sig for de bestræbelser, der gik ud på at reformere retskrivningen, og som Rasmus Rask havde indledet i 1826 med sit „Forsøg til en videnskabelig dansk Retkrivningslære“, og som senere prof. N. M. Petersen havde fulgt op. Idéen med en fonetisk retskrivning tiltalte Dreiers selvstændige radikale indstilling, hans skarpe logiske forstand og hans trang til at sprænge alle gamle konventioner for en sag, der forekom ham fornuftig. Han lod sig ikke nøje med Rasks og N. M. Petersens system, men dannede en retskrivning, der var helt konsekvent og nøje fulgte udtalen; for ikke-kendere – det vil sige for alle andre end Dreier selv – var den aldeles ulæselig, hævder Varberg. Man må give ham ret efter at have forsøgt at tyde forskellige noter med denne retskrivning blandt Dreiers manuskripter. På dette punkt måtte han dog tidligt opgive sine radikale bestræbelser, hvis han overhovedet skulle gøre sig håb om at kunne formidle sine øvrige radikale anskuelser. Alle hans udgivne skrifter og alle manuskripter – bortset fra de ovenfor omtalte noter – er skrevet med den gammeldags ortografi.

Hans studier begrænsedes ikke til retskrivningsproblemerne alene. Hele sprogvidenskaben havde hans interesse; han var klar over, at et studium af sprogene var uhyre vigtigt, hvis man ville forstå menneskeligt liv som helhed. Endvidere var det en ypperlig introduktion til de encyklopædiske studier, han på længere sigt havde i sinde at foretage. Selv om han kun havde lært ganske lidt engelsk i skolen, læste han det med stor færdighed, han syslede med frisk og italiensk, han samlede og sammenlignede alle danske grammatikker og kunne på et vist tidspunkt sælge 29 af dem. Varberg angiver, at disse filologiske studier var hans væsentligste interesse indtil 1846, hvilket også stemmer godt overens med det billede, man kan danne sig af hans udviklingsgang på grundlag af manuskripterne.

Han havde dog også tid til andre interesser; allerede som dreng fordybede han sig i politik og begyndte omfattende filosofiske studier. I skoletiden søgte han desuden at komme i kontakt med begavede jævnaldrende, men fandt iflg. Varberg kun en enkelt, der „tilfredsstillede hans i visse Retninger saa kræse Smag“ ⁵. Den ven fra skoletiden, som Varberg omtaler, er den senere læge *Christian Gustav Lorenzen* (1826–1876), som vi skal høre om i forbindelse med Dreiers død. De to venner

Vilhelm Henrik Dreier

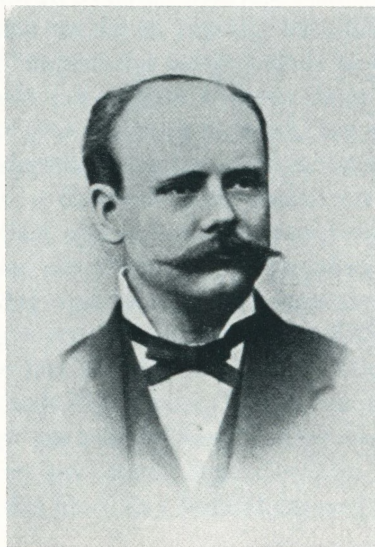
Fra Carl Dumreicher:
„Omkring Frederik Dreier“

Irma Vilhelmine Dreier
f. Klein

Efter daguerrotypi udlånt af
Det kgl. Biblioteks Billedarkiv

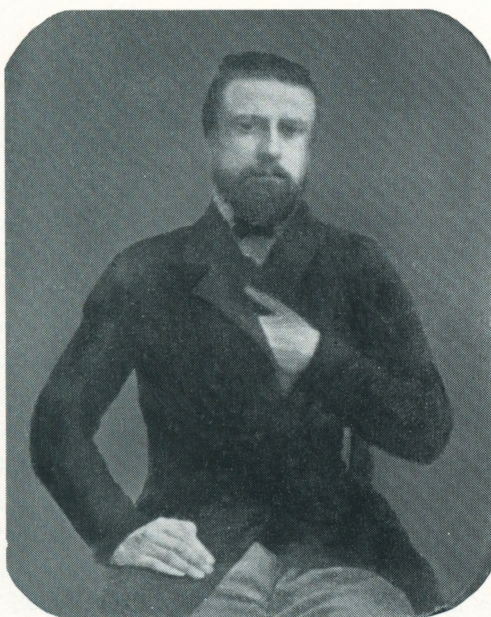
Dreiers søn

Carl F. H. Dreier

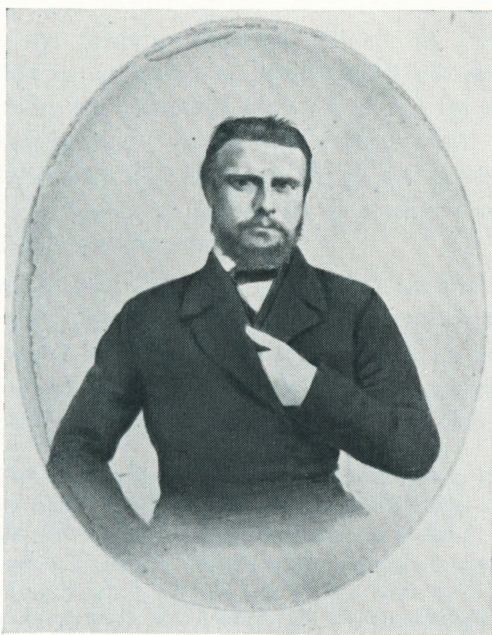
Efter portræt i Henrik Cavling:
„Fra Amerika“. 2. Kbh. 1897

FREDERIK DREIER

Cliché udarbejdet efter daguerrotypi, hvor det er tilstræbt med mindst mulig retouchering at komme saa nær originalen som muligt. Man får her indtryk af den unge dtømmer, og ligheden med faderen træder tydeligt frem. De halvt lukkede øjne og det indadvendte blik fremgår også af Carl Fiebigs maleri.

Det efter daguerrotypiet stærkt retoucherede saltpapirsbillede, der hidtil er blevet anvendt til reproduktion, og som er det almindeligst kendte af Dreier. Retouchøren synes næsten bevidst at have gjort ham til den fanatiske og myndige partistifter og -leder, en effekt, som navnlig er opnået ved retouchering af blikket og hånden (se s. 20 f).

kæmpede iøvrigt skoletiden igennem om at være nr. 1 i klassen – til sidst var det Dreier, der gik af med sejren ⁶.

Iflg. Varberg skulle Dreier allerede i sin skoletid være begyndt at skrive bidrag til „*Corsaren*“, det af Goldschmidt udgivne vittighedsblad. Han skulle have skrevet en del „vittige og bidende Artikler, dels for at revse Dumheden, dels for at paatale Uretfærdighed og Undertrykkelsen af de Svagere, til hvis Forsvar han altid følte et levende Kald“. Der er dog ikke andre træk, der kan bekræfte denne antagelse ⁷.

Varberg fortæller et pudsigt træk fra hans skoletid, et træk, der sikkert fortræffeligt karakteriserer den meget unge Dreier, og som iøvrigt bliver bekræftet af Dreier selv i et senere manuskriptfragment ⁸. Ved en kvartalseksamen fik Dreiers klasse den opgave at skrive en stil om skolelivets behageligheder, et emne, der unægteligt må tage sig noget mærkværdigt ud for de fleste skoledrenge; almindeligvis er det jo de ubehagelige sider ved skolelivet, der virker inspirerende på børns (og voksnes) fremstillingsevne. Emnet har også appelleret til hans udprægede sans for satirisk ironi, og han klarede derfor opgaven på sin egen måde. Med bidende ironi skildrede han alle de ubehagelige sider ved skolelivet som den højeste menneskelige lykke, hvorved han opnåede, hvad han ville; for det første ikke at gå på akkord med sandheden, for det andet at besvare stilopgaven efter dens ordlyd, og for det tredje at udlevere emnet til den latterliggørelse, det fortjente. Lærerne morede sig i smug meget over stilen og tog hemmeligt afskrifter, men udadtil gik det ikke an at lade en så respektstridig stil passere. Dreier fik et nul for stilen og et slet i opførsel, og endelig skulle han i hele skolens påsyn have en behørig irettesættelse. Dette blev ikke til noget, thi på den berammede dag skulle Dreier til sin første altergang, og man fik da et sikkert meget velkomment påskud til at eftergive irettesættelsen.

Et andet pudsigt træk fra et af hans sidste skoleår beretter han selv om i manuskriptet: „Sproglige Tilstande og Bestræbelser i Norden“. Her kritiserer han blandt andet Heibergs sprogfilosofi og gør sig lystig over dennes betragtninger over det nationale sprog og dialekterne, hvor rigssproget identificeres med folkets udødelige sjæl. Dreier fortsætter videre:

„Paa samme Tid som Danmarks, ja Verdens Johan Ludvig Heiberg udtalte disse gyldne Ord, levede der i Kjøbenhavn en hølilærd Medarbejder ved en stor Drengforkvklingsanstalt, lidt Hegelianer, stor Beundrer af Heiberg, end større af Madvig, men dog i høieste Grad selvstændig, ivrig i Aanden, haabende alt Godt af og for de Unge i Tid og Evighed, naar de kun fik den Latin og Græsk m. M. grundig indsnuset. Denne udmærkede Mand følte dybt Utilstrækkeligheden af de heibergske Syllogismer, og ønskede at bibringe sine Elever en sandere Troe; han gav den-

nem da den Opgave til „Udarbeidelse i Modersmaalet“ „At bestemme Forholdet mellem Begreberne Nationalitet og Provindsialisme“, og i de Momenter han som sædvanlig til Hovedbrydens Formindskelse dicterede, bemærkede han, at Heiberg havde Uret i den Paastand, at Nationalitet skal bestaae, Provindsialitet forgaae, idet ogsaa denne, som væsenlig for Individerne, skal bestaae hisset i al Evighed: Saalunde opdrages Ungdommen i nyttig Viden og Tænken. Desværre var Eleverne gudsforgaaende og videnskabelig indifferente nok til at erklære det Hele for „noget forbandet Sludder““⁹.

I oktober 1844 blev han dimitteret fra Metropolitanskolen for at indstille sig til artium på universitetet. Metropolitanskolens rektor B. Borgen gav ham følgende vidnesbyrd: „Han besidder meget heldige Naturanlæg, og da han dermed har forenet en overhovedet rosværdig Flid, har han gjort en meget god Fremgang. Hans sædelige Forhold har i Almindelighed været meget godt“¹⁰.

Midt i eksamenstiden på universitetet måtte Dreier holde op på grund af sygdom, og han måtte vente med at afslutte sin eksamen til omkring juletid 1844. Han bestod som den bedste af de fire elever fra Metropolitanskolen det år med gennemsnitskarakteren *laudabilis*. De bedste karakterer fik han i de levende sprog (tysk og fransk – engelsk blev ikke opgivet til eksamen) og i hebraisk. De dårligste karakterer faldt i dansk stil og aritmetik¹¹.

I 1845 bestod Dreier den såkaldte 2. eksamen, der blandt andet omfattede eksamination i naturvidenskab og filosofi, også her erhvervede han karakteren *laudabilis*.

3. Livsanskuelserne dannes.

De tidligste manuskripter, vi har fra Dreiers hånd, stammer fra hans første studenterår. De tillader os – i forbindelse med vort kendskab til forholdene i hjemmet – at danne formodninger om Dreiers indre brydninger. Her finder vi udgangspunktet for den livsankuelser, der blev drivkraften for hans stræben i resten af hans korte liv.

I det foregående har vi hørt lidt om de ydre træk hos drengen og det ganske unge menneske. Vi har fået indtryk af en tidlig modenhed, en stor begavelse og en rastløs stræben efter at samle sig kundskaber. – Dette er dog træk, vi kan træffe hos mange unge mennesker, og som i sig selv ikke udelukker, at disse kan udvikle sig i harmoni med milieu og samfund. Vi finder ikke her noget motiv til, at et så ungt menneske føres til offentligt at optræde i så skarp opposition til tidens autoriteter på såvel det religiøse, det videnskabelige, det æstetiske, det nationale og det poli-

tiske område. Intet mindre end voldsomme indre konflikter og oplevelser kan motivere et så stærkt brud med alt, hvad der er komme il faut i hans milieu og indenfor de dominerende kulturelle strømninger i samtiden. – Sådanne åndelige brydninger finder vi spor af i hans første manuskripter.

For at kunne tolke disse spor må man dog først prøve at indleve sig i og forestille sig det tryk, som faderens stadigt fremadskridende sindssygdom har bevirket i hjemmet. Dette tryk må formodes at have virket særligt voldsomt på den ældste søn, der efter alt at dømme har lignet ham meget. Det er endvidere sandsynligt, at den store lighed i interesser og begavelserform har dannet en stærk tilknytning mellem fader og søn. Vi har jo blandt andet hørt om, hvordan faderen tog sig af opdragelse og undervisning og ved sin interesse og indvirkning på skolens arbejde havde lettet skolegangen. Faderens sindssygdom gav sig desuden udslag i religiøse konflikter og tvangstanker, noget der utvivlsomt også har smittet af på sønnen og har givet anledning til lignende religiøse konflikter. Han vender gang på gang tilbage til spørgsmålet i sine tidlige manuskripter, og han er meget ivrig for at overbevise sig selv og andre om, at han lykkelig og vel er kommet over sine vanskeligheder.

a. De sprogvidenskabelige impulser.

Sprogvidenskaben var jo den videnskab, der først fangede Dreiers interesse, og det tidligste manuskript, vi har fra hans hånd – bortset fra forskellige noter bl. a. i fonetisk skrift – er et manuskript med titlen: „Sprogfordomme“, skrevet i en stilebog med kartonomslag og dateret 8.11.45¹. Dette manuskript viser ikke alene hans sprogvidenskabelige standpunkt, men antyder også hans religiøse, politiske, sociale og nationale grundindstilling, som allerede på dette tidspunkt ligger klar hos den kun 18årige unge mand.

I dette manuskript imødegår Dreier al tale om en særlig „sprogfølelse“ hos de dannede og kultiverede, således at disse skulle tale rigtigere end andre.

„„Den dannede Classe“ troer fuldt og fast, at dens Maal i og for sig er skjønnere end „de udannedes“. Subjectet vil derfor altid, uagtet alle Analogier, holde paa, at „vaaren“ [været] lyder skrækkeligt, skurrer i Ørerne, osv.; og efter at have sprunget om mellem alle mulige og umulige Argumenter, komme til at at paaberaabe sig „Følelsen“. Det gaar aldeles som i Religion, Moral og Æsthetik osv.“.

Heller ikke de gængse argumenter for et bestemt skriftsprog, mener Dreier, har nogen særlig værdi. Han gennemgår i den forbindelse en del fremstillinger af datidens sprogmand: Molbechs danske håndbog, Blochs

retskrivningslære i hans danske grammatik fra 1817 og Bøghs retskrivningslære. Overalt, hvor den gamle retskrivning forsvares, imødegås det af Dreier „Interessantest er det at bemærke, at de Vendinger, som her bruges for at forsvare den gamle Retskrivning, ere ganske de samme, som på andre Steder bruges for at forsvare andre Sider af det gamle Væsen (Religionen, Staten)“.

I modsætning til disse forfattere fremhæver Dreier Rasmus Rask, som går ind for en fonetisk retskrivning², der dog ikke gennemføres konsekvent. Hvis retskrivningen skal følge udtalen, opstår problemet: hvilken udtale? – Og her synes Rask og andre at mene „den dannede mands“ udtale, eller rettere sagt, udtalen hos den dannede mand i København. Ikke engang begrebet „den dannede mands tale“, mener Dreier, er entydigt; thi er det det sprog, han anvender, når han taler med en ven i fortrolighed, eller når han konverserer i selskab, eller når han holder tale?

Rasks forbundsfælle og efterfølger i retskrivningsdebatten prof. N. M. Petersen har Dreier intet tilovers for. Han kritiserer skarpt hans uklare ræsonnementer, hans blomstrende stil med de mange allegorier – i stedet for saglige argumenter – og hans romantiske stræben efter det urnordiske i sproget.

Dreier kommer allerede her ind på et af de træk, der bliver grundlæggende både i naturfilosofien og den politiske tænkning – nemlig hans tagen afstand fra alle hypostaseringer. Begrebet om en national folkeånd, som kun kan manifestere sig i eet sprog, og som alle dialekter kun mere eller mindre er forvrængninger af, er for Dreier det rene nonsens. Han står her i skarp modsætning til de hegeliensk påvirkede personligheder i den sprogvidenskabelige debat. I sin kritik tager han først og fremmest Madvig til indtægt for sine synspunkter³. Sproget er ikke, som det ustandseligt blev hævdet på den tid, folkets ånd eller væsen. Det er ikke folkets ejendom, men den enkeltes, og det udvikles kun gennem individernes brug af det og af deres mere eller mindre tilfældige indbyrdes påvirkninger.

„Resultatet af de Enkeltes Antagelse og Ikke-antagelse kan den, der ynder slige Abstractioner, gjerne kalde „Nationens Dom“ eller noget saadant, naar han kun ikke glemmer, at denne Nationens Dom, eller hvad det nu skal være, er det aldeles tilfældige. Morsomt er det at sammenligne denne Personification af det tilfældige i Form af „Sprogtact“ med dem, som bruges ved andre Leiligheder, f. Eks. Skjebne, Gud osv. som Personificationen af Livets almindelige Tilfældige, d.v.s. det i Livet, som ligger uden for vor Beregning“.

Denne tendens til at hypostasere begreber, konstaterer Dreier, finder også sted i den nationale debat:

„Hvorledes politiske og nationalistiske Hensyn tages med, kan man tage Exempel paa af de slesvigske og dansk-norske Stridigheder, hvor „politisk Selvstændighed“, „Nationalitet“, „Nationalære“, „Folkeaad“ osv. osv. suser een om Ørerne i eet væk“.

Denne påbegyndte afhandling om sprogfordomme holder op midt i det hele; men bagfra i stilebogen er Dreier begyndt med at behandle et andet sprogfilosofisk emne, nemlig en omtale og kritik af N. M. Petersens forslag til en sammensmeltning af de nordiske sprog med den hensigt at komme tilbage til et nordisk ursprog⁴. Dette arbejde er af senere dato end det foregående, antagelig fra 1846–47, idet det blandt andet henviser til værker, der først er udkommet i 1846.

Her foretager Dreier en endnu mere grundig kritik af nationalistiske og skandinavistiske idealiseringer. N. M. Petersen mener nemlig, at „man skal søge tilbage til Oldtidens „Idé“, ikke den ræe umiddelbare Virkelighed og efterligne den“. Et sådant forsøg frakender Dreier enhver videnskabelig betydning, men han fremhæver, at det er en indstilling, der passer godt ind i reaktionære synsmåder. Når man idealiserer oldtidens skikkelser på den måde, er det blandt andet, fordi man derved kan vise konkrete eksempler på dyder, som man mener, det er gavnligt at indprente ungdommen. Iflg. Dreiers opfattelse kan det nok være af interesse at studere historien, men ikke som den top, hvorfra vi er sunkne og atter skal op.

„Min Betragtning af Oldtidens Betydning bliver da i Modsætning til Forfatterens i Korthed denne. Det kan i mange Henseender have Interesse at kjende Oldtiden, eller overhovedet at kjende Historien, at kjende den i dens Heelhed med alt hvad der var i den, at kjende alle dens Sider; derimod har det ingen Interesse, at finde et enkelt Udtryk for Tiden, eller uddrage dens „Idé“ ved at skyde visse Sider ud. Det kan med Hensyn til Nutiden dvs. vor Udvikling ikke have nogen Interesse at hensynke i Beskuelse af Oldtiden ifølge en saa uinteressant eensidig Modsætning som den mellem Svaghed–Kraft, Adsplittelse–Enhed o. dsl.; det kan aldrig blive Een magtpaaliggende at gjøre noget fordi det var saa i Oldtiden, derimod kan det vel give Udbytte, kraftigt at gjennemtænke Oldtiden og den hele historiske Udvikling, og kraftigt at anvende alt det indvundne i sit øvrige Liv, i Sammenhæng med det ad andre Veie erhvervede“.

Derefter går Dreier over til at referere og kritisere, hvad N. M. Petersen nærmere mener, der hører med til Nordens „Væsen“ eller „Idé“. Blandt andet mener N. M. Petersen, at den absolutte kongemagt hører til det nordiske folks væsen. Her har Dreier let spil:

„Det at en Magt, en Videnskab eller hvad det end er, endnu staaer, at „Theologien“ „Jura“, og hvad alle de Phrasebygninger hedder, længe har været og endnu er i Ære, kan ikke forhindre mig fra at styrte dem, hvis de ikke svarer til mine Øn-

sker, til min Virken, ligesaa lidt som de gamle Hedninger lod sig afholde fra at antage Christendommen ved Reflexioner over, at deres Religion dog var den ned-arvede, ægte nordiske el. dsl., ligesaa lidt som man har taget i Betænkning at ødelægge og ophæve Astrologie, Aristokratie (f. Ex. 1660) da man ikke mere saa at de svarede Regning“.

Også N. M. Petersens tro på et nordisk idealsprog, som i og for sig skulle være det rigtige, kritiseres skarpt af Dreier ud fra de samme argumenter, som han anvendte i det tidligere anførte skrift.

Denne tro på det ideelt rigtige sprog foranlediger også en næsten religiøs – og efter Dreiers mening – en skadelig ærefrygt:

„Til Respecten for det høje, ædle Sprog kommer endvidere Andagten, den hele Blanding af Beklemmelse og Velbehag over høitidelige Foredrag, Prædikener, Digte . . . og derigjennem hele den æsthetiske Eiendighed“. – Den samme indstilling bevirker også, at ærefrygten er større for skriftsproget, som er mere konservativt end talesproget. Tanken om det ideelle ursprog spøger i det hele taget „i al Snak om Skandinavisme, Panslavisme og lignende Former“.

For at komme ud af denne konservative tendens, som N. M. Petersens sprogfilosofi er udtryk for, er det efter Dreiers mening nødvendigt, at nogle enkelte hæver sig op af „Imponertheden“ af det gamle og ved videnskaberne og fornuftens hjælp klart erkender, hvordan „Sagerne staaer“. – Man må erkende, at man ikke skylder sproget og nationaliteten noget som helst, men at man måske tværtimod har interesse af at forandre det. Den stadig stigende samvirken mellem mennesker vil bevirke, at de også sprogligt begynder at nærme sig til hinanden. Den videnskabelige kritik vil efterhånden forårsage, at der opstår nye og éntydige betegnelser i stedet for de gamle, der er vage og flertydige – efterhånden vil der måske opstå et „helt nyt System af Betegnelser“. Dreier anser det dog ikke for muligt, at der vil fremkomme et alment sprog, der skulle være helligt og ukrænkeligt; men man kan tilsigte at rive nogle hæmmende skranker ned for udviklingen af sproget og dermed for menneskenes naturlige samvirken. Det er „først efter at Vrøvlet, de eensidige, overfladiske Abstractioner, „Substansen“, „Aanden“ og alle de der henhørende Feilslutninger og ynkkelige Stemninger, ere overvundne i Videnskaben som i „Livet“, at en Omvæltning som den omtalte kan indtræde“.

Disse to sprogstudier dannede grundlaget for hans senere store manuskript „Sproglige Tilstande i Norden. Forsøgene til et almindeligt Sprog“, som jeg skal komme nærmere ind på i min systematiske gennemgang af hans filosofi. De viser med al mulig tydelighed, hvordan Dreier allerede gennem sine tidlige sprogvidenskabelige studier kom ind på de temaer, der blev de grundlæggende i hans politiske tænkning. I det følgende skal

jeg prøve at finde frem til de afgørende inspirationer, der har givet ham den radikale og anti-idealistiske indstilling, der er så enestående i Danmark på den tid.

b. Religiøse konflikter.

I de fleste skildringer af religiøse omvendelser berettes det, at personen først har været religiøst indifferent; en voldsom ydre oplevelse har derefter forårsaget et psykisk chok, som satte gang i den religiøse vækkelse. Efter choket følger en tid, hvor den pågældende personlighed føler hele sit liv som et kaos uden mening og mål, og den begynder at kredse om forestillingen om Gud som den eneste mulighed for at finde mening og udgangspunkt i tilværelsen. På et vist tidspunkt får disse forestillinger realitetskarakter, og personligheden føler sig nu omvendt og sjæleligt fornyet; den føler, at den har fundet et fast ståsted i sin tilværelse.

For Dreiers vedkommende har der været tale om en helt anden slags „omvendelse“, som på mange måder er foregået lige modsat det ovenfor anførte. Hos ham har tragiske oplevelser i barndomshjemmet givet anledning til skrumpel, der til sidst er resulteret i et radikalt frafald fra kristendommen og i det hele taget fra al religion.

At en sådan krise har fundet sted i Dreiers liv, antyder han selv gang på gang i et 45 sider langt foliomanuskript, der sandsynligvis er skrevet omkring 1846. Heri fremstiller og begrundet han sin livsanskuelse¹, og man får et fortræffeligt udtryk for, hvordan de grundlæggende temaer i Dreiers filosofi er blevet til.

Det er ganske åbenlyst, at hovedinspirationen for dette manuskript er den ved juletid 1844 i Leipzig udkomne bog: *Max Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum“*. Stirners navn bliver ganske vist ikke nævnt noget sted i manuskriptet, lige så lidt som der bliver refereret til andre forfattere, hvad han ellers i sine senere skrifter er meget omhyggelig med. Men indhold og udtryk ligger så nær op ad Stirners arbejde, at påvirkningen er umiskendelig. Dette bekræftes ydermere derved, at Dreier i sin senere produktion gang på gang henviser til Stirner. I Clara Raphael-skriftet anbefaler han Stirners bog til de unge piger, der virkelig vil udvikle deres ånd, fordi den „ved fortrinlig Form og slaende Fremstilling udmærket egner sig til at være Gjenstand for et første Forsøg“. – Der vil for den kvinde, der læser dette værk, „oplade sig en ny, forhen ikke anet Tankeverden“². I sit Goldschmidt-skrift kommer han også ind på en omtale af Stirner. – Goldschmidt havde i sin kritik af Dreiers Clara Raphael-skrift netop opholdt sig ved dette sted i skriftet og karakteriserer Stirners

bog som „dette trøstesløse filosofiske tyske Værk, der har ført yderste Venstres Lærdomme til en sådan gudsforgaaende Yderlighed, at Nogle have antydet det for en Satire“³. I sit skrift mod Goldschmidt påstår Dreier, at denne har lige så lidt kendskab til Stirner, som til de andre filosofiske forfattere, han tager til indtægt eller kritiserer:

„Han taler paa dette Sted atter om M. Stirners Bog, hvis Grundsætning er, „Jeg er min egen Gud“; „Mennesket synes at staa paa Toppen af et høit Bjerg, og udraaber sig selv til Gud, og sluttelig af Livslede have Lyst til at kaste sig i Afgrunden“. Der er imidlertid hos Stirner ikke Tale om Livslede eller desl., og Sætningen om „Gud“ udtrykker kun slet Stirners Kritik. Dennes Hovedsætning er: Der gives ingen Modsætning mellem „Egoisme“, og de saakaldte ædlere Drivfjædre til menneskelig Virksomhed, Higen efter det Høiere; thi selve denne er en Art Egoisme og kun forskjellig fra den bevidste Egoisme ved en Tilblanding af Hykleri og Mystik. . . . Men Hr. G. har temmelig sikkert aldrig læst Bogen, dertil er den for skarp og grundig; derimod har han vistnok seet Citater af den og i Ny og Næ hørt og seet Domme om den. Havde han læst den, vilde han sikkert have benyttet den til Thema for adskillige flere Phantasier af æsthetisk-kvalmende Natur. Engang i et Foredrag, hvori iøvrigt de samme Tirader om høit Bjerg o.s.v. forekom, kunde han ikke komme paa Forf.'s Navn, men efter adskillig Leden kaldte han ham „Stürmer“, saa at adskillige Stemmer maatte give ham det. Hvad dette Navn angaaer, da er det forresten et Pseudonym, Manden hedder Schmidt. Endvidere er det characteristisk, at Hr. G., uagtet sit lange Ophold i Tydskland og sin Omgang med Stirners Kritikere, blot i Forbigaaende siger, at „Nogle ansaae det for Satire“ (see tidligere); thi alle Kritikerne (K. Grün i „Soziale Bewegungen“, Ruge i „Zwei Jahre in Paris“ og „die Opposition“, L. Feuerbach i Wigands Tidsskrifter, Marx, vist ogsaa Frøbel i „die sociale Politik“, K. Fischer, item forskjellige Regjeringer, der senere forbød den) ansaae den for den bittreste Alvor. Steins Ytringer i den ny Udgave af Commun. u. Social., 1 B 1848, i Litteraturfortegnelsen, kunde muligviis være misforstaaede af Hr. G.s Kløgt; der tales dog ikke om „Satire“, men kun om „Frivolitit“.“⁴.

Iøvrigt henviser Dreier ogsaa til Max Stirner i „Aandetroen og den frie Tænkning“, foruden talrige andre steder i sine manuskripter.

Stirners værk, som i selve Tyskland forblev ret upåagtet, blev i Danmark kendt og omtalt af andre end Dreier. I „Kjøbenhavnsposten“ bragtes i marts 1846 en gennemgribende kritik af Søren Kierkegaards „Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift“ af en anmelder, der undertegnede sig „prosper naturalis de molinasky“. Han harcelerer blandt andet over Kierkegaards egocentriske interesse for det personlige velvære efter døden og tilføjer i en note: „Det er et ikke umærkeligt Tidens Tegn, at der fornylig i Tydskland er udkommet et Slags System af ganske lignende Princip (M. Stirner: „Der Einzige und sein Eigenthum“) kun gennemført i modsat Retning. Principet (Subjectiviteten er Sandheden) er nemlig her udviklet i Retningen af materiel potenseret Yderlighed“. Pseudonymet

dækker over litteraten og kritikeren *P. L. Møller*, der ved sin kritik tidligere havde foranlediget forfølgelsen af Kierkegaard i „Corsaren“, og som sandsynligvis er forbilledet for Johannes Forføreren i „Enten-Eller“. Der foreligger iøvrigt intet om, hvorvidt Dreier og han – to radikale, men ellers vidt forskellige ånder – har haft nogen personlig forbindelse ⁵.

Max Stirner er, som allerede Dreier selv var klar over, et pseudonym, der dækker over den berlinske pigeskolelærer og bohème *Caspar Schmidt* (1806–1856). Caspar Schmidt havde studeret teologi og var blevet påvirket af Hegel og Schleiermacher. Han nåede aldrig at kvalificere sig som gymnasielærer eller at blive dr. phil., men var en tid beskæftiget som lærer i en højere pigeskole. – I begyndelsen af fyrrerne havde han sin daglige gang i Jacob Hippels vinstue i Friedrichsstrasse, et samlingssted for en stor del af Berlins mest radikale ånder, en gruppe mennesker, som man kaldte „die Freien“. Her kom blandt andre brødrene Bruno og Edgar Bauer, Ludwig Buhl, dr. Eduard Meyer, journalisterne Friedrich Sass og Hermann Maron. Også Marx og Engels kom en kortere tid hos Hippel, der alt i alt må siges at have været samlingssted for en række radikale ånder, revolutionære, ateister, alle filosofisk hørende til den hegelske venstrefløj. De var enige om at kritisere det bestående og det traditionelle, men de var iøvrigt, når det drejede sig om at finde frem til mål og midler for samfundenes ændring, vildt uenige. Her traf Caspar Schmidt Marie Dähnhardt, der blev hans anden kone. Det er til hende – en stærkt radikal emancipationskvinde – han dedicerer sit værk „Der Einzige und sein Eigenthum“. Kort forinden udgivelsen af dette værk havde han taget sin afsked fra pigeskolen, og han levede nu resten af sit liv free-lancing. I løbet af få år blev den af hans hustru medbragte formue forødt gennem uheldige spekulationer; ret kort tid derefter rejste hans hustru fra ham til London, og senere blev de skilt. Under meget dårlige økonomiske kår levede han i Berlin, hvor han døde 1856. I de sidste år af sit liv skrev han en retshistorie og oversatte og redigerede nationaløkonomiske værker af Adam Smith og L. B. Say. – Hans fraskilte hustru fornægtede senere sin fortid og sin mands lære og endte med at uddele små gudelige skrifter på Londons gader ⁶.

Det er denne mands tanker, der renser ud i Frederik Dreiers sind for al autoritets- og dogmetro i religion og politik. Det er sikkert også Stirners tænkning, der i første række får ham til at gøre op med den filosofi, der opererer med metafysiske og transcendent kræfter eller idéer. I det hele taget har Stirners filosofi virket befriende for Dreier og har fået ham til at føle, at han er blevet forløst for de konflikter – især af religiøs art –

der blandt andet har været betinget af faderens sørgelige skæbne. At Dreier og Stirner i virkeligheden har haft vidt forskelligt sigte med deres filosofi, skal jeg senere komme tilbage til.

Dreier kommer i det ovenfor omtalte manuskript gang på gang tilbage til, at han på et tidligt tidspunkt har gennemgået religiøse kriser.

Han begynder med følgende indledning:

„Mine kjære Samtidige! Jeg kjender Noget til Eders Storhed som til Eders Svag-hed. Jeg kjender Noget til den Viden, der er iblandt Eder, og veed at den er uhyre; jeg veed at I have gjennekskuet Aandens og Naturens Dybheder, at I veed Ting som ingen Fanden kan begribe hvordan I ere komne til at vide, at I snart veed mere end „Verdensaanden“ selv“.

Efter disse ironiske indledningsord, der klart viser en stærk bitterhed mod alt og alle, kommer Dreier ind på en nøjere omtale af den bedrøvelige åndelige opbyggelse, der er gængs i samtiden:

„Jeg kjender den Masse Opbyggelsesmaader og -midler I have, den Hær af Skytsaander og aandelige Magter. Men jeg veed ogsaa, at uagtet I saaledes synes mægtige og lykkelige, saa er der dog betydelige Hanker ved; Eders Nyden er ikke kraftig, styrkende, oplivende, men som oftest tom og bedrøvende, Eders Glæde er ikke en Kraftens og Livets, Frihedens Glæde, men oftest snarere Beruselsens, Fortvivlelsens, Vanviddets. Eders Smerte, Tidens dybe kjender jeg ogsaa adskilligt til; maaeske er den, scm visse Mænd ville vide, et nyt Livs Fødselsmerter, men derfor er den lige bitter“⁷.

Lidt længere henne i manuskriptet hedder det:

„Jeg var før saa vel gennemterpet med Troen paa Aanderne som Nogen; og da jeg var det, havde jeg det forbandet skidt reentud sagt, gjorde de største Dumheder, var idelig i Vinden, utilfreds og .?. lige til Fortvivelse. Al min Viden, Følen, Stræben gjenngik en uhyre Gjæring; gennem en Mangfoldighed af Trin, „Stadier paa Livets Vei“⁸ anlangede jeg endelig til mit nuværende „det absolutte“, d.v.s. hvor intet absolut haves; og jeg kan forsikre at Bedringen er ganske overordentlig i alle Henseender, noget jeg vist kunde faa troværdige Mænds og Quinders Vidnesbyrd om, hvis fornødent skulde gøres. Jeg seer med Ro og Klarhed paa al den mangfoldige Leven og Virken om mig, hævder mig og mit Livsmod overfor alt det over mig nedsusende Vrøvl, alle de mig modstaaende Hindringer, og det skjøndt min „Stilling“ i Livet sgu indtil Dato ikke er for rar“⁹.

Flere gange kredser han i sin produktion om selvmordsplaner, som religiøse konflikter kan bringe én ud i, f. eks. i følgende stykke fra samme manuskript:

„At see Grunden til Tidens Brøst i Mangel paa „Religiositet“, at kritisere Tiden i Kraft af det religiøse, er allerhøieste Mode; Jurister, Medicinere, Theologer, Philo-

sopher, Poeter kappes om at klage over, hvorledes man falder af fra Troen og desformedelst gaaer rabundus. Selvmord, „Usædelighed“ osv. osv. forklares af Mangel på „Religiøsitet“. – Som Middel mod Selvmord f. Eks. anbefales Troen paa et „Forsyn“, som leder alt til det gode og dsl. Nu seer man af næsten alle de Breve fra Selvmordere som ere offentliggjorte¹⁰, at Skriverne har troet paa „Gud“, paa „Udødelighed“ osv. Kanske hører det ikke til „Religiøsitet“? Jeg ved det ikke, Religiøsitet hører ikke til de Begreber som jeg kan magte; jeg synes rigtignok, at Mangelen var i Korthed bedre betegnet som Mangel paa Kraft end som Mangel paa „Religiøsitet“¹¹.

Man har indtrykket af, når man læser manuskriptet, at det næsten er med en kraftanstrengelse, han forlader dette tema for at gå videre i sin redegørelse for sin livsanskuelse:

„Saa meget om „det Religiøse“. Jeg veed vel, hvor fast det sidder, hvor godt det er vævet ind i det hele Galskabsvæv; og jeg veed vel, hvor rasende haardt det holder, at blive det quit. Men godt ville det være, om Folk smeed det fra sig“¹².

Dreier har forsøgt grundigt „at smide“ det fra sig – ikke alene troen på de religiøse, åndelige autoriteter, men overhovedet troen på moralske og metafysiske autoriteter.

Også store mænds autoritet bliver afskrevet:

„Dette hele Geniuvæsen er aldeles officielt baade hvad Servile og Radicale angaaer, denne Galskab hænger paa det nøieste sammen med alt det øvrige i det hele Galskabssystem; det er Hovedstøtten for den hele historiske Galskab („Aanden i Historien“): Genierne ere Historiens Aands Sendebud osv.; det hænger nøie sammen med „Religionen“, Christendommen“¹³.

Dreier synes nu at føle sig fri, efter at han er kommet ud over „hele den Nedtrykthed, det Galskabssystem som hører hen under „Troen paa Substansen“. Ligesaa med legemlige Onder; at jeg holder mig fra Reflexioner derover, samler min hele Kraft imod dem; og saa gaar det ogsaa meget godt, idetmindste mangfoldig bedre, end den Gang, da jeg leved af Kategorierne og det absolutte“¹⁴.

„Alle de uendelige Stormagter som Medmennesker lade sig skræmme af og generes saa rædsomt af, saasom „Gud“, Naturen, Skjæbnen, Menneskeheden, Historien, Staten, Folket, Ideen, Idealet, Sandheden, Friheden, Dyden, det Almeenmenneskelige, det Skjønne osv. osv. er jeg lykkelig og vel sluppet fra, jeg kjender altfor godt det hele System af gale Slutninger og ynkelige Stemninger, som gaar under Navnene Religion, Moral, Politik, Æstetik, Philosophie osv. osv. til at kunne imponeres af sligt. Jeg veed nok, hvordan det gaaer til i den, der er under disse Stormagter, thi der er nok ikke saa mange der grundigere har været hildet i de fleste af dem end jeg, som under den voldsomste „dybeste“ Smerte har udstaaet Confrontationen med „Religionen“, „Philosophien“, „Moralen“, „Politikens“ Magter; men nu er jeg takket være min „gode Natur“, saa fri for dem saa det er en Lyst“¹⁵.

Han er så ivrig for at fortælle om denne frigørelse, at man kommer til

at tvivle på, hvorvidt den er så gennemført, som han gerne vil have sig selv og måske andre til at tro. Gang på gang taler han – ligesom faderen – om „viljens indflydelse“. Viljen har hos ham tilsyneladende overvundet de sygelige tendenser, men kampen har været hård. – Alle de begreber, som Dreier her siger sig fri fra, er helt igennem de samme, som Stirner gør op med i „Der Einzige und sein Eigenthum“.

Dreier hævder nu, at den eneste drivkraft for hans handling skal være nydelsen, og dermed går han ind for en udpræget rationel egoisme. Overdreven spisen og drikken, som man i almindelighed forbinder med nydelse, kan ikke ud fra en fornuftig overvejelse accepteres som gode nydelsesmidler i det lange løb. Det drejer sig derimod om „at afpasse mine enkelte Virksomheder, Nydelse osv. osv. saaledes, at jeg ikke skal spendere mere paa den enkelte Ting end den er værdt i Sammenligning med det hele Liv. Det gælder da f. Eks. at paasee at jeg ikke spiser for meget eller for lidt osv. osv.“¹⁶.

På samme grundlag søger han at bestemme sin livsstilling og vælger forfattervejen, dels fordi han mener, han har en hel del nyt at sige folk, dels fordi han vil „trække det størst mulige Quantum Penge ud af Folks Lommer“. Endelig mener han, „at der kunde falde eet og andet af, som ganske betydeligt kunde ophjælpe adskillige lidende og søgende Medskabningers Status, hvilket kanske ogsaa kunde have sine Fordele. Thi beder jeg samtlige Medmennesker, hvem Bogen maatte komme i Hænde, at bruge den saa godt de kan . . .“¹⁷.

Der er grund til her at påpege den ejendommelige form for motivforskydning, som vi træffer hos Dreier, og som ligesom hans omvendelse har helt modsat karakter af, hvad man sædvanligvis træffer. I almindelighed søger man for sig selv og andre at fornægte de egoistiske drivfjeder til ens handlinger ved at give dem en altruistisk iklædning. Hos Dreier er det modsat. Hans altruisme bunder næppe i nogen form for hedonisme, men antagelig i mange, meget mere dybtliggende motiver, som han selv er den sidste til at erkende, deriblandt vel også i et socialt behov, der måske netop er affødt af en trang til følelsesmæssig kontakt med det samfund, han nu føler sig sat udenfor. – Desværre har vi ikke materiale nok til en dybdepsykologisk analyse af Dreier. Bortset fra ganske enkelte sætninger rundt omkring i hans produktion er det, der er angivet i det foregående, de eneste direkte „selvbekendelser“, vi finder hos ham. Når vi ellers skal danne os et billede af hans personlighed og karakter, må vi slutte indirekte på grundlag af ydre træk, og de antagelser, vi derved kommer til, må naturligvis have mere eller mindre hypotetisk karakter.

Ved at sammenligne Stirners og Dreiers tænkning og ved at finde ligheder og forskelle vil det være muligt at stille Dreiers grundindstilling skarper i relief, hvilket jeg skal søge at gøre i det følgende afsnit.

c. Dreier og Stirner.

Som nævnt i det foregående kan det fastslås med ret stor sikkerhed, at det er Stirner, der på afgørende måde har været inspirationskilde for Dreier, og det er Stirners grundsynspunkter, der har dannet udgangspunkt for Dreiers tænkning. Argumenterne for denne opfattelse finder vi dels i, at Dreier selv flere gange henviser til Stirner, som den man må begynde med at studere, hvis man skal danne sig en ny livs- og verdensanskuelse, og dels i den store lighed, der er mellem tankegangene i henholdsvis „Der Einzige und sein Eigenthum“ og Dreiers første manuskripter. – Men selv om begge har samme udgangspunkt, føres de dog ad vidt forskellige baner og har vidt forskellige formål med deres filosofiske stræben. For at kunne konstatere dette bliver det nødvendigt at give en kort redegørelse for visse væsentlige træk i Stirners filosofi.

Max Stirners filosofi har sit udspring i den hegelske venstrefløj. Hos ham træffer vi den radikaleste opløsning af den hegelske filosofi, en opløsning, der egentlig kun har sit sidestykke i Kierkegaards sønderlemmelse af samme filosofi i „Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift“. Resultatet af både Stirners og Kierkegaards kritik bliver en kras individualistisk existentialisme, der dog får vidt forskellig karakter. P. L. Møllers tidligere nævnte henvisning var ikke helt ved siden af.

Stirners bog må først og fremmest ses som en videreførelse af Feuerbachs kritik af Hegel, en kritik, som efter Stirners mening ikke var nær konsekvent nok. – Feuerbach havde opponeret mod Hegels opfattelse af, at den egentlige virkelighed var den absolutte universelle ånd, som man kunne konstatere udvikle sig dialektisk i historien og hos det enkelte menneske. Ifølge denne filosofi var de enkelte sansninger hos os kun fragmentariske afspejlinger af denne verdensånd. – Mod dette hævder Feuerbach, at det tværtimod var enkeltsansningerne, der var den egentlige virkelighed, og det var ud fra dem, vi dannede de abstrakte begreber; det var ikke omvendt, som hos Hegel, de mere „virkelige“ abstrakte begreber og idéer, der mere eller mindre fuldkomment afspejles af sansningerne. De religiøse forestillinger kunne derfor ikke have nogen virkelighedsværdi. Det er altså ikke mennesket, der er skabt i Guds billede, men derimod mennesket, der har skabt Gud i sit billede, og de religiøse begreber og trossætninger er blot udtryk for menneskenes egne ønsker, længsler og håb. I de religiøse forestillinger finder man derfor i virkelig-

heden kun menneskets eget humanitetsideal. Dette ideal bliver stående, selv om den religiøse tro på en transcendent guddom forsvinder, og på dette ideal kan man efter Feuerbachs mening grunde moralen ligeså sikkert som tidligere på religionen. Det „sande menneskelige“ bliver i så fald selv helligt. Ved at bekæmpe den religiøse tro på en hinsidig guddom, kunne man frigøre sig til helt at hellige sine kræfter til virkeliggørelsen af det dennesidige menneskehedsideal.

Herfra går Stirner endnu videre. Han håner den feuerbachske ateisme. Feuerbach havde ikke taget konsekvensen fuldt ud af sin egen filosofi. Han opererede stadig med et humanitetsvæsen, som stod bag ved og over det enkelte menneske, hvilket igen var forudsætningen for, at den uselviske kristne etik stadig kunne begrundes ud fra et slags metafysisk princip: menneskeheden som højeste væsen. Men også dette princip var et almenbegreb, en abstraktion, man havde givet et navn, et drømmesyn eller et spøgelse (Spuk). – Troen på „mennesket“ og det „sande menneskelige“ var derfor en tro af samme karakter som f. eks. kristendommen. Stirner påviser også, at såvel de liberalistiske som de socialistiske ateistiske moralister har de samme moralfordomme som de kristne, og selve hellighedsindstillingen overfor visse begreber og trossætninger lever fortsat videre hos dem.

Ligeså lidt som der findes guder eller ånder, ligeså lidt findes der – iflg. Stirner – principper eller idéer, der står over det enkelte jeg. Derfor må den enkelte gøre sig klart, at han principielt er ganske suveræn og kun behøver at tage hensyn til sig selv. – Hvad er så „mit“ egentlige mål, kan der spørges. Dertil svarer Stirner: nydelse og magt over verden, og der findes ingen religiøse, metafysiske eller moralske principper, der kan hindre mig i at stræbe derefter. De hindringer, der er, er kun af ren praktisk og materiel art, og der er principielt ingen grund til, at jeg ikke kan overvinde dem, hvis blot jeg vil det:

„Dass der einzelne für sich eine Weltgeschichte ist und an der übrigen Weltgeschichte sein Eigentum besitzt, das geht über Christliche hinaus. Dem Christen ist die Weltgeschichte das Höhere, weil sie die Geschichte Christi oder „des Menschen“ ist; dem Egoisten hat nur *seine* Geschichte wert, weil er nur *sich* entwickeln will, nicht die Menschheitsidee, nicht den Plan Gottes, nicht die Absichten der Vorsehung, nicht die Freiheit u. dgl. . . . *Eigner* bin ich meiner Gewalt, und ich bin es dann, wenn ich mich als *Einzigem* weiss. Im *Einzigem* kehrt selbst der Eigner in sein schöpferisches Nichts zurück, aus dem er geboren wird. Jedes höhere Wesen über mir, sei es Gott, sei es der Mensch, schwächt das Gefühl meiner Einzigkeit und erleichtert erst vor der Sonne dieses Bewusstseins. Stell' ich auf mich, den *Einzigem*, meine Sache, dann steht sie auf dem vergänglichen, dem sterblichen Schöpfer, seiner, der sich selbst verzehrt, und ich darf sagen: Ich hab' mein Sach auf Nichts gestellt“¹.

Mærkeligt er det ikke, at det netop er dette værk, der har fået den hensynsløst logisk-konsekvente Dreier til at synes, at han har fået rensset sit sind for de religiøse og metafysiske konflikter, som efter hans eget udsagn havde plaget ham. At han i det ovenfor omtalte manuskript har søgt at følge Stirner til den bitre ende i negativitet, fremgår ganske klart.

Det er helt forståeligt, at Stirners bog kom til at gøre et voldsomt indtryk på Dreier i hans situation. Selv på en læser i dag, der ikke er plaget af den slags konflikter, og som filosofisk set står i en helt anden problemstilling end den hegelsk-feuerbachske, virker bogen stærkt. Uvilkårligt tvinger den én til selvprøvelse, man føres til at analysere og gennemgå samtlige sine foregivne motiver til handling for efterhånden at nærme sig det nøgne „jeg“, der ligger bag ved. Motivforskydninger, fordomme, „livsløgne“ kommer i søgelyset. Om det nøgne „jeg“, der derved afsløres, bliver identisk med Stirners er derimod i høj grad et spørgsmål. – Stirners filosofi bidrager også til at gøre det klart, at værdien ligger i det individuelle og konkrete, og at de almene og abstrakte begreber kun kan vurderes efter deres anvendelse på det konkrete, medens de „i sig selv“ ikke har nogen værdi.

Stirner er imidlertid udelukkende negativ som livsfilosof. Han afslører hensynsløst illusoriske motiver, men han udarbejder ikke nærmere hvilke motiver, der skal sættes i stedet, og i hvert fald er hans antydninger desangående i høj grad utilfredsstillende. Det er rigtigt, som Friedrich Albert Lange skriver i „Geschichte des Materialismus“, at det er skade, at der ikke er skrevet en positiv del ².

Ganske vist henviser Stirner til „nydelsen“ som princip for vor handlen og virken, men han dokumenterer ikke nøjere, hvad han mener dermed. Sit grundsyn på samfundslivet tilkendegiver han ved at opfordre til at erstatte det nuværende „Gesellschaft von Menschen“, der er opbygget på metafysiske normer, med „ein Verein von Ichen, deren jedes nur sich im Auge hat“ ³. Men hvordan noget sådant skal kunne etableres, uden at det enten bliver et samfund i tidligere forstand med normer, der til syvende og sidst er rationelt eller emotionelt begrundet, eller et kaotisk anarki, en „alles kamp mod alle“-tilstand, gør han ikke det ringeste forsøg på at begrunde. – Han synes ikke at gøre sig klart, at hvis man benægter, at der findes et metafysisk formål med menneskelig virksomhed, bliver konsekvensen den, at mennesket selv må opstille et formål, og han forsøger ikke engang at indleve sig i den situation, som et menneske kommer i, når det erkender, at der ikke er noget formål. Derfor virker hans værk trods den imponerende logiske konsekvens så afstumpet. Mærkeligt er det

ikke, at mange i tiden opfattede det som en satire på den feuerbachske radikalisme.

Ligesom hos Kierkegaard bliver resultatet af kritikken en slags eksistentialisme. Men medens Kierkegaard, ved at hævde det eksistentialistiske udgangspunkt for det enkelte individs tilværelse, erkender menneskets principielle syndighed og i det hele karakteriserer tilstanden som at ligge på de 70.000 favne vand, mange mile fra al menneskelig hjælp ⁴, fastslår Stirner – omend ikke særligt overbevisende – menneskets principielt ubegrænsede vælde.

Fælles for Stirner, Kierkegaard og Dreier er deres opfattelse af „den frie vilje“, der principielt giver mennesket ubegrænsede muligheder for valg mellem forskellige livsformer.

Hvilken form, Stirner vælger, står ganske vist ikke klart, og hvad man ved om hans liv, giver ikke meget holdepunkt for nogen antagelse derom. I sin bog benægter han overhovedet, at mennesket har nogen opgave:

„Ein Mensch ist zu nichts „berufen“ und hat keine „Aufgabe“, keine „Bestimmung“ so wenig als eine Pflanze oder ein Tier einen „Beruf“ hat. Die Blume folgt nicht dem Beruf sich zu vollenden, aber sie wendet alle ihre Kräfte auf, die Welt, so gut sie kann, zu geniessen und zu verzehren, d. h. sie saugt so viel Kräfte der Erde, so viel Luft des Äthers, so viel Licht der Sonne ein, als sie bekommen und beherrbergen kann. Der Vogel lebt keinen Beruf nach, aber er gebraucht seine Kräfte soviel es geht, er hascht Käfer und singt nach Herzenslust. Der Blume und des Vogels Kräfte sind aber im Vergleich zu denen eines Menschen gering, und viel gewaltiger wird ein Mensch, der seine Kräfte anwendet, in die Welt eingreifen als Blume und Tier“ ⁵.

Stirner mener altså, at mennesket blot skal bruge sin kraft til at søge nydelse, og skal man slutte ud fra det, man ved om hans liv, består denne nydelse nærmest i at holde sig fri for samfundets alvorligere forpligtelser. Overhovedet har han i sit værk kun foragteligt skuldertræk tilovers for kollektive bestræbelser på arbejde for social velfærd.

Det er tydeligt at se, at Dreier søger at fastholde Stirners nihilistiske indstilling i begyndelsen af det ovenfor gennemgåede manuskript. Den eneste drivkraft for hans aktivitet skal være nydelsen, men mere udtalt end hos Stirner går han ind for en *rationel* hedonisme. Kun gennem fornuftig overvejelse, udtaler han, kan man finde frem til, hvad der er gode nydelsesmidler i det lange løb. Han mener, at forfattervejen er den bedste for ham, samtidig med at den måske kunne virke ophjælpende på „adskillige lidende og søgende Medskabningers Status, hvilket ogsaa kunde have sine Fordele“. Hvorledes disse „Fordele“ skulle kunne begrundes ud fra en streng stirnersk nydelseslære er ikke let at se. Omend han søger

at fastholde et stirnersk udgangspunkt for sin virksomhed, viser han allerede her en afvigelse.

På et afgørende punkt viser Dreier i dette manuskript en stor afhængighed af Stirner – nemlig i synet på ejendomsbegrebet. På dette punkt skifter han dog hurtigt, og i den senere produktion følger han Proudhon i hans syn på dette begreb.

Stirners syn på ejendomsbegrebet hænger sammen med hans syn på menneskets principielle magt, som er menneskets ejendom:

„Meine Macht *ist* mein Eigentum. – Meine Macht *gibt* mir Eigentum. – Meine Macht *bin* ich selbst und bin durch sie mein Eigentum.“ . . . „Mein Eigentum aber ist kein Ding, da dieses eine von mir unabhängige Existenz hat; mein eigen ist nur meine Gewalt. Nicht diese Baum, sondern meine Gewalt oder Verfügung über ihn ist die meinige“⁶.

Dreier er helt på linje med Stirner, når han i manuskriptet hævder: „Egentlig hører jo alt mig til, mine Tanker og Forestillinger, mine Lerner, mine Venner, min Skrædder, min Skomager, min Konge o.s.v. På Forhånd er der ikke nogen skarp Grænse mellem noget, som er min Ejendom og andet, som ikke er det“. Dog synes han i højere grad end Stirner at tage forbehold med hensyn til den praktiske mulighed for at udvide denne magt.

Overhovedet skal vi se, hvordan Dreier i sin udvikling nok stadig benytter den stirnerske egoisme og hedonisme som udgangspunkt for sin filosofi og sociale tænkning, men i sin specielle udformning minder hans filosofi mindre og mindre om Stirners. Nok synes han hele tiden at forudsætte, at arbejde for social velfærd må begrundes ud fra rationel hedonisme, og hvad man kan betegne som de velforståede interessers harmoni; men hans arbejde både i skrift, tale og gerning viser, at hans personlige motiver stikker dybere. Ejendommeligt er det i det hele taget at se, hvordan han benytter en rationel hedonisme til at begrunde en så uegennyttig virksomhed, at selv modstandere anerkendte uegennytten. Næppe nogen, der har kendt ham, har anset ham for selvisk. Havde han handlet som rationel egoist, havde hans gode evner sikkert hurtigt kunnet skaffe ham en glimrende livsbane. Her – som på alle andre områder – afsløres hans manglende forståelse af sjælelivets irrationelle og emotionelle sider – både hos ham selv og hos andre.

Forskellen mellem Stirner og Dreier giver sig måske tydeligst til kende i deres syn på Jesus. Ingen skikkelse er vel så velegnet til at projicere egne idealer ud i som Jesuskikkelsen. Den er da også flittigt blevet anvendt dertil. Ejendommeligt (eller naturligt!) nok synes navnlig ateister og fritænkere at have en forkærlighed for skikkelsen, som de – efter at have

udstyret den med deres egne idealer – stiller op som et modstykke til den gængse kristendom. Dette er også tilfældet med Dreier og Stirner omend på vidt forskellig måde.

Stirner går så vidt, at han mener, at evangelierne munder ud i budskabet om hans egen lære og skriver:

„In der Tat schliesst die alte Geschichte damit, dass *ich* an der Welt mein Eigentum errungen habe. „Alle Dinge sind mir übergeben von meinem Vater“. (Matth. 11,27.) Sie hat aufgehört gegen mich übermächtig, unnahbar, heilig, göttlich usw. zu sein, sie ist „*entgöttert*“, und ich behandle sie nun so sehr nach meinem Wohlgefallen, dass, läge mir daran, ich alle Wunderkraft, d. h. Macht des Geistes, an ihr ausüben, Berge versetzen, Maulbeerbäumen befehlen, dass sie sich selbst ausreißen und ins Meer versetzen (Luk. 17, 6), und alles mögliche, d. h. *Denkbare* könnte: „Alle Dinge sind möglich dem, der da glaubet“ (Mark. 9, 26). Ich bin der *Herr* der Welt, mein ist die „*Herrlichkeit*“. Die Welt ist *prosaisch* geworden, denn das Göttliche ist aus ihr verschwunden: sie ist mein Eigentum, mit dem ich schalte und walte, wie mir's (nämlich dem Geiste) beliebt“⁷.

Intetsteds kommer Stirner ind på det medmenneskelige budskab, som ellers for andre synes at være det centrale i Jesu forkyndelse.

Derimod er dette budskab det centrale for Dreier, hvilket fremgår af forordet til „Aandetroen og den frie Tænkning“, hvor han opfatter Jesus som socialist. Ganske vist er denne bog først skrevet flere år senere, da Stirners indflydelse er trådt i baggrunden, men det er jo nok et billede, der er mere i overensstemmelse med Dreiers grundvurderinger og livssyn. – Hovedsagen for Jesus, skriver Dreier, er:

„*den sociale Retfærdighed*, Tilintetgørelse af Troen paa de Uslinges guddommelige Fuldmagt, som udplyndrede og undertrykkede Folket. Mod *Capitalens* Udsugelse var han afgjort fjendsk. Alle Mennesker ere væsenligen lige. Den Rige skulde give alt sit Gods til de Fattige, det var vanskeligere for en Rig at komme i Himmerig, end for et Toug at gaae igjennem et Naaleøje; Christus drev Kjøbmændene ud af Tempelforhallen, de Tidens Børs, som han titulerede en Røverkule; han omgav sig med Folk af Arbejderstanden og opdrog dem til Folkets Lærere; „tjener hverandre indbyrdes“, „hvo som ikke vil arbeide, han skal heller ikke æde“. De første Christne levede i et communistisk Samfund; Kirkefædrene tordnede bestandig mod Aageren, mod Renten overhovedet. Mod *Præstekasten* var Christus om muligt endnu mere fjendsk; han benævnedes Præsterne næsten aldrig anderledes end Øientjenere, Hyklere, som paalægge andre tunge Byrder, men ikke selv løfte dem med en Finger, deres affecterede og skinhellige Veltalighed var Gjenstand for hans idelige Angreb; han hadede denne Øgleæt, og det med Rette. Han vilde ingen udvortes Gudstjeneste, han vilde ingen Præster have, men kun Folkelærere. Man sammenligne hermed vor Tids afsindige theologiske Bestræbelser“⁸.

Hvordan Jesus selv så på den nedarvede tro står iøvrigt, efter Dreiers mening, ikke klart.

Interessant er det iøvrigt at sammenligne disse jesusopfattelser med Kier-

kegaards, som er skildret i artiklerne i „Øieblikket“ og andre steder, hvor han foretager det store opgør med den officielle kristendom. Her fremstilles Jesus som „sandhedsvidnet“ i højeste potens – menneskesønnen – der gennem navnløse lidelser og på trods af modstand fra de officielle religiøse magthavere og fra den offentlige mening manifesterer sin tro.

På et afgørende metodisk punkt adskiller Stirner og Dreier sig fra hinanden, nemlig med hensyn til deres afhængighed af den hegelske dialektik. Navnlig i de første afsnit af „Der Einzige . . .“ kan man tydeligt se Stirners afhængighed af den hegelske filosofi, som jo også indgik som en væsentlig bestanddel i hans filosofiske uddannelse. Både i hans metode og terminologi stikker hegelianismen frem. Det er f. eks. tydeligt at se, at han mener, at hans filosofi er en konsekvens af tankens dialektiske udvikling. – Derimod er der intet i hele Dreiers produktion, der leder tanken hen på en hegelsk baggrund, han er ganske ubesmittet af hegelianismen, hvilket virker endnu mere besynderligt, når man ser hans tænkning på baggrund af hans samtid og milieu. Praktisk taget er ellers alle former for dansk åndsliv på den tid blevet præget af hegelianismen, og når man læser Dreier, er det måske denne uafhængighed af Hegel mere end noget andet, der får én til at føle, at man kommer over i en helt anden åndelig sfære. Som vi senere skal se, håner han også Proudhon for hans forsøg på at anvende den hegelske dialektik i sin sociale tænkning.

Hovedresultatet af Dreiers møde med Stirners filosofi var, at han følte sit sind rensat for religiøse og metafysiske konflikter, og selv om han fremover mindre og mindre viser sin afhængighed af Stirner, er det dog den stirnerske hedonisme og existentialisme, han stadig bruger som en forsvarsmekanisme mod alle religiøse tendenser, der efter hans mening var sygelige, og som var roden til alt ondt. Men hans fastholden ved dette udgangspunkt i forbindelse med hans ensidige intellektualisme er hans filosofis svaghed, som bl. a. giver sig udslag i den naive menneskebedømmelse og -bedømmelse, der er karakteristisk for både hans tænkning og hans praktiske virksomhed. En af de vigtigste positive følger af Stirners inspiration er sikkert Dreiers bestandige tagen afstand fra allehånde hypostaseringer af almenbegreber og abstrakte begreber. Dette træk bidrager mere end noget andet til at give hans tænkning et særkende, og det bidrager til, at han kan komme ind i helt andre baner end sine danske samtidige. – Som vi i det følgende gang på gang skal se, er hans tendens til at tage udgangspunktet i det individuelle og konkrete det frugtbareste og væsentligste træk ved hans filosofi, og også det, der især bidrager til, at han kommer til at skille sig så radikalt ud fra sin romantisk og hegeliansk inspirerede samtid.

d. En filosofi bliver til.

Grunden var ryddet af Stirner, men materialerne til den bygning, der skulle rejses i det korte spænd af år, Dreier havde tilbage at leve i, måtte han hente andetsteds fra.

I foliomanuskriptet aner han sammenhængen i den livs- og verdensanskuelse, som han ser det som sin opgave at vinde gehør for. Men han aner også, hvilke vanskeligheder han i så fald vil komme ud for:

„Jeg stakkels enestaaende Menneske har nemlig ikke den Fordeel, som Folk af Laugene, som blot behøver at udraabe et Ord, som hører til det Stof som Publicum er blevet foret med under Navnene Religion, Politik osv. osv., for saa strax at blive „forstaaet“ og brølet imøde; jeg gaar ud paa at vække Bevægelse, paa at faae Folk til at gøre betydelige Spring, jeg maa da udvikle, kæmpe, hvilket er ulige vanskeliggere; det som jeg har som et Hele, som en kraftig levende Viden, som en heel gennemgribende Livsanskuelse, hvor det ene sees i sin Sammenhæng med det andet og derved kommer paa sin rette Plads, det skal jeg stykke ud til Folk, som seer Alt ganske anderledes, som er gennemterpede med og fastvoxede i visse enkelte døde Former, som jeg af Erfaringer paa mig selv og mange andre veed, hvor haardt det er at blive quit“¹.

Dreier ser, at hans nye livsfilosofi vil have konsekvenser på næsten alle menneskelivets områder:

„Det, at Folk i Almindelighed anseer det og det for „sandt“, den og den Masse Sætninger for „en Videnskab“, kan ikke genere os; see vi Sagen anderledes saa angriber vi det ligefuldt, stræber at faae de andre paa vort Partie. Ligesom man ødelagde Astrologien, Magien og slige lærde „Videnskaber“, saaledes ville vi ødelægge Theologien, Philosophien, Politiken, Æsthetiken, vi ville rode op i alle „Videnskaber“, og smide ud hvad vi ikke kan bruge“².

I manuskriptet finder vi hele hans filosofi i svøb. Han kommer her ind på den udpræget mekanicistiske opfattelse af sjælebegrebet, som han senere grundigt udvikler i „Aandetroen og den frie Tænkning“, i sine manuskripter om Ørsteds „Aanden i Naturen“ og i et manuskript, hvor han behandler det problem, som vi i dag vil kalde mekanicisme kontra vitalisme. Det ligger nær at antage, at hans første inspirationskilde her er *Carl Vogt: „Physiologische Briefe“* (1845–46), som han i Clara Raphael-bogen også nævner som udmærket begynderlæsning for de unge piger ved siden af Max Stirner: „Der Einzige und sein Eigenthum“.

Han kommer nærmere ind på begreberne *samvittighed*, *forpligtelse* og *ret*, der iflg. den dreier-stirnerske filosofi ikke har nogen højere sanktion, og når vi tror, de har det, beror det på vor opdragelse.

„Mellem Vidende kan der da kun være Tale om foreløbige Bestemmelser som jeg siden kan tage tilbage, som ikke generer mig som saadanne, d.v.s. iflg. Forpligtelsesslutningen. Der vil da ikke være alt det Vrøvl om „brudne Løfter“, „Utro-

skab“ odsl.; man vil vide, at naar En siger: „Jeg vil elske dig for evig“ saa vil det ikke sige andet end: jeg er i dette Øieblik vis paa at jeg altid vil elske dig – noget man da forresten ogsaa kunde spare sig af andre Grunde“³.

At „Hertugen af Bloksbjerg“ har ret til et eller andet stykke jord „ifølge den og den Tøddel i den og den raadne Skindbog“, kan ikke interessere mig, jeg er blot interesseret i at anbringe mennesker på de poster, som de dur til, og som til syvende og sidst kan gavne mig selv mest. „Al mod mig og min Interesse stridende „Ret“ bekæmper jeg af yderste Formuen“⁴.

I det nuværende samfund er lovene redskaber for de besiddende til at sikre deres *ejendom*, og de er ytringer af „en vred, i enkelte uforstaaede Modsætninger hildet Magt, Person eller hvad det nu skal være“⁵.

Ejendomsbegrebet er opstået af „en reent gal Anskuelse af Forholdet mellem mig–mit og ikke–mit, af mit Forhold til Verden“. – Alt hører principielt mig til, en helt anden ting er, at forskellige forhold og hensyn hindrer mig i at bruge det efter forgodtbefindende; „men saadanne Indskrænkninger er der jo ogsaa med Ting som efter alle guddommelige og menneskelige Love er mine f. Eks. min Hat, som undertiden tager sig den Frihed at desertere, naar jeg meget gjerne vilde beholde den for mig“⁶.

Men nu forlader han Stirner og bliver Dreier. Han kommer ind på det, der ved siden af det religiøse problem bliver det centrale tema for hans livs stræben: det sociale tema, fattigdommens problem. Hans forslag til løsning af dette problem er dog endnu kun lidt gennemtænkt. Han regner med, at man kan oplyse de besiddende om deres sande interesse i at hjælpe de fattige over deres midlertidige nød, lære dem selv at arbejde og skabe værdier og endelig hjælpe dem med at komme i gang, så de kan klare sig selv.

Men kan den rige mand ikke indse dette, går det galt. Den fattige vil nemlig på et eller andet tidspunkt blive ked af sit nuværende liv.

„Hvad der saa vil skee, kan man nok forudsee: Den Fattige vil tage hvad han vil bruge. Hvornaar dette vil skee og de nærmere Omstændigheder kan jeg ikke sige noget om. Hvis alting gaaer sin „gode, rolige, jævne“ Gang, som hidtil, saa at „Moralen“, „Religionen“ & Comp. bliver staaende, saa vil man med Guds Hjælp idetmindste hist og her faae lignende opbyggelige Skuespil, som den store franske Revolution, med Had og Hævn og Straf og Mord og Brand osv. (smlgn. de nyere Arbejderuroligheder og navnlig Spectaclet i Gallizien). Jo mere derimod de religiøst moralske historiske Kategorier trænges tilbage, jo mere kan man lokke den Erkjendelse frem, at det er de enkelte som for deres egen Skyld arbejder til deres eget Maal, jo bedre man f. Ex. kan ødelægge Forestillingerne om de haarde, kolde, hjerteløse osv. Riges Forbrydelser mod de Fattige, den himmelraabende Uretfærdighed mod disse osv. osv., og at det kun gjælder at finde en bedre Maade hvorpaa de enkelte kan leve sammen – des rimeligere vil Sagen kunne afgjøres“⁷.

Somme tider kan man høre det argument fra de rige, at de har sorger, som de fattige ikke kender noget til; i det hele taget hører det til menneskenes fælles lod at være ulykkelige, man må tåle og lide, finde ro i resignation, trøste sig med håbet om et bedre liv efter døden og andre „slige Dvaskhedskategorier“. – „En paa fri

Haand tænkende vil derimod deraf, at de Havende ogsaa er i Vinden, ogsaa føler deres Livs Tomhed, slutte, at der mulig paa denne Misfornøjelse vil kunne bygges en Bevægelse herimod. Og saa kunde det jo mulig arrivere, at de Havende, naar i Tidens Fylde de ikke Havende mælder sig og kræver Deel i Livets Goder, de „materielle“ som i de „aandelige“, ville med Glæde give dem af deres Overflod for hjælpende dem og hjulpne af dem friere at kunne nyde Livet og udvikle deres Kræfter“⁸.

Dreier mener, at der er principiel mulighed for at klare fattigdommens problem, således at der bliver nok til alle. Der er penge, materialer og kraft nok, de anvendes bare for øjeblikket så dårligt. „Dog, at give et Udkast til „et nyt Liv“ el. dsl. vilde være et vanskeligt og besværligt Arbejde“⁹.

I slutningen af manuskriptet gør Dreier op med ægteskabet som institution. Det er navnlig den romantiske opfattelse, som kommer til orde i litteraturen, Dreier har spot til overs for – at f. eks. kærlighed ved første blik skal danne basis for et senere ubrydeligt samliv resten af livet. Særligt katastrofalt i kærlighedsforbindelser er folks tilbøjelighed til i bedømmelsen af deres medmennesker at sætte dem i ganske bestemte båse ud fra et overfladisk indtryk af en enkelt egenskab. Når kærligheden ydermere tilslører deres dømmekraft, er det forkasteligt, at den afgørelse om evig kærlighed, der foretages i et sådant øjeblik, regnes for absolut bindende for resten af livet. Selv om skilsmisser kan opnås, er det en uhyre besværlig proces og i mange tilfælde praktisk talt umuligt i det nuværende samfund.

Grundtemaerne i Dreiers livsfilosofi står allerede klart i dette tidlige skrift. Men endnu er han ikke begyndt grundigt at undersøge, hvilke økonomiske, sociale og politiske implikationer hans virksomhed vil få.

Den følgende tid, altså antagelig fra 1846 til 1848, brugte han til at uddybe sin filosofiske og navnlig sin naturvidenskabelige viden for at ruste sig til at løse de mange problemer, han nu havde fået øjnene op for. Først senere kommer han i gang med de socialøkonomiske aspekter.

4. En radikal klike.

Efter sin studentereksamen havde Dreier valgt at studere medicin. Med henblik på at erhverve sig et solidt grundlag for sine naturvidenskabelige studier beskæftigede han sig en hel vinter med matematik – et fag, som skolen ikke havde givet ham så mange kundskaber i, og som han muligvis hidtil havde negligeret til fordel for sine filosofiske studier. Han gik grundigt til værks med studierne, idet han dog hele tiden „måtte prøve det Modtagne paa sin Kritiks Guldvægt“, som Varberg udtrykker det.

I efteråret 1847 tog han kantussen, som dengang bestod af fagene botanik og kemi. Fra dec. 1846 blev han for 5 år udnævnt til alumne på Val-kendorffs Kollegium, hvor han bl. a. blev bekendt med Rudolf Varberg ¹.

På mange områder havde disse to unge mennesker samme anskuelser. *Rudolf Varberg* (1828–1869) kom fra Aarhus og var søn af boghandler Sebastian Varberg. Han var student fra 1845 og begyndte derefter på det juridiske studium i København, samtidig med at han skrev bidrag til „Corsaren“. 1848 gik han frivilligt med i krigen og lod sig optage på skolen for underbefalingsmænd. Ved siden af sine juridiske studier virkede han som journalist og anmelder først for „Kjøbenhavnsposten“, senere ved „Dagbladet“ og undertiden ved „Fædrelandet“. I 1851 udgav han et lille skrift under mærket H-t: „Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi“, som senere skal omtales nærmere. I sine sidste år var han justitssekretær ved Sø- og Handelsretten, samtidig med at han fra året 1864 var folketingsmand ².

Varberg var ligesom Dreier fritæinker og fornægter af sjælens udødelighed, og han holdt fast ved disse anskuelser lige til sin død. Han var også fra sin tidligste ungdom stærkt politisk interesseret, omend han på dette punkt ikke var så radikal som Dreier. Ligesom Dreier har han antageligt tidligt interesseret sig for udviklingsteorien, i hvert fald hilste han med begejstring Darwins „Origin of Species“, da den udkom i 1859.

Dreier og Varberg var naturligvis begge ivrige deltagere i talrige studenterdiskussioner, det være sig om religiøse eller sociale og politiske spørgsmål. I den forbindelse skriver Varberg: „Dreier fulgte med eller var bestandig forud og saae sig længselsfuld tilbage, om han ikke snart blev indhentet“ ³.

Omkring 1847–1848 blev Dreier centrum for en kreds af yngre og radikale ånder, hvorom der berettes både af Varberg og Langkjær ⁴. Langkjær fortæller, at han i dette tidsrum blev anmodet om at indtræde i et selskab, der hed „Ygdrasil“, et selskab, der „helst skulde bestaa af lutter Atheister og Socialister“. I denne kreds fandtes foruden Dreier og Varberg også den senere professor i filosofi *Hans Brøchner*, der havde oversat Strauss' troslære og iøvrigt på det tidspunkt var stærkt påvirket af Feuerbach. Der var medicinerne *Niels Peter Petersen* (1824–ca. 1896) og *Carl Emil Koch* (1826–1851), den sidste fik senere tuberkulose, der medførte hans død. Fra ham har vi de senere omtalte breve fra den dreierske kreds. Der var endvidere medicineren *Lorenz Heinrich Ohlfsen-Bagge* (1825–1853), som sammen med Dreier og Varberg var alumne på Val-kendorffs Kollegium; han blev læge i 1853 og døde af kolera under udøvelsen af sin gerning under epidemien. Endelig nævner Langkjær i for-

bindelse med kredsen teologerne *Nicolai Emil Engell* (1812–1861) og *Christian Fenger Christens* (1819–1855).

Der har næppe været tale om en forening i egentlig forstand, men Val-kendorffs Kollegium har været samlingssted for en del unge mennesker, der har diskuteret tidens nye og radikale tanker inden for religion, etik og politik. Der har sikkert ikke været tale om at samles om og virke for et bestemt program, og ifølge Langkjær har der i hvert tilfælde været vild uenighed på det religiøse område, idet de forskellige temperamenter og karakterer var repræsenteret i forsamlingen.

Langkjær mindes navnlig debatter om Martensens dogmatik og „Proudhons Skrift“, sandsynligvis „Qu'est ce que la propriété“? – Han skriver videre:

„Medens Drejer ikke kunde fatte eller lide, at man troede paa en personlig Gud, indsaar Ohlsen-Bagge, at en personlig Gud turde være en nødvendig Forudsætning for et personligt Liv; men vi ironiserede begge med Rette over, at man iførte Gud et Systems Snøreliv. O.-B. var egentlig ikke Socialist, og vi bleve begge enige om, at ikke alle kunde finde behørig Hvile i en Prokrustesseng. Ogsaa vare vi enige i, at kun mutatis mutandis kunde „Ejendom“ kaldes Tyveri. Især vare vi uenige med Drejer om Opdragelsen; thi vi mente, at endog et middelmaadigt Hjem var at foretrække for en offentlig Opdragelse. I Modsætning til Drejer mente vi, at den abstrakte Lighed vilde føre til den største Ufrihed, det utaaeligste Tyranni. Derimod var vi enige i, at Almuen – Arbejderklassen – burde løftes baade i aandelig og legemlig Henseende“⁵.

Kredsen skulle ifølge Langkjær være blevet opløst omkring 1848. Nogen større forståelse har Drejer næppe mødt i kredsen, hvilket referatet af Langkjær er et talende vidnesbyrd om; der var næppe nogen, der „indhentede“ ham. Men ikke desto mindre fortsatte han ufortrødent sine studier og holdt sig bestandig à jour med tidens problemer. Rastløst samlede han sig mere og mere viden for i stadig højere grad at udbygge sin „sammenhængende erkendelse af alle livets anliggender“.

5. Ny viden.

Fra denne periode har vi yderligere to manuskripter, der må være skrevet senere end foliomanuskriptet og før begivenhederne i 1848. På mange måder er de forarbejder til hans to trykte skrifter fra 1848: „Folkenes Fremtid“ og „Fremtidens Folkeopdragelse“. – Det ene er et manuskript på 97 sider i en stilebog uden omslag. – Det andet er et manuskript i en blå stilebog, som han selv har forsynet med udskriften „Den blaa Bog“. Tilsammen danner de to manuskripter en videre uddybning af de samme temaer, som vi fandt i foliomanuskriptet.

I det første manuskript kommer Dreier ind på den forenkling og forfladigelse af begreberne, som hindrer videnskabelig tænkning og forståelse. Han antydede det samme i foliomanuskriptet, men det er her grundigere gennemtænkt og bedre udformet:

„Det, at man stræber efter et vist enkelt tilfredsstillende Sæt Udtryk, hænger umiddelbart sammen med, at man holder paa visse Hovedinddelinger under hvilke Alt skal kunne bringes ind; Alt skal høre enten under den ene, eller den anden Rubrik og dermed være (idetmindste omtrent) udtømmende betegnet. Herhen høre de uhyre vigtige og interessante Stridigheder om, hvorvidt Slesvig er dansk eller tysk, om Steffens var dansk eller norsk; endogsaa i Naturvidenskaberne forekommer mange herhenhørende Misforstaaelser („Systemet“) ¹. Men det gjælder jo netop at forstaae, at ingen Enkelthed er udtømmende ved et enkelt af de i Begrebsrækkerne indeholdte Udtryk, og at det altsaa er en uheldig Lyst, at ville tvinge en Enkelthed ind under enten det ene eller det andet; „Slesvig“ er hverken dansk i samme Grad som Sjælland, eller „tysk“ i samme Betydning som Holsteen men indtager sin ganske særegne Plads mellem dansk og tysk; – forresten fremkommer ogsaa den Slags Vrøvlerier allerlettet ved saa abstrakte udtryk som „dansk“, „tysk“, „Slesvig“ som aldeles ikke forstaaes i Sammenhæng“ ².

Han berører også forholdet mellem ånd og materie og går ind for en konsekvent materialisme; endvidere kredser han om sindssygdomme og deres årsager; han mener, at de har deres rod i de „religiøse Stemninger“ og i de forkerte slutninger og teorier, som disse stemninger kan føre til, som f. eks. religiøse kosmogonier osv. – Kuren herimod resumerer Dreier således:

„Ved altsaa at vise det usammenhængende og utilstrækkelige i de tilvante Slutninger og det fordærvelige i Stemningsvæsnet, ved at bringe en bedre Forstaaelse, en dygtigere Slutningsvirksomhed ind, ved Tilknytning til de sundere Slutningsrækker, ved at give Individet Øvelse i at undertrykke de sygelige Stemninger og i at trodse de før imponerende Indvirkninger og ved overhovedet at øve hans Villie, ved at sætte ham i en dygtigere, fleersidigere Virksomhed end hans sædvanlige, ville i alle Tilfælde meget kunne udrettes“ ³.

Det var den kur, Dreier søgte at anvende på sig selv. – Han mener, at de sygelige stemninger får os til at opstille religiøse og metafysiske idéer og får os til at tro på absolutte indre og ydre autoriteter f. eks. kirke, stat, samvittighed, pligt osv. – Tidens æstetiske litteratur og kunst bidrager til at holde denne begrebsmystik og forvirring ved lige, og opdragelsen udvikler vaner, der får os til at tage tingenes tilstand for givet. Derfor må opdragelse og oplysning ændres. Videnskabsmanden må ikke holde sig borte fra samfundslivet og dets problemer, tværtimod bør han have den indstilling, at videnskaben skal bruges til at udvikle samfundslivet. Han bør stræbe efter at se sin videnskab som led i en sammenhængende erkendelse af alle livets forhold.

Ejendomsproblemet tager Dreier også op her:

„At der stikker en Slags „Communist“ eller deslige i mig, det har man vel længe haft en Anelse om, man kan paa en Maade gjerne betegne mig med dette Navn; men der [er] visselig alligevel slet ingen Fare paa Færde“⁴.

Dreier mener, at begrebet „ejendomsret“ gradvist vil miste sin nuværende betydning, når den sammenhængende forståelse af alle livets anliggender udvikler sig. Dette forudsætter oplysning, videnskabelig opdragelse og en stigende erkendelse af samfundets historiske udvikling. Efterhånden vil den nuværende respekt for ejendomsretten forsvinde, ingen vil have interesse af at samle til hobe blot for at have den „glædelige Bevidsthed om, at det er Ens „Eiendom““. – Man vil have interesse af at skaffe sig, hvad man skal bruge, men man har også interesse af, at ens medmennesker er forsynede.

Det er ganske vist de samme temaer, der behandles her, som i folio-manuskriptet, men det virker mere modent. Det er mindre bittert i tonen og virker ikke så „stirnersk“. Den negative kritik er knap så lidenskabelig, og de positive forslag til at afhjælpe skaderne er mere udarbejdede. Det er først og fremmest den naturvidenskabelige og biologiske tænkning, den unge mediciner ser som et middel til at klare erkendelsen af problemerne. Han er endnu ikke for alvor begyndt at undersøge de økonomiske, sociale og politiske problemer, som udviklingen indebærer.

Skriftet var muligvis tænkt som et slags programskrift for den lille kreds af radikale studenter, der samledes om ham. Nedenunder skriftet står nemlig: „Forelæst for Bagge, Petersen, Lorenzen, læst af Levy“. Levy nævnes også af Langkjær⁵ og er identisk med den senere statsgældsdirektør og direktør i Handelsbanken *Martin Levy* (1827–1899). Han var på alder med Dreier, studerede statsvidenskab og blev den første statsvidenskabelige kandidat i Danmark.

På de sidste sider af skriftet har Dreier nedkradset en disposition til et nyt skrift, hvor han vil uddybe visse punkter. Som det vil være rimeligt at vente af en medicinsk student, er det foreløbig på de fysiologiske, psykologiske og medicinske områder, han har udarbejdet mere detaljerede teorier og programmer for fremtidens virksomhed. Han henviser selv til, at disse emner nærmere er behandlet i „Den blaa Bog“.

„Den blaa Bog“ er altså en slags fortsættelse af det foregående skrift og er sikkert skrevet umiddelbart efter dette. Af flere henvisninger kan man slutte, at det må være skrevet 1847–48⁶.

Dreier begynder på lignende måde som i de andre skrifter med at henviser til begrebsforvirringen og den aristoteliske tendens til at klassificere efter overfladiske egenskaber for på den måde at finde frem til uforander-

lige egenskaber. Dette gør sig bl. a. gældende indenfor frenologien, der beror på en overfladisk inddeling i „evner“, som skulle have deres sæde forskellige steder i hjernen. Om forholdet mellem disse evner indbyrdes var der på Dreiers tid overordentlig mange meninger: „Hvilke ere de sande, rigtig ægte, egenlig oprindelige menneskelige Evner, som skal dyrkes, hvilke ikke? hvorledes skal Tænkningen forholde sig til Villien, til Lidenskaber, Følelser, Drifter? Det er yderst uvist“ ⁷. Disse sider af sjælelivet kan efter Dreiers mening ikke forstås isoleret, men kun i deres vekselvirkning med helheden; de eventuelt gode sider kan ikke forstås uafhængigt af og isoleret fra de dårlige sider. I stedet for den gamle inddeling i sjæleevner må der „træde indbyrdes og med andre Livsvirksomheder sammenhængende Udtryk for forskellige Nerve- og Hjernefunktioner, saaledes at man faaer Udtryk for, hvad der under disse Tilstande foregaaer i Nerver og Hjerne efter disses forskellige Tilstande“ ⁸. – Religionen skyldes en manglende erkendelse af disse forhold og baner vejen for vanviddet. Den tyske fysiolog *Ideler* havde i sin nyligt udkomne bog „Religion und Wahnsinn“ (1847) undersøgt visse ekstreme tilfælde af religiøst vanvid, men efter Dreiers opfattelse havde han ingen forståelse af, hvad religiøsitet egentlig bundede i, nemlig en dybtgående psykisk disharmoni, der igen betinges af manglende sammenhæng mellem erkendelsen og viljen. Den følelsesmæssige side af bevidstheden nævner Dreier ikke noget om. Han har afsat nogle sider til at kritisere *Idelers* bog yderligere, men har ikke fået gjort det.

Derimod kommer han ind på en grundig omtale og kritik af C. J. Kayser's bog: „Om Selvmord i Kongeriget Danmark. Et Bidrag til dette Lands moralske Statistik“ fra 1846 (særskilt aftrykt af „Dansk Folkeblad“). C. J. Kayser (1811–1870) var først læge, men kom efterhånden i stigende grad under påvirkning af den belgiske statistiker L. A. J. Quételet. Senere blev han professor i nationaløkonomi.

I sin redegørelse for, hvad der eventuelt kan hjælpe fortvivlede mennesker fra at begå selvmord, opfordrer Kayser dem til at tage tilflugt til religionen. Dette kan Dreier naturligvis ikke bifalde, da han netop anser religionen som ondets rod. Fordi religion midlertidigt kan bringe visse fortvivlede mennesker i en tåleligere tilstand, kan man ikke benytte den som et alment middel til helbredelse af alle sindets sygdomme.

„For Forf. kan det maaskee være tilstrækkeligt til Betegnelse af slige Slutningers Daarlighed, naar jeg minder om, at f. Ex. Quicksølv i visse slemme Sygdomme kan virke forholdsviis gavnligt, medens dog saavidt jeg veed idetmindste endnu Ingen har været saa fiffig at foreslaae det som almindelig Føde til Sundhedens Befordring“ ⁹.

De fleste mennesker kan uden tvivl befries for religiøse forestillinger og stemninger. Gennem stadig øvelse og viljesanspændelse kan de blive mere eller mindre grundigt helbredt, hvilket Dreier fremhæver, at han kender til bunds fra personlige erfaringer.

Kayser og også Dreier betragter den statistiske metode som et vellykket forsøg på at overføre den naturvidenskabelige metode på samfundsvidenskaben. Igennem den statistiske bearbejdelse opdager man regelmæssigheder, som ligner de naturvidenskabelige love. Kayser udtrykker det således:

„Den videnskabelige Ordning og Sammenstilling er altid den samme, paa hvilket Materiale den ogsaa gjør sig gjældende. De enkelte Phænomener ordnes og sammenstilles i Grupper efter deres Ligheder og Forskjelligheder, de enkelte Grupper forenes igjen paa samme Maade i mere almindelige, og saaledes fremdeles, indtil de ere samlede under et Synspunkt, der for Øieblikket ikke synes at kunne indordnes under noget mere almindeligt. Da ifølge den menneskelige Aands Organisation Slutningen fra Aarsag til Virkning, og omvendt fra Virkning til Aarsag, er nødvendig, slutter man fra Lighed i Phænomenerne til Lighed i de frembringende Aarsager og kommer saaledes til Forestillinger om Naturkræfter og Naturlove. Det Eienommelige for den naturvidenskabelige Betragtningensmåde er altsaa, at man først forskaffer sig en nøje Kundskab om de enkelte Phænomener og herfra hæver sig til de almindelige Love, at man gaar fra det Mangfoldige til det mere Enkelte, fra Skabningen til Skaberen, medens derimod de speculative Videnskaber gaae den modsatte Vei, idet de af enkelte Sætninger, hvis Rigtighed de postulere, construere Mangfoldigheden“¹⁰.

Kayser kan – ligeså lidt som H. C. Ørsted og andre af datidens naturvidenskabsmænd – frigøre sig fra tidens hegelianistiske og romantiske ånd i naturen. Dette huer naturligvis ikke Dreier: „Fremgangsmåden er den oftere antydede, at visse Abstractioner af Tilstandenes Skiften opstilles som Forsynets Villie, Aandens Love, Planen i Historien el. dsl.“¹¹.

Kayser kommer også i den forbindelse ind på at behandle det evindelige filosofiske problem: *nødvendighed kontra fri vilje*, men Dreier kan ikke se nogen modsætning:

„Naar der flere Aar i Træk er ligemange af samme Slags Forbrydelser, saa skal det vise „Nødvendigheden“; og dog kan man vel ligesaa godt finde en Sammenhæng af Udtryk for Forskjelligheder som for Ligheder; hvis altsaa Antallet af Forbrydelser var forskjelligt kunde man finde Udtryk for denne Forskjel; og saa maatte Forf. da vel ligesaa godt sige, at Forskjellen var nødvendig. For Forf. som for Mængden af Naturforskere er endnu Modsætningen mellem Nødvendighedslæren, Fatalismen, og Loven om Menneskets Frihed af Betydning, ligesom i andre Sphærer Modsætningen mellem Utilregnelighed og Tilregnelighed, og dog maa det vist kunne forstaaes, at Menneskets Villies Frihed, naar derved forstaaes et vist Forhold mellem Villien og de øvrige Hjernefunctioner, ligesaavel kan blive Gjenstand for en Række sammenhængende Udtryk, altsaa findes „nødvendig“ efter Forf.'s Tale-

brug; her kan da ogsaa bemærkes, [at der] fra „Villiens Frihed“, om man vil udtrykke sig saa, til „Tilregneligheden“ ikke kan findes nogen Slutning; selv om et Menneske har været nok saa kraftig ved Udøvelsen af en vis Handling, er det en saare ufordelagtig Methode, derfra at slutte til Steile og Hjul eller Tugthuus, hvilket jo er det, som man bruger Udtrykket „Tilregnelighed“ til. Quêtelets bekjendte Ord [„Der er et Budget, der inddrives med en ligesaa ubønhørlig Strenghed som de offentlige Afgifter; det er det, der skyldes Fængslerne og Bøddelens Økse“¹²] ere et godt Exempel paa de overfladiske Sammenligningers og de aandrige Udsagns Magt i Videnskaben; den fundne Sammenligning mellem den over Folk staaende jordiske Magt og den over Jorden staaende næsten himmelske og dens Virkemaade har virket til Anskuelligørelse af den sidste; de aandrige Citater validere saare godt endnu. Interessant er det endnu at see Forf.'s Angst for det onde Ord Fatalist, og hvorledes han dækker sin Uvished om Fordeelagtigheden af Begrebet „nødvendig“ ved at sige „i en vis Henseende nødvendig“; naar den gamle Begrebsmystiks Mænd er i Knibe, saa er det den sædvanlige Maade at rede for sig, at sige, paa en vis Maade saa og saa, eller i de værste Tilfælde „ligesom med en vis Nødvendighed“ odsl. Forresten er det meget sandt, men ikke heldigt udtrykt af Forf., at saalænge Tilstanden bliver ved i alle andre Henseender at være meget lig den nuværende, saalænge vil den ogsaa blive det i en resterende enkelt Henseende“¹³.

Problemet determinisme kontra indeterminisme havde været aktuelt i den danske filosofiske debat siden Howitz-striden i midten af 1820erne¹⁴. Der er mange træk i Dreiers behandling af dette problem, som minder om Howitz's anskuelser, blandt andet påvisningen af umuligheden af at opstille skarpe inddelinger i det organiske liv. Sandsynligvis har Howitz's anskuelser endnu på Dreiers tid været gængse i medicinerkredse og blandt visse naturvidenskabsmænd. Der findes dog blandt Dreiers mangfoldige henvisninger til naturvidenskabelige og medicinske forfattere i hans trykte og utrykte produktion ikke nogen henvisning til Howitz – nogen direkte påvirkning er det i hvert tilfælde ikke muligt at påvise.

Kaysers konklusion af de statistiske opstillinger: selvmordene i Danmark i modsætning til andre landes, forholdene mellem selvmordene i hovedstaden, provinsbyerne og på landet, forholdet mellem mænds og kvinders selvmord, forholdet mellem de forskellige metoder til selvmord og forholdet mellem de forskellige motiver, er efter Dreiers mening overfladisk. Kayser er nemlig nærmest tilbøjelig til at give den manglende religiøsitet skylden, og som før nævnt kan Dreier naturligvis ikke acceptere dette synspunkt. Han ser hovedårsagen til de mange selvmord i „Bevidsthedsforvirringen og den dermed jævnløbende hele eensidige Livsudvikling, og seer Muligheden af et Samliv, hvor sligt idetmindste vil faa en uendelig mindre Rolle end det nu har“¹⁵. – „Hvo der kjen- der Noget til Folk som [de] ere fleest, hvo som husker sin egen Udvik- ling, kjen- der nok den Rolle, som Selvmord spiller i Bevidstheden som

sidste Middel; deraf da de pludselige, uforklarlige, forunderlige Selvmord uden Bevæggrunde“¹⁶.

Dreiers hovedmiddel mod disse onder er her – som i de foregående skrifter – oplysning. Et særligt problem i den forbindelse er at bibringe almuen en forståelse af lægevidenskabens og hygiejnens betydning. Almuen har en udpræget mistro til læger. Men „en mistroisk Modsætning til Lægekunsten er tilstede ogsaa i de høiere Classer, hvor den ofte indgaaer i Alliance med forskjellige philosophiske-aandrige Galskaber, med Læren om „Naturen“ osv.“¹⁷. Det er først, når folk er blevet bibragt en sammenhængende fysiologisk, naturvidenskabelig og medicinsk viden indbefattet kendskabet til de videnskabelige metoder, at man kan vente, der udvikler sig en tillid til lægevidenskaben i modsætning til nu, hvor de lærer og hører om en hel mængde usammenhængende regler og læresætninger fra f. eks. Balles lærebog, gamle husråd osv.

Iøvrigt mener Dreier, at der er behov for mange flere læger, og de burde, mere end tilfældet var, specialisere sig og samtidig bestræbe sig på at se deres videnskab som led i hele den sociale sammenhæng.

Derefter kommer han ind på en gennemgang af de elendige hygiejniske forhold i København – et tema, som han senere udvikler mere udførligt i sit tidsskrift: „Samfundets Reform“. – I forbindelse med hygiejnen går naturligvis foranstaltninger som dåb og begravelse ikke ram forbi. Dåb er farligt for barnet på grund af det kolde vand, og det er en tåbelig foranstaltning at begrave de døde og lægge store arealer ud til kirkegårde, der blot vil forpuste byen. I stedet foreslår den på det område ikke sartfølende medicinske student, at man bruger ligene til at dissekere eller evt. til at forarbejde almennyttige kemiske præparater af.

Også mange forlystelser er skadelige for den fysiske og psykiske sundhed f. eks. boksning, tyrefægtning, henrettelser, luftvandring (linedans), spil, der fører til spillelidenskab, danseboder, maskerade og almuenes vandring til kilder om natten m. m. – Gavnlig er derimod forlystelser som musik, sang, skuespil, naturens nydelse, mådeholden dans og spil, jagt, skøjteløb m. m.

Der findes iøvrigt ikke så få puritanske træk hos Dreier. Langkjær fortæller om ham, at han aldrig traf Dreier i Studenterforeningen til de tomme „Løverdags-Sold“. Ganske vist kunne han godt feste, når han en enkelt gang imellem ville. F. eks. var han med nytårsnatten 1848, hvor en halv snes studenter havnede hos Niels Husar på Købmagergade efter midnat og anvendte natten til at spise skinke og drikke snaps, øl og punch, skønt politiet truede med at nappe dem, en trusel, der dog tabte sin betydning, da vægteren fik sin tribut. Bagefter „sejlede“ de fra Køb-

magergade til Lille-Kongensgade, hvor de drak morgenkaffe hos „Bras-seul“ (Svend Enarm). – Men den slags iøvrigt uskyldige excesser har vist været sjældne for Dreiers vedkommende. Gang på gang ivrer han i sine manuskripter mod tobaksrygning og umådeholdent fylderi og drik, som han kun anser for en dulmen af den almindelige fortvivlelse over tidens forvirring og sløvhed, ganske som religionen var det. Også der må den af fornuften dirigerede vilje sætte ind.

Argumenterne for bibeholdelsen af visse uhygiejniske foranstaltninger, f. eks. dåb, begravelse og anvendelse af uhensigtsmæssige klædedragter, var meget ofte af æstetisk art. Lignende argumenter bliver anvendt mod lighedsbestræbelserne, der jo tilsigter at afskaffe en tilstand, hvor det er muligt at opretholde en klasse, som kan dyrke skønheden for skønhedens egen skyld. I fremtidens samfund, hvor frihed og lighed er indført, er der ingen forskel på det skønne og det nyttige og hensigtsmæssige.

Den gammeldags æsteticisme kan betegnes som „Lyst til en døsig Modtagelse af et tilvant Sæt Indtryk“¹⁸. – Selv det danske Kancelli foretrak det skønne for det nyttige, da det ikke ville gribe ind imod hvidmaling af huse, som stadsfysikus og sundhedskollegiet havde erklæret meget for-dærveligt for synet.

Lighedsbestræbelserne vil ikke indbefatte, at man skal tilstræbe „en unaturlig Nivellering, en Stræben efter at gjøre Alle „lige“, som vilde føre til den ynkeligste Eensformighed; eens Tanker, eens Følelser, eens Nydelse, eens Arbejde, eens Ansigter, eens Klædning“¹⁹. Et lighedsbegreb, således som det f. eks. hævdes af kommunisterne, hos hvem „der er en stor Begrebsforvirring tilstede“, vil Dreier ikke acceptere. Han ønsker, at enhver skal kunne udvikle sig efter sine evner og have mulighed for at arbejde med sine særlige interesser; samtidig må alle forstå og anerkende andre menneskers ret til det samme. „Man betænke den Indflydelse, som et ugeneert Samliv efter Ophævelse af Angsten for Folks Omdømme og Kjønstvangen, [og udvikling af] Forstaaelse af Musik og Kunst, Forstaaelse af Interessen for almindeligere Legemsudvikling, f. Eks. i Muskelfærdighed, i Sandse- og Tænkefærdighed, vil have ogsaa her“²⁰.

Den sunde, åndelige udvikling må følges med en sund legemlig. Man ser f. eks. hos håndværkere og arbejdere, hvor skadelig en for ensidig muskuludvikling kan være, og hvordan det kan føre til sygelighed og hurtig udslidthed. For at forebygge dette må man – ved at benytte sin fysiologiske viden og se den i sammenhæng med sin viden om samfundsudviklingen – organisere arbejdet så hensigtsmæssigt som muligt for alles sunde legemlige og åndelige udvikling.

Alle de resultater, som videnskab og teknik har nået, kan i det nuværende samfundsliv ikke rigtigt anvendes, fordi der næsten overalt er en skræk for gennemgribende forandringer. Men hvis folk har erkendt deres interesser og hvilke midler, der er mest tjenlige til at tilfredsstille dem, vil de også være i stand til at danne frie sammenslutninger til varetagelse af deres fælles anliggender, og de vil i stigende grad forstå vigtigheden af en stadig fordelagtigere brug af råstoffer og mennesker; de vil stadig finde på bedre metoder at indrette sig på, og maskindrift vil udvikle sig mere og mere. Det nuværende slid vil blive unødvendigt, og arbejdet vil blive lettere og interessantere.

En hindring for udviklingen til et sådant samfundsliv er ejendomsforholdene, som vi nu har set Dreier berøre flere gange, men som han, siden han skrev de foregående skrifter, har undersøgt og gennemtænkt nøjere. Sandsynligvis har han nu fået læst Proudhons „Qu'est-ce que la propriété?“. Langkjærs beretninger antyder det, og Dreiers tankegang ligger her også nær op ad Proudhons.

Først gør han rede for, hvordan ejendomsretten har udviklet sig, og hvordan den skal defineres og forstås.

„Det Almindeligste ved det saakaldte Eiendomsvæsen er det, at de Gjenstande, som findes paa Jordens Overflade, ere delte mellem Menneskene saaledes, at Enhver kun har Lov til at bruge sit eget, eller idetmindste kun til at foretage større Forandringer med dette. Den Enkelte har Lov til at gjøre hvad han vil ved sin Eiendom, saa længe som han lader andre have deres i Roe, og overhovedet ikke gjør Indgreb i nogen Andens Ret; han kan da bruge den, eller lade være at bruge den eller bruge den daarligt, det kan de Andre ikke vægre sig imod. „Staten“ respeciterer Privatejendommen, undtagen i ganske særegne Tilfælde“²¹.

Dreiers definition ligger nær op ad Romerrettens definition af ejendomsretten: Jus utendi et abutendi re sua, eller som Proudhon oversætter og udtrykker det: Le droit d'user et d'abuser de la chose, autant que le comporte la raison du droit²².

Dreier gør derefter rede for ejendomsrettens udvikling og følger helt Proudhon. – I begyndelsen har man erhvervet ejendom ved arbejde, men efterhånden er det arven, der er kommet til at spille hovedrollen ved erhvervelsen af ejendom. Derved er uligheden i ejendomsfordelingen blevet større og større – navnlig efter indførelsen af pengeøkonomi. Det er blevet et hovedhensyn for mennesker overalt at skaffe sig penge, at have penge.

„Der har historisk udviklet sig et Sæt forskellige Virksomheder, som lovligt indbringer Penge efter en historisk udviklet Tæxt; Enhver har nu at vælge en af disse, udføre det fornødne Slid, saa faar han sine Penge, og han kan forresten gjøre hvad han behager indenfor Lovens Grændse, drikke, æde, svire, hore, sove, drive, spille, eller practisere hvad anden historisk udviklet lovlig Livsnydelse han behager“²³.

På den måde har de fleste af det nuværende samfundslivs onder udviklet sig. Der er mange, der tjener penge uden at gøre gavn derfor. Dommerne nyder deres gage og deres kongers gunst, men nogle af dem „have i mange Herrens Tider nydt deres Gage uden at gjøre Andet end skrive: Enig i Votum, medens alle deres Colleger vide, at de ikke læste eller idetmindste ikke forstode nogen Sag“²⁴. Mon det er faderens bitre erfaringer, han her giver udtryk for? – Prokuratorerne lukrerer af, at der i en sag skal gives „to forsætlig falske Fremstillinger af Sagen“; de erholder stor profit af kævlerierne, hvis samfundsmæssige nytte Dreier ikke kan se betimeligheden af. Det er en helt dickensk og daumiersk bitterhed overfor retsvæsenet, som Dreier her lægger for dagen. – Handlende har interesse i at købe så billigt som muligt og sælge dyrt – deraf deres underbyden af de arbejdende klasser og deres interesse i at forfalske varer og snyde så meget som muligt. Det er i deres interesse at trykke og underbyde hinanden, og det gælder endda forretningsfolk inden for samme lav. – Lærerne er kun interesserede i de penge, som undervisningen giver, men ikke i selve undervisningen, som de søger at slippe så let fra som muligt. På samme måde er det med håndværkerne.

„Fra de superlovlige Pengebedrifter til de sorteste Misgjerninger er der en jævn Række af Methoder, som deels ikke strider mod Lovens Bogstav, skjønt vel mod dens Aand, Moralen odsl., og deels strider mod den, medens Lovens Mænd med hele deres Styrke ere for magtesløse til at kunne gjøre Ende paa dem; de Regjerende ere Mennesker, som det hedder, de kan ikke gjøre Alt. Der ere de lovlige men umoralske Speculationer, Jobberier, Pugerier odsl., Optrækkerie, Snyderie, lidt videre dreven Handelsfiinhed, Spil, Hazardspil, do. med Fif, Tyverier i dets forskel- lige Grader, Arvefiskeri, do. med Mord, Rovmord“²⁵.

En særlig slående metode at skaffe sig penge på er assurancesvig. Alt dette giver anledning til fattigdom hos en stor del af befolkningen, og fattigdommen giver igen anledning til forbrydelser m. m. Man har endog eksempler på, at fattigdommen kan være så stor, at man stjæler for at komme i tugthuset. Bladene er daglig fulde af beretninger om den slags elendighed.

De forholdsregler, myndighederne gør for at komme elendigheden tillivs, er såre beskedne. Det så man særlig under den store nød i den nylig overståede vinter (vinteren 1846–47) og i forbindelse med de ringe og utilstrækkelige forholdsregler, der blev gjort for at lindre og forebygge elendigheden. Denne krise gav sig voldsomme offentlige udtryk – navnlig i „Fædrelandet“ og „Folkebladet“, hvor der var heftige debatter om afhjælpning af nøden. Liberalismen fik efter Dreiers mening sit grundstød, da liberalisterne stod magtesløse over for problemerne.

Den nød, Dreier refererer til, skyldtes først og fremmest en svigtende høst i de fleste af Europas lande, der – i forbindelse med en streng vinter – forårsagede dyrtid og mangel på levnedsmidler. Talrige velgørenhedsforeninger søgte at dæmme op for elendigheden, som nåede sit højdepunkt i foråret 1847. Krisen gav sig udslag i uroligheder rundt omkring i riget. Også i den københavnske arbejderstand var der røre, og talrige andragender blev sendt til kommunalbestyrelsen. Dreier har ret i, at såvel i kommunalbestyrelses- som i magistrats- og regeringskredse blev troen på frihandelens velsignelser imødegået fra mange fronter. – Efter krisen blev dog interessen igen rettet mod de nationale spørgsmål og mod indførelse af en liberal politik på det politiske og økonomiske område. Men Dreiers tro på liberalismens sammenbrud havde altså for en tid en vis aktuel baggrund ²⁶.

Dreier håber, den stigende indsigt i de sociale problemer vil bevirke, at en anden tilstand vil træde i stedet for dette „Ejendomsvæsen“ og denne alles kamp mod alle.

Det nuværende økonomiske system, forudser han, må afløses af et andet, selv om han på dette tidspunkt ikke mener, at man kan „angive forud“, hvordan det bliver. Værdiskalaen må blive en anden; man vil i hvert tilfælde ikke mere skatte sådanne ting som ægte perler, diamanter, indianske fuglereder eller lignende mærkelige ting, som man nu higer efter, og som man på grund af „borneerte, men let overvindelige Slutninger“ finder skønne eller behagelige.

I det kommende samfund vil arbejdet og virksomheden bære sin løn i sig selv; man behøver ingen ydre hæderstegn og udmærkelser for at hædre geniet, hans løn ligger i tilfredsstillelsen ved at få lejlighed til at udvikle sine evner fuldt ud.

Til dette stadium var Dreier nået i sin filosofiske udvikling, da 1848-begivenhederne vendte op og ned på forholdene i Europa. – Bortset fra at han i „Den blaa Bog“ røber kendskab til Proudhons tidligste værker, har han på det politiske og socialøkonomiske område endnu ikke orienteret sig grundigt. Det er – foruden Stirner – de sprogvidenskabelige og naturvidenskabelige studier, der har inspireret ham.

6. 1848.

De europæiske revolutioner i 1848 var betinget af vidt forskellige faktorer: sociale i den forstand, at det var de økonomisk undertrykte og udbyttede befolkningslags opstand mod deres undertrykkere – nationale

i den forstand, at det var de nationale mindretals oprør mod de stater, som de af dynastiske og andre grunde var undergivet – politiske i den forstand, at det var de liberale grupper, der gjorde opstand mod absolutismen for at få indført en fri forfatning i overensstemmelse med 1700-tallets og 1800-tallets nye syn på individets og samfundets berettigelse – og endelig kulturelle i den forstand, at det var den verdslige, videnskabelige og individualistiske oplysningsfilosofis repræsentanternes opgør med teologisk dogmatik, katolsk såvel som protestantisk.

De nationale og politiske momenter synes for eftertidens øjne at være afgørende faktorer i 1848-begivenhederne herhjemme. Dog har også sociale faktorer spillet ind, hvilket især gjorde sig gældende i forbindelse med landbrugsproblemerne og gav sig udtryk i bondevennebevægelsen. Men også blandt håndværkere og arbejdere i København har sociale krav gjort sig gældende. Jeg skal senere i et særligt kapitel komme ind på disse forhold og skal her blot antyde, at Dreier selvfølgelig i høj grad var repræsentant for de sociale og kulturelle strømninger, der førte til 1848.

Dreier tilsluttede sig den i 1847 stiftede „Haandværkerdannelsesforening“, hvor sociale og politiske problemer, som jeg senere skal vise det, blev debatteret – omend næppe altid i Dreiers ånd ¹.

Tronskiftet ved Christian d. 8's død d. 20. januar 1848 gav anledning til et livligt røre, som ganske vist for eftertiden kom til at stå i skyggen af de senere store verdenshistoriske begivenheder. I dagene lige efter Christian d. 8's død fandt en hel del folkedemonstrationer sted ². Den 21. januar samledes studenterkorpset på Frue Plads for at aflægge ed til den nye konge; dette blev årsagen til nogle demonstrationer, som blev ledet af unge studenter, blandt hvilke Dreier var en af hovedmændene. Langkjær fortæller, at han traf ham på universitetstrappen den dag, og Dreier spurgte ham, om han ville være med til at „udraabe Constitutionen“; dertil svarede Langkjær benægtende, da han ikke ønskede nogen konstitution. Kort efter kom oberst Malling, kommandør ved kongens livkorps, og arveprins Ferdinand for at tage livkorpset i ed. I det samme råbte Dreier: „Constitutionen leve“. „Han var vist den første“, tilføjer Langkjær, „som vovede saa aabenbar at vedkjende sig, at han vilde en Revolution“. Den følgende dags eftermiddag deltog Dreier i det store tog bestående af studenter og medlemmer af Haandværkerdannelsesforeningen, som skulle hylde I. F. Schouw og H. N. Clausen for deres forfatningsudkast: „Ved Tronskiftet 1848“ ³.

I de næste bevægede måneder var Dreier i fuld aktivitet, hvilket bekræftes både af Varberg og Langkjær. Langkjær blev af Dreier bebrejdet sin ligegyldighed, fordi han ikke var med i folketøget fra rådhuset til

Christiansborg. Man kan vist derimod roligt gå ud fra, at Dreier selv i disse måneder har været med overalt, hvor der foregik noget. Langkjær hævder oven i købet, at der i disse dage blev anholdt nogle studenter, deriblandt Dreier, og at han selv blev holdt under observation af „det hemmelige Politi“ på grund af sit kendskab til Dreier. Dette hører dog nok til de sikkert talrige løse rygter, der svirrede i de dage; det kan i hvert fald ikke bekræftes, heller ikke ved gennemgang af politidirektørens arkiv, og det strider imod det almindelige indtryk, man får af de stedfundne demonstrationer, i hvilke der ikke eller kun i meget ringe grad foregik indgriben fra politiets side.

Dreiers stilling til begivenhederne i martsdagene kan umiddelbart give anledning til undren. Som vi har set af hans tidlige manuskripter, havde han allerede stillet sig skarpt mod alle nationalistiske bevægelser, hvilket også bekræftes af Varberg: „Det forekom ham saa klart, at vi saavel Nord som Syd for Eideren havde samme Interesser, samme Tryk at bekæmpe, samme Modstand at overvinde, saa det var en ulykkelig Misforstaaelse, at der kunne opkomme en forbitret Kamp imellem dem, der burde været trofaste Bundsforvandre mod den fælles Fjende, Middelalderen og dens Levninger af alle Slags“⁴. Det kan måske derfor se inkonsekvent ud, at Dreier aktivt tilsluttede sig en bevægelse, der var udpræget nationalistisk og gik ind for Slesvigs sammensmeltning med kongeriget.

Men sådan har problemet ikke set ud for Dreier. Det, man i almindelighed kaldte „Bevægelsen“ i 1848, dækkede i virkeligheden over vidt forskellige anskuelser og målsætninger, der kun havde det ene fælles, at få afskaffet enevælden og få indført en fri forfatning. Sådan som udviklingen var foregået fra Christian d. 8's død til Februarrevolutionen i Paris og til martsdagene, var der flere og flere tegn, der tydede på, at den ventede forfatning ville indbefatte almindelig og lige valgret, og at den valgencensus, som havde været gældende til stænderforsamlingerne, skulle falde bort, hvad de fleste nationalliberale inden den tid næppe havde tænkt sig. Dreier har regnet med, at fik man gennemført almindelig og lige valgret, var vejen banet for hans idéer og hans oplysningsvirksomhed – og blev folket først oplyst om deres interesser set i den store sammenhæng, ville det ikke tøve længe med at reformere samfundet i den retning, han havde angivet. Der er hos Dreier en lignende optimisme, som man træffer f. eks. hos Louis Blanc og andre fremtrædende franske socialister under Februarrevolutionen med hensyn til troen på den almindelige og lige valgets betydning for gennemførelsen af deres idéer.

Dreier har nok allerede dengang været modstander af de nationallibe-

rales ejderdanskhed. Men når Dreier tilslutter sig „bevægelsen“, er det sikkert, fordi han ser den som det eneste middel til at komme den i hans øjne meget farligere nationalistiske bevægelse sydfra til livs. Var dette først sket, lå vejen klar for hans reformvirksomhed.

I de ca. 20 dage, der gik mellem Februarrevolutionen og de begivenhedsrige martsdage, var Dreier medlem af en komité, dannet af studenter, der skulle arbejde for uddannelse i våbenbrug. Denne komité blev dog ret hurtigt afløst af en anden, der bevirkede oprettelsen af en central-eksercerskole.

De krav om en friere forfatning, som kom stærkt til orde umiddelbart efter Christian d. 8's død, fik yderligere vind i sejlene ved revolutionerne rundt om i Europa; endvidere havde de tyske og slesvigholstenske krav gjort det slesvigske spørgsmål til sagens kerne. Under indtryk af bevægelsen i hertugdømmerne, hvor det blandt andet i Kiel var kommet til voldsomme oprin, sammenkaldte de nationalliberale til et møde i Kasino d. 11. marts. Her blev ejderprogrammet fremsat i al sin styrke.

Men medens man på Kasinomødet var optaget af det nationale spørgsmål, blev spørgsmålet om *demokratiets* udvikling taget op på et møde i „Hippodromen“ dagen efter, d. 12. marts.

Da meddelelsen om de opløste slesvigske og holstenske stænderforsamlings krav kom til København d. 20. marts, blev der igen holdt møder. De nationalliberale samledes i Kasino, hvor blandt andet Lehmann holdt en af sine store taler, der endte med at kræve et nyt og handlekraftigt ministerium, som skulle være „gjennemtrængt af en fælles Tanke og har Magt og Myndighed til at gennemføre den . . .“, og som skulle hjælpe den unge, uprøvede konge, „som nys med Kronen har arvet et splidagtigt Rige paa Opløsningens Rand“⁵.

Samtidig med Kasinomødet holdt borgerrepræsentanterne møde på rådhuset, studenterne i Universitetets festsal, Haandværkerdannelsesforeningen i Studenterforeningens lokale (hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade), og den konservative Phønixklub var samlet i Hotel Phønix.

På Kasinomødet blev vedtaget fem resolutioner, iflg. hvilke man skarpt imødegik de slesvigholstenske krav. Man udtalte, at Danmarks og Slesvigs forbindelse kun kunne opretholdes gennem en rigsforsamling, der byggede på „en i Sandhed folkelig Valglov“, og man krævede, at kongen straks valgte et ministerium af mænd, „hvis Indsigt, Energi og Fædrelandskærlighed“ kunne give regeringen kraft og nationen tillid.

Begivenhedernes gang i martsdage viser, hvad jeg senere nøjere skal omtale, at Dreiers tro på, at der var mulighed for social og demokratisk agitation i de dage, ikke har været uden baggrund. En helt anden ting er,

at han har undervurderet styrken af en national massesuggestion – navnlig hos det jævne folk.

Efter krigsudbruddet måtte Varberg drage i felten, han tabte for en tid Dreier af syne og hørte ikke noget til ham, da de „dengang endnu ikke korresponderede“. Derimod har vi nogle breve, der siger os noget om, hvilke tanker og stemninger der dengang gik igennem den på én gang kritiske og forhåbningsfulde Dreier ⁶. Det første brev fra begyndelsen af maj 1848 er fra Dreier selv til hans tidligere omtalte ven Carl Koch, som på det tidspunkt opholdt sig på landet på grund af sygdom (antagelig tuberkulose). Opholdet har dog ikke hjulpet, og Dreier opfordrer ham til at komme tilbage til København og iøvrigt til at træne sig gennem legemsøvelser. Dreier giver også i brevet udtryk for, hvordan han er opfyldt af tidens problemer. Han har i sinde at søge kontakt med og organisere en række af de radikale samfundskritikere, som skulle gøre deres indflydelse gældende i den forestående valgkamp om den grundlovgivende rigsforsamling:

„Det er det, som jeg altid saa meget har ønsket, at organisere et Samliv mellem os i beslægtede Retninger stræbende; mellem os to maatte det temmelig nemt kunne lade sig gjøre, L. og B. ⁷ maatte man ogsaa kunne faae med, mange opvakte unge Folk staae færdige til at optages, naar vi først have styrket os selv noget; saaledes L. Friis, Prahl, Knudsen ⁸. Der kunne saaledes lægges Grund til en fremvoxende Cohorte af radicale Kritikere, der kunde træde i Forbindelse med alt andet Radicalt, f. Ex. med Haandværkerfr.s dygtige Mænd, der kunde virke gennem Litteraturen, gjennem Tale, ved Exempel i Livet i mange Retninger; naar engang en Rigsforsamling bliver dannet, kan de der skaffe sin Kritik Respect – osv. osv. Jeg har saa ofte udviklet noget Lignende, men er altid blevet afviist med efter min Mening meget daarlige Indvendinger; jeg troer at f. Ex. B. og L. have betragtet i det mindste en stor Deel af min Kritik omtrent som en fix Idee, som maatte have Lov til at udøse sig, men som det forøvrigt ikke kunde nytte at indlade sig paa. B. har endvidere lidt af en Art Jalousi, Nag og dsl. Men jeg haaber at saadant vil kunne overvindes.

Det resignerede Privatliv, som Du nu siger, Du i Grunden anseer for det bedste, troer Du dog selv ikke meget paa; denne Udsigt er nok fremkommen som Udtryk for din Misstemning ved Tanken om et Skribentliv ell. dsl. Hvadenten Du vælger den ene eller den anden Levevei eller Levemaade, maa Du som jeg beholde og udvikle Kritikken over det hele Kram, Du maa virke for denne Kritik, Du maa indrette dit Liv efter den i mange Dele.

Men ved Litteraturen virkes dog aabenbart meest, gennem den kan man tryggest fremsætte sin almindelige Afvigelse fra det Ordinære, medens en mundtlig Diskussion, som Du vist vil indrømme, af mange Grunde er mislig. Pressefriheden vil dog unegtelig gjøre Skribentlivet langt mindre byrdefuldt, de forberedende Smaaartikler faae mere og mere Indpas (Nord og Syd); faae vi bare snart Fred, saa kan man vist udrette Meget her. Jeg havde omtrent tænkt mig samme Inddeling af Arbejdet, som Du; naar noget saadant kan komme i Gang kan ikke godt bestemmes nu, fornemmelig ifølge den nærmeste Fremtids Tvivlsomhed. Skulde Krigen vare længe og

altsaa tage Opmærksomheden i Beslag længe efter, saa vil i ethvert Tilfælde jeg see mig om efter en anden Virkekreds; Udvandring til Nordamerika f. Ex. er det altid værdt at reflectere paa, Tydskland kunde maaskee ogsaa give god Leilighed. — — —

Kbhavnerne vrøvle som sædv. op og ned og frem og tilbage i de forskjelligste Retninger; dog grupperer det hele Vrøvl sig som oftest om den fædrelandske Begeistring; Kampen skal naturligtviis kjæmpes ud, som saa [antagelig „selv om saa“] det gode Fædreland, naar det endelig er restitueret, skal staa aldeles tomt. Endnu er der aldeles intet nogenlunde sikkert Haab om Hjælp.

De danske Tropper have efter alle Beretninger kjæmpet med Raserie og tilføiet Fjenden stort Tab. Der anføres mange enkelte Træk, som Du altid tids nok vil faae ind, naar Du kommer hertil. Hartvigsen er nok falden, den mindste Bloch er fangen, ligel. Falbe, P. Brix (jun.); Liebe (Th.) er uskadt, Sylow it.

Bagge er kommen hjem, fuldkommen overtudet om Ønskeligheden af Fred og af Slesvigs Deling, fuldkommen mæt af Medborgernes trivielle Dumhed (f. Ex. Flors, Helwigs) ⁹. Han har jo forresten tumlet sig adskilligt, hørt Kuglerne pibe sig om Ørene, seet Folk blive saarede ved sin Side, osv. osv. Nok en Grund til at komme herind.

Mit eget Liv har været ret anstændigt; jeg har drevet om blandt Folk, discuteret, passiareet, observeret; jeg har et prægtigt Overblik over Krigens Indflydelse paa Livet, Staten m. m., over Medborgernes Tilstande. Jeg har anskaffet mig en Abonnementsbillet til Charlottenborg, hvilket ogsaa har hjulpet til at conservere mig; jeg har studeret, skrevet to Ark Kritik, foruden Smaantizer, fulgt den periodiske Litteratur osv. — — —

Jeg hører at Ploug har meddeelt i Studenterforeningen, at Oscar har ladet Regjeringsen vide, at 15000 Mand svenske Tropper staae færdige til at komme den til Hjælp. Spørges: Er det til Fordeel eller til Skade for blidere Fremskridt? . . . “

Fra d. 16. april samme år har vi et brev fra et andet medlem af kredsen, Frederik Knudsen til Carl Koch. — *Frederik Knudsen* (1823–73) var født i København i fattige kår og kom på opfostringshuset. Her blev hans gode evner opdaget af forstanderen, der hjalp ham til en ansættelse på et kontor i Roskilde, hvor han skaffede sig venner blandt disciplene på Katedralskolen — deriblandt Carl Koch. Han deltog som frivillig i Treårskrigen og opnåede senere ved økonomisk hjælp at tage slesvigsk-juridisk eksamen. Han endte som etatsråd og redaktør af Berlingske Tidende. I sit brev giver han blandt andet en morsom skildring af deres studenterkorpseksercits, som også Dreier deltog i:

„Du kan takke din Skaber for at Du ikke er her i denne „stolte“, „bevægede“ Tid; thi der udvikles mere Vrøvl i Døgnet, end et svageligt Menneske kan døje. — Jeg har nu i 14 Dage ikke bestilt Andet end exercere, nemlig 3 Timer om Morgenen og 3 do om Eftermiddagen, men har end ikke i Exercherhuset eller paa Fælleden, ja selv ikke i Ordrup og Dyrehaven, hvor vi have leget Soldat, været fri for Studenter-Generalforsamlingsvrøvl; Du kan let begribe Tingen, naar Du hører at jeg staaer i Compagni sammen med Barfod ¹⁰ og Stenberg. — Stakkels Dreier er samme Skjæbne undergivet; han hyler og vrider sig som en Orm. — Forresten er det nu forbi med

Exercitsen. – Begejstringen derimod vedvarer. – Igaar skete der atter Opfordring til at gaa som Frivillige ind i Armeen paa de tidligere bekendtgjorte Betingelser“.

Den senere etatsråd har her tillagt sig en helt dreiersk jargon.

Dreiers optimisme synes at have holdt sig, da Varberg igen så ham hen på efteråret. Varberg var på det tidspunkt forstemt over de hjemlige partiers stilling og over begivenhedernes gang i udlandet. Dreier derimod var nok blevet nedstemt over junikampene i Paris, men han mente, at den gæring, man oplevede, i sidste ende måtte blive til gavn for menneskehedens fremskridt. Varberg skriver: „Han sympatiserede kun lidt med Nogen af dem, der herhjemme spillede en betydeligere Rolle, men han var overbevist om, at ved Energi og Udholdenhed hos de sande Demokrater – han og hans Meningsfæller – vilde det snart lykkes at skabe et ved Antal og Talent mægtigt Parti“¹¹.

Dreier har sikkert syntes, at nu var den passende lejlighed kommet til offentligt at slå på tromme for sine idéer, og i slutningen af året 1848 udkom hans to første trykte skrifter: „Folkenes Fremtid“ og „Fremtidens Folkeopdragelse“.

7. To små skrifter.

De to skrifter udkom iflg. Varbergs udsagn efter meget „haarde Fødselsveer“, og Dreier var senere langt fra tilfreds med dem. Endvidere udtaler Varberg, at selv om han på mange punkter var uenig med Dreier om de anskuelser, der blev fremsat i disse bøger, havde de dog medvirket til at forøge den agtelse, han havde for ham. At Dreier var et begavet menneske, havde han tidligere fået indtryk af ved at lytte til hans kritik af samfundets forskellige fejl; men han havde troet, at denne begavelse kun kunne give sig udtryk i en negativ kritik af detaljer; han havde mistænkt Dreier for, at han ikke formåede at udarbejde en sammenhængende lære. Men nu fik han syn for Dreiers store overblik over videnskabens sammenhæng og resultater.

I det foregående har vi haft lejlighed til at se, hvor længe og hvor grundigt Dreier havde gjort studier til disse to arbejder. Det har kostet ham anstrengelser og kvaler at klargøre sig de standpunkter, han nu offentligt prøver at drage i ledning for.

„Folkenes Fremtid“ er først og fremmest rettet mod nationalismen, sådan som den gav sig udtryk i samfunds- og kulturlivet i 1848's Danmark. De nationalistiske strømninger havde jo i løbet af fyrrerne nået en stor styrke og havde efter krigens udbrud bredt sig til befolkningslag, der ellers

ikke tidligere havde lagt voldsomme nationale interesser for dagen – og det var netop de befolkningslag, Dreier ville henvende sig til.

Han indleder med at redegøre for de gængse klassificeringsprincipper af mennesker og kommer derved ind på nogle erkendelsesteoretiske betragtninger over klassifikation af fænomener, som vi tidligere har set hos ham. – Man kan klassificere mennesker efter mange forskellige kriterier: størrelse, sprog, geografisk tilhørsforhold osv. Det er ikke muligt at opstille skarpe grænser, der er hele tiden glidende overgange. Klassifikationer af mennesker er derfor ret vilkårlige og kan foretages efter mange forskellige kriterier. Al tale om at finde absolutte kriterier, der kan udtrykke væsensforskelle mellem forskellige „folk“, er simpelthen vrøvl.

Det kan også være svært inden for et såkaldt folk at finde nogle afgørende fælles egenskaber, der gør det forskelligt fra andre folk. Grænsbefolkninger kan på mange punkter frembyde flere ligheder med det tilstødende lands grænseboere end med fjernereboende folk fra deres eget land. Folk af en bestemt stand ligner på mange måder mere folk af samme stand i et andet land end folk fra andre stænder i deres eget land o.s.v. – Den samme vanskelighed gør sig også gældende med hensyn til sproget, hvor der gennem dialekter er glidende overgange fra det ene sprog til det andet.

Overhovedet at tale om noget specielt almenmenneskeligt og noget specielt nationalt er betænkeligt. Hvis man betragter den historiske udvikling, viser der sig da også at være en overordentlig stor vekselvirkning mellem de forskellige menneskegrupper og befolkninger, og man kan ikke forstå den ene befolknings eller nations historiske udvikling uafhængigt af helheden. Dette får man ganske vist ikke indtrykket af i den gængse historieundervisning, der kun består i opremsning af regeringspersoner og regeringshandling.

Al tale om en evig national, guddommelig folkeånd, som de nationalistiske frasemagere bestandig påberåber sig, modbevises også fra historiens side derved, at mange nationer er gået til grunde, og mange nye er opstået i tidens løb. Endvidere forandrer den samme nation sig gennem tiden både med hensyn til skikke, levevis og samfundsvirksomhed. Selv religion, kirke og politiske institutioner, som man påberåber sig som noget ægte dansk og nordisk, har ændret sig betydeligt i tidernes løb. „Tilstandene hos to forskellige civiliserede Folk ere hinanden meget ligere end Tilstandene hos samme Folk for 1000 Aar siden og de tilsvarende nu; det vilde dog næsten være for dumt at nægte det“¹.

Det gælder i det hele taget, at de menneskelige frembringelser, der har udviklet sig på grundlag af videnskabelig tankevirksomhed, bliver mere og

mere almene for hele menneskeheden, hvorimod de, der grundes på fantasi og på mere eller mindre ubevidste traditioner, er forskellige. Derfor kan man tale om national litteratur og poesi, hvorimod den videnskabelige litteratur og teknikens udvikling er international; „imellem dansk Jernbane og en tydsk findes visselig meget ringe „national“ Forskjel“ 2.

I dette skrift strejfer han også de tidligere behandlede sprogvidenskabelige temaer, og N. M. Petersens bestræbelser på at finde et oprindeligt sprog, der i særlig grad skulle være i stand til at manifestere den sande nationalkarakter, er efter Dreiers mening på forhånd dømt til at mislykkes.

„Angivelserne om, hvad dette Oprindelige er, er meget ubestemt; bestemttest ere de, hvad Sproget angaaer; her angives en enkelt ældre Perodes Sprog for „det Oprindelige“. Denne Periode er den ældste „historiske“. Imidlertid kan det dog ikke nægtes, at der bag den ligger en endnu ældre; bag den olddanske ligger den oldnordiske, da Nordboerne forlode deres egentlige sydlige Hjem for at gaae til et fremmed Land; bag ved denne ligger maaskee en Tid, da den hele gothiske Stamme levede som eet Folk; bag den en Tid, da det var ligedan med hele den indiskgothiske Stamme; poetisk og religiøst komme vi endelig til at stoppe ved Adam, som var egenhændigt Værk af vor Herre. Saaledes er da paa det Skjønneste historisk godtgjort, at alle andre Tilstande efter Oprindelighedslæren ere Affald fra den ægte adamiske Tilstand; til den maa den Pligtivrige søge at føre Alt tilbage“ 3.

Og dette passer endda kun, hvis man går ud fra de religiøst-poetiske fremstillinger, der standser ved Adam og verdens skabelse for ca. 6000 år siden. Alle naturvidenskabelige erfaringer tyder imidlertid på, at der er foregået en meget lang udviklingsproces igennem umådeligt lange tidsrum – såvel for jordens udvikling fra en luftformig tilstand, som for dyrearternes opståen og differentiation. Dreier går her ind for en udviklingsteori, en nærmest lamarcksk opfattelse, ifølge hvilken de forskellige organer og former efterhånden omdannes på grundlag af skiftende omgiversels indflydelse. Jeg skal senere komme ind på en nøjere gennemgang af Dreiers udviklingsteori i forhold til de udviklingsteoretiske betragtninger, der var gængse i samtiden. – Her påviser Dreier de gradvise overgange mellem de forskellige dyrearter, mellem planter og dyr og fra uorganisk til organisk. Det samme gælder også overgangen fra dyr til menneske. Ganske vist har mennesker en meget større hjerneudvikling end en hvilken som helst abeslægt. „Man plejer efter den gamle mystiske Begrebssuppe at udtrykke sig derhen, at det er „Aanden“, som udmærker Mennesket; Dyrene have ingen „Aand“. Andre rette det derhen, at Mennesket ene have selvbevidst Aand eller „Bevidsthed og fri Villie“ 4. Men i de „saaledes benævnte Functioner“ er der hos mennesker store gradforskelle f. eks. mellem en peshær og en højt udviklet europæer. Også imellem dyrene er der på det punkt store gradforskelle, og tilsammen ville dyr og

mennesker danne en skala af grader i retning af stadig større „Selvbevidsthed og fri Villie“.

Alle mennesker hører altså til syvende og sidst til samme familie, og ingen gruppe kan påberåbe sig nogle væsensforskellige kendetegn, der fremhæver den for andre grupper. Dette kan så meget mindre påstås, som der i historiens forløb er foregået en stadig blanding gennem folkevandringer, erobringer, rejser m. m., således at alle er af blandet herkomst og må have forfædre af mange nationaliteter.

„Hvor maa ikke f. Ex. den Tanke tynges paa Lehmann, der som bekjendt er af de allertydskeste Forældre, og, efter enkelte sproglige Egenskaber at dømme, for en Deel opdragen i tydsk Sprog! . . . Vort nationale og ægte dansksindede Ministerium er overhovedet ikke saa synderlig ægte dansk; Monrad er af tydsk Herkomst, Tscherning rimeligviis ligesaa, for ikke at tale om Knuth, Moltke, Bardenfleth og Zartmann. En Mængde andre nationale Stormænd vilde ligeledes kunne vises at være af fremmed Herkomst, saasom Øhlenschläger, Hertz, Hauch, Blicher, Tordenskjold, Bernstorff, Griffenfeldt, D. Rantzau, Kort Adler, Evald, Wessel osv. osv., saaledes ogsaa en Mængde af Danmarks nyeste Forsvarere.

Mon den gamle „dansk-gale“ Præst Grundtvig – som han selv meget passende kalder sig – danoman vilde ellers være et pænere lægevidenskabeligt Navn – skulde være ganske sikker paa alle sin Forfædres og Formødres absolutte Danskhed? Siden vi er ved ham, ville vi idetmindste gjøre ham opmærksom paa, at det Danske af alt Dansk, Dannerdrotten, ogsaa kaldet Skjoldungen, Dannerkongen m. m., hvad Herkomst angaaer, er noget af det Allerudanskeste, der er til“⁵.

I enkelte tilfælde kan det være ganske umuligt at bestemme en mands nationalitet, som det f. eks. er tilfældet med Steffens, der er født i Norge af tyske forældre, opdraget i Danmark og bosat det meste af sin manddom i Tyskland.

Den nationalinddeling, som det er vanskeligt at drage nu, vil det blive endnu vanskeligere at foretage i fremtiden, „jo dygtigere Menneskene udvikles, des lettere bliver det dem at bevæge sig i forskjellige Nationer, at løsrive sig fra deres første Forhold til Fædrelandet . . .“⁶. Forskellene i landenes „fysiske“ egenskaber vil også nivelleres efterhånden, dels gennem kunstige forbedringer og foranstaltninger og dels ved den stigende handel og industri – men i denne udvikling vil „mangt et skjønt og manglefold besunget Nationalklenodie“ blive ødelagt.

Efterhånden vil den enkelte frigøre sig fra alle de nationale fraser og indterpede principper og gå over til at anvende den på „Erfaring grundede sammenhængende Erkendelse af, hvorledes Alt fordeelagtigst lader sig ordne, hvilken Værdie enhver Enkelthed har for det Hele“⁷.

Jo mere rationelt et lands partier vil gå til værks, des mere vil de efterhånden bryde med det nedarvede. Men en sådan rationel indstilling har

hverken „de Nationale“ eller „de Doctrinære“. De hader ganske vist hinanden, men begge er konservative og vil ikke have, at man fjerner sig fra de nedarvede tilstande. Langt videre i erkendelse og enighed er de partier, der benævner sig „Demokrater, Socialister, Communister o. desl.“, hvis grundopfattelse Dreier deler og udvikler i meget grove træk. Ligesom Proudhon går Dreier ud fra det modsætningsforhold, der i det nuværende samfund er imellem „staten“ og „folket“, en modsætning, som udviklingen vil udjævne, ligesom modsætningen mellem „loven“ og „de individuelle egoistiske interesser“.

Dette skal ske gennem en stigende selvregering. Individerne „maa vælge Folk af deres Midte til at varetage fælleds Interesser, bestemme den Maade, hvorpaa disse have at varetage dem, vedtage hvorledes de i Almindelighed ville forholde sig til hverandre og arbejde med hverandre. Naar altsaa den almindelige Bevidsthed har fundet bedre Methoder end de gamle saa forkastes disse og hine indføres“⁸.

Dreier erkender, at den nuværende folkeoplysning er for dårlig til, at noget sådant uden videre kan gennemføres. Man ser det f. eks. i de forskellige nationalforsamlinger, hvor medlemmerne ikke har virkelig politisk indsigt. De sidder og taler i øst og vest og kan ikke blive enige om noget virkeligt, derimod har de „des større Færdighed i elendige Formalitetskjævlerier, Skjældsord, fade Declamationer o. a. desl.“⁹.

Dette er skrevet, inden den grundlovgivende forsamling var blevet valgt, men det var næppe blevet skrevet anderledes, om Dreier havde kendt dens senere forhandlinger. Dreier tænker sikkert her på forhandlingerne i den franske nationalforsamling, i den østrig-ungarske rigsdag i Wien og i Frankfurterparlamentet, som navnlig Goldschmidt havde orienteret danske læsere om i tidsskriftet „Nord og Syd“.

Når den exakt videnskabelige dannelse er blevet almeneje, vil der samtidig ske en stadig større samfærdsel mellem mennesker; i en ikke så fjern fremtid vil endog luftskibsfart blive almindelig. Blandinger mellem folk og racer vil stadigt blive hyppigere, og resultatet vil blive en bedre menneskekvalitet. „Tidligst vil man vel faae de forskjellige Blandingsphænomener at iagttage i Nordamerika. Navnlig vil vel Afgjørelsen af en af de værste Kriser, som Staterne have at gennemgaae, Slavekrisen, efter Blandingen faae et uhyre Opsving“¹⁰. Religionsfriheden vil medføre stigende blanding mellem racerne, og mellem sprogene vil der efterhånden komme en udveksling.

Til slut resumerer og konkluderer han:

„De nationale Antipathier, de nationale Theorier falde og erstattes ved den stigende Erkjendelse af den mangfoldigere Samfærdsels og Meddelelses Fordeel; de

politiske Skranker for Samfærdsel og Meddelelse overskrides rask, Bevægelsesmidlerne og Meddelelsesmidlerne stige; Samfærdselen stiger hurtig, Blandingen af de før isolerede Grupper stiger med dem; nye Typer dannes, først mindre bevidst, saa efter fremadskridende Betænkning, efter Valg, efter Beregning af Afkommets Værdi; i Sæder og Skikke og alle Livsforhold overhovedet overskrides Gruppernes Særheder, saavel ved mindre bevidst gjensidig Overlevering, som mere bevidst ved den almene videnskabelige Tænkning.

Saaledes ogsaa i det Sproglige. Der indtræder en stærk Sprogblanding. Respeceten for de nedarvede Moralsystemer om „det Sprogrigtige“ o. desl. erkjendes i deres Ufordeelagtighed, der opstaaer Forstaaelse af en langt raskere og fordeelagtigere Fremskriden, navnlig gennem den exactere Begrebsbrug og Sprogets Ledning der-efter; medens altsaa ogsaa her den mindre bevidste gjensidige Sprogforplantning danner den første sproglige Hovedmasse, bryder ved den exacte Tænkning bestandig paa flere forskellige Puncter bedre sammenhængende Udtryksrækker frem, og idet de udvikle sig stedse raskere, træde de stedse mere i Forbindelse med hverandre, jævnsides med Videnskabsgrenenes stedse inderligere Sammenslutning, fortrænge de altsaa mere og mere det mindre bevidste Opstaaede og den mindre bevidste Opstaaen“¹¹.

Oplysning og opdragelse er altsaa hovedmidler til virkeliggørelsen af den reform, som Dreier vil tilstræbe. Hvorledes han tænker sig oplysnings- og opdragelsesvirksomheden i det kommende samfund, redegør han nøjere for i sit andet lille skrift fra 1848: „Fremtidens Folkeopdragelse. Foreløbige Antydninger af en Socialist“, en lille bog med kun 39 – ganske vist meget tættrykte – små oktavsider.

I dette lille skrift kommer en vanskelighed frem, som han har fælles med næsten alle den tids reformister. Samfundets reform forudsætter en gennemgribende ændring og udvidelse af oplysningsvirksomheden for hele folket; men hvordan det er muligt at gennemføre noget sådant, før økonomiske, sociale og politiske reformer har skabt de samfundsmæssige betingelser for at lægge opdragelses- og undervisningssystemet om, bliver stadig et åbent spørgsmål. Hans problem fremgår klart af følgende citat:

„Vi tænkte os, at der skete et stort demokratisk Gjennembrud, en fredelig social Revolution; Erkjendelsen af det gamle Livs Utilstrækkelighed i alle Anliggender var trængt igjennem til Majoriteten af Folket; eller af den virksomme bevægelige Deel af Folket; man besluttede altsaa nu, ved en række af sammenhængende Reforme i de forskjellige Retninger hurtigt at arbejde sig frem i et nyt Liv“¹².

Her foreligger tilsyneladende en cirkelslutning; der forudsættes en social revolution og sociale reformer, før en reformvirksomhed kan begynde.

Dreier begynder med at give et billede af tidens gængse opdragelse. Han inddeler menneskets første livsafsnit i tre dele: I. Alderen indtil 5 år. „Det moderlige Kjæleriets og Ammetiden“. – II. 5–10 år. „Hjemmeunderviisningens Periode“. – III. 10–17 år. Skolelivets periode.

Lige efter fødselen svøbes barnet, hvad det reagerer på ved at tudskråle.

På dette punkt i sin kritik er Dreier i overensstemmelse med alle opdragelsens stormænd fra Locke og Rousseau og fremefter, men det var en skik, der i hvert fald på Dreiers tid stadig var almindelig. Her benytter han også lejligheden til at gøre udfald mod dåbens kolde vand. Skrål og andre uartigheder modarbejdes dels ved smæk, dels ved trusler om „Bussemanden, vor Herre, Knegt Ruprecht“¹³, dels ved at love slikkeri. Den intellektuelle uddannelse begynder med at lære at sige tak, bukke pænt o.s.v. og senere skrider man frem til „ammestuehistorierne“.

På det andet stadium, hjemmeundervisningen, udvikler der sig en modsætning mellem arbejde og frihed. Det første opleves som noget kedeligt, ulystbetonet og besværligt; fritid opleves derimod som noget behageligt og interessant. Det skyldes, at oplæring i læsning og regning sker gennem „Trudslers, Bank, Smigreriers, Slikkeriers i Flæng“ og i det hele taget gennem slavisk udenadslæren. – Da forældrene som regel er børnenes første lærere, skaber det også et modsætningsforhold mellem forældre og børn.

Denne modsætning forstærkes yderligere gennem den gængse børnelæsning. Den handler næsten altid om „smaa Johanner, Nilsner, Karener og Marener, som dels have været „artige og lydige“, og ere blevne meget skjønt belønnede, deels have syndet, „været uartige“, og ere blevne svært straffede, af Naturen, Gud, de gode Forældre, en fremmed Mand eller andre transcendent eller jordiske Magter. Eller ogsaa er det Børneeventyr, dette vanvittige Tøi, som er saa meget i Mode hos os. Fjollede Smaadigte ere i denne Tid heller ikke saa lidet i Mode“¹⁴. Kender man lidt til børnelitteraturen på den tid, må man indrømme, at Dreiers karakteristik er slående. De moraliserende historier, der ender med straf og belønning alt efter fortjeneste, er vi andre også blevet opvartet med i vor barndom, men de var det alt dominerende på Dreiers tid. De „fjollede Børnedigte“ findes i uhyrlig mængde især i Gersons børneblade og Sille Beyers julebøger. Fordømmelsen af eventyrene viser, i hvor høj grad Dreier – H. C. Andersens samtidige – undervurderede fantasiens betydning for såvel børn som voksne, en betydning, der ganske vist ikke kan sættes lig med „det nyttige“ i snævrere betydning. I den retning er Dreier helt på linje med oplysningstidens knastørre rationalister og med det puritanske opdragelsessyn. Intetsteds i sin produktion nævner han iøvrigt H. C. Andersen.

I hjemmeundervisningens periode foregår samlivet mellem børnene på den måde, at de større tyranniserer de små, de jævnaldrende skændes om legetøjet „saaledes især mellem Brødre“ (sikkert egne smertelige erfaringer), og børnene begynder groft at klassificere menneskeheden i gode og onde efter ganske overfladiske indtryk. – I denne periode bestemmes som oftest barnets senere levevis og udvikling.

På det tredje stadium, skolelivets periode, fortsættes denne udvikling. Barnet skal nu lære en mængde helt nye fag, men kundskaberne bliver usammenhængende og tilfældige, fordi der intet bliver gjort for at vise fagenes indbyrdes sammenhæng. – Interessen for en sådan undervisning er som regel ringe, og drengene prøver at snyde sig fra den. Der er ikke tale om, at elevernes interesser vækkes, og de har ingen mulighed for at forstå nytten og hensigtsmæssigheden af det, der læres dem. „Heraf de kraftige Characterers Forbittrelse mod Lærere og Videnskab, deres Drillerier og Ondskab og Dovenskab. Heraf atter Forbittrelse mellem Forældrene og Drengen, Tiltagen af Afstanden mellem dem“¹⁵.

Bedre er det ikke med de kundskaber, drengen skaffer sig gennem „Morskabslæsningen“, der som regel består af „Beretninger om, hvorledes det går til i Livet, men rigtignok meget forvirrede, med usle Reflexioner blandede Beretninger, og kun om en lille Kreds af Livsforhold i deres Isolation“¹⁶. Når morskabsbøger bliver forbudt af forældrene, bliver de som følge deraf læst i meget større antal og med større spænding. – Heller ikke andre af de gængse fornøjelser virker opdragende og udviklende.

I pubertetstiden (14–17 år) har denne opdragelse haft følgende resultat:

„Drengen er bleven uhyre kjed af Skolelivet, han staaer ofte endog betydelig kritisk overfor dets Personer og Tilstande. Han har i Modsætning til dets Tvang faaet Smag for Selskabslivet. Men iblandt voxne Folk er Drengens Stilling underordnet, han bliver hvert Øieblik udelukket fra de skønneste Nydelser, maa idelig høre og føle, at han kun er en Dreng“¹⁷.

Hertil kommer „Kjønslivets stærke Udvikling“. Alt vedrørende dette spørgsmål har for drengen været skjult i et hemmelighedsfuldt mørke; han har kun lært, at det er noget uanstændigt. Til gengæld fantaserer og gisner han selv og griber grådigt den underretning, han kan finde i bøger og blade. Tidligt opstår forelskelser „med Elskovsepistler og alt andet Tilbehør“. Det er dog en streg i regningen, at de jævnaldrende piger er tidligere udviklet og ser ham over hovedet.

Det unge menneske træder nu ud i livet som student, kontorist, svend, officer eller noget andet. En jævn, fjollet sløvhedstilstand veksler med udsvævelser af forskellig art som en reaktion mod det trivielle slid. De fleste når til sidst „det gode bedsteborgerlige Resignationsstadium“, men nogle ender som forbrydere, selvmordere, vanvittige eller totalt forfaldne. Således er kårene for middelklassedrengenes udvikling; for den fattige befolknings børn står det endnu værre til.

Pigernes opdragelse er både kundskabsmæssigt og fysisk endnu dårligere end drengenes. Kønslivets tabu-regler gælder i langt højere grad for dem og fører naturligvis også her til usunde spekulationer og fantastier. Piger

fra fattige hjem havner ofte tidligt i prostitutionen på grund af den manglende oplysning.

Hvordan kan der nu rådes bod på disse misèreer? – Dertil kræves en radikal reform. Opdragelsen må indgå som et rationelt led i hele samfundets organisation.

„Det gjælder at lede Barnet fra tidligste Tid til en harmonisk Udvikling, et harmonisk Liv, i Kraft af den fremskridende, alsidige Erkjendelse af dets Tilstande og de forskjellige Rækker af Tilstande, som ved forskjellig Behandling deraf opstaae. – Det er den exacte Erkjendelse, de nuværende exacte Videnskaber, de fysisk-mathematiske, Mathematik, Physik, Chemie, Physiologie, derunder exact Psychologie : Læren om Hjernen, Zoologi, Botanik osv., som ville finde mangfoldig Anvendelse“¹⁸.

Naturvidenskaberne har bestandig udviklet sig, medens de ikke-exakte videnskaber har stået i stampe. De moralske, religiøse, filosofiske begreber har ikke ændret sig særligt og er „ligesaa lidet sammenhængende og brugbare for Livet, som i salig Platons Tid“¹⁹. Det er derfor den eksakte Videnskab, vi skal bruge i opdragelsen. Klædedragt og føde skal være ens og hensigtsmæssig, undtagen hvor særlige forhold gør sig gældende af helbredsmæssige og andre grunde. – I stedet for de forvirrede forestillinger, børn har, skal de bibringes en sammenhængende erkendelse på en sådan måde, at det ene stadium i uddannelsen vækker interesse for at fortsætte til senere stadier. Interessen for arbejdet skal erstatte trusler, prygl og anden straf, som nu bidrager til at skabe had, løgn og forstillelse overfor de foresatte. Opdragerne skal i det hele taget stille sig i et venskabeligt forhold til børnene; en sund fortrolighed skal udvikles, en venskabelig vejledning fremmes, og den nuværende moralprædikenen skal afløses af øvelse i samarbejde, så børnene igennem egne erfaringer og af egen drift kan indse den virkelige sammenhæng af alles interesse i et frugtbart samvirke.

På den måde får vi opdraget mennesker, der kommer til at stå i modsætningsforhold til den mennesketype, vi kender i det nuværende privatkapitalistiske konkurrencesystem, hvor alle er interesserede i de andres ødelæggelse. Efter den radikale reform vil enhver derimod være interesseret i selv at arbejde dygtigt og effektivt og i, at andre gør det samme.

Det er muligt at bibringe drengene glæde og interesse ved kundskabs-tilegnelsen; det kan realskolerne give eksempler på, og man kan se det af drengenes interesse for videnskabelige samlinger og for „videnskabelige (chemiske, fysiske) Forsøg og Efterligning deraf; og Opgaven er jo netop at sætte Tænken og Færden i Forhold til hinanden som exact Viden og Forsøg“²⁰.

Matematikken er mønstervidenskaben, der kunne give øvelse i systematisk, sammenhængende og klar tænkning. Den gængse matematikundervisning kan dog sjældent aftvinge nogen interesse hos eleverne, men den kunne komme til det, hvis man i højere grad påviste matematikkens anvendelsesmuligheder, f. eks. i fysiken. Desværre forvirres undervisningen i fysik af begreber om bagvedliggende kræfter eller naturtanker, sådan som man især ser det hos H. C. Ørsted, „Høvdingen for den hos os i den almindelige Dannelses Anliggender ordførende naturvidenskabelige Skole“, der i sin indledning til fysikken kommer med „de allerusleste Phraser og Inddelinger af den daarligste gammeldags Psychologie og Naturtheologie“²¹. Sådanne begreber bidrager kun til at forflygtige forståelsen af den egentlige matematiske sammenhæng, som altid må begynde med undersøgelse af fænomenerne. Man må begynde med at lære børnene „at undersøge Legemerne efter Maal og Vægt f. Ex. og saa gaae over til Fremstilling af de vanskeligere Grundbegreber, hvorefter Legemerne kunne bestemmes, nøiagtigst ved Tal, og af den Maade, hvorpaa man af en Række af Phænomener danner almindelige Udtryk og af disse atter beregner Phænomenerne osv.“²².

Fysikken går jævnt over i *kemien*, og denne hænger igen sammen med *geognosien* og *geologien*, der mere og mere slutter sig til *astronomien*, i hvilken der er en sammenhæng mellem *mekanik* og *matematik*. Til *zoologien* slutter sig læren om menneskeformernes udvikling, som igen gradvist fører over til *historievidenskaben*. Med menneskets udviklingshistorie står *fysiologien* i den nøjeste forbindelse. Fysiologien og psykologien er for Dreier identiske, og det er denne videnskab, der iøvrigt forudsætter de andre exakte videnskaber. Fysiologien anser Dreier for den vigtigste af alle videnskaber, og han antager formodentlig, at der kun var tale om kort tid, før man havde rede på de psykofysiologiske love. Denne overvurdering var han ikke ene om; den var – foruden af hans fremskridtstro – begrundet af den rivende udvikling, som havde fundet sted inden for fysik og biologi i 1800-tallets første halvdel.

Kundskab om fysiologi er derfor – efter Dreiers mening – af største betydning for den almindelige undervisning, hvor den hidtil har været helt negligeret. Fysiologi er igen forbundet med statistik, som igen er en videnskab, der forudsættes i „*Statsoekonomien*“, forsåvidt som „denne indeholder almindeligere Oversigt over de forskjellige Productionsmaader i deres varierende Fordeelagtighed, hvis detaillerede Beskrivelse hører under de chemisk-fysiske Videnskaber, – med hvilke den altsaa hænger nøie sammen, – og over Productionens Fordeling“²³.

Med hensyn til *sprogvidenskaben* antyder Dreier her som flere gange

tidligere muligheden af, at et fællessprog vil udvikle sig i trit med den sammenhængende erkendelse. *Musikken* og *gymnastikken* vil udvikle sig henholdsvis efter den fysiske lydlære og fysiologiens resultater.

Til slut afviser Dreier alle dem, der kalder sådanne tanker for utopier. Man har altid forfulgt dem, der prøvede at forstå noget, som massen ikke forstod:

„Hvis nogen for 80 Aar siden havde forudsagt, at man inden 70 Aars Forløb ville have Midler til at tilbagelægge fem Miil i Timen langt billigere og bekvemere, end paa den Tid een i Timen, saa vilde han være bleven anset for Vanvittig“²⁴.

De „gode Borgere“, der finder sig i de gamle tilstande og resignerer, fordi de håber på et andet liv i „en højere Etage af Verden“, er meget mere utopiske.

„Hin vamble Resignation haabe vi at bidrage til at styrte; vi haabe saa klart at vise den sammenhængende, radicale Erkjendelses Kraft til alle Forholds Ordning, at Flere og Flere slutte sig til os for at arbejde for det store Gjennembrud, som nødvendig maa blive Resultatet af denne Tids halvbevidste Gjæringer og Kamp“²⁵.

Med disse to små skrifter var Dreier begyndt på sin kamp for samfundets reform. I betragtning af at det er en 21-årig yngling, der taler, og at det er i Danmark i efteråret 1848, der tales, må man indrømme, at han selv er kommet langt i en sammenhængende erkendelse af alle livets anliggender. – Hvilke sociale, politiske og økonomiske foranstaltninger, der skal anvendes for at kunne virkeliggøre disse velforståede interessers harmoni, har han dog ikke dannet sig nogle meninger og teorier om. Det koncentrerer han sig om de følgende år. Målsætningen er klar, nogle af midlerne mangler endnu at blive studeret og gennemtænkt. Dreier føler sig så stærk, at han nu vover at tage kampen op med de største i sin samtid. Han har klart udarbejdet et udgangspunkt mod tidens romantiske, mystisk-sværmeriske, nationale og politisk-reaktionære tendenser.

Det er ikke let at vide, hvilket resultat Dreier havde ventet, da han havde stødt i luren. Måske havde han ventet hurtigt at vinde tilhængere, som overbevist om hans klare ræsonnementer gik med ham ad de baner, han havde afstukket. Måske havde han også ventet – og håbet på – kamp med reaktionære fra alle lejre, som ville tage handsken op og gøre udfald i presse og fra talerstol. Han havde derimod sikkert ikke ventet, at de to små skrifter kun i ringe grad blev bemærket; det blev højst nogle skulderklap til den begavede, unge mand med de dristige idéer, der var så vidtflyvende, at ingen følte sig truet af deres radikalisme.

„Kjøbenhavnsposten“, hvis sociale stilling jeg i næste afsnit gør nærmere rede for, bragte en velvillig og fyldig anmeldelse d. 21. dec. ²⁶. Anmelderen, sandsynligvis redaktør Grüne selv, var blevet behageligt overrasket ved „at fornemme en Røst, som drager saa mange soleklare Sandheder i Tvivl og indstævner dem til at retfærdiggøre sig for Fornuftens og Naturens høieste Domstol. Forf. af disse Smaaskrifter har desuden den Fortjeneste, i vor Litteratur at være den Første, som i en udførligere Fremstilling har behandlet adskillige sociale Opgaver fra et reent alment, philosophisk Synspunkt“. Dreiers angreb på nationalismen bliver refereret ret grundigt uden yderligere kommentarer. Sluttelig kritiseres Dreiers forslag til kollektiv opdragelse med et helt gennemført lighedsprincip. Argumentet mod Dreier går ud på, at modsætningen mellem klasserne er betinget af forskellige livsforhold, og det er disse livsforhold, der igen betinger forskel i opdragelse. Hvis alle gennem opdragelsen skulle bibringes ens tænkemåde, ville de fleste komme i modstrid med de forhold, som de lever under. „De forskellige Stænders sociale Stilling finder deres udtryk i Opdragelsens Forskjel og Afstanden i Dannelse, og først de Modificationer i denne Stilling, som Fremtidens Kampe paa andre Gebeter ville fremkalde, ville ogsaa medføre et til disse Forandringer svarende nyt Opdragelsessystem“.

Dreier imødegår nogle dage senere denne anmeldelse ²⁷ og påviser visse misforståelser – navnlig vedrørende anmelderens skelnen mellem begreberne opdragelse og undervisning, hvor Dreier ikke vil se nogen modsætning. Vedrørende anmelderens kritik af det prekære problem om forholdet mellem samfundets økonomiske og sociale struktur og menneskets indstilling og indsigt søger han at retfærdiggøre sig ved at henvise til, at han som tidligere nævnt i begyndelsen af skriftet antyder, at opdragelsen skal ske som et led i den sociale reform; men han går uden om, at han faktisk andre steder synes at forudsætte, at oplysning og opdragelse går forud for den sociale reform. Han henviser iøvrigt i den forbindelse til Proudhons kritik af saint-simonisten Michel Chevalier i hans „Système des contradictions économiques“ under afsnittet „La division du travail“. Endvidere henviser han til, at hans to piecer må betragtes som forsøg på at skaffe sig indflydelse på „den kritisk modtagelige Deel af de Samtidige“. Hvis disse forsøg skulle falde heldigt ud, vil han snart forsøge at orientere sig i nogle nært tilgrænsende spørgsmål – her tænker han nok navnlig på „Socialøkonomien“.

Iflg. Varberg fik de to piecer kun meget ringe afsætning, omend de af flere var blevet læst med interesse og havde skaffet Dreier nogle forbindelser. På grundlag af skifteretsopgørelsen over Dreiers bo er det muligt

nogenlunde at ansætte det solgte antal eksemplarer. Der er næppe tale om en afsætning på mere end ca. 100 af hver af bøgerne ²⁸.

Det ugunstige resultat afskrækkede – iflg. Varberg – Dreier fra med det samme at udgive noget nyt, selv om han havde flere ting liggende. Hans virksomhed som social reformator blev også hindret af hans indkaldelse som underlæge i Treårskrigen.

8. Underlæge i Treårskrigen.

I 1849 blev Dreier ansat som underlæge i hæren og opholdt sig fra marts til september ved lazarettet i Assens. Her var han under det berømte udfald og slag ved Fredericia, der medførte, at lazarettet blev overfyldt. Han tog sig meget af patienterne også ud over sin virksomhed som læge; han hjalp dem med at skrive breve og blev almindelig afholdt, hvad han bagefter fik beviser for gennem mange takkeskrivelser.

Fra denne tid (d. 11. juni) har vi et brev fra Dreier til den endnu syge Carl Koch ¹. Det fremgår, at der har været en kurre på tråden, og at de har tvivlet om hinandens venskab – en ubegrundet tvivl. Dreier fastslår, at han aldrig har været fastere i sin beslutning om at kæmpe til det yderste for sine anskuelser for „at bryde gennem dette livs umådelige jammer“. Han har „spredt de bittreste indhug på alt den gamle verdens hellige“, hvilket har medført bønfoldelser og forestillinger fra hans gudfrygtige korrespondenter.

Dreier opfordrer iøvrigt Carl Koch til at opsøge hans mor, „hun er godheden selv og kender min kærlighed til dig“ . . .

„Hvad msklig omgang angår vil jeg henvise dig til *A. Rosing*, polyt. der i ét og alt sågodtsom sympatiserer i højeste grad med mig, og tillige er det behageligste mske af verden, samt til *R. Varberg*, om hvem næsten det samme gælder; *Knudsen*, der atter hilses flittigst, er vel så forlibt som en rotte osv. og er derfor ubrugelig. Jeg skal sætte de to første ud på Dig. – App, hvorfor beklager Du vor ven Knudsen? Er hun meget ubetydelig, eller er han altfor betagen, eller er det forlovelsen som sådan Du i dette eksempel vil fordømme? I forhold til det øvrige, som bydes her udi Livet kunde mangan forlovelse være overordentlig interessant og vederkvægende selv for en af os; gør et forsøg engang – dog, det vil jeg ikke råde Dig videre til, det har vel heller ingen nød.“ . . . Dreier opfordrer videre Koch til at holde ham underrettet om, hvorledes det går studiekammerater til eksamen m. m., og fortsætter: „Hvad mit eget Liv angår, da ville jeg tilvisse uhyre gerne blive ved medisinen; men som bekendt er jeg aldeles afvænnet med og højst utilbøjelig til ægte eksamensslid; hvor meget jeg end måtte kunne hjælpe andre fremad i andre henseender, så er her tilvisse et henseende, hvori jeg må stole på mine venners understøttelse . . . Jeg studerer vel ikke meget i den senere tid, men den hele praksis er mig selv overordentlig lærerig, og jeg udfylder dog af og til et altfor generende

hul i min viden . . . . Hvad de politiske forhold angår, da er jeg nu som før af meget ringe tillid til de ordinære agitasjoner, men ligeledes af den mening, at man bør benytte den mest demokratiske af de eksisterende agitasjoner; den står en dog meget nær og vil let kunne gøres en underordnet. – Meld mig kun, som Du alt siger, de i Berlingeren og de fynske aviser ikke omtalte begivenheder, og fremfor alt de sosiale. – Hvor Paris' venstre dog er flåv! det dumme spektakelmageri.“ . . . . Igen opfordrer Dreier vennen til at opøge hans familie „min bror er heller ikke så tosset, han overraskede mig behagelig ved den ytring i sit sidste brev, at hjælpen fra russerne forekom ham = en forskrivelse til fanden. – Hvis du igjennem familien kunde gjøre bekendtskab med min troe veninde *Fru Tetens*, så vilde det vist heller ikke være uden interesse for dig, hvis du forstår at tage hende på den rette måde; hun vil vist uhyre gerne kende min fortroligste ven. – Dernæst kunde du i *Grüne* treffe en meget sympatiserende, der til en afveksling kunde være meget morsom for Dig.“ . . . . Dreier omtaler endvidere sine brevskriverier mellem sine patienter og deres kærester, og slutter med at ønske alt godt for Carl Kochs helbred.

A. Rosing, som Dreier henviser til i brevet, er den unge norske polytekniker Anton Rosing, som jeg skal omtale nærmere senere, og fru Tetens er den 37årige fru Maria Tetens, der var nabo til Dreiers familie, som på det tidspunkt boede Gl. Strand 12². Grüne er den tidligere omtalte redaktør af Kjøbenhavnsposten.

Gennem dette brev får vi et indtryk af de sjælelige kampe, den 21årige unge mand må gennemgå. Han har viet sit liv til en kamp imod alt, hvad der er *comme il faut* i det samfund, han lever i. Han er besat af en vældig optimisme, ærgerrighed og selvtillid, hvad der blandt andet giver sig udtryk i hans tro på, at han let kan beherske alle tidens radikale bevægelser. Til kampen må han samle al sin kraft og viljestyrke; han må bekæmpe andre tendenser, som er naturlige hos en ung mand, trangen til at komme i en følelsesmæssig kontakt med sine medmennesker, og dog spejder han efter det mindste tegn på forståelse og kontakt.

Bag den forsorne stil mærker man en tydelig misundelse på Frederik Knudsen. En forlovelse må være „interessant og vederkvægende selv for en af os“. Den unge samfundsomvælter trænger trods alt til støtte og navnlig til forståelse, og han er med hensyn til længsel efter kærlighed en ganske almindelig ung mand.

Da han kom hjem i september 1849, må han også omgående have søgt at realisere sin trang til kvindelig kærlighed. Genstanden for hans tilbedelse blev den 23årige *Ida Caroline Aspasia Ekeroth*. Hun var datter af juvelér Johan Carl Ekeroth (d. 1837) og hustru, Thomine Ekeroth, f. Holm. Ida var født d. 16. jan. 1826³.

Ida Ekeroth bliver første gang nævnt i „Socialdemokratiets Aarhundredre“ i forbindelse med Dreiers selvmord⁴. Her fortælles det, at Ida Ekeroth tidligere havde været guvernante på en herregård. Dreier havde

stået i forhold til hende et par år, og det sidste halve år havde de boet sammen på Christianshavn. Det var her kommet til et brud på grund af hendes utroskab, og et par uger før sin død var Dreier flyttet tilbage til sin familie i Brolæggerstræde.

Denne skildring, som formodentlig bygger på mundtlig tradition, er, som jeg senere skal komme ind på det, tvivlsom. Sikkert er det derimod, at Dreier må have truffet Ida og indledt et kærlighedsforhold til hende i de måneder, han var hjemme i efteråret 1849. Thi dette forhold fik håndgribelige følger d. 5. juli 1850, da hun fødte en søn *Carl Frederik Henrik Dreier* ⁵. Om Ida har været guvernante på en herregård er uvist, men i hvert tilfælde boede hun – som institutbestyrerinde for et pigeinstitut – i 1845 sammen med sin familie i Farvergade 125 A. Som det blandt andet fremgår af min redegørelse for Clara Raphael-fejden, behøver denne titel næppe at dække over så meget; den da 19-årige unge pige har formodentlig haft 5–10 småpiger at undervise. I 1851 træffer man Ida som indehaver af et udsalg af færdige dameklæder på hjørnet af Pilestræde og Silkegade ⁶, og fra den tid har det ikke været mig muligt at opspore hendes videre skæbne. At Ida og Dreier på noget tidspunkt har boet sammen på Christianshavn er ikke sandsynligt. I hvert fald synes Dreier at være flyttet hjem, da han forlod Valkendorffs Kollegium. Hans forskellige forretninger med boghandlere m. m. er foregået fra Brolæggerstræde, hvilket fremgår af talrige ordresedler o. lign., som forelå i hans dødsbo.

Juni 1850 rejste Dreier igen fra København for at tiltræde en plads som underlæge ved lazarettet på Valdemarslot på Tåsinge. Denne periode angives af Varberg at have været den lykkeligste i hans liv, hvilket blandt andet fremgik af den „ungdommelige Friskhed og Oprømthed“, han lagde for dagen, da han kom hjem.

Han var på det tidspunkt så vidt fremskreden i sin medicinske uddannelse, at han kunne virke mere selvstændigt som læge; samtidig fik han også tid til at gå videre i sine studier. – Under opholdet her skrev han en lang artikel til „Fædrelandet“ med titlen: „Kammerherre Juel-Brockdorff og Lazarethet paa Valdemars Slot“, underskrevet „4“ ⁷. Artiklen var formet som et knusende angreb på den pågældende baron, som han anklagede for at sabotere lazarettets virksomhed og for helt at negligere de militære sundhedsautoriteters henstillinger og anmodninger. Det gav sig blandt andet udslag i, at han nægtede mælkeleverancer, så mælken under stort besvær måtte hentes langsvejs fra; endvidere havde han opmagasineret kornsække i de rum, der skulle bruges til sygestuer, og møddinger var anbragt så generende som muligt. Som kronen på værket havde han truet med at nedbryde hovedtrapperne for fuldstændig at umuliggøre arbejdet.

– Artiklen er velskrevet og synes på trods af den skarpe polemiske form at være velunderbygget og saglig. Hvilken virkning den har haft, fremgår ikke af pressen.

Krigen var ved at være forbi. Kamphandlingerne var endt efter oberst Helgesens tilbagevisning af general Willisens angreb på Frederiksstad. I november fik zar Nikolaj under overenskomsten ved Olmütz den preussiske konge Friedrich Wilhelm til at opgive sine forsøg på at samle Tyskland og fik ham til at medvirke til den holstenske regerings underkuelse. I januar 1851 opløstes den slesvigholstenske hær.

Dermed var lazarettjenesten dog ikke ophørt. I november 1850 blev Dreier forflyttet til Haderslev, hvor han blev, indtil han i marts 1851 kom tilbage til København. Han havde benyttet lejligheden „til at studere endel morsomme Typer saavel af den egenlige faste Stok i Befolkningen som af de Indvandrede“⁸.

Gennem to breve fra denne tid hører vi lidt om Dreier⁹. Brevene, der er fra d. 12. og 20. nov. 1850, er til Carl Koch fra Ohlfsen-Bagge, som på det tidspunkt var indkvarteret sammen med Dreier. Ohlfsen-Bagge fortæller blandt andet, at Dreier og han havde spillet billard, et spil, hvori Dreier var den underlegne, fordi han var for rastløs. Han blev dog så ivrig efter at tilegne sig denne færdighed, at Ohlfsen-Bagge ikke tvivler om, at det om kort tid vil lykkes ham. Han omtaler endvidere deres fælles studier, og han fortæller, at Dreier var den eneste, der var kommet i virksomhed som læge. I et senere brev skriver han om et whistparti hos overlægen, hvor også Dreier var tilstede og glimrede ved sit vid, der blev vel optaget af overlægen og fruene og af jomfru Knudsen, „en stakkels Tøs, der saa inderlig gjerne vilde have et Hjertensanliggende mellem sig og een af os Underlæger, vistnok ligegyldig hvilken“. Det fremgår såvel af dette brev som af de tidligere, at det i kredsen har været brugt at sende cirkulærer, d.v.s. breve, der cirkulerede blandt familie og venner. Dreiers cirkulærer har selvfølgelig mest drejet sig om hans reformistiske tanker. Brevene må være standset hos den dreierske familie, for Carl Koch gør vrøvl over, at de ikke er nået til ham. Fortsættelsen, som giver et klart billede af vennernes syn på Dreier, følger her in extenso:

„At du ikke havde faaet hans Cirkulære, ikke alene forbausede ham, men gjorde ham virkelig vred, og jeg troer at han her fandt eller vil finde en drøi Irette [sættel] se til sin Familie. Men jeg frygter for at han ikke har givet nogen klar Ordre til sin Moder ell. Tante, ja skjønt han forsikkrede mig paa det dyreste at han udtrykkelig havde sagt til dem derhjemme at de saa hurtigt som muligt skulde expedere hans Skrivelse til Dig og Lore, saa er det efter min Mening meget muligt at han har havt i Sinde at tilføje dette Ønske i sin Skrivelse, men alligevel glemt det aldeles. For at give Dig et fuldstændigt Afrids af vor Samtale idag vil jeg endnu tilføje, at han

aldeles ikke kunde forstaae at Du ikke kunde lide hans Sirkulære[!], og at det lod til at han ikke vilde respectere denne Aversion, da der efter hans Mening ikke lod sig anføre en eneste fornuftig Grund imod dem. Jeg gjorde ham derpaa i denne Anledning opmærksom paa, hvad han som Læge egentlig burde vide forlængst og ved andre Lejligheder vel ogsaa nok selv ville have gjort gældende, at der fandtes *Idiosyncrasier*, der fortjente ligesaa vel at respecteres, som hans Fornuftgrunde. Vi bleve derefter dog ret enige. Erindringen om denne Samtale og om at han ikke af sig selv kunde falde paa at det vilde være Dig kjært, at faa noget at høre om ham og fra ham vil i længre Tid være levende hos mig. Den har viist mig at det er Dreiers Natur, i nogle Ting at see klarere og skarpere end vi men i mere og andre at være sælsomt omtaaget. Behøver jeg at tilføje at han derfor dog er en herlig Charakter og at der ere faae, der ere hans Lige. – Han vil igaar have skrevet Dig at han har havt et lille Skjærmytsel med Inspector v. Frandsen. Denne har idag givet ham den fuldstændigste Opreisning, ved ligefrem at gaa op til Dr. og bede om Forladelse for sin Hidsighed, en Tilgivelse, der hos vor godmodige, men selv noget hidsige Ven naturligvis let blev opnaaet. Den Undercorporal, der var blevet Dr. paa en saa brydsk Maade frataget fik han tilbage. – Dr.'s Humør har i de sidste Dage, jeg kan gjerne sige Uger ikke været altfor muntert, men i Aften, da jeg gik til Lazarethet No. II paa Torvet mødte jeg ham i sin 3 Dalerkappe med Sch. og Overlægen i det bedste Humør af Verden . . . “

Den omtalte Lore er Gustav Lorentzen.

Dette brev giver os, måske mere end noget andet, lejlighed til at se mennesket bag den encyklopædiske, samfundsrevolutionerende, men meget unge filosof. Vi får også et udmærket billede af, hvordan vennerne har betragtet ham. Han er så afgjort „føreren“, som de alle ser op til og beundrer for hans enestående evner. Hans store begavelse anerkendes uden forbehold, men man er klar over, at man må tage en del særheder og besynderlige luner med i købet. Noget uforbeholdent venskab fra vennernes side har der næppe været tale om, dertil har han været for primadonnaagtig og arrogant. Man får også et indtryk af Dreiers rastløshed og hans skiftende luner og navnlig af den manglende føling med den verden, han levede i, og med de mennesker, han virkede iblandt. Han gik så meget op i sine sociale reformtanker, at det gik ud over hans almindelige forståelse og interesse for de mere nærliggende forhold. Det er sikkert derfor, han i visse retninger virker så „sælsomt omtåget“ på sine kammerater.

9. Personligheden.

På grundlag af de foregående træk kan vi lære en hel del om den unge Frederik Dreiers personlighed, og vi føres på sporet af motiver, der sandsynligvis har været blandt de væsentligste drivfjedre til hans virksomhed.

De mest iøjnefaldende træk, vi træffer hos ham, er en udpræget konstruktiv begavelse, en voldsom rastløs virksomhedsstrang kombineret med

stærk ærgerrighed og trang til at dominere. Meget tidligt giver denne virksomhedstrang sig udslag i vidtstrakte encyklopædiske studier som middel til den samfundsreformatoriske gerning, han allerede i en alder af 17–18 år er klar over, at han vil tage op.

Disse egenskaber er dog næppe i sig selv tilstrækkelige til at forklare hans meget tidlige, voldsomme opposition imod næsten alle dominerende retninger i samtiden. – Ganske vist er der måske ikke nogen principiel forskel mellem Dreiers oppositionsiver og den, man træffer hos mangfoldige velbegavede gymnasiaster, hos hvem kritikken af de mange iøjnefaldende urimeligheder i samfundet vågner, og hvem den almindelige menneskekundskab og den praktiske erfaring endnu ikke har modnet i så høj grad, at de kan se den yderst komplicerede baggrund for disse forhold, hvorfor de midlertidigt falder for en enkelt radikal, politisk ideologi, hvor alle vanskeligheder med ét slag tilsyneladende løses. – Men selv om der ikke er nogen principiel forskel mellem Dreier og andre oppositionelt indstillede gymnasiaster, er der dog en overordentlig stor gradsforskel dels i den lidenskab, der lægges i oppositionen, dels i grundigheden i udarbejdelse af kritikken og endelig i bestræbelserne for at finde frem til positive anskuelser, der kan sættes i stedet for det, der forkastes.

Den psykiske drivfjeder for hans stærke opposition finder vi nok i stor udstrækning i hans indtryk af faderens skæbne. Efter alt at dømme har han allerede tidligt i pubertetsårene haft religiøse konflikter, der sandsynligvis i første række hænger sammen med de forhold, som faderens sindssygdom gav anledning til i hjemmet. Han er blevet overtødet om, at faderens sindssygdom og selvmordsforsøg m. m. var *forårsaget* af religiøse grublerier og konflikter. Muligvis har han anet de samme mentale dispositioner hos sig selv, som omsider fik faderen til at bukke under som totalt sindssyg. Men han har rustet sig med sin „vilje“ for at komme disse tendenser tillivs, og han har søgt efter noget, der kunne befri ham for alle de religiøse skrupler, der for ham stod som noget absolut skadeligt for al sund menneskelig virksomhed. Til gengæld ville han dog have en sikker erstatningsideologi.

Max Stirners bog gav ham den befrielse, han søgte. Den får ham til at erkende, at al religiøs autoritetstro bygger på illusion. Ikke alene fører den ham til at forkaste religiøse autoriteter, men overhovedet alle autoriteter, som ikke rationelt kan begrundes ud fra det iflg. Stirner eneste reelle, den enkeltes egeninteresse. Dette fører ham til overhovedet at forkaste alle former for metafysik, hvor der opereres med bagvedliggende idéer og kræfter, og i stedet søger han rationelt at opbygge en hedonistisk og positivistisk begrundet verdens- og livsanskuelse.

Bag hans gennemførte hedonistiske og positivistiske nyttefilosofi, som får én til at tænke på en James Mill, en logisk tænkemaskine uden menneskelige irrationelle tendenser, gemmer der sig dog en personlighed, som på mange måder er modsat det, han tilsigter at være. Der gemmer sig en følsom stor dreng med længsel efter venskab og kærlighed, kort sagt efter følelsesmæssig kontakt. Men kontakten vanskeliggøres af den intellektualistiske mur, han har rejst mellem sig og sine medmennesker; de skal helt følge ham i hans tankebaner, før han vil anerkende dem. Man har derfor indtrykket af, at han i virkeligheden ikke kan komme på den bølgelængde med vennerne, som han higer efter. De betragter ham som en ener, de ikke altid forstår, men som de har respekt for på grund af hans aldeles overlegne begavelse. Undtagen måske for Rudolf Varbergs vedkommende var der næppe tale om rigtigt venskab.

Denne kontaktvanskelighed gør sig også gældende i den mangel på kritik og den naivitet i menneskebedømmelse, han udviste, når blot folk ville tilslutte sig hans idéer. Varberg skriver:

„Dreier – – – lod sig ofte dupere af aldeles ubetydelige Personer, der blot forstod at haandtere de revolutionaire Talemaader, men hverken havde gennemgaaet nogen virkelig kritisk Udvikling eller havde nogen selvstændig Gehalt. Hans Ærlighed og uforbeholdne Hengivelse lod ham forudsætte det samme hos Enhver, han stod *personlig* ligeoverfor, og han tog sig ikke iagt for, at han ofte kun fik tomt Echo af sine Tanker, hvor han troede at finde en fremmed dygtig Aands Samstemmen. Der manglede da heller ikke paa Folk, som vidste at drage sig denne hans Naivitet til Nytte og søgte Omgang med ham dels for ved ham at vinde et Skin af Betydning, hvorpaa de aldrig selv kunde gjøre Fordring, dels for at misbruge hans Godmodighed i mere reel Retning“¹.

På den anden side stødte Dreier ofte folk fra sig, hvis de ikke 100 % kunne acceptere den sandhed, som det var hans livssag at udbrede. Som jeg i det følgende flere gange skal komme ind på, var Dreiers polemik i almindelighed ikke rettet mod de virkelig reaktionære, men imod andre af tidens radikale ånder, der blot efter Dreiers mening ikke var konsekvente nok.

Der er endvidere træk, der tyder på, at han har haft et svingende lune; han har snart været bitter og livsfjendsk, snart en næsten naiv sangviniker og optimist. Trangen til den absolutte sandhed og hans positivistiske indstilling, der svækker hans sikkerhed, giver også en spænding i ham, som måske netop bidrager til at forstærke hans polemiske form. Den skal overdøve hans egen og andres usikkerhed, og den har bidraget til den rastløse virksomhed, som også iflg. flere beretninger skulle kendetegne ham.

Undertiden får man en fornemmelse af det stærke mismod, som af og

til må have overvældet ham ved tanken om at være i modstrid med alt og alle. Mest tydeligt kommer dette til udtryk i et lille nødskrig, som er nedskrevet på en kladde, der ligesom mange andre af hans papirer er forsynet med en vrimmel af tegninger i marginen forestillende skæggede mænd:

„Enhver veed, hvor uheldigt det er at leve sammen med Folk, hvis Anskuelser ere meget afvigende fra vores egne. Enhver har vel været i det Tilfælde, at hans Omgivelsers Mening om de fleste Ting og Forhold i den Grad afveg fra hans, at han ved ethvert Skridt mødte Hindringer fra dens Side. – Enhver kjender idetmindste en eller anden Historie om et eller andet ungt Menneske, som bliver styrtet i Ulykke, gik til Grunde ell. dsl. formedelst sin Uenighed med sine Omgivelser f. Eks. i religiøs eller politisk Henseende. – Jeg tænker da at enhver deraf vil kunne slutte, hvor ubehagelig min Stilling er, naar jeg fortæller dem om den. Jeg er i min unge Alder kommen saavidt, at jeg ikke er enig med mine ærede samlevende i nogetsomhelst. Jeg seer alting ganske anderledes end de. De allersoleklareste, af alle Msk. erkjendte Sætninger, nægtes totalt; Jeg tror slet ikke paa nogen af de store Moralpr. . . .“.

Her får vi mulighed for, bag det intellektuelle panser og den rastløse virken, at skue et glimt af et ulykkeligt menneske.

Dreiers ydre apparition skildres noget forskelligt. Varberg giver den mest sympatisk farvede skildring:

„Han var temmelig høi og sværtbygget, navnlig havde han et mægtigt hvælvet Bryst. I sine yngre Aar var han ikke smuk, da hans Underansigt var misformet, men i den senere Tid skjulte han dette med et stærkt, bølgende Skæg, det Hele gjorde da ved de særdeles livlige aandfulde Øine og den kolossale, smukthvævede Pande et behageligt Indtryk. Han havde et meget bøieligt Organ og en stærk velklingende Stemme, som kom ham ypperlig tilpas i hans offentlige Liv, hvad enten han fra Talerstolen expectorerede sig eller nede i Folkemassen anførte Bifalds- og Mishagsyttringerne. Ofte har han alene ved sin stærke Røst stillet et vældigt gennemtrængende Hys mod en hel Floks Bravoraab“².

Langkjær skriver om ham:

„Naar jeg besøgte Drejer, fandt jeg ham ofte sysselsat med gymnastiske Kraftøvelser, der dog for det meste indskrænkede sig til Exercitsen med det store Studentergevær, som han kunde holde ud i en strakt Arm, endog naar han holdt det i Bajonetten. Drejer var af Mellestørrelse, kraftig bygget, vistnok med blondt Haar og rødligt Skæg, og det klædte ham, naar han indtog en af sine gymnastiske Stillinger – „ikke for Skjønheds“, men „for Sundheds Skyld““³.

Varberg og Langkjær overensstemmer deri, at Dreier havde meget ringe interesse i velklædthed o. dsl. Dette bekræftes yderligere af forfatteren Rudolf Schmidt, der i sine erindringer ca. 40 år senere ellers giver et helt andet billede af Dreier. Rudolf Schmidt var, på den tid da Dreiers Goldschmidtbog udkom, ansat i F. H. Eibes Boghandel. „Også Fr. Dreyer,

Goldschmidts af de nationalliberale Blade stærkt benyttede Angriber, kom ikke sjældent i Bogladen – altid med en graa Plyches-Kasket paa og i det hele ikke synderlig velklædt . . . I sin personlige Optræden var han, som de fleste, der føre en voldsom Pen, kejtet og forlegen. Hver Gang jeg saa hans blege sygelige Ansigt, hvori et Par rødrandede Øjne brændte med uhyggelig Feberild, spurgte jeg mig selv, hvad han vel vilde sige, naar den af ham ønskede Stat blev oprettet, og hans Bøger af den paagældende Jury *ikke* fandtes værdig til Udgivelse“⁴. Dertil er at sige, at Rudolf Schmidt antagelig først har set ham i den sidste periode, hvor „hans Legeme var nedbøiet og hans Sind nedtrykt“⁵.

FREDERIK DREIER

Det færdige portrætmaleri af Carl Fiebig.
Frederiksborg Slot.

II

DREIERS SOCIALE PROBLEMSTILLING

1. Indledende bemærkninger.

Den sociale problemstilling, Dreier står overfor i Danmark omkring Treårskrigen, har kun meget ringe lighed med den, som f. eks. Marx havde for øje, da han i Frankrig skrev „Det kommunistiske Manifest“ og i England „Das Kapital“. Problemet er ikke *lønarbejdernes* kår i et samfund, hvor den industrielle udvikling er så vidt fremskreden, at deres kår bliver det helt centrale i den socialøkonomiske debat. Hvad derimod Dreier og de sociale foregangsmænd i datidens Danmark – f. eks. jernstøber Lunde, redaktør Grüne, M. A. Goldschmidt og flere – ser som det store problem indenfor byerhvervene, er *småhåndværkernes* kår – deri indbefattet både mestre og svende – i et samfund, hvor lavsvæsenet har overlevet sig selv. Med andre ord, det er småproducenternes problem, man vil løse i en tid, hvor man aner en begyndende tendens til storproduktion.

Dette vil ikke sige, at der ikke på den tid var problemer og divergenser mellem arbejdere og arbejdsgivere om løn, arbejdstid m. m., men dette problem har i den socialpolitiske debat kun en sekundær betydning. Hovedproblemet er, hvordan håndværkerne skal finde frem til en ny arbejdets organisation i overensstemmelse med tiden.

Man må endvidere gøre sig klart, at det først og fremmest er københavnske forhold, Dreier og de nævnte socialreformatoriske forfattere har for øje; håndværkets stilling i provinsen og på landet har han ikke nogen dybere indsigt i¹. Landbrugets forhold og problemer – som f. eks. det på den tid altovervejende problem om fæsteafløsningen – får Dreier indpasset i sit system; men udgangspunktet for ham er byarbejdets organisation navnlig i København.

I det følgende vil jeg derfor søge at give et rids af de mange og forskelligartede problemer, som „arbejderklassen“ – og det vil i den tids sprogbrug sige den meget sammensatte gruppe af mindrebemidlede, svende og arbejdsmænd af forskellig art – stod overfor i datidens København.

2. „Arbejderklassen“ og enevælden ¹.

Ligesom i andre befolkningsgrupper var der i slutningen af trediverne og begyndelsen af fyrrerne en vis grobund for de almindelige frihedsideer blandt håndværkere og småkårsfolk. Denne befolkningsgruppe følte sig på forskellig måde trykket og hemmet af absolutismen.

Såvel regering som magistrat kontrollerede og bestemte ved politimæssigt tilhold lavenes virksomhed. Fra disse autoriteters side så man skævt til dannelsen af selvstændige svendeforeninger. Navnlig efter Julirevolutionen 1830 var man på vagt overfor enhver sammenslutning af håndværkssvende, især hvis disse havde forbindelser i udlandet. Frygten var ikke ganske ubegrundet, når man tager i betragtning, at de farende svende havde mulighed for at knytte mange forbindelser på deres rejser. Det blev i 1835 danske håndværkssvende forbudt at rejse til steder i udlandet, hvor foreninger og forsamlinger af håndværkere blev tålt; forbudet stod ved magt helt op til 1862, da lavsvæsenet blev ophævet. Skulle en svend derfor f. eks. rejse til Paris, måtte han have kancelliets specielle tilladelse. Forbudet er naturligvis gang på gang blevet overtrådt; det har jo ikke været nogen let sag at kontrollere samtlige håndværkssvendenes færden i udlandet, og bestræbelserne på at udelukke de udenlandske påvirkninger har da også været forgæves, hvad de senere begivenheder klart viser.

Det er indlysende, at denne stadige kontrol og indblanding fra regeringens og magistratens side gav mange grunde til irritation hos såvel svende som mestre. – På den anden side var der fra forskellige håndværkerkredse modstand mod tankerne om fuldstændig næringsfrihed. Navnlig for de rigtige lavmestre var lavsvæsenet en beskyttelse og betryggelse. *Haandværkerforeningen* fra 1840 er et udtryk for denne modstand og skulle danne modvægt mod Industriforeningens liberalistiske bestræbelser; dens formål var kamp mod næringsfriheden og forsvar for lavsvæsenet. – De lavsorganiserede håndværkere havde ikke nogen interesse i uden videre at støtte de liberale bestræbelser, som truede med at fratage dem den sikkerhed, som lavsvæsenet gav dem. På den anden side var der dog en vis erkendelse af, at de gamle former var ved at blive forældede.

Undermineringen af lavsvæsenet var betinget af mange forskellige faktorer, og den vigtigste var den stigende konkurrence fra virksomheder, der i tidens løb var vokset op uden for lavsorganisationerne. Der var f. eks. *frimestrene*, som i reglen var ældre svende, der fik bevilling uden at indtræde i lavet og uden at gøre mesterstykke. De måtte dog ikke holde svende. – Værre var konkurrencen fra *værkgesellerne*, det var håndværkssvende ved brandkorpset, som havde gammel ret til at ernære sig ved de

„håndgreb“, de udøvede – uden at have løst borgerbrev. Lignende rettigheder havde tøjhusarbejderne, Holmens folk og de kongelige betjente. Den værste konkurrence kom dog fra de *store virksomheder* og fabrikker, der i kraft af kongelig bevilling oprettedes uden for lavene. Navnlig i fyrreerne ser vi en sådan tendens til storvirksomhed gøre sig gældende.

3. *Begyndende storvirksomhed.*

I 1838 dannedes *Industriforeningen*, som kom til at spille en betydelig rolle for kapitalisering af handel og industri i 1840ernes begyndelse; herfra udgik initiativet til dannelsen af de første aktieselskaber. Et mindretal af dens medlemmer sluttede sig i 1839 sammen i et snævrere selskab med navnet *Den merkantile Industriforening*. Efter et års forløb smeltede den igen sammen med moderforeningen, men i dette tidsrum havde den givet stødet til dannelsen af de første aktieselskaber: Maskinhørspinderiet i København, et lærredsvæveri på Christianshavn og et alun- og cementværk på Bornholm. I løbet af 1840erne kom flere aktieselskaber til, hvoraf dog mange gik i stykker.

Reaktionen overfor den altfor voldsomme spekulation udeblev ikke. Med 1847 var den værste spekulationstid forbi, og der gik mange år, inden folk igen fik lyst til at vove deres penge i aktieselskaber.

Disse krak bevirkede, at mange mennesker blev sendt ud i arbejdsløsheden, og de gav en forsmag på det privatkapitalistiske systems vilkårlighed. Det mest iøjnefaldende eksempel var maskinhørspinderiets krak i 1850, hvor 162 mennesker blev arbejdsløse. Lærredsvæveriet på Christianshavn måtte lukke allerede i 1843, og træskæreriet Phønix i saltkompagniets gård bag Børsen måtte lukke i 1847. Også et dampvaskeri blev i 1850 erklæret fallit.

Andre betydelige virksomheder, der ganske vist ikke var aktieselskaber, blev oprettet i disse år. H. H. Baumgarten anlagde i 1843 et stort maskinværksted uden for Nørreport; det flyttede senere til Christianshavn og var begyndelsen til det nuværende Burmeister & Wain. Indenfor byggerivirksomheden kan nævnes Anthon Jensens dampølbryggeri fra 1843 og Carlsberg Bryggeri i Valby fra 1847.

Iøvrigt var disse år præget af overordentlig stort initiativ i retning af nye opfindelser, hvoraf en del var af meget tvivlsom karakter.

I selve håndværkerstanden var der også en tendens til en centralisering af produktionen i færre virksomheder. I 1840 var der næsten ligeså mange mestre som svende (5524 og 5532), allerede i 1847 skulle dette tal have ændret sig væsentligt (ca. 6000 og 8000).

Selv om vi blandt håndværkerne træffer tendenser i retning af at holde fast ved lavsvæsenet, møder vi dog også modsatte tendenser. Udviklingen medførte nemlig, at visse håndværkere blev slået ud af maskinerne, og på grund af de lavsmæssige bånd var det ikke muligt for dem at gå over i andre erhverv. Dette fremgår klart for hørheglernes vedkommende, da der i 1840 påtænkte oprettelse af et eller to maskinhørspindrier. I den anledning besværer de sig i en skrivelse til lavskommissionen, hvor de klager over den urimelige lavstvang, og imødeser den dag, da Hs. Maje-stæt Kongen behager at ophæve lavsindretningerne. Denne lavskommission var iøvrigt netop blevet nedsat d. 3. april 1840 og bestod af medlemmer af kommunalbestyrelsens to afdelinger. I de forskellige spørgsmål, der kom frem, blev der idelig anledning til sammenstød mellem magistrat og borgerrepræsentation.

Dette er imidlertid et isoleret tilfælde, som viser et eksempel på håndværkernes på mange måder ambivalente situation. Størstedelen af dem var dog sikkert modstandere af næringsfrihed eller indskrænkninger i de forskellige bånd. Navnlig mødte al tale om at afskaffe svende- og mesterprøver, som tit kom til orde i presse og den offentlige debat, stærk modstand fra håndværkerside.

Der var adskillige grunde til utilfredshed i håndværkerkredse. De organisationsformer, hvorunder man havde arbejdet i århundreder, gav anledning til mange gnidninger, som ganske vist var af så forskellig art, at man kunne have svært ved at erkende, i hvilken retning fronten skulle vendes. Man stod i almindelighed mistroisk overfor den nye tid, men på den anden side var det klart, at et nogenlunde gnidningsløst virke inden for den gamle tids rammer ikke mere var muligt. – En ting synes dog at være indlysende: man ville være på vagt over for det liberale bourgeois krav om politisk frihed; de velstående måtte ikke ad den vej skabe sig privilegier. Skulle der indføres frihed, måtte det være for alle.

Den almindelige og stigende utilfredshed blandt de jævne lag i København nåede sin foreløbige kulmination under den tidligere omtalte krise 1846–47. Som nævnt gav den anledning til forskellige uroligheder og andragender til kommunalbestyrelser, der uden tilfredsstillende resultat prøvede ved indgreb at få priserne til at gå ned. Vanskelighederne forøgedes yderligere ved den fortvivlede boligsituation, de dårlige hygiejniske forhold indenfor og udenfor voldene og de stigende huslejer.

Med denne baggrund vendte nogle mennesker blikket ud mod fremmede forbilleder for at finde egnede fremgangsmåder til at forberede en social reform.

4. Socialreformatoriske foreninger.

De tilløb, der på den tid var til en social bevægelse, som gik ind for lighedsbestræbelserne, på samme måde som f. eks. i Frankrig og England, gav sig først og fremmest udtryk i oprettelsen af „Haandværkerdannelsesforeningen“ og senere af „Foreningen for Arbejdsclassens Vel“. Disse to foreninger blev i begyndelsen af 1853 slået sammen til „Arbejderforeningen“.

„Haandværkerdannelsesforeningen“ blev stiftet i 1847; dens dannelse må blandt andet ses i forbindelse med de forsøg, der blev gjort fra ledende frihedsmænd side, på at aktivisere de næringsdrivende og håndværkerne i kampen for en fri forfatning. Allerede i 1836 havde man oprettet en „Læseforening“ med formålet „at aabne en bekvem Adgang til almen-nyttig og almeninteressant Læsning for alle Stænder, men især for den næringsdrivende Borger“. I virkeligheden dækkede denne betegnelse over en politisk forening, hvilket blot ikke direkte måtte tilkendegives. På denne måde og gennem andre foranstaltninger etableredes efterhånden en stadig stærkere forbindelse mellem de akademiske frihedsmænd og de mindre erhvervsdrivende. Haandværkerdannelsesforeningens formål var ligesom læseforeningens at bidrage til „den umiddelbare Undervisning, der fremstaar af en tidligere ukendt Vexelvirkning og Idéudvexling mellem Samfundets forskjellige Klasser“ og „at udbrede almindelig gavnlig Oplysning, Forædling og Dannelse blandt Haandværkerne“. Det væsentligste initiativ til den blev gjort af en del yngre håndværkere: *bøssemager Christensen, finérskærer Frederiksen, skræddermester Lund* m.fl. De havde fået idéen til en sådan forening på deres håndværkerrejser i udlandet, navnlig i Paris. Iøvrigt var der i foreningen et betydeligt indslag af akademikere og intellektuelle såsom *M. A. Goldschmidt*, redaktør *Grüne* fra Kjøbenhavnsposten, digterne *H. V. Kaalund* og *Chr. Arentzen*, den fritænkeriske teolog *Magnus Eiriksson*, skolebestyrer *Schneekloth* og matematikeren *Adolph Steen*. Et meget virksomt medlem af foreningen var den unge polytekniker, nordmanden *Anton Rosing*, der var nær bekendt af Dreier. Også den gamle *dr. Dampe* dukkede op i foreningen – efter at være blevet løsladt fra sit langvarige fangenskab – „for at bade sig i Frihedens nyfødte Sol“¹. Som tidligere nævnt sluttede også Dreier sig til fra begyndelsen. Jernstøber *Lunde* blev foreningens formand.

Ved det første møde var Grundtvig foredragsholder, og ved det næste talte bøssemager Christensen om begrebet frihed. Goldschmidt, der hurtigt blev medlem af bestyrelsen, talte om demokratiet og kommunismen, et emne som han senere skrev om i „Nord og Syd“. – Anton Rosing holdt

et foredrag, hvor han udkastede planen til grundlæggelse af en bogsamling og udviklede kravene til folkedannelse og folkelitteratur. Dreier deltog ivrigt i diskussionerne.

Foreningen gik i begyndelsen hurtigt frem i medlemstal og havde snart 900 medlemmer. Den fik i stigende grad politisk karakter, tog initiativet til hippodrommøderne i marts 1848, og i en adresse til kongen tog den til orde for indførelse af almindelig og lige valgret og valgbarhed.

Chr. Arentzen fortæller i sine erindringer, at foreningens virksomhed havde taget „et ikke ringe Opsving efter Februarrevolutionen og afgav et Samlingspunkt for Datidens kjøbenhavnske Demokrati, som ikke var ganske uberørt af Socialismen“. Arentzen havde til stiftelsesfesten selv skrevet en sang, der er så revolutionær, at man føler sig hensat til revolutionens Paris og ikke til det lille „idylliske“ København bag voldene:

„Der gaaer en mægtig Aand igjennem Tiden,
det bruser underligt i Syd og Nord;
og midt i al vor Trængsel, al vor Liden,
sig hæver freidigt et Apostelkor.
Med Tunger, glødende af Hjertets Varme,
de juble „Frihed, Frelse for vor Jord!“
Det rører sig i alle ædle Barme,
og Tanken bøier ydmygt sig og troer.

O lad dem spotte i de høje Sale:
... de dæmpe skal dog ej den stolte Tale,
ved Seinen, og ej ved Øresund;
thi nu er Folket vaagnet af sin Dvale
og priser Morgenstund med Guld i Mund“².

Disse socialrevolutionære stemninger har næppe været noget isoleret, hvilket også „Fædrelandet“ i marts 1849 klart udtrykte. I et par artikler „Om Forstaaelsen af Aaret 1848“ blev der givet et kort rids af stemningerne i dette skelsættende år. – Hos nogle, hedder det, opfattedes bevægelserne som den rå hob, der havde sat sig op mod Herrens Salvede. Æstetikerne så varslers om kunstens og litteraturens forfald, og ikke sjældent hørtes det, at det var „en gudsforgaaen Tid“, hvor mennesker havde mistet sansen for religionens velsignelser. Men hos de fleste var der en helt anden bedømmelse af tiden; man var klar over, at nye tanker af uoverskuelig betydning for menneskeheden var ved at bryde igennem.

Det var spørgsmålet om almenvelstanden; tanken om fattigdommens fuldstændige udryddelse begyndte at dæmre. Men fremfor alt var det kravet om borgerlig lighed, der prægede tidsånden. „Fjerde Stands Emanicipation“ var tidens hovedproblem og krævede en løsning³.

Man må dog gøre sig klart, at der kun har været tale om revolutionære stemninger. Næppe nogen herhjemme drømte om for alvor med vold at omstyrte samfundet.

5. Hippodrombevægelsen.

Som tidligere omtalt var det medlemmer af Haandværkerdannelsesforeningen, malermester Jacobsen, skræddermester I. R. Lund, typograf Dein, bogtrykker Sally B. Salmon og urmager Voltelin, der tog initiativet til møderne i Hippodromen (det nuværende Folketeater) i martsdage 1848. Ved det første hippodrommøde forelagdes til vedtagelse en adresse til kongen om indførelse af en fuldstændig udvidet valglov – den blev godkendt uden protest. Endvidere havde man fået Orla Lehmann til at tale om lighedskravet.

Siden Christian d. 8's tronbestigelse havde ønsket om en konstitution været et stadigt tilbagevendende tema i den offentlige debat, og talrige petitioner til kongen havde indeholdt dette krav, først og fremmest den adresse, som borgerrepræsentationen overrakte d. 2. juli 1840. Helt op til 1848 var det næsten en selvfølgelig sag for de fleste nationalliberale, at denne konstitution skulle være en gradvis overgang fra stænderforsamlingerne. Disse skulle fra at have en rådgivende myndighed gå over til at have en lovgivende. Dette fremgår også klart både af det bang-moltkeske og af det schouw-clausenske forfatningsudkast. – Nødvendigvis måtte dette udløse en reaktion blandt dem, der ikke havde del i denne valgret og i det hele taget i de mere demokratiske kredse. Hvis en forfatning med den forhåndenværende valgmodus blev vedtaget, ville det jo sige, at den besiddende del af befolkningen ville få hele den lovgivende magt. Det ville igen gå ud over de sociale foranstaltninger for de små i samfundet. Man ville ophæve lavsvæsenet, men man ville ikke sætte noget andet i stedet, som kunne sikre lavenes tidligere medlemmer under sygdom, alderdom og arbejdsløshed, således som lavene i nogen grad havde kunnet det. For mange jævne mennesker har det set ud som om, man nu fik et gods-ejer- og storborgerregime – og så var dog den patriarkalsksindede oplyste enevælde, hvor både konge og embedsmænd var opflaskede med en vis traditionel omsorg for alle undersåtter, trods alt at foretrække. Mærkeligt er det da ikke, at så mange flokkedes på hippodrommøderne, hvor dette problem var i forgrunden, så meget mere som jordbunden for disse demokratiske tanker var blevet forberedt gennem „Kjøbenhavnsposten“s og „Almuevennen“s agitation og gennem Haandværkerdannelsesforenin-

gens virksomhed. Februarrevolutionen, som Lehmann selv kort forinden havde overværet, havde også vist, hvor farligt det var, at kun en stærkt begrænset del af befolkningen skulle have den altafgørende indflydelse på lovgivnings- og regeringsmagt, som f. eks. under Louis Philippes regering¹.

I virkeligheden var det først efter Slesvig-Holstens oprør og Lehmanns tilsagn om almindelig og lige valgret, at hippodromfolkene eller hippodromedarerne, som de i folkemunde blev kaldt, stillede sig bag „bevægelsen“, ligesom også bondevennerne gjorde det.

Under dannelsen af det nye ministerium i dagene efter d. 21. marts og under mange vanskeligheder, der opstod i den forbindelse, forsøgte man fra hippodrompartiets side at gøre sig politisk gældende. – De liberale ledere var samlet i professor Schouws bolig i Botanisk Have på et tidspunkt, da forhandlingerne syntes at være gået i hårdknude. Da indfandt jernstøber Lunde og et par andre repræsentanter for hippodrompolitikken sig hos dem „for at sige de Herrer, at de maatte gøre noget, ellers var der andre, der ville“. Til professor P. G. Bang, der også var til stede, sagde Lunde: „Hidtil har De talt; nu skal De faa se, at vi andre skulle tale et Ord med“. Men Bang kunne svare, at han netop var kommet for at kalde de liberale ledere til kongen, og dermed endtes regeringskrisen til de nationalliberales fordel².

Ved valgene til den grundlovgivende rigsforsamling d. 5. okt. 1848 opstillede hippodromfolkene kandidater i syv kredse. Blandt dem var skoledirektør Borgen, bøssebager Christensen og jernstøber Lunde. Modsetningen mellem dem og de nationalliberale var dog ikke større, end at en af de opstillede kandidater, tømremester Kayser, blev anbefalet fra begge sider.

Til almindelig forundring blev det til et nederlag for hippodrompartiet, kun tømremester Kayser, der også fik støtte fra anden side, blev valgt. Jernstøber Lunde blev imidlertid senere valgt til den første rigsdag.

Efter krigsudbruddet trængte de nationalistiske stemninger de sociale interesser i baggrunden. Samtidig med det store Kasinomøde d. 20. marts søgte Goldschmidt for en arbejderforsamling at give en beretning om mødet og søgte at fremhæve nationalitetssagens mangel på berettigelse ved siden af den demokratiske sag. Han fik dog intet ud af det, idet finérskærer Frederiksen netop kom fra Kasinomødet og bad om ordet. Begyndelsen af hans tale blev hilst med uvilje, men efterhånden fik han forsamlingen med sig og fik den til at gå ind for de beslutninger, der var vedtaget i Kasino³. – De nationalistiske stemninger fik også hadet mellem danske og tyske håndværkssvende til at blusse op; heri blandede sig

naturligvis også personligt brødnid og misundelse. I foråret 1848 indgik fra de forskellige lav voldsomme krav om at få udvist de tyske svende, krav, der ledsagedes af optøjer og direkte overgreb.

6. *Jernstøber Lundes piece.*

De radikale, sociale og demokratiske stemninger, som gjorde sig gældende i 1848, gav sig blandt andet udtryk i en lille piece af jernstøber Lunde: „Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar“. Når man tager Lundes stilling i offentligheden og hans popularitet blandt jævne folk i betragtning, og når man endvidere konstaterer den opsigt, hans skrift vakte, og den polemik, det gav anledning til, kan man sikkert gå ud fra, at han i sin piece har udtrykt, hvad der lå en del mennesker i datidens København på sinde.

Lunde indleder sin piece med at fremhæve, at det er den sociale side af 1848-revolutionerne, der er den væsentligste. Den egentlige kamp står imellem arbejderne og pengemagten ¹ eller med andre ord mellem håndværkere og finansmænd.

„I 20 Aar holdt jeg mig overbevist om, at vor Statssamfunds Bygning var forældet, forraadnet i dens Grundstøtter, og at den stod for Fald, og derfor arbejdede jeg efter Evne paa en Forandring til det Bedre . . . . Den Revolution, der nu er kommen, er mig derfor ikke fremmed eller uventet: mit foregaaende Liv vidner om, at jeg vidste den maatte komme. Ja, vi befinder os i Begyndelsen af en Omvæltning saa stor og vældig som nogen, der er gaaet forud; thi dens Valgsprog er: Udligning af saadanne Misforhold i Samfundet, som staae hindrende i vejen for alles mulige Velvære og det hele Samfunds Forædling“ ².

Det sociale problem står stadig uløst, indtil man finder på foranstaltninger, der kan ændre uligheden. Regeringerne kan ikke klare disse misforhold og de dermed forårsagede opstande ved blot at nedkæmpe dem, som det var tilfældet med juniopstanden i Paris.

Socialisme og kommunisme er efter Lundes mening ikke hensigtsmæssige midler til at komme de sociale misèreer til livs. Derimod må der indføres foranstaltninger, som kan imødegå den konkurrence, der „nøder de overtallige Haandværkere og Arbejdere til at arbeide næsten uden Løn“ ³. Ganske vist er elendigheden endnu ikke så stor her i Danmark, hvor vi ikke har så mange fabrikker; men alligevel må vi også her kræve retten til arbejde. Det må dog ske på en måde, så ejendomsretten respekteres. De mislykkede forsøg på at anvende socialistiske principper i Frankrig viser, at det ikke er den vej, man skal gå. Lunde synes iøvrigt kun at have et ret overfladisk kendskab til disse „socialistiske“ forsøg, der fandt sted i Paris efter Februarrevolutionen. – På den anden side må den ubundne

næringsfrihed afvises. Når hverken socialisme eller ubegrænset liberalisme kan anvendes, må der findes andre midler. Det fandt Lunde i „Repræsentationssystemet i sin fulde Betydning“; dermed mente han, at svende og mestre skulle organisere sig i demokratiske foreninger med valgte bestyrelser. Disse svende- og mesterforeninger skulle igen gå i forbund og vælge en overbestyrelse. På lignende måde skulle andre erhverv organisere sig. – Således ville både svende og mestre have mulighed for at klare deres fælles problemer. F. eks. kunne de gennem disse organisationer afværge ubillig konkurrence, standse tilgangen af mestre, da de mange mestre forøgede konkurrencen, der igen bevirkede, at svendenes løn blev nedsat. Lunde, der selv var mester, mente, at ved tilstrækkelig oplysning kunne man let få svendene til at indse dette. – Erhvervslivet skulle så vidt muligt udvikle sig frit gennem disse sammenslutninger. Regeringsmagten skulle blive mere og mere overflødig og kun optræde som regulerende organ.

Det fremgår ikke klart af piecen, hvordan Lunde forestiller sig disse sammenslutninger. Tænker han sig dem som Kooperationer, der ved fælles hjælp skal klare kapitaliserings- og investeringsproblemet med henblik på den kommende industrialisering, eller tænker han sig blot foreninger, der skal varetage faglige interesser i lighed med vore dages fagforeninger? – Ud fra hans senere virksomhed er det tydeligt, at han mener det sidste. Hans formål var at få sine håndværkerkolleger til at slutte sig sammen om at komme den ubillige konkurrence fra industriens side til livs. – Industrialiseringens nødvendighed i fremtidens samfund ser han ikke, og det er ikke hans mening at prøve at sætte en udvikling i gang, som skulle bevirke, at det kommende industrielle produktionsapparat fra begyndelsen skulle demokratiseres. Denne tanke er der derimod en begyndende erkendelse af i „Kjøbenhavnsposten“. Goldschmidt aner det intuitivt uden at være i stand til mere detaljeret at redegøre derfor, og endelig gennemskuer Dreier det ganske klart, idet han ser det som det eneste middel til at undgå, at hele produktionsapparatet efterhånden kommer over på enkelte kapitalstærke hænder.

Lunde mener ikke at kunne vinde gehør for sine tanker hos akademikere og embedsmænd, hvis tomme titler i hans ører „lyder som Narrebjælder“; de nationalliberale og de konservative kan han ikke få med. Derimod mener han nok, han kan vinde tilhængere i „Bondevennernes Selskab“.

Lundes senere udvikling gik ikke desto mindre i nationalliberal retning, hvad jeg senere skal komme ind på i forbindelse med omtalen af „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“. – Da kongevalgene til den grund-

lovgivende rigsforsamling var blevet bekendtgjort, udtalte „Fædrelandet“ sin forundring over, at man ikke havde tænkt på Lunde, der, „fordi han har skrevet en slet Bog og derved er blevet noget upopulær, ikke er ophørt med at være en fremtrædende Karakter, men derimod stedse af en stor Del af den københavnske Haandværkerstand anses og vil blive anset for en af dens dygtigste Repræsentanter“⁴.

7. „Kjøbenhavnsposten“ og redaktør Grüne.

Lunde havde ikke megen teoretisk ballast, da han udsendte sit skrift; han havde næppe sat sig grundigt ind i tidens europæiske socialpolitiske teorier. Derimod giver piecen – næsten i fransk format – udtryk for en revolutionær stemning, som umiddelbart kan virke forbavsende, navnlig når man tager i betragtning, hvor lidt revolutionær Lunde i virkeligheden var. De samme stemninger synes også i begyndelsen at have været til stede ved Haandværkerdannelsesforeningens møder. – Disse stemninger var i løbet af fyrrerne i høj grad blevet forberedt af dagbladet „Kjøbenhavnsposten“, som var et ekko af de socialrevolutionære strømninger i Europa.

„Kjøbenhavnsposten“ begyndte at udkomme i 1827 og havde oprindeligt haft til formål at være et „kjøbenhavnsk Nyhedsblad i dette Ords mest udstrakte Betydning“ og „at skildre Kjøbenhavn med al dens Virken og Væsen, som den nu for Tiden er“. Det var noget nyt; thi datidens øvrige danske aviser havde meget lidt lokalstof. Fra 1840 blev det redigeret af redaktør *I. P. Grüne* (1805–1878), en enspændernatur, som på grundlag af sin egen oprindelse og egne livserfaringer var blevet kosmopolit og stærkt socialt indstillet.

Grüne var af tysk slægt og udlært drejer. Som svend havde han været på valsen i flere lande, navnlig i Tyskland og Frankrig. Han havde efterhånden tilegnet sig store kundskaber på kulturlivets forskellige områder. På sine rejser kom han i kontakt med radikale kredse og følte sig navnlig tiltalt af de forskellige kristne socialister; han blev også en ivrig tilhænger af Rousseaus tanker. Joseph Michaelsen, som var en nær bekendt af ham, giver i sine erindringer et fyldigt billede af ham. Han var „et fuldstændigt geografisk Lexikon, og denne Viden gav ham atter Blik for de geografiske Forholds overlegne Betydning i Foikenes politiske Udvikling. Også i Historien, navnlig i Middelalderens, var han hjemme“¹. Hans mange kundskaber fremgår iøvrigt af hele hans journalistik.

Goldschmidt karakteriserer ham som den, der gav det folkelige indslag i frihedsbevægelsen, og siger endvidere: „Fra Værkstederne i Udlandet, hvor han havde arbejdet, medbragte han sociale Forestillinger, der ikke

var egentlig socialistiske eller kommunistiske, men i Slægt dermed, skjøndt dæmpede af hans religiøse Sind . . .“. Der lå et æstetisk slør over tiden, siger Goldschmidt, og „ved Grüne var der det Tilsørede, at da han trådte op imellem den frihedsfordrende Borgerstand, gjemte han, hvad enten som Haandværker eller som Poet, paa Muligheden af et dybt Had til Bourgeoisiet“. Dette had, hævder Goldschmidt kan både tage form som demokratisk og aristokratisk, „og hos Grüne gjorde det under en senere Tids Lidenskab paafaldende stærkt denne Cirkelbevægelse“².

Overhovedet havde Grüne og Goldschmidt meget tilfælles. Goldschmidts beretning om en samtale med Grüne udtrykker sikkert noget væsentligt om de to mænds politiske grundopfattelser, idet den også viser lidt om den mystisk-romantisk-kristelige baggrund, de begge havde for deres politiske tænkning:

„Vi vilde helst havt en theokratisk Regeringsform, omtrent som i Middealderen, da den hvide Ypperstepræst i Rom var som et Forsyn, standsede Krige, beskyttede de Svage, havde Lindring og Trøst for de Lidende; men da vi tillige var enige om, at en saadan Regering i vore Tider var vanskelig, toge vi vor Tilflugt til den almindelige Valgret. Valgretten maatte være almindelig, for at ikke „Selskabet“, de Privilegerede, skulde vælge et Parlement og sige, at det var Folket. Men saa blev vi igjen bange for Følgerne af at give Staten ganske over til Folkets Mængde, og Grüne mente derfor, at kun gifte Mænd eller Familiefædre skulde have Valgret. Under denne Samtale havde vi nærmet os Kolonnaden ved Amalienborg, og Grüne vedblev uagtsomt at ryge sin Cigar. En Skildvagt, en Garder i Bjørneskindshue, raabte med løftet Gevær: „Cigaren af Kjæften!“ og ved det pludselige Raab gav Grüne et Sæt flere Alen ud paa Gaden. Og saa gik vi videre under et Fatum. Vi kunde i Tanken omkalfatre Verden, men ikke tænke os en saadan Skildvagt tagen virkelig bort“³.

Allerede tidligt var Grüne modstander af ejderdanskheden; efter hans opfattelse var ejderpolitikken opfundet af professorer i København, idet den var et resultat af jalousien mellem Københavns og Kiels universiteter. Fra Kieleruniversitetets side appellerede man til andre universiteter i Tyskland, og københavnerstudenterne arbejdede på at aktivisere svenske og norske akademikere for deres sag. „Det var hans Drøm, at fælles Frihed skulde være stærk nok til at holde de uensartede Landsdele sammen til et fast Hele, naar først Professorerne var lænkede til deres Katheder, Studenterne til deres Lektier, og Almuen havde taget Sagen i sin Haand“⁴.

Både den nationale og den liberale side af de nationalliberales program var Grüne vederstyggelig. Hele sit liv fastholdt han den indstilling og sluttede sig efter 1848 mere og mere til de konservative for at bekæmpe den fælles modstander. Han, der fra begyndelsen nærmest var republikansk sindet, blev efterhånden „mere kongetro end kongen selv“.

Grüne havde meget lidt sans for ydre ting og var sjusket og uordentlig med sin person. Også bladet led under denne hans manglende sans. Mindst af alt egnede han sig sikkert til at være praktisk politisk leder. Han var i høj grad idealist, og udgangspunktet for hans livsanskuelse var en slags kristen humanisme, hvor toleranceprincippet stod i centrum. Hans stoiske og etisk-idealistiske holdning gav sig også udtryk deri, at han tog sin politiske modgang med sindsro. – Han var en kendt og agtet personlighed i datidens København og var respekteret af mennesker fra vidt forskellige lejre.

Såvel Grünes indstilling som hans kundskaber og formål kommer klart til orde i „Kjøbenhavnsposten“s journalistik i løbet af fyrrerne, hvor den giver et åbent udsyn for de sociale problemer og strømninger i Europa, samtidig med at den støtter håndværkeres og småfolks krav i den hjemlige debat.

Et gennemgående tema i bladet er de stadige angreb på den økonomiske liberalisme. Navnlig i 1847, da de liberale kredse stod magtesløse over for krisesituationen, var angrebene særligt voldsomme. Manchester-skolen, Ricardos og Malthus' love bliver stærkt kritiseret. De bliver navnlig imødegået med den påstand, at der ikke findes uforanderlige naturbestemte, økonomiske love, men at mennesker selv har i deres magt at organisere den måde, hvorpå der skal produceres og fordeles. Det fremhæves gang på gang, at det ikke er ved „commercielt Anarchi“, men i forbedret organisation af samfundsforholdene, at frelsen skal findes. – Proudhons virksomhed kommer man hele tiden tilbage til; han fremhæves som tidens største økonom. Mest udførligt omtales værket „Les contradictions économiques“, og omtalen slutter: „Havde vore økonomisk-politiske Pralhalse gjort sig bekendt med dette Værk, og havde de været i Besiddelse af den behørigte Dannelse for at forstaa det, da vilde de ikke have repeteret Resultaterne af en Viisdom, som stod paa svage Fødder“⁵. I slutningen af 1848 omtales flere gange Proudhons forslag til ordning af kreditten.

Marx og Engels omtales allerede i 1845 i anledning af henholdsvis Marx's skrift: „Die heilige Familie“, et skrift mod Bruno Bauer, og Engels' værk: „Die Lage der arbeitenden Klassen in England“⁶. Man lover senere at komme tilbage til Marx's arbejde, „hvori mange Antydninger til en grundigere Opfattelse af den nyere Tids politiske og sociale Bestræbelser findes udviklede“. Denne hensigt bliver dog ikke fulgt op; fra 1845 hører man ikke mere til Marx og Engels i „Kjøbenhavnsposten“.

Louis Blanc bliver ofte omtalt, og hans skrifter bliver refereret, efterhånden som de udkommer. – Også Fouriers lære kommer man af og til ind på, uden at man dog røber noget særligt kendskab til eller interesse for denne læres detaljerede og fantastiske udformning; det er sandsynligvis mere den fourierske skoles daværende leder Victor Considérant og hans praktiske og jordbundne bestræbelser, man har blik for. Lamennais og Arnold Ruge bliver gentagne gange taget til indtægt. Den franske præst Lamennais' bestræbelser på at forbinde kristendom, humanisme og socialisme har sikkert ligget Grünes eget livsmål nær. – Man bringer i 1846 uddrag af Condorcets forfatterskab. – I samme år er der en artikelserie, hvor den engelske chartistbevægelse gennemgås grundigt med tydelig sympati for bevægelsen. – Også jordreformbevægelsen har bladets interesse, og i den anledning bringer man i 1847 en artikelserie om den franske fysiokratisme i 1700-tallet.

De frivillige associationer kommer også her på tale som et middel til afløsning af lavsvæsenet, og der henvises til forsøg andre steder, men nogen detaljeret redegørelse er der ikke tale om.

Alt i alt må det dog siges, at der ikke i „Kjøbenhavnsposten“ stræbes efter at formulere et entydigt program for den kommende arbejdets organisation. Der er først og fremmest tale om at pege på og referere de mange sociale problemer i tiden og prøve på at få læserne til at se disse problemer i en international og historisk sammenhæng, samtidig med at man bekæmper de tendenser, der truer med at forflygtige det egentlige mål, det sociale demokrati. Man går derfor med fynd og klem ind for at prøve at hindre, at finansmændene får den afgørende politiske magt i den tid, der kommer, således som i Frankrig og England. – Når der skrives om den muligt kommende konstitution, fremhæves det, at det må være de sociale fornødenheder, der skal indtage den første plads i den lovgivende magts bestræbelser. Hvis man skal have en konstitution, må den almindelige og lige valgret for enhver pris tilstræbes. „Ingen Frihed i Danmark begrundes paa politisk Helotisme for den store Folkemasse“ ⁷, skrives der i dagene lige efter Christian d. 8's død. Imod Bang og Moltkes forfatningsudkast skrives der: „Enevoldsmagten er en Pagt mellem Kongen og hele Folket – det maa derfor vel tilkomme hele Folket at antage og modtage hvad deraf tilbagegives“ ⁸. Og da det viser sig, at både det bang-moltkeske og det schouw-clausenske forfatningsudkast ikke går ind for en udvidet valgret, advares der kraftigt:

„Hidtil har det, saa at sige, kun været Spørg naed Stænderne; de Classer, der følte sig forurettede eller truede ved Stændernes Andragende, kunne gjennem Pressen eller ved Petitioner til den uindskrænkede Konge haabe at forhindre Beslutninger,

som de indsaae vilde skade dem. Men naar de fælles Stænder erholde *besluttende* Medvirkning, naar deraf, snart eller efterhaands, maa fremgaae en fuldstændig lovgivende Myndighed for Repræsentationen – saa kan der ikke længer være tale om at opveie eller forhindre hvad Flertallet af disse Repræsentanter beslutte, og den ikke repræsenterende Haandværksklasse vil da uundgaaeligt komme til at staae i et ganske andet Forhold til deres grundbesiddende og lovgivende Medborgere end Forholdet nu er“⁹.

Nogle dage senere bringes en oversættelse af en tale holdt i den franske nationalforsamling i 1791 om nødvendigheden af almindelig og lige valgret. – Februarrevolutionen i Paris bliver sat op som et skræmmebillede af, hvad der vil ske, hvis man ikke indfører den almindelige og lige valgret, men nøjes med en begrænset valgcensus, der kun giver de besiddende valgret. I det hele taget bliver de sociale bevægelser i Frankrig 1848–1850 ivrigt refereret og kommenteret i talrige artikler.

Et andet gennemgående tema i „Kjøbenhavnsposten“s journalistik er den stadige polemik mod nationalisme og ejderdanskhed. Der bliver bestandig slået fast, at nationalisme og reaktion hører sammen, fordi man fra reaktionær side bruger den nationalistiske propaganda til at lukke øjnene på folket for de sociale misèreer. I den forbindelse omtales Arnold Ruges afhandling om patriotisme og reaktion, hvor han hævder, at virkelig patriotisme er social og demokratisk humanisme. – Efter krigsudbruddet i 1848 går man nok ind for den danske sag; man betragter dog ikke krigen som en krig for dansk nationalisme, men som et forsvar mod den slesvigholstenske nationalistiske oprørsbevægelse, der menes at være en aflægger af den reaktionære, tyske, nationalistiske bevægelse. Medens nemlig den franske revolution havde demokratiet til formål, var de bevægelser i Tyskland, der havde givet anledning til de forskellige opstande i 1848, „doctrinaire, aristokratiske og ultranationale“. Af dr. *Frederik Beck* bringes den 28.–29. februar 1848 artikler, som går ud på, at det er de nationale spørgsmål, der værges overklassen mod de lavere folkeklasser, og at man må værges folket mod den nationalistiske propaganda.

Efter Kasino- og Hippodrommøderne og krigens udbrud nedstemmes tonen i den henseende en del, og man koncentrerer sig mere om krigen og om konkrete udenrigs- og indenrigspolitiske problemer. Krigen betragter man som et nødvendigt – men forfærdeligt – onde. Denne principielt pacifistiske indstilling kommer blandt andet tydeligt frem i en anmeldelse d. 28. januar 1850 af en anonym bog „Krig (Civilisationens, Humanitetens, Retfærdighedens, Fornuftens, Christendommens, Frihedens Fjende)“. I januar 1849 under våbenstilstanden advarer man stærkt imod at begynde krigen igen, men da det sker, er der ingen kritik i den anledning. På den anden side er kravet om almindelig værnepligt gang på gang

kommet til orde efter 1848, og navnlig *Hans Egede Schack* bliver støttet i sine forsøg på både at få indført almindelig værnepligt og almindelig valgret¹⁰. Da den almindelige værnepligt bliver indført, hilses det med begejstring i „Kjøbenhavnsposten“.

På det religiøse område går „Kjøbenhavnsposten“ ind for religionsfrihed og bekæmper dogmatismen. F. eks. forsvares dr. Fr. Beck, som i anledning af sin bog „Theologiske Tilstande i Danmark 1842–1846“ bliver betegnet som kætter af Mynster og H. N. Clausen. – „En Student“ har fået optaget en artikel i bladet, hvor han kritiserer den filosofiske tilstand i Danmark og blandt andet beklager, at de teologisk-filosofiske professorer påstår, at Feuerbach og Bauer „ei ere berettigede at tale med“¹¹. Man stiller sig i det hele taget polemisk overfor Martensen og Mynster, og Magnus Eirikssons afhandlinger mod dem omtales rosende. Iøvrigt er samme Magnus Eiriksson forfatter til adskillige artikler i bladet om religiøse emner. – Tvangsbarnedåb af baptisterne polemiseres der voldsomt imod, og talrige artikler drejer sig om forbedring af jødernes forhold. – Da dr. Dampe kommer tilbage fra sit fangenskab, hjælper man ham til at tegne abonnenter på et værk om den naturlige religion. – Som tidligere nævnt bliver Kierkegaard ilde behandlet i bladet af P. L. Møller, og ud fra bladets hele holdning må Kierkegaard tage sig ud som livsfornægter.

Det siger sig selv, at de mere konkrete sociale spørgsmål, såsom huslejeproblemet, de hygiejniske forhold, almueundervisning m. v., er genstand for stadig behandling i „Kjøbenhavnsposten“. Endvidere holder man sine spalter åbne for alle småfolk, der føler sig forurettede af administration eller arbejdsgivere.

„Kjøbenhavnsposten“ er inde på alle de grundlæggende problemer og tanker, som mere systematisk bliver behandlet i Goldschmidts „Nord og Syd“. Vi ser her, at københavnerne i 1840'erne er blevet oplyst grundigt om de socialistiske og socialreformatoriske strømninger ude i Europa. Hele den problemstilling og mange af de tanker, Dreier og udenlandske socialfilosofiske forfattere senere henviser til, har på grund af „Kjøbenhavnsposten“'s journalistik været kendt i vide kredse i den københavnske befolkning.

8. Goldschmidt.

Goldschmidt gennemgår en lignende udvikling som Grüne, men ud fra ganske andre forudsætninger. Grüne har til syvende og sidst sit udgangspunkt i sin egen stand. Goldschmidt er en intellektuel, der på grund

af sin jødiske afstamning føler sig isoleret fra andre intellektuelle, hvad der går som en rød tråd gennem hele hans produktion, og som naturligvis sammen med mange andre faktorer forklarer hans ejendommeligt isole-rede stilling i dansk åndsliv¹. Også hans enestående stilling i dansk poli-tik må ses som et udslag af det modsætningsforhold, han stod i til det dominerende åndsaristokrati, hvor han ellers ifølge dannelse og begavelse hørte hjemme.

En afgørende begivenhed i Goldschmidts liv var, at han ikke fik ud-mærkelse til studentereksamen og ikke blev „indkaldt“ til universitetet. Det skyldtes efter hans egen mening, at han ved examinationen i religion blev uretfærdigt og uforstående behandlet af professor H. N. Clausen².

Denne begivenhed – i forbindelse med dårlige økonomiske forhold i hjemmet – bevirkede, at han afbrød en akademisk løbebane og gik over i journalistikken, først som redaktør af „Næstved Ugeblad eller Præstø Amts Tidende“ og fra 1840 som redaktør af „Corsaren“.

Allerede i „Corsaren“'s første nummer formuleres en slags program-erklæring for bladets virksomhed:

„Vi tænke os et Skib, der er besat med unge modige Mænd, midt under Kamp, for fulde Sejl, styrte de sig ud i Havet, besluttet paa at kjæmpe under sit eget Flag for Ret, Troskab og Ære; eller vi tænke os „Corsaren“ som et Skib, Digterne have besunget under dette Navn, hvis Mandskab i sit beejstrede Frisind kjæmpede for Friheden alene“.

Antagelig har en stor portion ungdommelig oppositionslyst fået Gold-schmidt til at begynde sin Corsar-virksomhed – kombineret med en følelse af forurettelse mod det officielle kristne samfund, som efter hans egen mening havde udelukket ham fra en løbebane, han ellers følte sig kaldet til. Disse følelser – i forbindelse med en dyb retfærdighedstrang – stikker så dybt, at han gang på gang stiller sig i modsætning til dominerende kræfter i det danske samfund for at hævde, hvad han mener er ret og rigtigt. Derfor er „Corsaren“, trods det at dens væsentligste virksomhed var personlige persiflager, under hans ledelse mere end blot et smudsblad. Noget helt andet er, at hans positive, politiske program først bliver rigtigt klart for ham efter Corsar-tiden.

Hvad der iøvrigt først og fremmest karakteriserer „Corsaren“ ud fra et politisk synspunkt er den negative kritik – der er kun svage tilløb til et positivt program. Ingen af de dominerende retninger går fri af dens satire.

Allerede i det første nummer vender „Corsaren“ sig mod både libe-ralismen og nationalismen. „Fædrelandet“ med Lehmann og Ploug er hovedmodstanderen. Disse to bevægelser, hævdes der, virker for egne

snævre egoistiske formål, og de har misbrugt „Associationsaanden“, „denne mægtige Aand“ ved hvis hjælp store værker kan frembringes.

„Corsaren“ modarbejder den liberalistiske bevægelse ud fra et demokratisk grundlag. De liberale håbede og troede i begyndelsen af Christian d. 8's regeringstid, at han havde til hensigt at give en konstitution, der blot var en fortsættelse af stænderforsamlingerne, som tilsammen skulle danne et parlament og være baseret på indskrænket valgret. Lighedsprincippet er for „Corsaren“ en absolut forudsætning for frihedsprincippet.

„Ah! „Fædrelandets Udgivere“! Lad os ikke tale om dem her; thi disse Aristokrater kunne sagtens ville en Konstitution. Disse Mennesker ville have Frihed – for sig selv; de ville ikke have nogen Herre – de ville selv herske; de ville indskrænke Kongens Magt – for at udvide deres egen; de ville styrte de nuværende Ministre – for selv at blive Ministre. Derfor intrigere de, derfor kæmpe de med alle mulige Vaaben. Jeg vil ikke ombytte én Herre med fem Herrer; jeg vil ikke ene være fri, men jeg vil, at Alle skulle være det, Alle være fri og lige – hvis ikke, da lad det, som sagt, hellere blive ved det Gamle“³.

„Corsaren“s ideal er derfor en republik; men Goldschmidt synes på Corsar-stadiet kun at have haft ret tågede og utopiske forestillinger om den. Tilsyneladende er det visse rousseauske idéer, som foresvæver ham. En republik er den eneste statsform, hvorunder menneskene er „frie, stolte og kraftige“. En republik har ingen hofcharger eller hof titler – „man kan i en Republik ikke engang blive Hof-Hosekræmmer“ – der uddeles ingen stjerner eller ordensbånd, ingen enkelt stand er ved sin fødsel privilegeret til magt, „en Bonde, en slet og ret Borger, en ganske almindelig Arbejdsmand er ikke det Ringeste slettere end en Mand med fulde tyve Ahner“⁴.

„Fædrelandet“ brugte ligefrem „Corsaren“s „republikanisme“ til at skræmme regeringen med, idet der i en artikel hævdes, at de svage spirer til republikanisme her i landet vil udvikle sig, hvis absolutismen stadig stiller sig skarpt mod bestræbelserne i retning af et konstitutionelt monarki⁵.

Medens der fra begyndelsen er et modsætningsforhold mellem „Corsaren“ og „Fædrelandet“, er der overensstemmelse mellem „Corsaren“ og „Kjøbenhavnsposten“, og der beklages, at redaktør Grüne ikke har den personlige autoritet, som kunne bevirke, at man troede på de sandheder, han forkyndte⁶.

Det „socialistiske“ islæt i „Corsaren“ er betydeligt mere uklart end i „Kjøbenhavnsposten“. Medens man her i fyrreerne holder sig ret nøje à jour med de sociale bevægelser i Frankrig og andre steder, indskrænker

man sig i „Corsaren“ til på en ret luftig måde at give udtryk for lighedstanken. – Ofte går man ind for husmændenes sag. – Det for „Corsaren“ mest karakteristiske indlæg er nok artiklen i nr. 100: „Giver de Fattige de Riges Institution“. Her kræves en udvidet folkeoplysning, og man foreslår blandt andet at ophæve Sorø Akademi og anvende de derved frigjorte midler til at oplyse og uddanne de fattige.

„Man udvide Universitetets Virkekreds, men man udvide denne Kreds til Folket, man bane det ved højere Skoler Vejen til Universitetets theoretiske og praktiske Foredrag, og man gjøre Adgangen fri – man aabne de Fattige Vej til theoretisk og praktisk Viden! . . . . Udgjorde vi et stort republikansk Parti, der stod lige overfor Regeringen med imponerende Kræfter og kunne byde den Spidsen; stod en Kamp for Døren, der enten maatte ende med Absolutismens Overgang til Despoti som Følge af dens Sejr, eller med den videste Frihed, som Følge af vor Sejr, saa vilde vi tilbyde at nedlægge Vaabnene paa den Betingelse, at hele Folket gjordes delagtigt i den Videnskabelighed, som Staten indeslutter“.

Overfor spørgsmålet om at opdrage folket til frihed, således at det blev i stand til at danne et rousseausk harmonisk samfund med frihed og lighed, hvor hver enkelt i kraft af rationel indsigt og fællesfølelse tilstræbte almenvellet, blev spørgsmålet om en bestemt statsform mere underordnet for „Corsaren“s redaktør.

„Corsaren“ blev ikke et almueblad, siger Goldschmidt selv i sine erindringer ⁷; abonnenternes antal oversteg aldrig 3000. Det var dog for den tid et overordentlig stort oplag, større end selve „Fædrelandet“s. Læserne har nok først og fremmest været at finde i det bedre borgerskab, ja, det påstås at have været yndet lektüre i høje personers forgemakker ⁸.

Hvor ringe – og måske navnlig hvor uafklarede – modsætningerne herhjemme var, viser sig blandt andet derved, at selv om „Corsaren“ var udsat for bestandige beslaglæggelser og forbud fra censorens, justitsråd Reiersens side, og selv om Goldschmidt blev idømt fængselsstraf og langvarig censur, var der dog ingen, der tog sagen rigtigt alvorligt. Forbud og beslaglæggelser virkede som fremragende reklame, og fængselsstraffen var nærmest en farceforestilling. Under sit fængselsophold var Goldschmidt til italiensk opera på hofteatret, hvor han kom til at sidde ved siden af Ploug og Giødwad, redaktøren og redaktionssekretæren ved „Fædrelandet“, som jo især havde været skive for „Corsaren“s udfald. Ikke desto mindre rejste de to herrer sig og gav ham hånden „med en vis Ostentation“ for på den måde at demonstrere, at absolutismens domme ikke plettede ⁹.

Forholdene har i det hele taget på mange måder været hyggelige og fordragelige og de ideologiske modsætninger glidende. Ploug opfordrede

Goldschmidt til at rejse med på det første studentertog til Uppsala med ordene: „Tag med, De hører jo dog til“¹⁰. Da Goldschmidt efter sit fængselsophold rejste en kortere tur til Paris, var det eneste anbefalingsbrev, han medbragte, skrevet af Orla Lehmann¹¹. Ejendommeligt kan det nok synes, når man har de anskuelser in mente, der blev forfægtet i „Corsaren“, at dens redaktør optrådte som taler ved den berømte fest på Skamlingsbanken i maj 1844, altså på et møde, der så klart var en dansk national demonstration overfor Slesvig.

Goldschmidt indrømmer flere gange i sine erindringer sin mangel på kundskaber, der stod i misforhold til de store opgaver, han tog på sig. Han chokerede engang sin medarbejder ved „Corsaren“, P. L. Møller, ved at bekende, at han ikke vidste, hvor Universitetsbiblioteket lå¹². Sandsynligt er det, at den politiske orientering, han dengang havde om økonomiske og sociale problemer, i stor udstrækning stammede fra hans omgang med redaktør Grüne. Goldschmidt erhvervede heller ikke senere nogen grundig teoretisk viden; på dette punkt har Dreier fuldkommen ret i sin kritik. – Den forøgede politiske indsigt, Goldschmidt lægger for dagen i „Nord og Syd“, har han sikkert især erhvervet sig gennem samtaler med radikale politiske personligheder, navnlig under sin store udenlandsrejse. Hans manglende teoretiske viden opvejedes dog af hans evne til hurtigt at kunne foretage en intuitiv helhedsvurdering af en situation. For eftertidens øjne synes hans anskuelser tit at være rigtige, og så meget mere forbløffende er de, når man sammenholder dem med de andre dominerende anskuelser i tiden.

Goldschmidt var, som nævnt, selv klar over sine manglende kundskaber, og dette – i forbindelse med trangen til nye impulser – fik ham til at foretage sin store udenlandsrejse, efter at han i 1846 havde afhændet „Corsaren“. Denne rejse førte ham gennem Tyskland, Bøhmen, Østrig, Norditalien, Rom, Neapel, Sicilien og Schweiz. Overalt søgte han kontakt med store personligheder indenfor forskellige frihedsbevægelser, som efter Julirevolutionen i Frankrig 1830 havde udviklet sig stærkt. Den første, han mødte, var kommunisten og ateisten *Marr*, som også Dreier i sin produktion flere gange nævner i forbigående – en mand, som, forekommer det Goldschmidt, ikke har anden rolle at spille i verden end at gøre spræl og tom alarm¹³. Senere træffer han andre radikale ånder; især fik mødet med *Arnold Ruge* i Leipzig stor betydning for ham¹⁴.

Ruge var en af de ledende skikkelser indenfor det hegelske venstre. – Allerede gennem „Kjøbenhavnsposten“ var han blevet præsenteret for dansk publikum; og det er ikke mærkeligt, at han var en af de personer,

Goldschmidt var ivrigst efter at træffe, thi navnlig hans antinationalistiske synspunkter må have haft Goldschmidts interesse. I det hele taget synes Goldschmidt gennem Ruge at have fået udviklet sine egne synspunkter – mere end han fik studeret selve Ruges filosofi. Ruge havde under sit ophold i Paris været ved at nærme sig kommunismen i dens revolutionære form, men han trak sig tilbage fra den og skal have udtalt følgende ord: „Wer länger als sechs Monate ein Communist bleibt, ist ein Esel“. Goldschmidts referat af sit indtryk af Ruges religiøse opfattelse bliver senere gjort til genstand for Dreiers spot¹⁵, og i hvert tilfælde synes Goldschmidt ved Ruge at være blevet ført videre på sin bane i retning af en uklar panteistisk humanisme:

„Hvert Menneske har altsaa sin Andeel i Guddommen, og Staten repræsenterer den fælleds, offenkjendelig udtalte Guddomstanke og vaager gjennem sine Institutioner over de Feil, som den enkelte kunde begaae mod det Guddommelige (d.v.s. sig selv) Her forsvinde altsaa ikke blot alle Fordringer om den personlige Kongemagt, Adel, Rang, Kasteforskjel, men alle Nationaliteter gaae tillige op i det fælleds Større, det Humane, Menneskelige; her er „das Princip des freien Humanismus““¹⁶.

Goldschmidt er klar over, at denne lære, hvis den bliver misforstået, kan føre til, at man uden videre identificerer sig selv med guddommen – og dermed begrunder en hensynsløs egoisme. Som eksempel herpå kommer han ind på den omtale af Stirner, som tidligere er refereret. At Goldschmidt selv på et tidspunkt skulle være gået ind for ateisme i Dreiers forstand, er ikke rimeligt at antage, selv om Dreier hævder det¹⁷. Tilsyneladende danner han sig ikke på noget tidspunkt en bestemt religionsfilosofi. Tit synes han at være tilhænger af en romantisk panteisme, som når han f. eks. udtrykker sin begejstring for Ørsteds „Aanden i Naturen“. På den anden side kan han ikke frigøre sig fra troen på en personlig gud¹⁸. Men dette vil næppe sige, at han svinger fra det ene synspunkt til det stik modsatte, således som Dreier angriber ham for. Han er sikkert hele tiden religiøst indstillet, og dette hænger nøje sammen med hans æstetiske og humanistiske anskuelser og gør sig gældende som gennemgående tema i hans produktion, såvel hans politiske som hans litterære. Hans religiøse opfattelse hænger utvivlsomt sammen med hans jødiske opdragelse og kommer senere til at give sig udslag i hans nemesistanker. Ruge ramte sikkert i centrum, da han betegnede ham som: „Poetisk politiker“¹⁹. Dette romantisk-religiøse grundsyn gav sig også udtryk i hans sværmeri for Rom og katolicismen.

Opholdet i Schweiz fik i særlig grad betydning for hans politiske udvikling. Schweizerne stod for Goldschmidt som det eneste frie folk i Europa²⁰. Her havde man et glimrende eksempel på, at flere nationali-

teter med forskellige sprog levede fredeligt i samme samfund, forenede i fælles frihedsbestræbelser, der altså måtte være et stærkere bindemiddel mellem mennesker end nationaliteten. Dette indtryk blev afgørende for hans senere stillingtagen til de nationale kampe og i det hele taget for de politiske meninger, han forfægtede i „Nord og Syd“.

På rejsen fik han også et indtryk af de voldsomme brydninger mellem reaktionære og revolutionære, som gav sig udslag i arrestationer, henrettelser, censur, spioneri, angiveri m. m., og det blev klart for ham, hvor idylliske vore hjemlige forhold var i sammenligning dermed. Reiersens censur blev næsten komisk. – Men Goldschmidt kom også til at indse, hvor vigtig en fredelig udvikling er for arbejdet for friheden.

Hans tanker om „Kongedømmet med de republikanske Institutioner“ er blevet til på denne rejse. Da han kom hjem, forsøgte han i sit nye tidsskrift „Nord og Syd“, der begyndte at udkomme i december 1847, at vinde genklang for sine idéer. Begivenhedernes gang umuliggjorde dog hele den udvikling, som Goldschmidt havde håbet at bidrage til at fremme.

Hans politiske tanker er intetsteds udviklet i en klar sammenhæng, men de fremtræder mere eller mindre tydeligt i hans artikler om indenrigs- og udenrigspolitiske begivenheder i „Nord og Syd“. Hvad der kan give anledning til misforståelser, og hvad der blev misforstået i samtiden både af Dreier og andre, er, at det ikke altid er nemt at skelne Goldschmidts egne meninger fra de mange åndelige strømninger og politiske anskuelser, han skildrer. Visse grundanskuelser synes han dog at holde fast ved gennem hele sin virksomhed og produktion. For Goldschmidt var frihedsbegrebet det væsentlige og det nationale begreb noget sekundært. Frihedsbegrebet var hos ham som hos Grüne romantisk inspireret. Han tænkte sig – i lighed med Rousseau – idealstaten som et samfund af frie mennesker, der i kraft af en harmoni mellem følelse og fornuft var i stand til at leve lykkeligt sammen. De handlede i overensstemmelse med almenhedens interesser, fordi de havde sympati for deres medmennesker, og fordi de fornuftmæssigt kunne indse, hvad der tjente deres egne og helhedens interesser. – Men for at dette skulle kunne lade sig gøre, måtte man i den fremtidige politik især lægge vægt på opdragelsen og uddannelsen til denne frihed, og endvidere måtte man politisk arbejde for social lighed. Dette kunne tilstræbes dels gennem undervisning, dels gennem sociale reformer og dels ved gradvist at give folket mere og mere selvstyre. Man skulle begynde i de små enheder, kommunerne, hvor de mere nærliggende og for folket overskuelige affærer skulle ordnes, derefter kunne man gradvist gå over til at give selvstyre i de større enheder for til sidst at ende med et gennemført folkestyre for hele staten.

Goldschmidt mener, at den nuværende centralmagt, kongen, i overgangsperioden må have store prærogativer med hensyn til de fælles og for den enkelte jævne mand uoverskuelige udenrigs- og indenrigspolitiske anliggender. Når man indfører valgret, må den absolut være lige og almindelig. Ligesom Grüne, hippodromfolkene og senere Schack m. fl. anser Goldschmidt en begrænset valg census for en stor ulykke, idet den næppe vil give de mere indsigtfulde valgret, men derimod give magten til et plutokrati, der vil benytte den til eget formål. – Hvis man kunne bringe helstaten ind i en sådan udvikling, ville de nationale modsætninger falde væk, og den tyske del af befolkningen ville i så fald ikke have interesse i at lytte til propagandaen sydfra.

Filosofiprofessoren *F. C. Sibbern* havde fremsat anskuelser, der lå nær op ad Goldschmidts og Grünes. Han så – ligesom Golschmidt – med skepsis på den politiske konstitution, som efter hans mening først måtte indføres, når tiden var moden, og nødvendigheden bød det, hvilket sandsynligvis først ville ske et godt stykke ud i fremtiden. Hovedsagen for både Sibbern og Goldschmidt var de sociale lighedsbestræbelser, der måtte gå forud for de politiske. Disse synspunkter fremgår af Sibberns forskellige politiske piecer fra stænderforsamlingernes indførelse og fremefter og af hans mærkelige utopiske værk: „Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135“. Bd. 1–2. 1858–72. Det er næppe tilfældigt, at han flere gange i fyrreerne blev taget til indtægt i „Kjøbenhavnsposten“, hvor han betegnes som „den høisindede Sibbern“²¹.

Goldschmidt har næppe, som Dreier påstår det i sit angreb, på noget tidspunkt været socialist eller kommunist, men han er klar over, at der i disse retninger findes impulser, man må være opmærksom på i den udvikling, der skal foregå.

Kort efter arbejderopstandene i Paris d. 15. maj 1848 skrev Goldschmidt sin første artikel om de sociale brydninger i Frankrig og søgte deraf at udtrække en lære for Danmark. Han kalder hele artiklen „Det sociale Spørgsmål“ med undertitlen „Frankrig“, og han inddeler emnet i fire afsnit: „Communisterne“, „Socialisterne“, „De sociale Oekonomer“ og „Tilbageblik – Danmark“. Hans formål med artiklen, skriver han selv, er med henblik på den vordende konstitution at give en del vink, der er „mindre tjenlige til Fyrtaarn at styre i Hav efter, end til Vagere, der varsko for Grunde“²².

Goldschmidt angiver selv følgende kilder til sin fremstilling: L. Stein: „Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreichs“. 1848, M. Chevalier: „Cours d'économie politique“. 1841–42 og Louis Reybaud: „Études sur les réformateurs contemporains ou socialistes modernes, Saint

Simon, Charles Fourier, Robert Owen“. 2. udg. 1848. – Noget grundigt studium synes han dog ikke at have foretaget af disse værker, ellers havde han ikke skrevet sin artikel således, og han ville næppe have foretaget disse forenklinger, som Dreier senere angriber ham for.

Ved *kommunisme* forstår Goldschmidt den lære, som går ud på, at der skal være fællesskab og absolut lighed i arbejde og nydelse, og at regeringen skal være en fordelingsøvrighed, der som sådan skal have uindskrænket magt. Kommunismen er opstået på grund af kapitalismens og industrialismens udvikling og den deraf følgende undertrykkelse af arbejderne. Som eksempler på kommunister nævner Goldschmidt: Babeuf, Cabet, Blanqui m. fl.; alle disse har foreslået forskellige midler til at tilstræbe denne lighed i staten. Fælles for dem, mener Goldschmidt, er det også, at de erklærer „Udviklingen af Videnskaber og Kunster“ for skadelig for menneskeheden, og han tænker i den forbindelse især på Babeuf's og hans tilhængeres krav om, at der skulle være lighed i undervisningen, og at børnene blot skulle lære at læse, skrive, regne og at kende republikkens historie, geografi og statistik. Al anden lærdom ansås for skadelig.

Goldschmidt har betydeligt mere sympati for *socialisterne*. De adskiller sig fra kommunisterne ved at indse videnskabens betydning, og de er klare over, at det sociale spørgsmål ikke er noget, der kun angår de arbejdende klasser, men at det er et langt dyberegående samfundsanliggende. Den socialistiske grundsætning er: „A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres“, som Goldschmidt misvisende oversætter: „Enhver skal have efter sin Evne og enhver Evne lønnes efter dens Gjerning“²³. Meningen er nok bedre udtrykt således: Enhver skal lønnes efter sin kvalifikation, og kvalifikationen skal bedømmes efter arbejdets værdi. Medens de fleste kommunister kun vækker frygt eller medlidenhed, „ere Socialismens Heroer Mænd, hvis Personlighed og Character vi ikke kunne nægte den højeste Beundring“. Som eksempel på en socialist nævner han først og fremmest Saint-Simon, hvis liv og lære han kort gennemgår. Derefter skildrer han saint-simonisternes udvikling under ledelsen, først af Bazard, derefter af Enfantin. Han ender med at beklage, at bestræbelserne ender i mysticisme og tåbelighed, og at alle de virkelige gode tanker er blevet forflygtiget. Allerede i denne forbindelse viser Goldschmidt iøvrigt, at han er modstander af kvindernes emancipation, noget han senere giver udtryk for i Clara Raphael-fejden.

Saint-Simon-skolen, fortsætter Goldschmidt, endte med opløsning, men de socialistiske tanker blev grebet fra andre sider, bl. a. af Lamennais, Proudhon, Louis Blanc, Buchez, Victor Considérant m. fl. – George Sand (madame Dudevant) og Eugène Sue – forfatteren til „Paris' Mysteries“

– betegner han som socialistiske forfattere. Også andre forfattere f. eks. Balzac har fået inspirationer fra socialismen. Et – efter Goldschmidts mening – tiltalende træk ved socialisterne er deres modvilje mod militær-væsenet og deres forsøg på at indlede en begyndende afrustning i den provisoriske regering. Også forøgene med nationalværkstederne kommenterer Goldschmidt nærmere og mener, at deres fiasko beroede på den lige dagløn, der ikke virkede ansporende på arbejdsviljen.

Størst sympati har Goldschmidt for den gruppe, som han kalder *de sociale økonomer*, en gruppe med højst forskellige anskuelser. Det falder senere Dreier stærkt for brystet, at han ikke kan finde noget fælles, som karakteriserer dem, og han mener, at Goldschmidt dér har postuleret et parti, som ikke eksisterer²⁴. Med sociale økonomer mener Goldschmidt nærmest liberale økonomer, der foreslår at overlade „til Arbejderne selv, frivillig at danne Associationer, ordne Lønnen, dele Overskuddet, indrette Spare- og Sygekasser o. dsl., og at Staten kun giver dem Penge til at sætte Anstalten i Drift“. – De sociale økonomer karakteriseres også ved deres forslag til progressiv formueskat og indskrænkning af arveretten som middel til at skabe lighed.

Det kildne punkt er statens støtte til arbejderassociationerne. – Som sikkerhed må staten have pant i associationens etablissement og dens hele industrielle virksomhed, en sikkerhed, der skulle repræsenteres af obligationer. Dette ville føre til dybtgående økonomiske reformer: „Ved hine Obligationer, der repræsenterede Bygninger, Fabriker, Jorder med den i dem virkende Menneskekraft, kom Staten nemlig i Besiddelse af en virkelig Værdi, hvorpaa den kunde udstede Creditbeviser eller Sedler, istedetfor at nu Guld og Sølv med deres tildeels indbildte Værdi ere det Valuta, hvorpaa Pengene ere funderede“.

Goldschmidt vil (sikkert af ret nærliggende grunde) ikke komme ind på de socialøkonomiske detaljer, men henviser til Proudhons og Bastiats værker og til Cieskowskys „Du crédit et de la circulation“, Paris 1839.

Hvad Goldschmidt især har hæftet sig ved hos „de sociale Oekonomer“, er deres forslag til frie arbejderassociationer, altså det som er det centrale punkt for Grüne, Lunde og senere Dreier. Men ligeså lidt som denne sag er gennemtænkt grundigt hos Grüne og Lunde, ligeså lidt bliver den det hos Goldschmidt, hvad han selv erkender: „Hvad vi vente af nærværende Afhandling, er kun at den skal vække en Anelse om Sagens Mulighed, uagtet en uendelig Mængde Bipunkter endnu behøve en omhyggelig Undersøgelse“. Den enkelte arbejder skal ikke kunne erhverve statskredit, men flere forenede arbejdere, der opfylder fornødne betingelser, kan få kredit „imod at indestaae Alle for En og En for Alle“.

På denne måde, mener Goldschmidt, vil også den personlige dygtighed og initiativet blive belønnet, og socialisternes princip om, at arbejdet bør være den eneste kilde til nydelse, kan blive realiseret; man kommer „tilnærmelsesviis til den af Rousseau opstillede Fordring (Contrat social. 1ste Bog 38 Cap.): „Que nul citoyen ne soit assez riche pour en pouvoir acheter un autre, et nul assez pauvre pour être contraint de se vendre““. „Kunstnere og Videnskabsmænd vilde ikke have Grund til at beklage dem“, mener Goldschmidt, „de erholdt et mere formuende, altsaa mere intelligent Publikum, og om deres Honorar blev leveret dem i Sølv eller Creditbeviser, funderede paa Eiendom og Arbeide, vilde være dem ligegyldigt, naar Pengene blot vare Midler til at betale deres Fornødenheder“. Goldschmidt henviser til arbejderassociationer i Nordamerika og Frankrig, hvor man har søgt at realisere disse idéer. Han antyder, at han senere vil redegøre nærmere derfor, men det sker aldrig.

Goldschmidt mener, at den sande republik efterhånden kan blive mulig gennem de sociale foranstaltninger, idet de „giver Folket Evne til at udøve sine politiske Rettigheder og skaber en Dygtighedens og Flidens Majoritet, der forhindrer den dovne og ildesindede Majoritet fra at bemægtige sig Staten“. Også den kommunale selvstændighed vil blive befordret på denne måde, mener Goldschmidt, uden at begrunde det nærmere.

Efter at have udviklet de tegn i Frankrigs politik der tyder på, at man vil virkeliggøre disse tanker, går Goldschmidt over til at give nogle sammenfattende betragtninger over, hvilken betydning tankerne kan have for Danmark.

Hovedsagen for dansk politik, skriver Goldschmidt, må være at undgå de voldelige omvæltninger, man har set eksempler på i andre lande. Talen om at indføre en konstitution med begrænset valgret blev revet bort med Februarrevolutionen. I det hele taget er spørgsmålet om den politiske frihed det sekundære. Absolutismen kan, hvis den bliver forstandigt anvendt, komme demokratiet til hjælp og „opholde Sagens Afgjørelse, indtil det fik endt sin lange Dagsmarch“. Den sociale reformpolitik må stå først på programmet, og de forskellige reformer med hensyn til bondestandens anliggender synes at love godt. „Et ligeså vigtigt Spørgsmål for Kjøbstæderne: Laugs- og Næringsfrihedssagen, staaer endnu uløst“.

Det fremgår af afhandlingen, at Goldschmidts kendskab til nationaløkonomi er yderst overfladisk. Hans fremstilling af de forskellige retninger af kommunister, socialister og „sociale økonomer“ er utilladeligt forenklet, en forenkling, han næppe ville have foretaget, hvis han havde læst de bøger, han selv henviser til, blot nogenlunde grundigt; Dreiers

senere kritik er i den henseende helt berettiget. Til hans undskyldning tjener, at han er den første, der giver en sammenfattende skildring af dette emne på dansk, og at han har villet give en populær artikel om et indviklet emne for at slå nogle ganske elementære – men i Danmark ikke synderligt kendte – anskuelser fast.

Goldschmidt forsøgte to gange at nærme sig forskellige politiske foreninger for på den måde at vinde indpas for sine idéer. Første gang forsøgte han med „Haandværkerdannelsesforeningen“, umiddelbart efter at den var blevet dannet i slutningen af 1847. Anden gang – tre år senere – blev han af baron Blixen-Finecke opfordret til at tilslutte sig „Grundejerforeningen“, hvis formål han – noget naivt – troede lå nær hans egne politiske mål. Begge gange gik han ind til samarbejdet med store forhåbninger, og begge gange blev det ham en stor skuffelse ²⁵.

I „Haandværkerdannelsesforeningen“ vandt Goldschmidt ikke indpas med sine idéer. „Jeg var demokratisk sindet“, skriver han i sine utrykte erindringer, „men jeg blev næppe antaget derfor paa Grund af, at jeg var imod en demokratisk-juridisk Forfatning og holdt paa raadgivende Rigsstænder med almindelig Valgret“ ²⁶. Det endelige brud med foreningen indtraf, da jernstøber Lunde ville bruge foreningen som støttepunkt for sit kandidatur til den grundlovgivende rigsforsamling. Goldschmidt stillede forslag om, at det måtte stride mod foreningens principper som *oplysnings-* og *dannelsesforening* at deltage aktivt i politik. Han blev overstemt og trak sig ud.

Den egentlige grund til bruddet med Haandværkerdannelsesforeningen og hippodromfolkene var dog nok den, at hans idéer om, at centralmagten lang tid fremover skulle have store prerogativer, stillede ham helt udenfor den almindelige debat om ordningen af den kommende rigsdag. En anden grund til hans afstandtagen fra den „demokratisk-juridiske“ forfatning var, at den danske befolkning i udlandets øjne ville komme til at stå som en nationalitet, der underkuede en anden, idet dens repræsentanter blev dominerende i rigsstyret; han mente, det ville svække stillingen overfor andre europæiske magter.

Når man betænker denne baggrund, er hans forsøg på at indlede et samarbejde med baron Blixen-Finecke og „Grundejerforeningen“, der ville gå ind for den helstat, han ønskede, ikke så mærkeligt. Denne forening bekæmpede jo – ligesom Goldschmidt – bourgeoisiet. Af samme grund foretog redaktør Grüne et lignende spring. – Man kan måske bebrejde Goldschmidt den naive bløjethed, hvormed han troede på forsikringerne fra „Grundejerforeningen“s repræsentanter om deres ædle, demokratiske formål, men når man tager hans tidligere romantiske forestillinger om

den middelalderlige idéelle teokratiske regeringsform i betragtning, forstår man bedre denne naive tillid. Opportunisme kan man sikkert i hvert tilfælde ikke beskyldte ham for. – Han opdagede også hurtigt de snævre partiinteresser, der lå bag ved foreningens virke; hans romantiske og sværmeriske forestillinger om idealistiske, patriarkalske og samfundssindede jorddrotter viste sig ikke at holde stik. Men det var for sent, han blev i offentligheden betragtet som en vendekåbe, og han blev angrebet fra mange sider. Han havde forskertset sin mulighed for mere at virke i dansk politik.

Hvor megen modgang og forfølgelse både han og Grüne blev udsat for på grund af deres i offentlighedens øjne mærkelige spring, får man et levende indtryk af ved at blade i „Corsaren“ og „Nemesis“ fra disse år. I begge vittighedsblade vrimler det med karikaturer af de to mænd i forbindelse med grovkornede – undertiden ligefrem ondartede – vittigheder. Fra nu af trak Goldschmidt sig tilbage fra politisk virksomhed.

9. Sammenfattende betragtninger.

I det foregående har jeg i korte træk søgt at give et billede af fyrrenes sociale problemstilling indenfor Danmarks byerhverv – specielt Københavns – og de forskellige brydninger, meninger og anskuelser, som erkendelsen af denne problemstilling gav anledning til. Jeg skal her sammenfatte denne situation i nogle hovedpunkter. – Først og fremmest er den karakteriseret ved de gnidninger og de forskelligartede tryk, som småhåndværkerne i lavsorganisationernes sidste tid var udsat for: Den enevældige regering, der blandt andet af angst for revolutionære slutninger pålagde irriterende bånd f. eks. med hensyn til rejserne – konkurrence fra den begyndende stordrift – den begyndende børsspekulation og de hasardagtige kapitalistiske eksperimenter – og endelig lavsvæsenets egen organisation, der var ganske uhensigtsmæssig med henblik på udviklingen til den nye produktionsform, som den industrielle udvikling gav anledning til.

Disse mange uheldige forhold gav sig særligt prægnante udslag i krisen 1847. Vide kredse både udenfor og indenfor håndværkerne fik nu øjnene åbne for de sociale problemer, og de liberale idéer blev af mange på det tidspunkt betragtet med skepsis.

Disse misærer gav sig mange og også modstridende udslag – lige fra en konservativ hængen ved de gamle tilstande i forbindelse med afmægtige angreb på den nye udvikling – til mere eller mindre klart gennemtænkte forsøg på at skabe nye former.

De fremsynede var klare over, at det drejede sig om at finde frem til en ny organisation af produktionslivet, som skulle forhindre, at ejendomsretten til produktionsmidlerne gled ud af hænderne på småhåndværkerne og over til kapitalstærke kredse. Problemet om forholdet mellem arbejdsgivere og lønarbejdere spillede kun en underordnet rolle i den sammenhæng.

En nærliggende løsning så man i oprettelsen af frie arbejderassociationer eller produktionskooperationer, således som franske socialøkonomer og socialfilosoffer havde foreslået det, og således som man så småt havde forsøgt det andre steder.

Den sociale og demokratiske hippodrombevægelse syntes omkring martsdagene at vise tegn til at blive et politisk parti. At dette ikke skete, skyldtes sandsynligvis især: valgordningen med enkeltmandskredse, mangel på egnede ledere, stigende konjunkturer, krigen, der virkede samlende på ellers uenige grupper, og forhåbninger til den nye forfatning. De, der stod bag ved arbejderklassens sociale krav, fordelte sig derefter i forskellige lejre. Jernstøber Lunde og senere „Foreningen for Arbejdsklassens Vel“ går nærmest over i den nationalliberale lejr. Andre – først og fremmest Grüne og Goldschmidt – bliver konservative helstatsmænd. Derimod synes bondevennernes bestræbelser og propaganda gennem I. A. Hansen og „Almuevennen“ ikke at have givet synderlige resultater blandt de jævne lag i den københavnske befolkning, i hvert fald ikke før ind i halvtredserne.

I modsætning til de mere udviklede industrilande var det ikke arbejdsløshedsproblemet, der stod i forgrunden. Som professor Axel Nielsen gjorde opmærksom på, er der ikke noget forunderligt i, at retten til arbejde ikke blev diskuteret i den grundlovgivende rigsforsamling. Man havde her nok at gøre med at diskutere retten til at arbejde, d.v.s. retten til at arbejde på hvilket område, man ville; men andre ord, hovedproblemet var frigørelsen fra de bånd, regering og lavsvæsen havde lagt på næringslivet ¹.

III

DREIERS FILOSOFI

1. Reformvirksomhed.

Dreiers første forsøg på at vinde gehør for sine idéer var ikke lykkedes, og det afskrækkede ham i længere tid fra at forsøge på igen at udgive noget. Krigen lagde også beslag på ham og bortledte folks interesse for de sociale problemer. Men han benyttede tiden til at udvide sine kundskaber, navnlig på det socialøkonomiske område. Da han i marts 1851 vendte tilbage til København, var han for alvor igen klar til at arbejde for sit livsmål. I *Clara Raphael-fejden* fandt han en glimrende anledning til at komme frem med sine idéer på en sådan måde, at de ville blive forelagt mange mennesker.

Ved juletid 1850 havde en ung pige *Mathilde Fibiger* udgivet en bog, „Clara Raphael. 12 Breve“. Denne bog var et indlæg for kvindernes frigørelse eller rettere „damernes emancipation“. Heiberg havde protegeret frk. Fibiger og havde selv skrevet et begejstret forord, hvor han blandt andet betegner forfatterinden som en protestantisk Jeanne d'Arc.

Dreier fandt her en kærkommen anledning til at komme frem med sine egne anskuelser. Idéen fik han fra Varberg – ifølge dennes eget udsagn. Varberg var selv af en boghandler blevet opfordret til at skrive en piece i den så efterspurgte emancipationslitteratur, og han skriver:

„Jeg var ikke tilsinds at lave Brochurer paa Bestilling, men fortalte Sagen som en Curiositet til Dreier, og strax slog det ham, at her kunde man maaskee faa Leilighed til at udbrede nogle radikale Ideer. Fra tidligere Dage havde han liggende en Kritik af Familien og en Skizze af dens historiske Udvikling og fremtidige Stilling, denne tog han frem og omarbejdede tildels, og da dette ikke kvalificerede til det behørigt lokkende Titelblad, skrev han meget hurtigt en Kritik af „Clara Raphael“ samt af *Sibylles* og *Paulines Piecer* og udsendte dette under Titel af „Blik paa det verdenshistoriske Værk *Clara Raphael* og den derved fremkaldte Dameliteratur efter en høi Beskytterindes Ordre af Peter Vandal, akademisk og Verdensborger“. Kjøbenhavn, 1851, Stincks Forlag.“¹.

I dette skrift gør Dreier rigtig brug af sine evner som satiriker, idet han foretager en bidende satirisk og næsten ondskabsfuld persiflage af den stakkels Clara Raphael. Hovedindholdet af Clara Raphael-skriftet virker unægteligt for moderne læsere besynderligt og faldt også i samtiden andre end Dreier for brystet, til trods for tidens æstetiske og romantiske sværmeri.

Fremstillingen af kvindefrigørelsesproblemet er for Clara først og fremmest udsprunget af, at hendes omgivelser ikke synes, at kvinder har ret og evne til at beskæftige sig med livets alvorligere problemer. Et af bogens udgangspunkter er, at herrerne ikke tager de unge damer alvorligt under balkonversationen. Det får Clara til at føle, at kvinderne betragtes som en underordnet race:

„Vor Stilling i Samfundet er sørgelig, og hvorfor? Hvad Ret have Mændene til at undertrykke os? thi underkuede ere vi, om end Lænkerne ere forgyldte. Den Stærkeres Ret! Hvori bestaar da deres Overmagt? I Forstand staae vi ikke tilbage for dem, vi overgaae dem i Enthusiasme og Kraft til Opoffrelse. Men der er en Feil, vi have tilfællede, som hos os har taget en Retning, som giver os i deres Vold“².

Clara føler sig kaldet til at gå ind i kampen for „Damernes Emancipation“ og indvier sig til striden ved at gå til alters. Hun får den tanke, at kun ved at leve kysk kan hun virkeliggøre „idéen“; derfor kommer det som en streg i regningen, at hun bliver forelsket i en ung baron Aksel – og han i hende. Hun modstår fristelsen og vil ikke opgive sit kald; men da han ikke vil slippe hende, indvilliger han i at indgå i et „åndeligt“ ægteskab med hende.

En så forskruet handling er naturligvis genstand for Dreiers spot, et eksempel herpå er hans betragtninger over fortsættelsen af Claras og baron Aksels besynderlige ægteskab:

„Aksels lange Skikkelse er bleven mager, gul og vindtør, en Personification af Aandens Seier over Legemet. – Clara er temmelig fyldig, men den jordiske Skønhed og Glans er borte, hun er bleg og meget ætherisk at see til; hendes Øine give hyppig Glimt af en sølsom Character, der dog øieblikkelig afløses af den himmelske, glade Resignations Udtryk. – Aandens Seier over Legemet viser sig hos Begge i deres Sundheds Skrøbelighed. Hun holder fem Livlægeinder, han tre Livlæger, og begge tilsammen tredive himmelske Sygevogtere og tredive barmhertige Søstre, som uafladelig holde Vagt hos dem, staae deres Svaghed bi og neddæmpe hvert Anfald af jordisk Lyst. Gudindens himmelske Hysterie lader hende ikke Ro Dag eller Nat...“³.

Clara Raphael havde ingen forståelse for kvindefrigørelsesproblemet, mener Dreier og fortsætter:

„Hun har blot hørt Navnet, lader det til, og gjort en lidt forfinet Udgave deraf til Titel for sine uklare Smaaforestillinger om Balconversation o. s. v. Jeg gad see, hvorledes den lille Frøken vilde tee sig mellem George Sand, Louise Aston og andre emanciperede Damer“⁴ – – „Det vilde være Synd at spille Tid paa at parodiere et Arbeide, der saa fuldstændigt, i alle sine Enkeltheder, i sin hele Op-træden, er en Parodie paa sin egen Tendens, hvis ikke dette Arbeide var bleven overvurderet saa overordenlig af næsten Alle. – „Ja, men Stilen er dog glimrende, utrolig moden“, – og saa fremdeles. – For mig har Stilen kun Betydning som Middel til Tankens klare og fyndige Udtryk; jeg har derfor den største Modbydelighed for en saadan søgt, ideeforladt Stilistik, som her spiller Mester“⁵.

Efter sin nådeløse udlevering af Clara Raphael går Dreier over til at gennemgå andre skrifter fra fejden, først og fremmest Sibylles og Paulines. I den forbindelse kritiserer han Sibylles ærbødighed for Goldschmidt, som også havde deltaget i fejden.

„Det er en meget skadelig Svaghed for en Kvinde, der er ifærd med at udvikle sig en Livsanskuelse. Gs. Færdighed i journalistisk og æsthetisk kritisk Stiil skal ingenlunde benægtes; men det er Noget, der ikke har Meget med Livsanskuelse og Tendens at gjøre. Som bekjendt kan der „skrives smukt“ om det usleste Emne, hvilket er en daarlig Anfæling for den hele „Skreven smukt“! – Om Goldschmidt har nogen Livsanskuelse og bestemt Tendens, det er meget vanskeligt at afgjøre. Men Sibylla feiler storlig, naar hun troer, at G. i Egenskab af Digter ikke kan høre til noget bestemt Partie; han har hørt til adskillige“⁶.

Sluttelig udvikler Dreier sit eget syn på kvindefrigørelsen, hvad jeg skal komme ind på i min redegørelse for Clara Raphael-fejden.

Det er betegnende for Dreiers karakter, at han kastede sig med en sådan voldsomhed over forfatterinden til „Clara Raphael“. Her – ligesom andre steder – retter han sin polemik mod personer, der ligesom han selv udvikler reformidéer og kritiserer forhold i det forhåndenværende samfund, men som efter hans mening ikke gør det konsekvent nok.

Dette faldt også Varberg for brystet, og han skriver blandt andet:

„Ved sit Angreb maatte han, vistnok meget mod sin Villie, komme til at arbejde Philisteriet og Trivialiteten i Hænderne, og derimod beskyttede hans afgjort radikale Standpunkt ham ingenlunde, thi hans selvstændige Antydninger læstes ikke, forstodes ikke og glemtes ialfald strax af dette Publicum, hans vittige Persiflage huskede man derimod. Dernæst maatte Dreier ved sin Kritik af „Clara Raphael“ skade sin egen Anseelse som Tænkter, idet han ikke leverer nogen egentlig Undersøgelse og Gjendrivelse af det kritiserede Værks Standpunkt, men kaster sig over Enkelthederne og gjør en Mængde sporadiske, dels træffende, dels burleske Bemærkninger, herved maatte han for den, der ikke kjendte ham nøiere, let komme til at tage sig ud som en Vittighedsjæger, hvem det kun kom an paa at sige en „Brander“, ligemeget af hvad Indhold eller i hvad Retning. En saadan Betragtningmaade af hans Charakter og Virksomhed var vistnok meget urigtig, men ikke aldeles uforanlediget“⁷.

Varbergs bemærkninger rammer noget centralt med hensyn til Dreier

som kritiker; de samme bemærkninger kunne også anvendes om hans senere hudfletning af Goldschmidt. Dette træk har sikkert i forbindelse med hans stejthed overfor folk – der blot havde lidt afvigende meninger – været skæbnsvangert for ham i hans forsøg på at danne en radikal opinion.

Men han opnåede at blive læst og diskuteret, og hans skrift blev anmeldt og omtalt flere steder. – I „*Kjøbenhavnsposten*“ blev det – sammen med en del andre Clara Raphael-skrifter – anmeldt af Rudolf Varberg under mærket R.S. i en artikelserie med titlen: „Quindeemancipationen hertilands“⁸. Anmeldelsen var i det hele velvillig, selv om Varberg også her synes, at Dreier er for slem ved Clara Raphael. Han nævner endvidere, at Dreier mere skader end gavner sin egen sag ved et sådant angreb.

I „*Flyveposten*“ kom der en sønderlemmende anmeldelse d. 21. april 1851. Dette blad repræsenterede københavnsk, reaktionær småborgerlighed med udpræget reverens for autoriteterne og med en opbyggelig religiøs tone. Bladets formål var helt igennem merkantilt, og det blev i datiden anset for at spekulere i folks dårlige smag; her var sladder, hyggelige føljetonromaner og overfladiske, men opbyggelige og filistrøse artikler. Redaktør *Edvard Meyer* (1813–1880) var selv ret uvidende, og hans pseudokultiverede journalistik var til almindelig moro for de mere dannede læsere. I det hele taget var hans person en yndet skive for vittighedsbladenes satire – f. eks. i „*Corsaren*“ og „*Nemesis*“.

Der står i denne anmeldelse, der er skrevet af en anonym indsender, at Peter Vandal er „en gammel Bekjendt, den socialistiske Fritænker, der i 1848 vilde lave et fælles Sprog og fælles kasernemæssig Opdragelse“. – Peter Vandal kaldes „en talentfuld, men rigtignok mageløst forvildet og hovmodig ung forfatter“. Kritikken er en „Kritik fra Gaden“, selv om parodien på Claras kæmpen for idéen er ret morsom. Han skriver videre:

„Det fortjener Paaskjønnelse, at man mellem en saadan Masse Nønsens og Kaadhed træffer en sund Anskuelse af Ærkestilisten Goldschmidts litteraire Virksomhed, som det i comisk Grad er bleven Mode at beundre . . . Forf.s antireligieuse Anskuelse, som han selv og en Afdeling af den studerende Ungdom anseer for Videnskabens nyeste Resultat, er tvertimod et forlængst tilbagelagt Stadium; det 18de Aarhundredes saakaldte Oplysning er bleven saa grundig overvunden af det 19. Aarhundredes religieuse Philosophi, at kun den meget Ukyndige kan opdiske med Sligt som noget Nyt og for Fremtiden Betydningsfuldt . . . Man behøver kun at kjende de socialistiske og kommunistiske Theorier og deres Historie, for at indsee deres Intethed, og man kan forsaavidt være Forf. særdeles Tak skyldig, fordi han har bragt dem til Torvs i saa tøilesløs cras en Form“.

Denne anonyme anmeldelse var et meget prægnant udtryk for „Flyveposten“s tone, og dens redaktør har sikkert været glad for at bringe den; Meyer har næppe haft den ringeste mistanke om, at der var ugler i mosen. Anmeldelsen var i virkeligheden skrevet af – Dreier selv⁹. Det er en uhyggeligt god parodi, han her leverer, så god, at det næsten ikke er nogen parodi. Blandt hans papirer er der andre udkast til breve med lignende påtagede spidsborgerlige og bornert religiøse meninger. Man kunne næsten fristes til at foretage dybdepsykologiske gisninger om, at han på den måde giver udtryk for tendenser hos sig selv.

Goldschmidt, der var blevet fornærmet over Dreiers udfald mod ham i Clara Raphael-bogen, rykkede også frem med et angreb på Dreier i „Nord og Syd“¹⁰. Goldschmidt havde tidligere udtalt sig i debatten og havde nægtet at anerkende, at kvindernes frigørelse var et problem. Han fandt, at Peter Vandal hylkede „den allerrødeste Radikalisme“.

„Det er formodentlig et Menneske med noget Talent, der først af Særhed og Lyst til at være original har affecteret sig ind i Troen paa det alleryderste Venstre og senere har anseet sig forpligtet til at blive siddende fast i disse Forestillinger – det er jo saa rask – idet han derhos indbilder sig at have en „Verdensanskuelse“. For unge Mennesker kan saadant være en Tillokkelse“.

Dreier svarede alle sine anmeldere i en ret lang artikel i „Fædrelandet“ („Tak til Anmelderne fra Peter Vandal“) 21. maj 1851. Han takker for „Kjøbenhavnsposten“s anmeldelse og imødegår sin egen anmeldelse i „Flyveposten“ med nogle bidende bemærkninger. Men det er navnlig Goldschmidt, han tager sig af, idet han her foregriber sit senere angreb: „M. A. Goldschmidt. Et Litteraturbillede“. Han håner ham for hans skiftende standpunkter og for hans overgang til „Grundejerforeningen“.

„Ligervis som Clara Raphael mødte en ideal Baron paa sin Vei og bedaares, saalunde er G. bleven bedaaet af endel Baroner og andre fine og belevne Godseiere, om hvis Samfund det iøvrigt billig kan betvivles, hvorvidt det tilsigter G.s tidligere Fordringer om vid Valgret i Communerne, stor Communalfrihed, meget stor Arveafgift, progressiv Formueskat“.

Iøvrigt påstår Dreier, at „merkantile“ hensyn har været ledende for Goldschmidt i hans bladvirksomhed. Goldschmidt og „Flyveposten“ kunne i denne henseende tage hinanden i hånden. – Som jeg senere skal komme ind på, er der næppe meget, der tyder på, at Goldschmidt og Dreier har haft noget videre personligt kendskab til hinanden. Dreiers voldsomme harme mod Goldschmidt må nok ses som et udslag af, at han i ham havde set en meningsfælle, som nu var faldet fra.

Edvard Meyer svarede på angrebet i „Flyveposten“ og luftede selvretfærdigt og spidsborgerligt sin forargelse over Dreiers ateisme:

„Her i Staden existerer et Selskab, bestaaende af blaserede unge Mennesker, en ny *Dreyersk Klub*, der dog adskiller sig fra den ældre Dreyers Klub derved, at istedetfor denne, den ældre Klub, havde Gemytlighed, gode Sæder og behagelig Underholdning til Formaal, gaaer den nye Dreyers Klub kun ud paa at udviske Alt, hvad der giver Livet Værd og Betydning. At fornegte Gud og Dyden er dens første Princip, at angribe og rediculisere Alle, der vedkjende sig dem, dens andet. I andre store Stæder findes der ogsaa Fritænkere, Mænd, der ikke troe paa den aabenbarede personlige Gud, men de have dog Sandhed og Retfærdighed til Formaal; den dreyerske atheistiske Clique gaar ud paa det Modsatte. Vi have fornylig været i et Selskab, hvor der var endeel af denne Sect tilstede. Vrede og Glubskhed lynede af deres Blikke, en stadig Brummen, en evig Kredsbevægelse omkring dem selv, var det første man bemærkede ved Indtrædelsen i Forsamlingen. „Vi troe ikke paa nogen Gud, vi troe kun paa os selv. Opholdelsesdriften er vor Moral, vor Tanke „*vor chemisk-physiske Proces i Hjernemassen*“; Raahed, Glubskhed samt dyrisk Vandalisme vor Dyd vor Sandhed“; Alt dette tonede fra de vilde Struber og gjenlød som stygge Hyl i Menneskøren. Det var i Herr *Liphards* Menageri, hvor vi saae denne Klynge Atheister i deres vilde Natur-costume: Løver, Hyæner, Ulve og Schakaler, lutter Atheister af første Rang, men disse havde dog noget Menneskeligt i deres Atheisme, de viste Fromhed og Taknemmelighed mod Vogteren, mod Den, der lod dem nyde „den store Lykke“ og bragte dem deres Føde, men Atheister er de ligefuldt, de troe ikke på en Gud; skjøndt selv et levende Beviis paa en mægtig Skaberaand ere og blive de dog Dyr; de see det Skabte, men troe ikke paa nogen Skaber“¹¹.

Også Goldschmidt svarede på Dreiers angreb, som han fandt „personligt“ og „hensynsløst“ i modsætning til de angreb, han selv havde ført i „Corsaren“, hvor han havde tilsigtet et „æstetisk“ mål, en „vittigheds-virkning“¹².

Dette får Dreier til yderligere at udarbejde og uddybe sin kritik af Goldschmidts virksomhed. Da han blev syg og først kom sig rigtigt hen på efteråret, varede det dog noget, før han kunne få dette arbejde færdigt. Ifølge Varbergs udsagn skulle han lide af koldfeber, efter Langkjærs var det „Et Onde i Maven eller Lysken“¹³.

Efter at han var kommet sig, begyndte han igen på sine medicinske studier, men hans trang til at virke for sine idéer var for stærk, „hvor-mange Forsøg han end gjorde for idetmindste til Examen var lagt tilbage, at ofre sig udelukkende for sit Brødfag“¹⁴.

Fra denne tid fortæller Langkjær om ham:

„Efter hans Rekonvalescens traf jeg ham en Dag paa Knippelsbro, og, med sin hurtige Maade at fortælle en Sag paa ved at gjøre Spring i Talen, havde han sat mig ind i „G's Upaalidelighed“, skjøndt eller fordi han var Jøde, inden vi var komne til Holmens Kirke. Pludselig forlod han denne Materie med de Ord: „Apropos! jeg har i [den] sidste Tid tidt tænkt paa, at De har Ret i, at man ikke kan nægte Muligheden af en personlig Guds Tilværelse; men jeg tror naturligvis ikke, at han virkelig er til“. Dertil svarede jeg: „Ja, saa! De er halvt om halvt

krøben til Korset under Deres Sygdom; men en saadan individuel Philosophi har kun lidet med en consequent Tænkning og dens objective Resultater at gjøre. Dog! jeg gratulerer!“ Efterat han havde forsikkret, at han kun havde sat sig paa mit Standpunct og saaledes var kommen i Tanker om denne Mulighed, forlod han mig, og det var vistnok sidste Gang vi talte sammen, i det Mindste om Saadant. Jeg erindrer endnu, at han var ikke blot skjødesløst, men tarveligt paaklædt. Hans Indtægter stode næppe i Forhold til hans Udgifter, da det nok var sandt, at han havde en hjemlig Kreds at forsørge¹⁵.

Sandsynligvis er det for at klare den stramme økonomi, at han i efteråret 1851 oversatte nogle af Liebigs breve til „Kjøbenhavnsposten“¹⁶. Ifølge Varberg underviste han også i fransk i flere af hovedstadens større skoler. I januar 1852 udkom hans kritik af Goldschmidt: „*M. A. Goldschmidt, et Litteraturbillede af Fr. Dreier, medicinsk Student. Med et Anhang om Hr. E. Meyer og Dyrene*“. Denne bog på 140 sider var den hidtil største, han havde udgivet, og det var også den bog, der i samtiden gjorde ham mest kendt; det var endvidere det første skrift, han udgav under sit eget navn. I pressen blev det diskuteret vidt og bredt og skaffede ham en fortsat polemik med „Nord og Syd“ og en injurieproces med Edvard Meyer, som endte med, at Dreier blev idømt en mulkt på 10 rdl. samt sagens omkostninger, 12 rdl.¹⁷. Omkostningerne ved processen havde han dog ved sin død året efter endnu ikke fået betalt¹⁸.

Forfatteren Rudolf Schmidt, der på den tid var i boghandlerlære i F. H. Eibes boghandel, giver i „Brudstykker af en Levnedsskildring“ et lille glimt af Goldschmidts reaktion på angrebet:

„I min første Boghandlertid indfandt Goldschmidt sig af og til i Bogladen. Fr. Dreyers Bog om ham var nylig udkommet og laa fremme blandt andre Nyheder, da han en Dag i Følge med en anden Herre var inde hos os. Ligbleg, med gnistrende Øjne, men med fuldkommen rolig Stemme sagde han: „Naa, der ligger det Skrift, der er kommet ud imod mig!“ Hvad der gav hans Ledsager Anledning til den Bemærkning, at det var en god Bog, som han med Fornøjelse havde læst. Mærkværdig nok gjorde denne aabenhjertige Bekendelse, i det mindste tilsyneladende, ikke noget Indtryk paa Goldschmidt; men da han kort efter viste Eibe et Sted, hvor Dreyer efter hans Paastand havde citeret falsk, dirrede hans Fingre ...“¹⁹

Som man kunne vente det, blev det nu konservative „Kjøbenhavnsposten“s anmeldelse af skriftet formet som et skarpt angreb mod Dreier og som et varmt forsvar for meningsfællen Goldschmidt²⁰. – Dreiers angreb var derimod vand på møllen for de nationalliberale blade. „Dagbladet“, der nu var under C. St. A. Billes ledelse, gav et velvilligt referat af bogen²¹. Men den mest udførlige anmeldelse kom i „Fædrelandet“, den fyldte hele den første side og halvanden spalte på den næste og inde-

holdt et grundigt referat af bogen, hvis meninger helt blev accepteret og anvendt til udfald mod deres politiske modstandere: Goldschmidt, redaktør Grüne og baron Blixen-Finecke²². Ejendommeligt er det at se, hvordan de nationalliberale blade „Dagbladet“ og „Fædrelandet“ tog ham til deres hjerte og anerkendte hans virke. Skal man tro Joseph Michaelsen, skulle Dreier også være kommet sammen med flere mere yderliggående liberale f. eks. Bille, Hans Egede Schack m. fl.²³.

Selv i „*Dannevirke*“, som man jo ellers ikke skulle tro havde meget tilovers for den ateistiske og antinationalistiske Dreier, kom der en rosende anmeldelse. Dreiers forslag om en boghandlerassociation, der skulle modvirke, at f. eks. folk som Goldschmidt og Edvard Meyer skulle terrorisere den litterære verden, billiges i høj grad fra „*Dannevirke*“s side²⁴.

Dreiers bog om Goldschmidt blev antagelig, ligesom det var tilfældet med hans Clara Raphael-skrift, taget til indtægt netop af de kredse, som han ellers ville bekæmpe. Succes'en opmuntrede Dreier, og han fik nu mod til at realisere en idé, han havde haft i flere år, nemlig at udgive et tidsskrift i socialradikal retning.

Tidspunktet lige efter krigen var ikke gunstigt for et sådant tidsskrift. Varberg skriver:

„Omstændighederne vare vistnok ogsaa nu saa ugunstige som nogensinde: dels herskede der i det offentlige Liv og hos den Del af Publicum, der ellers har slige Interesser, en temmelig stor Slappelse som en Følge af de tidligere Aars stærke Anspændelse ved Februarrevolutionen og dens vidtløftige Følger, dels vare vore egne hjemlige Forhold ikke vel skikkede til at fæste den store Mængdes Opmærksomhed paa Reformplaner, baserede paa rent videnskabelige Undersøgelser. Dreier kunde følgelig kun vente meget ringe Understøttelse fra Publicums Side, men ikke bedre, om end tildels af andre Grunde, gik det ham med Forfatterne. Naar et Tidsskrift ikke har en absolut personlig æsthetisk Charakter (som tildels Goldschmidts „Nord og Syd“ og i sin Tid Grundtvigs „Dansker“) maa det selv for at bevare Friskhed og Kraft og vække Deltagelse og vedligeholde Interessen hos Publicum, kunne disponere over et temmeligt stort Antal Medarbeidere. Men for Tiden stod Dreier ene. Dels vare hans Anskuelse i flere Retninger saa skarpt udprægede og usædvanlige, at han ikke kunde vente at finde mange Meningsfæller, og dels vare næsten alle, der kunde formodes nærmest at ville interessere sig for og understøtte et saadant Foretagende, for Tiden forhindrede fra at yde nogen Hjælp“²⁵.

At tidspunktet for at skabe en radikal ideologisk bevægelse ikke var inde, hænger nok også sammen med, at de tilløb, man sporede f. eks. i hippodrombevægelsen, havde spaltet sig, som jeg tidligere har været inde på, i en retning, der stod de nationalliberale nær, og i en mindre gruppe med f. eks. Goldschmidt og Grüne, der gik de konservatives ærinde. – De første slog sig foreløbigt til ro med forhåbningerne til den nye forfatning

og til en ny næringslov, og med de sidste, som Dreier særligt voldsomt havde bekæmpet, var der naturligvis ingen mulighed for samarbejde. – Endelig havde de stigende konjunkturer vel også slappet folks interesse for det sociale spørgsmål.

I april startede tidsskriftet: „*Samfundets Reform, et Ugeskrift udgivet af Frederik Dreier*“. Det vedblev at udkomme til 28. februar 1853, dog med to afbrydelser: fra 29. maj–14. juni, da Dreier uventet blev indkaldt til militærtjeneste, og fra 11. sept.–7. febr. på grund af Dreiers sygdom.

Bortset fra 2 korte artikler skrev Dreier selv hele tidsskriftet; han udgav det på eget forlag og besørgede selv forhandlingen og udsendelsen til boghandlere og abonnenter. Med dette tidsskrift når Dreier højdepunktet af sin virksomhed.

I forbindelse med „*Samfundets Reform*“ planlagde han udgivelsen af en række reformskrifter; men han nåede dog kun at få udgivet ét enkelt, nemlig det i juli 1852 udgivne: „*Aandetroen og den frie Tænkning af Fr. Dreier*“.

I første hefte af „*Samfundets Reform*“ indleder Dreier i forordet med en parodi på de almindelige spidsborgertoner, ganske i smag med hans anmeldelse af sig selv i „*Flyveposten*“. Han klager over tidens vantro og blaserthed, over ungdommens trang til forlystelser, så de ikke går i kirke. Han beklager ligeledes mangelen på interesse for de nationale spørgsmål, og at folket nu hverken tror på Grundtvig, Monrad eller Lehmann. Det står også skralt til med studenterånden: „*Den ungdommelige Begeistring for Begeistringens egen Skyld, hvis ædle Fylde ikke behøvede noget materielt eller andet positivt Indhold*“. På familielivets område er vi inde i en opløsningstid, kvindeligheden er ved at gå fløjten i denne kvindernes emancipationstid, og også det gamle, smukke, patriarkalske forhold mellem husbond og tyende er ved at opløses, endelig afløses ærlighed i handel og vandel af hensynløs jagt efter profit. – Hvis man ikke vidste andet, kunne man godt tro, det var en artikel skrevet af Edvard Meyer – indtil Dreier pludselig viser et andet ansigt: „*For os derimod, der er frigjorte fra al Tro paa det Nedarvede, hvem al Fremskriden, al Reform er til Lyst og Glæde, er dette Alt Forbud paa den kommende Udvikling*“²⁶. Derefter drager han de træk frem i samfundet, der peger videre frem og henviser til grupper i befolkningen, hvor han mener at kunne „reformere Bevidstheden“. Især må dette kunne lade sig gøre hos den unge slægt, navnlig hvad drengene angår. Endvidere håber han blandt studenterne at kunne vinde interesse for sine idéer. Også til håndværkerne sætter han sin lid: „*Jeg veed, hvor stærkt et Had til Undertrykkelsen og den blinde Tro, der findes hos mange af dens Medlemmer; jeg tør vente, at ogsaa af disse*

Mange ville slutte sig til den fri, forfriskende, reformbringende Kritik, for hvilken netop Arbeidets Frigjørelse fra Pengemagtens Aag er en Hovedopgave“²⁷.

Han slutter forordet med at udtrykke, at det skal være tidsskriftets bestræbelse „at mægle imellem den strængere, videnskabelige Tænkning og den sunde Menneskeforstand, Noget, der langtfra er saa vanskeligt, som man almindeligvis forestiller sig det . . . Paa en Tid, da alle de mange spredte fremadskridende Kræfter i Danmark ere uden fælles Samlingspunct, tilbyde vi her et saadant, og bede alle den alsidige Fremadstræbens Venner om at skjænke os deres Understøttelse“²⁸.

Det første nummer blev anmeldt flere steder. „*Flyveposten*“ anmeldte det imod al forventning pænt²⁹. – „*Dagbladet*“s anmelder mente, at folk snart blev kede af „Samfundets Reform“³⁰. – „*Organ for Arbeidsklassen*“ stillede sig skeptisk og advarede arbejderne mod „blindt og hengivent at slutte sig til denne nye Forkæmper for nye Principper“. Dreiers forhold til „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“ skal jeg iøvrigt senere komme nærmere ind på. – „*Morgenposten*“ bragte et ret revolutionært indlæg af en indsender³¹. – „*Lolland-Falsters Stiftstidende*“ mente, at udgiveren var af en „abnorm Sjælstilstand“³². – Vittighedsbladet „*Nemesis*“ havde misforstået den parodiske indledning, som det tog helt alvorligt og var af den mening, at ingen ville have noget med en sådan drømmer at gøre.

Udgivelsen af ugeskriftet gav naturligvis Dreier meget arbejde. Han måtte læse meget og tog derfor næsten ikke del i adspredelser. Han reducerede søvnen til et minimum, hvilket sikkert har bidraget til at nedbryde hans helbred.

På grundlag af de i dette afsnit omtalte trykte skrifter og hans efterladte manuskripter er det muligt at danne sig et helhedsbillede af hans filosofi, som jeg i det følgende vil sammenfatte i en systematisk fremstilling.

2. Tro og viden.

„Aandetroen og den frie Tænkning“ er Dreiers filosofiske hovedværk. Det er det mest modne og det, der klarest udtrykker hans grundlæggende livs- og verdensanskuelse, som efter hans omfattende studier nu ligger helt klar.

Formålet med skriftet var et angreb på den gængse kristendom, og mere specielt var det en voldsom kritik af de forsøg på at formidle tro og viden,

som mange teologer på den tid – deriblandt først og fremmest Martensen og Mynster – gik ind for. Dreier reagerer på samme problemstilling, som H. C. Ørsted gjorde med sin bog „Aanden i Naturen“, som Kierkegaard gjorde i en stor del af sit forfatterskab, og som Rasmus Nielsen gjorde – efter at være blevet påvirket af Kierkegaard. I det hele taget gav debatten om tro og viden anledning til talrige mindre skrifter af folk, som nu er ganske ukendte, men som Dreier nøje havde fulgt, og som han i „Aandetroen“ og i sine manuskripter omtaler, tager til indtægt eller kritiserer. I sit forord til „Aandetroen“ henviser han selv til de forfattere, der deltog i striden.

Allerede på første side fastslår Dreier, ligesom Kierkegaard, at hvis man vil bibeholde troen, må det ske på trods af de absurditeter, man rent forstandsmæssigt kommer ind i:

„Ifølge de nyeste og bedste Begrebsbestemmelser er den christelige Tro en inderlig Forvisning om noget Absurd, noget Selvmodsigende. Jo klarere et Menneskes Forstand synes at indsee Umuligheden af de christelige Sætningers Sandhed, desto christeligere er det, om Mennesket alligevel fastholder Troen; jo mere man derimod med Forstanden antager Sætningerne for sande, desto mindre christelig er Ens Tro. Saaledes kan da Kritiken kun gavne Troen; thi de i Sandhed troende Christne ville ved den maaskee tabe den sidste Tilbøjelighed til med Tanken at begribe Christendommen, deres Tro vil saaledes blive endnu fastere og inderligere; de kun med Forstanden formenende, ikke med den absurde Forvisnings Inderlighed troende saakaldte Christne, ville have Valget imellem ved Lidenskabens Spændkraft, ved det halsbrækkende Spring at slynge sig op i den absurde Tro, eller ogsaa aabent at slaae sig paa Tankens, paa Vantroens Side; i begge Tilfælde kan den sande Christendom kun vinde ved Forandringen“¹.

Blandt Dreiers manuskripter findes et mindre skrift på 32 sider, hvor han nøjere kommer ind på at kommentere denne strid, og man får her indblik i en dybere baggrund for det ovenstående citat fra „Aandetroen“. Skriftet må være skrevet ret kort før hans død, eftersom det blandt andet indeholder hans betragtninger over en lille bog af magister *P. M. Stilling*: „Er Religionsforskerens Forhold til den saakaldte Aabenbaring det samme som Naturforskerens Forhold til Naturen“ (1853).

I dette manuskript begynder han med at misbillige og beklage, at mænd, der sidder i ansete og agtværdige stillinger, har en umådelig magt over befolkningen, idet de kan benytte deres autoritet og anseelse til at skrive bøger om det beståendes berettigelse og fremsætte meninger, der ikke appellerer til tænkningen, men til „Tro og ubevidst Vane“. Bliver de kritiseret, angriber de kritikerne – ikke ved at gendrive dem med argumenter – men ved personlige udfald, der appellerer til folks konservative ønsketænkning og følelser:

„Saaledes har f. Ex. *Sibbern* ikke undseet sig ved i „*Gabrielis Breve*“ at stille det som en sønderknusende Gjendrivelse af nogle Fritænkere, at en from Moder tager sin Død af Græmmelse over deres [børnens] Ugudelighed. At de christelige Grundskrifter indeholder adskillige Bud, hvorefter man bør forlade og opgive Forældre og alt [for at] følge sin Overbevisning, det generer ikke ved slige Leiligheder“².

Bortset fra dette hib til *Sibbern* var det dog især *Martensen* og hans „*Christelige Dogmatik*“ fra 1849, *Dreier* tænkte på med de ovenfor stående bemærkninger. *Martensen* udtrykker selv i sin selvbiografi, efter at have redegjort for, hvilken betydning *Steffens* forelæsninger havde haft for ham, at han fik „en Anelse om, at der maatte gives en Verdens- og Livsanskuelse, i hvilken alt, hvad der i Tilværelsen har Betydning, Natur og Aand, Natur og Historie, Poesi, Kunst, Filosofi, føjer sig harmonisk sammen til et Aandens Tempel, i hvilket Kristendommen er det altbeherkende og altforklarende Midtpunkt“³. Ved hjælp af den hegelske filosofi søgte han at vise den harmoni mellem tro og viden, som han under *Steffens* påvirkning mente at ane. – Dogmatikken blev stærkt kritiseret i samtiden; det var klart for mange, at dette forsøg på at bygge bro mellem tro og viden var, som *Varberg* udtrykte det i sin bog om striden mellem *Ørsted* og *Mynster*, „i Virkeligheden kun et skrøbeligt Snedække“⁴.

Dreier nævner i forbindelse med denne strid professor *Rasmus Nielsen*, som havde anmeldt *Martensens* dogmatik i en piece: „*Mag. S. Kierkegaards „Johannes Climacus og Dr. H. Martensens Christelige Dogmatik*““, hvor han – med udgangspunkt i *Kierkegaard* – viste, at bogen måtte betragtes som forfejlet „i dens Princip som i dens Problem“. Denne kritik har dog ikke i særlig grad *Dreiers* interesse, fordi *Rasmus Nielsen* forudsætter, at man gør „Springet“ over i troen på trods af det absurde. – Derimod interesserer han sig mere for *Magnus Eirikssons* skrift: „*Speculativ Ret-troenhed fremstillet efter Dr. Martensens „christelige Dogmatik*“, og geistlig Retfærdighed belyst ved en Biskops Deeltagelse i en Generalfiskal-Sag“ (1849). *Dreier* beundrer den lidenskab, som *Magnus Eiriksson* lægger i sit angreb, omend han ikke har meget tilovers for den positive side af arbejdet:

„Hans Standpunct, en uklar, rationalistisk Følelsesreligiøsitet under Christelig Form, er aldeles uholdbart; men ligeoverfor *Martensens* Phrasemystik og Fornemhed repræsenterer han forholdsviis Fornuften og ubetinget Heltemodet“⁵.

Også kandidat *M. G. G. Steenstrups* skrift: „*Det theologiske Studium ved vort Universitet*“ roses, og *Dreier* noterer med skadefryd, at han ikke levner „det hele Væsen“ ære for 2 skilling. *Steenstrups* kritik munder ud i, at kirken vil gå sin opløsning i møde, hvis ikke det theologiske studium ændres i retning af at give de studerende en større sammenhængende ind-

sigt i det menneskelige åndsliv i stedet for en indterpen af isolerede, uforståelige og i mange tilfælde urimelige troslærdomme. Det er jo meninger, der lige passer Dreier.

Disse og andre angreb på kirken og teologien fik dog ikke, hævder Dreier, de kirkelige dignitarere til at rykke frem til forsvar. Først da *H. C. Ørsted* kom med sit vægtige indlæg i debatten, nemlig „Aanden i Naturen“, foranledigede det biskop *Mynster* til at komme med et modskrift: „Aanden i Naturen, første og anden Deel“ (1850) – *H-t's* (Varbergs) piece „Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi“ (1851) ⁸ værdigede *Mynster* eller *Martensen* derimod ikke noget svar, „thi“, som Dreier bemærker, „denne var jo af en ubetydelig ubekjendt Person, altsaa taus Foragt, derimod paatog Pastor *Lind* ⁷ sig på Theologernes Vegne i en æderspændt Artikel i *Berlingske*, der naturligvis næsten ene og alene angreb den formeentlige Forfatter, [at] tale om de Penge, hans Fader havde spildt paa ham og truede saa smaat med Forbedringshuset“ ⁸.

Derefter kommer Dreier ind på omtale af magister *Stilling* ⁹, der – ligesom *Rasmus Nielsen* – støttede sig til den kierkegaardske litteratur, „hvis Tendens er at vise Troens Nødvendighed men tillige dens absolutte Strid med Forstanden . . . Professor *Scharling* og flere Theologer kom meget bedrøvelig fra Forsvaret for den dogmatiske Prophet“ (*Martensen*), „og denne hyllede sig som sædvanlig i sin Prælatkaabe og viste den dybeste Foragt for Angriberne, uden at forsøge at inklade sig paa deres Tankegang“ ¹⁰. Dreier nævner, at *Stilling* tidligere havde været tilhænger af *Martensen*, senere blev han påvirket af *Kierkegaard*, og i det nyeste skrift syntes det som om, han havde gjort „et nyt og betydeligt Skridt fremad“, han var nemlig kommet til det stadium, som Dreier selv havde gennemlevet, hvor han var klar over, at man enten måtte bevare troen med tabet af sin forstand eller bevare forstanden med tabet af sin tro. Dreier vil dog ikke komme ind på en nøjere gennemgang af *Stillings* kritik af den martensenske troslære, der allerede var så „tilstrækkeligen oplukket, at det næsten syntes overflødigt at anvende sin Tankes Kraft paa yderligere at erklære dens Ynkelihood“ ¹¹.

Men selv om *Stillings* kritik har Dreiers hele billigelse, mener han dog, at *Stilling* har langt igen, inden han har nået „vor Tids frieste, aldeles utheologiske Bevidsthedstrin“. Han fastholder stadig den dualistiske begrebsmystik, hvilket gør sig gældende i hans behandling af begreberne: det gode og onde, kødet og ånden, det egoistiske og det almene o.s.v. – Ved at opretholde sådanne forestillinger kommer man til forældede og fejlagtige resultater.

„Menneskets aandelige Udvikling gaaer ikke for sig gjennem en Kamp mellem det Egoistiske og det Almeene, eller hvorledes man vil udtrykke det, men gjennem stedse Fremadskriden i Tankens og Villiens Magt over de umiddelbare Drifter og over Livets Gang“¹².

Det lavere sanselige (det onde) er heller ikke noget mere egoistisk end det fornufstmæssige. I det hele taget undrer det Dreier, at Stilling ikke er blevet mere påvirket af den „tydske Kritik“, som må være ham velbekendt.

„Men da Forf. overhovedet fremtræder som den, der er ifærd med at kjæmpe sig igjennem til Klarhed, tør man maaskee haabe, at Kritiken endnu vil gjøre sin Virkning paa ham“¹³. For at nå en virkelig livsanskuelse på grundlag af forstanden kræves en systematisk tænken i forbindelse med erhvervelse af viden, og det er ikke mere umagen værd at indskrænke sig til en kritik af „Makværker af en Kirkefyrste“. Dreier opfatter det som en triumf for den fri tænkning at se en forhenværende teolog gå over til af al kraft at medvirke til den officielle teologis tilintetgørelse.

På samme tid udkom *Paludan-Müllers* „Luftskipperen og Atheisten“ (flyveskrift 1852), hvor digteren „prostitueringer sig“ så grundigt med et blindt teologisk had, „som ingen tidligere Troesprokurator har formaet“¹⁴. „Luftskipperen og Atheisten“ handler om en berømt luftskipper, der på en rejse i sin luftballon omvender en ung atheistisk og radikal student til kristendom og dyd. Dette sker på den drastiske måde, at han truer med forlis, hvis ikke den arme student affører sig alt sit tøj og kaster det over bord for at lette ballonen. Da derefter den nøgne student er ved at fryse ihjel og trygler luftskipperen om at låne hans kavaj, tvinger denne ham til at krybe til korset. Først afviser luftskipperen på skrømt studentens bøn, men lidt efter lader han som om, han skifter mening:

„Og dog – for rask jeg stopper vist mit Øre,
For lidt jeg agter stride Taarers Løb;
Thi hvis De virkelig til Korset krøb;
Til et Forlig det mulig kunde føre.
Lad derfor her af Deres Mund mig høre,
Om nu den stærke Aand vil give Kjøb?
Om Videnskabens Søn vil Lægmand lyde?
Om alt De gjøre vil, hvad jeg vil byde?

Jeg vil! udraabte Anton med Forsagelse,
Og gjentog hulkende: Jeg vil! jeg vil! –
Godt! svared Montechrist: Driv aldrig Spil
Med dette Løfte, naar med sand Deeltagelse
Jeg bøder nu paa en forsømt Opdragelse,
Og som en trofast Mentor hjælper til.
Giv nøie Agt! Her deres Næse skiller
Jeg først med de fordømte tydske Brillen.“

Forbilledet for den radikale student Anton var Rudolf Varberg, som ved sit skrift om striden mellem Ørsted og Mynster havde gjort sig kendt i offentligheden.

Det er nok rigtigt, som det hævdes af Vilh. Andersen¹⁵, at digtet er et udtryk for en konflikt i Paludan-Müllers eget sind, hans „bestandige Disput med Humanismen“ og hans vaklen mellem lykken og lydigheden og mellem et optimistisk og pessimistisk menneskesyn, et træk som også gør sig gældende i hans øvrige produktion. – Men udadtil forekommer det at være en ejendommelig form for omvendelse, som hverken kristne eller ikke-kristne kan acceptere, hvilket da også gav sig udtryk i flere nedsablende anmeldelser.

Dreier synes at være klar over konflikten hos Paludan-Müller og tager den som et bevis på kristendommens skadelige indvirkning på personligheden. Han erkender digterens karakterskildringer og opfattelser af mange livsforhold i hans „fortrinlige Adam Homo“, men han viser, hvordan de teologiske partier „giver et sørgeligt Vidnesbyrd om Forfatterens Tankeforvirring“¹⁶.

Navnlig gør det sig gældende i Almas udvikling, „idet hun ikke alene henslæber sit hele Liv i en religiøs, nonneagtig Resignation, fordi hun engang har haft det Uheld at kaste sin Kjærlighed paa en Uværdig, men endogsaa driver det til en saa vældig Productivitet i dogmatisk Retning, at man beskylder Forf. for at have plagieret Martensen, hvilket Forf. dog paa det Bestemteste fralagde sig“¹⁷.

At Paludan-Müller skulle have blameret sig sådan, som han gjorde det i „Luftskipperen og Atheisten“, mener Dreier dog, at ingen dødelig kunne have forestillet sig muligheden af.

Dreier er naturligvis godt klar over, hvem der har været Paludan-Müllers forbillede, og han nævner det også som noget almindelig kendt. Den besynderlige omvendelse og afstraffelse forekommer ham fra alle synspunkter helt gal og urimelig:

„En virkelig Afstraffelse vilde det have været, hvis Forf. havde kunnet lade Syn-derens videnskabelige Anskuelse fremtræde i deres Selvmodsigelse, hvis han kort og træffende havde karakteriseret deres Taabelighed og Uholdbarhed; men de citeres blot i en noget forfalsket og carikeret Udgave (efter Skriftet „Striden mellem Ørsted og Mynster“), uden at et eneste fornuftigt Ord fremføres derimod af Modstanderen“¹⁸.

Iøvrigt mener Dreier, at digtet lige såvel kan opfattes som en satire over teologien som over fritænkeriet, navnlig da teologiens repræsentant, luftskipperen, er blevet gjort til en rå og ondskabsfuld person. Skulle der være logik i digtet, måtte det være en stakkels teolog, der blev udsat for en „æsthetisk Børstes Ondskab“. Luftskibsfarten må jo også

være noget ugudeligt, da man for at forberede sig til den må gøre grundige studier i den ugudelige videnskab. – Endelig slår Dreier fast, at det eneste middel til at komme den angst for naturen til livs, som religionen blandt andet bygger på, er at lære dens love at kende for på den måde at kunne beherske den: „Passende vilde det have været, om en atheistisk Luftskipper i Luften havde theoretisk og practisk oplyst Theologen om Naturvidenskabens Nødvendighed og om de theologiske Naturforestillinger og den theologiske Hovmods Ynkelihood“¹⁹.

Til slut kommer Dreier ind på en omtale af de forskellige anmeldelser af digtet, hvoraf de fleste var nedsablende og viste, at ingen rigtigt kunne begribe meningen. Kun i „Evangelisk Kirketidende“ og i „Flyveposten“ var der anerkendende anmeldelser. I den sidste forklares det, at „Luftskipperen og Atheisten“ var et lejlighedsdigt, der især skulle polemisere mod den gængse mode hos medicinske og polytekniske studerende: at ville spille atheister. Det blev også antydnet i „Flyveposten“, at Paludan-Müller skulle have tænkt på „Aandetroen og den frie Tænkning“ med sit polemiske digt. Det kan næppe have været tilfældet; digtet udkom meget kort tid efter „Aandetroen“, så Paludan-Müller kunne kun dårligt nå at have haft Dreiers bog for øje.

I Dreiers ovenfor gennemgåede skrift om tro og viden afspejles hans (og faderens?) personlige konflikt, der bunder i erkendelsen af uforeneligheden af tro og viden. Dette problem var også Kierkegaards og gjorde sig gældende hos mange af tidens åndspersonligheder. For dem, der forkaster harmonien mellem tro og viden, synes der at være to muligheder at vælge imellem: den absurde, religiøse tro eller den ateistiske videnskab. Dreier vælger det sidste, men han erkender ikke, at en videnskabeligt funderet livsanskuelse – ligeså lidt som den absurde, kristne tro – kan fastholdes uden lidenskab. Lidenskab har han ganske vist i fuldt mål, men han erkender den ikke selv.

3. *Filosofiens grundlag.*

I „Aandetroen“ begynder Dreier med at fastslå, at sanseindtrykkene er grundlaget for al tænkning, idet han henviser til *Mills* induktive logik. „Enhver Paastand om medfødte Idéer eller om en af al Erfaring uafhængig Videnskab, der skulde staa i en absolut Modsætning til Erfaringsvidenskabens og dens Tænkning, er aldeles umotiveret“¹. Sanseindtrykkene kan bevares i bevidstheden som sansebilleder og kan associeres – først mere ubevidst – senere i forbindelse med tænkningen og viljen, der udvikler sig i takt med den stigende erhvervelse af sansebilleder. Ved en

sammenligning af sansebillederne dannes efterhånden abstrakte begreber, først artsbegreberne (almenforestillingerne) såsom: træ, sten, jord, vand o.s.v., senere de endnu mere abstrakte begreber såsom: rum, tid, forandring, tyngde, varme, kulde o.s.v.

I forsøget på at finde noget uforanderligt bag de stadigt skiftende egenskaber opstillede Aristoteles de fire elementer: jord, ild, luft og vand. Alle andre legemer skulle være sammensat af disse fire grundstoffer:

„Denne Betragtningmaade var paa den Tid allerede et Resultat; men at vi endnu (over 2000 Aar efter) i de seminaristiske og theologiske Naturhistorier, som ere Ungdommens første Dannelsesmiddel, trækkes med de fire Elementer, der nu ere uden al Betydning, det kan være et Exempel paa Traditionens fordærlige Indflydelse“².

Det er – efter Dreiers mening – simpelt hen usandhed at påstå noget sådant, når man på videnskabens nuværende trin ved, at der findes nogle og tres grundstoffer, og at man i videnskabens senere udvikling meget vel kan finde flere.

For den primitive bevidsthed kan det være vanskeligt at holde de forskellige trin i begrebsdannelserne ude fra hinanden. De umiddelbare sanseforestillinger, almenforestillinger og de abstrakte begreber blandes ideligt sammen, hvilket også beror på sproget, fordi navneord både angiver noget konkret og noget abstrakt, og fordi betegnelser for sansningerne anvendes billedligt på begreberne. – Abstrakte begreber såsom „livet“, „sandheden“, „det gode“ betragtes af mange filosoffer næsten som noget håndgribeligt eller i hvert fald som konkrete genstande eller ting, der ligger bag ved sanseverdenen. Man taler om, at livet „konstruerer sig et materiale“, „den evige sandhed“ gør dette og hint o.s.v. Ved at tænke således troede man, at man så dybere i tingene, „ligesom om man f. Ex. ved at trænge ind i en Hule opdagede et Dyr, der havde frembragt visse udenfra iagttagne Begivenheder“³. På den måde opstod i filosofiens historie dualismen mellem fænomenerne og idéerne, og den gør sig gældende i „de Rester af theologisk Philosophi, som endnu friste Livet under trange Kaar“.

Modsætningen mellem „det ydre og „det indre“ blev understøttet ved, at man abstraherede de legemlige funktioner ved mennesket fra dets bevidsthed og anså bevidstheden for et selvstændigt væsen: sjælen.

Sjælebegrebet udviklede sig ydermere, da man begyndte at skelne mellem det levende og det livløse, idet man med det levende mente det, der kunne bevæge sig af sig selv, og med det døde det, der kun kunne bevæges ved en ydre påvirkning. Derved kom man til at antage en hel del

ting for levende, som vi nu anser for livløse; dette var f. eks. langt op i historien tilfældet med himmellegemerne. Man antog, at det, der karakteriserede de levende genstande, var, at der inde i dem var levende væsener, som frembragte bevægelserne. Sjælen var således et levende væsen inde i legemet.

Man troede, at naturen var befolket med levende væsener, der dirigerede mennesker og dyr og alle processer i naturen. Disse ånder eller guder kunne være mennesker fjendtligt eller velvilligt stemt, og derved opstod religiøsitet.

„En Hovedside af den religiøse Bevidsthed er Angsten for det Ubekjendte, for det Fremmede, der paa Grund af Ens egen Uvidenhed og Afmagt staaer for En som det Overmægtige, det Høiere. Det er denne Følelse af egen Svaghed og Underordnethed, som ofte gjøres til det Væsentlige ved al Religion; og det er ialtfald et meget vigtigt Moment, der er saa meget des stærkere virksomt, jo lavere Mennesket staaer, og som hos Dyret efter al Sandsynlighed er endnu stærkere og udgjør dets Religiøsitet“⁴.

Når man betragter disse guddomme som menneskelignende, er det også naturligt at henvende sig til dem med bøn, løfter og straf.

„Man seer af hele denne Fremstilling, at istedetfor at Mennesket efter Christendommens Sigende skal være skabt i Guds Billede, ere i Virkeligheden Guderne frembragte som raa Caricaturer af Mennesket (smlgn. f. Ex. Guder med mange Hoveder, mange Lemmer, Fuglehoveder)“⁵.

Sjælen identificerede man med luften, der jo var noget usynligt, som man vidste havde en vældig indflydelse og magt, f. eks. gennem storm, varme og kulde. Endvidere var det jo øjensynligt, at åndedrættet ophørte ved døden; den luftagtige sjæl svævede bort fra legemet ved døden. Dreier viser også, hvordan ordene ånd og ånde er i slægt med hinanden i de forskellige sprog.

Derefter udvikles, hvordan polyteismen efterhånden bliver til mono-teisme, og Dreier gør rede for de forskellige primitive opfattelser af gudernes placering i verdensbilleder.

De to modsatte begreber: „det gode“ og „det onde“ blev efterhånden blandet sammen med gudsforestillingerne, og Dreier viser, hvorledes det gør sig gældende i de forskellige religioner. – I kristendommen har vi Gud og Fanden, hvis indbyrdes forhold iøvrigt er uklart, og hvorom der er mange meninger. Almindeligvis antages den gode Gud at være den overordnede, men „efter Verdens hele Gang skulde man snarest antage en meget ondskabsfuld styrende Dæmon, der morede sig kosteligt over de tossede Menneskebørns Fagter“⁶. Antager man et modsætningsforhold mellem en god Gud og en ond Fanden, er det rimeligt at tænke sig, at

der findes et sted, hvor de gode sjæle kan komme hen efter døden, og et andet sted, hvor onde sjæle skal havne.

Også myten om paradiset eller guldalderen, der blandt andet går ud på, at mennesker i ældre tid var større, stærkere, mægtigere og bedre, end de er i vore dage, har sin psykologiske forklaring. Som barn synes man, at menneskene er store, som voksen, at de er små, og derfor slutter man – på grund af dette sansbedrag – til den menneskelige højdes aftagen. Det er endvidere velkendt, at ældre mennesker altid mener, at verden var bedre i deres ungdom, og derudfra slutter man, at man kommer til en idealtilstand, hvis man blot går tilstrækkeligt langt tilbage i tiden. – Myten om verdens skabelse er også let at begrunde psykologisk. Man tænkte sig guddommen så mægtig, at den kunne skabe verden af intet, hvilket for den populære bevidsthed ikke var besynderligt, da man vidste, at tingene ved forbrændingen blev til intet. Først med fysikkens udvikling har man konstateret loven om stoffets konstans. – De opfattelser, man fandt frem til ved den slags ræsonnementer, holdt man fast ved som urokkelige sandheder, meddelt af guddommen. Det er først med videnskaben, at vi er begyndt at indse det foreløbige i enhver teori, og at den på et senere trin i erkendelsens udvikling eventuelt må ændres.

De urokkelige sandheder blev formidlet gennem præsteskrabet, som misbrugte deres autoritet til at underkue folket. – Dreier tilføjer:

„De Tilløb til en Lære om det menneskelige Samlivs Retfærdighed og Broderlighed, som findes knyttede til mange Religioner, og fornemmelig vel til Christendommen, bleve altid skubbede tilside af det egentlige Theologiske, Troessættningerne, der idelig medførte hine Skændsler“⁷.

Dreier anerkender det etiske indhold i religionen og særligt i kristendommen. Jesu forkyndelse opfatter han som en forkyndelse af næstekærligheden mere end noget andet. Dette kommer, som anført i afsnittet om Dreier og Stirner, klart til udtryk i „Aandetroen“'s indledning.

Videre i „Aandetroen“ skildrer Dreier, hvordan troslærdommene i historiens forløb bliver mere og mere intolerante. Hele middelalderen igennem blev filosofien kun anvendt til at bevise teologiens sætninger. Først i begyndelsen af nyere tid bryder den fri videnskab igennem.

Dreier viser derefter, hvordan det moderne verdensbillede udvikler sig gennem Copernicus', Brunos, Galileis, Keplers og Newtons virksomhed. Som kilde til sin fremstilling henviser han til en bog af *J. C. H. Fischer*: „Astronomiens og Skriftens Auctoritet“ (1851). Fischer var cand. theol., adjunkt i Slagelse og senere politiker. Gennem sin virksomhed som lærer i naturvidenskab fik han øjnene op for den divergens, der var mellem

teologiens og naturvidenskabens verdensbilleder, og i den anledning kom han også til at polemisere med tidens teologer, især Mynster og Martensen. Han ender sin bog med at hævde den naturvidenskabelige metode som den eneste sandhedskilde.

Side om side med naturvidenskabens udvikling løsrev filosofien sig efterhånden fra teologien. Dreier trækker den filosofiske udviklingslinje fra *Hobbes*, *Locke*, *Spinoza* og de franske encyklopædister: *d'Alambert*, *Diderot*, *Helvétius*, *Voltaire*, *la Mettrie*, *Condorcet*, *Lalande*, *Holbach* og til *Rousseau*. Encyklopædisterne har Dreier særligt meget tilovers for, fordi de med deres værk søger at udbrede den ny videnskab blandt folket og benytter det til et „Stormløb mod Traditionens faste Borg“. „Navnlig er *Holbachs* værk *système de la Nature* (som *Diderot* ogsaa skal have Deel i og af hvilket *Helvetius* leverede et Udtog) et sandt Mesterværk i taalmodig, alsidig knusende Kritik af Theologien og alle de mystiske Forestillinger, som den har ført ind i Videnskaben og Livet“⁸. Der blev hos dem kun en lille uklarhed tilbage, idet de betjente sig af et begreb „Naturen“, efter hvis lovmæssige nødvendighed alt skulle rette sig. – Encyklopædisternes påvirkning fik herhjemme betydning for *P. A. Heiberg*, *Malthé Bruun* og *Horrebow*. Selv præsterne blev dengang fornuftige og talte om agerdyrkning, kvægavl og sundhedspleje i stedet for at prædike; de forsøgte også at lave en rationalistisk religion, der ganske vist var lidet sammenhængende, men som bidrog til at svække troen hos den store masse.

Den franske oplysningsfilosofi var baggrunden for den franske revolution, og med den politiske reaktion kom også den åndelige. I sin redegørelse herfor placerer Dreier sig klart i tidens filosofiske strømninger, og jeg skal derfor citere afsnittet i sin helhed:

„Kritikens og Revolutionens Sag var den samme, og den almindelige Reaction (Robespierre, Napoleon, den hellige Alliance) lokkede ogsaa Theologerne frem af deres Musehuller; Guddommeligheden steg atter til en høi Cours. Den tyske Philosophi, hvis første Hovedmand (Kant) var temmelig afgjort revolutionær, gik med Fichte (i hans senere Periode), med Schelling og Romantikerne over til den yderste Reaction mod al sund Tænkning; ogsaa Hegel maa snarest regnes til Reactionen (dennes Forhold til Encyclopædien var velvilligt nok, men den scholastiske Interesse viser sig f. Ex. meget klart i, at han foretrækker *Robinet's „de la Nature“*, et forholdsviis temmelig ubetydeligt, ordkløvende Arbejde, for *Holbach's klare Kritik*). Hegels Philosophi indeholdt en iønefaldende Uklarhed og Dobbeltthed, der førte til en Spaltning i den meget talrige Skole; dennes venstre Afdeling skred gennem en Kritik af hele Skolens Standpunkt (*Fuerbach*, *Ruge*, *Stirner*) og tillige af de kirkelige Grundskrifter, som den høire Afdeling vilde lempe Philosophien sammen med (denne Kritik førtes især af *Strauss*, *B. Bauer*, *Baur*) videre til en Erkjendelse, der staar den encyclo-

pædiske Materialismes klareste Udtalelser overordentlig nær; den staaer tilbage for disse i Henseende til Erkjendelsen af Dualismens Intethed, men overgaaer den i Erkjendelse af Menneskebevidsthedens fri Selvbestemmelse, og i Henseende til social Indsigt.

Denne Retning er mere eller mindre optagen af den dannede Bevidsthed i næsten hele Tydskland; af en Utallighed af Forfattere er den repræsenteret i alle Retninger af Litteraturen; saaledes af Digterne Herwegh og Freiligrath.

Massen af Professor- (Gotha-)partiet hyldede denne Retning, men er under den politiske Reaction, til hvilken den sluttede sig, bleven trængt mere over mod den modsatte Side. – Paa Folket fik Kritiken ved Hjælp af fri Menigheder under rationalistiske og pantheistiske Ledere (Ronge, Wislicenus) en betydelig Indflydelse.

Til den reent filosofiske Kritik sluttede sig umiddelbart den politisk-social, Ruge, Frøbel, Marx, Engels, Dronke, C. Grün, Lafaurie.

I naturvidenskabelig Henseende havde Reil Physiologen, ført den franske Kritik temmelig ublandet over i vort Aarhundrede; men den nationaltydske Bevægelse og den schellingske Phrasemalstrøm rev ham med sig.

Den schellingske Periode er nu vel overstaaet, og medens de ældre Naturforskere og Physiologer (Carus, Schubert, Joh. Müller, Wagner) for en stor Deel endnu er noget hildede i Schellings Mystik og en Deel andre (Humboldt, Liebig) ialtfald forholde sig troende til den dualistiske Lære (Aand – Materie, Sjel – Legeme), saa er i den nyeste Tid Kritiken atter bleven sat i Bevægelse, og den yngre videnskabelige Slægt tilhører for Størstedelen denne Retning; som betydelige Størrelser kunne anføres J. Jacoby, Spiess (der endnu holder paa Troen, medens han iøvrigt er reen Materialist!) C. Vogt, Du Bois Reymond⁹.

Som eksempel på en fransk naturvidenskabsmand, der frigjorde sig for romantisk mystik, nævner Dreier lægen *Broussais*; Dreier beklager dog, at han efterhånden nærmede sig frenologien.

Disse sider giver et indtryk af, hvor velorienteret Dreier var i den vest-europæiske filosofiske debat fra den franske oplysningstid og fremefter. I noterne anfører han omhyggeligt de nævnte filosofers og videnskabsmænds skrifter, og selv om han vel næppe har et grundigt førstehånds kendskab til alle de filosoffer, han nævner, kan man på mange måder konstatere hans belæsthed. – Kants abstrakte, naturretlige betragtninger er han nok tilbøjelig til at fortolke for revolutionært. – Man kan måske undres over, at han anbringer Robespierre blandt de reaktionære, men det bliver ganske forståeligt, når man ser det i sammenhæng med Dreiers politiske opfattelse; det mest forkastelige – efter hans mening – er nemlig en stærk, centraliseret statsmagt, som må regere ved terror, fordi den har sat folkets selvbestemmelsesret ud af funktion. – Marx og Engels har han rimeligvis kun et indirekte kendskab til gennem andre forfattere. „Det kommunistiske manifest“ nævner han ikke. – Den moderne bibelkritik bl. a. hos Strauss har sandsynligvis kun sekundær interesse for ham. Han

har af helt andre grunde afvist hele den kristne problemstilling, og det er derfor ikke særligt vigtigt for ham, om man med større eller mindre sandsynlighed kan sige noget om de bibelske skrifteres historiske oprindelse. – Som vi skal se, har den hegelske venstrefløj (bortset fra Stirner) næppe spillet nogen større rolle for hans tænkning, sin ateisme begrunder han ud fra helt andre kilder.

Bag bemærkningerne om den materialistiske udvikling inden for fysiologien ligger grundige forstudier. Blandt hans manuskripter findes et skrift på 140 kvartsider med udgangspunkt i *H. C. Ørsteds* bog „Aanden i Naturen“. Her behandler han spørgsmålet: vitalisme kontra mekanisme ved at gennemgå, citere og kritisere danske og udenlandske fysiologers og medicineres værker, som også får en kort omtale i „Aandetroen“¹⁰.

Foruden dette skrift findes også et andet på 114 kvartsider om Ørsted – med en gennemgang og kritik af Ørsteds filosofiske synspunkter, som de kom til orde i „Aanden i Naturen“. Tilsammen er de to manuskripter sikkert udkast til et af de reformskrifter, han agtede at udsende i forbindelse med „Samfundets Reform“. Sidst i „Aandetroen“, som var reformskrift nr. 1, bringer han en plan over, hvilke andre reformskrifter han agter at udsende, og deriblandt har han et, som skulle behandle „Kritiker af Naturvidenskabens Grundbegreber, f. Ex. af Modsætningerne „Kraft“ og „Materie“, „Aand“ og „Legeme“, og af *Ørsteds* Naturphilosophi, under Titlen: „Naturvidenskabelige Kritiker““¹¹.

Dreier mener iøvrigt om Ørsted, at selv om denne afgjort havde stillet sig på dualismens side, var han i sit inderste en fjende af teologien, som han havde skadet med sit værk „Aanden i Naturen“. – I professor *H. C. B. Bendz's* bog „Haandbog i den almindelige Anatomi“ (1846–47) finder Dreier et udmærket udtryk for en klar materialisme og enhedslære, „kun belemret med meget faa mystiske Kræfter“, som derimod Ørsteds lære var fuld af.

Dreier mener ikke, at den „nyere kritiske bevægelse“ har spillet nogen ringe rolle herhjemme blandt den studerende ungdom. Ganske vist havde den kun givet sig meget få litterære udtryk:

„*Dr. F. Beck* („Begrebet Mythus“ og en Mængde spredte Afhandlinger) og *Mag. H. Brøchner* („om Barnedaaben“) ere de eneste under Navn optraadte Forfattere; en Deel Artikler i „Kjøbenhavnsposten“, i „Fædrelandet“s Søndagsblad (man tænke sig dette fromme Blad næsten atheistisk!) *Journal for Litteratur og Kritik og Litterært Maanedsskrift*, og nogle *Piecer* (f. Ex. „Striden mellem Ørsted og Mynster“) høre endvidere herhen“¹².

Den romantiske reaktion, konstaterer Dreier med beklagelse, har også haft betydning helt ind i socialisternes række. *Saint-Simon* og *Fourier*, „der ikke vare meget consequente Tænkere“, var afgjort religiøse, og det samme gælder de fleste af deres elever som f. eks. *Pierre Leroux*, *Considérant*, *Toussenel* og den i „andre Henseender saa brave *Pecqueur*“. *Lamennais* går ind for en katolsk republikanisme, og *Louis Blanc* og *Buchez* er næsten katolske. *Cabet* er en slags deist. Kun *Dezamy* og flere kommunister hylder materialismen.

Proudhon har helt optaget den tyske kritik, dog hylder han til Dreiers forundring den hegelske skolastik (trilogismen) som „en algyldig og evig Methode“, „denne forvirrer hans Fremstilling overordentlig meget og har skadet hans Popularitet i Frankrig uberegnelig“¹³.

Owen og *Bentham* nævner Dreier som engelske repræsentanter for den filosofiske materialisme.

I det lange løb, siger Dreier, må teologien med jesuitterne og kongemagten i spidsen bukke under for den fri videnskab, den sociale kritik og de arbejdende klasser. Det er allerede sådan, at der ikke mere er tale om en klart udtalt religiøsitet; den almindelige synsmåde er en vag deisme. Derfor er der ikke grund til at gå nøjere ind på at kritisere de særligt kristelige sætninger, og derfor vil Dreier kun gennemgå de almindelige religiøse begreber, som man har i den naturlige religions teser. Han gør det på lignende måde, som man fra materialistisk og positivistisk side talrige gange har gjort det i den nyere filosofis historie.

Da Dreier imødegår det fysikoteologiske gudsbevis, d.v.s. at verdens hensigtsmæssige lovmæssighed må forudsætte Guds tilværelse, viser han sig helt som positivist:

„Vi opfatte Naturbegivenhederne, vi sammenstille dem under fælles Navne, vi opløse dem i deres enkelte Bestanddele, beskrive dem, udfinde almindelige Sætninger, hvori disses Forbindelse og selve Begivenhedernes Forhold indeholdes, de saakaldte „Naturlove“; men til Begrebet om disse Loves Tilværelse udenfor os eller om en Styrer eller Hersker føres vi paa vort nuværende Standpunct aldrig ved Erfaring eller Tænkning. – Lovene ere af Menneskene dannede efter Erfaringen af Phænomenerne; om Phænomenernes Lydighed mod Lovene have vi aldeles ingen Anelse, vi komme aldrig ad retmæssig Vei til et saadant Begreb. – Lovene kunne gjerne kaldes „objectiv gyldige“, ∴ stemmende med begivenhederne; indtil en vis Grad ere de det; men objectiv tilværende, foreskrevne Naturen, kunne de kun kaldes ved en Anthropomorphisme“¹⁴.

I hans imødegåelse af gudsbeviserne stikker også hans materialistiske indstilling frem. Al tale om Gud som ophav til det åndelige falder til jorden nu, hvor man ved, at hjernefunktionerne er årsagen til det, vi kal-

der åndelige virksomheder. Sålænge man ikke har påvist „en Naturhjerne eller en guddommelig Hjerne, sålænge er Talen om Naturtanker eller Guddomstanker meningsløs“¹⁵. Det argument, at verdens indretning bærer præg af den højeste visdom, og derfor må forudsætte en vis styrer, imødegår Dreier ved at påvise den tvetydighed af ordet „vis“, der derved fremkommer. I almindelighed betyder ordet vis en høj grad af menneskelig indsigt i hvilke midler, der er mest hensigtsmæssige til at nå et bestemt mål. Men hvis naturen i sin helhed kan betegnes som vis, vil det jo også sige, at selv de mest naragtige menneskelige indfald skulle være vise.

Dreiers filosofi er i det hele taget ejendommelig, en blanding af *positivisme* og *materialisme*. I det følgende afsnit skal jeg nøjere søge at bestemme, hvilke positivistiske og materialistiske strømninger der gives udtryk for i hans filosofi.

4. Dreiers positivisme og materialisme.

Som nævnt er Dreier en ejendommelig blanding af positivist og materialist. Det er ikke nemt at placere ham. Dette skyldes dels, at disse to betegnelser i sig selv er flertydige, og dels, at Dreier ikke selv foretager nogen grundig analyse af sin naturfilosofiske og erkendelsesteoretiske grundopfattelse. Hans egen ovenfor citerede filosofihistoriske gennemgang hjælper ikke synderligt, dertil er den for kortfattet. Endvidere fremgår det ikke af den, fra hvilke filosoffer han har hentet sine afgørende inspirationer, og hvilke han kun henviser til, fordi de efter hans indtryk er inde på tankegange, der tangerer hans livsfilosofi, uden at der er tale om nogen inspiration eller grundig indleven.

For nærmere at karakterisere hans filosofiske ståsted vil jeg i det følgende prøve at stille hans tænkning i relation til nogle af de dominerende materialistiske og positivistiske skoler i tiden.

Det vil være rimeligt at prøve at sammenstille Dreiers filosofi med Feuerbachs tænkning, hvis indflydelse på den tids ateistiske og materialistiske åndelige strømninger var meget stor. Også her i Danmark var han kendt på Dreiers tid. Talrige gange bliver han nævnt og citeret i pressen og i tidsskriftlitteraturen. Det er også altid Feuerbach, man fra kirkelig side udpeger som hovedmodstanderen, og fra højrehegeliansk side betragtes hans filosofi som det argeste udslag af venstrehegelianismen. *Hans Brøchner*, som var med i kredsen på Valkendorffs Kollegium, var givetvis stærkt inspireret af Feuerbach. Det samme gælder Varberg og sikkert også andre radikale studenter. – Dreier henviser også flere

gange til Feuerbach, f. eks. i den ovenfor citerede filosofihistoriske gennemgang, og når han taler om den „tydske Kritik“, kunne man også tro, at han dermed mente Feuerbachs og venstrehegelianisternes filosofi.

Det viser sig imidlertid, at der kun er ringe eller ingen forbindelse mellem Dreiers og Feuerbachs tænkning.

Dreier har næppe selv studeret Feuerbachs skrifter. Intetsteds i hans trykte eller utrykte produktion gennemgår han Feuerbachs tanker; han nøjes med at nævne hans navn i flæng sammen med andre repræsentanter for den hegelske venstrefløj. Der er da også overmåde stor forskel mellem Feuerbachs og Dreiers kritik af teologien, sådan som den f. eks. gør sig gældende i henholdsvis „Das Wesen des Christenthums“ og „Aandetroen“, og der synes ikke at være noget åndsslægtskab.

Det, der især karakteriserer Feuerbachs hovedværk „Das Wesen des Christenthums“, er hans forsøg på – gennem en grundig analyse af guds-begreber, dogmer, ritualer, sakramenter m. v. – at trænge ind til den psykologiske baggrund for kristendommen. Det hovedresultat, han når til, er, at den religiøse erkendelse er en skinerkendelse, og at de religiøse begreber er kompenserede og idealiserede menneskelige forestillinger og begreber, som har fået realitetskarakter. I sin gennemgang afslører han et vidtgående kendskab til – og en grundig indleven i – teologisk spekulation, og det er sikkert især hans evne til religionspsykologiske analyser, der har givet hans værk blivende værdi. Trods sin benægtelse af, at der findes en virkelighed til grund for den religiøse erkendelse, er han alligevel tilbøjelig til at tillægge de religiøse forestillinger en vis værdi, idet han i dem finder menneskeidealet. Selv om troen på en religiøs virkelighed forsvinder, bliver dette humanitetsideal tilbage, og det kan tjene til at danne grundlag for moral og menneskelig virksomhed. Oven i købet kan moralen være tjent med, at troen på en metafysisk guddom forsvinder, fordi en sådan tro medfører intolerance og fanatisme, i forhold til hvilken etikken og den medmenneskelige indstilling kun får en underordnet betydning. Han udtrykker det selv et sted således:

„Ueber der Moral schwebt Gott als ein von Menschen unterschiedenes Wesen, dem das Beste angehört, während dem Menschen nur der Abfall zukommt. Alle Gesinnungen, die dem *Leben*, dem *Menschen* zugewendet werden sollen, alle seine beste Kräfte vergeudet der Mensch an das bedürfnisslose Wesen. Die *wirkliche* Ursache wird zum selbstlosen Mittel, eine nur vorgestellte imaginäre Ursache zur wahren, wirklichen Ursache. Der Mensch *dankt Gott* für die Wohltaten, die ihm der Andere selbst mit *Opfern* dargebracht. Der Dank, den er seinem Wohltäter ausspricht, ist nur ein scheinbarer, er gilt nicht ihm, sondern Gott. Er ist dankbar gegen Gott, aber undankbar gegen den Menschen. So geht die sittliche Gesinnung in der Religion unter! So opfert der Menschen Gott! Die blutigen Menschenopfer

sind in der That nur rohsinnliche Ausdrücke von den Geheimnissen der Religion . . . Der religiöse Mensch denkt an Gott, weil Gott an ihn denkt, er liebt Gott, weil Gott ihn zuerst geliebt hat u.s.w. Gott ist eifersüchtig auf den Menschen – die Religion eifersüchtig auf die Moral; sie saugt ihr die besten Kräfte aus; sie gibt dem Menschen, was des Menschen ist, aber Gott, was Gottes ist. Und Gottes ist die wahre, *seelenvolle Gesinnung, das Herz*“¹.

Dreiers forkastelse af eksistensen af transcendent guddomme er vidt forskellig fra Feuerbachs. Feuerbachs afvisning af teologien drejer sig i hovedsagen om kristendommen og hele den kristne dogmatik, hvor hver del har hans interesse. Dreier derimod interesserer sig ikke for nøjere at imødegå de enkelte teser fra den kristelige teologi, idet han – som ovenfor nævnt – mener, at der hos de fleste mennesker kun er tale om en „vag deisme“. Derfor indskrænker han sig til at gennemgå de almindelige religiøse begreber, som man f. eks. finder i den naturlige religions teser; med disse tesers forkastelse falder efter hans mening alle former for teologi.

I sin imødegåelse af det fysikoteologiske gudsbevis går han ud fra en erkendelsesteoretisk positivisme, som man kun finder svage tendenser til hos Feuerbach. – Det kosmologiske gudsbevis imødegår han ved at søge at påvise verdens naturlige, kausale udvikling, og han støtter sig til den tids naturvidenskabelige tradition og viden og anvender især hypoteser som *Kants* og *Laplaces* nebularhypotese og *Lamarcks* biologiske nedstammingshypotese. Også her er han i modsætning til Feuerbach, der overhovedet ikke anvender naturvidenskabelig argumentation.

Udgangspunktet for Feuerbachs tænkning var – ligesom for Stirners – den hegeliske filosofi. Hegel havde gennem sin tankeudvikling villet vise, at „das Bewusstsein des Menschen von Gott“ gennem den dialektiske udvikling var blevet til „Selbstbewusstsein Gottes“. Feuerbach ser det som sin opgave at vise, at denne „Notwendigkeit des Denkens“, som Hegel mente førte til dette objektive resultat, i virkeligheden var noget subjektivt².

Dreier interesserer sig overhovedet ikke for hegelianisme og ænser intetsteds i sine fremstillinger de specifikt dialektiske problemstillinger, hverken for at imødegå dem eller for at benytte sig af dem; han er som tidligere påvist mærkværdigt uberørt af hegelianismen.

I vurderingen af religionen er Dreier og Feuerbach også forskellige. Medens Feuerbach er forstående og anerkendende overfor de indre bevæggrunde i kristendommen, er al religion for Dreier udslag af sygelige tendenser og noget, der let kan erstattes gennem videnskabelig oplysning.

Dreiers og Feuerbachs tænkning er forskellig såvel i udgangspunkt og metode som i vurdering, og Dreier har næppe haft noget videre kendskab til Feuerbachs filosofi, i hvert fald er der ikke tale om nogen inspiration. Dreier har fulgt helt andre baner.

Som sagt må vi udenfor de hegelske strømninger for at finde frem til Dreiers erkendelsesteoretiske og naturfilosofiske inspirationer, og det ville da være rimeligt at vende blikket mod samtidens engelske og franske, positivistiske strømninger. Der er meget, der tyder på, at Mill's positivisme har øvet en vis indflydelse. Ganske vist har Dreier intetsteds foretaget så grundige og detaljerede erkendelsesteoretiske analyser, at det er muligt at påvise, hvor nær hans tænkning har ligget op ad Mill's, og hvor meget han skylder denne. Dreier bruger sin positivisme som et ubestrideligt grundlag, og han søger egentlig ikke at begrunde dette grundlag. Han udtrykker det selv i „Aandetroen“ således:

„Sandsningen er Grundlaget for al Tænkning, dette er for Øjeblikket en uigen-
drivelig Sandhed. Selv de Retninger af Videnskaben, som synes at staae Sandsn-
ingen fjærnest, have møisommelig arbeidet sig op igjennem Erfaring, Iagttagelse, For-
søg, Abstraction, kortsagt, gennem den hele „inductive“ Proces; saaledes endog
Mathematikken (see f. Ex. Mills inductive Logik). Enhver Paastand om medfødte
Idéer eller om en af al Erfaring uafhængig Videnskab, der skulde staae i en ab-
solut Modsætning til Erfaringsvidenskaben og dens Tænkning, er aldeles umoti-
veret“³.

Bemærkningen tyder på, at Dreier har gennemgået Mill's „System of Logic“, og at han har sat sig ind i Mill's behandling af de deduktive videnskaber i 2. bog, kap. 5 og 6, hvor der blandt andet bliver gjort rede for, hvorledes selv de deduktive videnskaber – såsom geometrien og aritmetikken – hviler på empiriske generalisationer.

Men medens Mill interesserer sig for at vise den induktive metodes anvendelse til at opstille kausallove, anvender Dreier positivismen til at vise grundlaget for dannelsen af de abstrakte begreber, og hans fremstilling minder i den henseende mere om de klassiske empiristers, f. eks. Lockes, Berkeleys og Humes.

Denne nominalistiske indstilling er, som vi har set, et af de mest typiske og gennemgående træk i Dreiers filosofi. Overalt afviser han hypostaseringer af abstrakte begreber. For ham er de abstrakte begreber kun et produkt af hjernevirksomheden, og de må derfor altid anses for at være ligeså ufuldkomne som vor erkendelse. Gang på gang fremhæver Dreier, at de grænser, vi opstiller mellem begreberne, højst kan have foreløbig betydning, og vor tro på, at de afbilder en transcendent „natu-

rens orden“, er baseret på en skinerkendelse. Overalt lægger han vægt på, at grænserne mellem begreberne er flydende og overgangene gradvise; dette er nok et af de mest udprægede særkender ved hans tænkning. Selv om man nok andre steder finder samme tanke, er det svært at finde en tænker i samtiden, der i så høj grad lægger vægten på dette træk.

Denne side ved hans tænkning bevirker måske mere end noget andet, at han kan frigøre sig fra traditionelle synsmåder, og den bidrager til, at han kan se forholdene i nye perspektiver i en grad, der undertiden kan virke forbløffende. At han alligevel kan virke ensporet i de tankebaner, han derved kommer ind i, er nok mere et spørgsmål om temperament end om filosofisk metode.

På et væsentligt punkt står Dreiers filosofi i modsætning til Mill's positivism – nemlig med hensyn til antagelsen af en materiel substans, der eksisterer uafhængigt af os, men som kan gøres til genstand for erfaring. Ganske vist kommer Mill ikke ind på en nøjere behandling af dette problem i sin „System of Logic“; men i sit senere værk „Examination of Sir William Hamilton's Philosophy“, der dog først udkom efter Dreiers død, hævder han i lighed med Berkeley, at materien ikke er andet end en permanent mulighed for sansninger, og det er de faste og fælles forestillingsassociationer, der får os til at opstille begrebet om materien. Den praktiske tro på en materiel omverden er for Mill ikke noget bevis. – De steder i „System of Logic“, der eventuelt kunne implicere en sådan tankegang, har i hvert fald ikke fået Dreier til at reagere.

Høffding påviser i sin bog „Danske Filosofer“ divergensen hos Dreier mellem materialisme og positivism, der for ham ser ud som en modsigelse. Som kommentar til Dreiers forkastelse af alle hypostaseringer skriver *Høffding*: „Men er „Stof“ ikke ogsaa et abstrakt Begreb? Existerer det afset fra de forskellige Former og Virksomheder, som er det, vi have givet, og som vor Tænkning skal undersøge?“ – Et andet sted i „Aandetroen“ havde Dreier imødegået Carl Vogts bemærkning om, at tanken forholder sig til hjernen som galden til leveren; han hævder, at tanken er en virksomhed og ikke et stof. Hertil skriver *Høffding*: „Her kommer altsaa den samme Forskel frem igen, som før, mellem Stoffet og dets Virksomhed. Og desuden bestaar et Organs Virksomhed jo kun i Bevægelse. Hvorfra kommer da Forskellen mellem en Tanke og en Bevægelse“⁴.

Dreier har næppe interesseret sig meget for det idealistiske problem i sin berkeleyske form, men har kendt problemet i forbindelse med hegelsk og anden tysk idealisme, som den gjorde sig gældende på hans tid. Dette kan man se af et af hans efterladte manuskriptfragmenter, hvor han i

nogen grad foregriber Høffdings kritik og viser, at han har tumlet med problemet. Han skriver her:

„Jeg har . . . . søgt practisk at løse et Par Problemer, som der navnlig i den nyeste tydske Philosophie er bleven gjort mange Kunster med. Det ene er det, om der virkelig existerer en Yderverden, eller om vi kun forestille os en saadan. Da Begrebet Tilværelse kun anvendes paa det, der fremstiller sig for os, som altsaa er os en Forestilling, eller af saadanne Forestillinger kan sluttes at ville fremstille sig for os under givne Omstændigheder (naar vi trænge videre frem i den sandelige Undersøgelse), saa sees det let, at dette Spørgsmaal ikke kan have nogen Vanskelighed for os. Af dette simple Begreb om Tilværelse følger umiddelbart, at den Sætning, at det Usandselige, det Immaterielle har objectiv Tilværelse indeslutter en Modsigelse; thi det at være til, at have Tilværelse, det er ensbetydende med at være Materielt, Sandseligt, hvad der ikke er Sandseligt, det er kun til som Tanke, ikke som sandelig Forestilling, d. v. s. som objectiv Tilværende; den enkelte hvide Ting (det enkelte hvide Sandsebillede) siges at være til, Hvidheden er ikke til, undtagen som Tanke, som Abstraction. Med andre Ord, at en Ting a er til er kun forkortet Udtryk for: denne Forestilling a er umiddelbart abstraheret af min Sand-ning; de fjærnere Abstractioner, Begreberne siges ikke at være til. Det, der er til, maa kunne beskrives i sandelige Begreber, efter Udstrækning, Beliggenhed, Vægt o. s. v.; naar det derfor paastaaes, at „Kraften“ er til, saa maa man strax spørge: Hvor er den, hvorledes seer den ud, hvor stor og hvor tung er den; saaledes ogsaa med „Materien“, at slige Spørgsmaal ere urimelige vil med andre Ord sige, at disse Begreber ikke høre til de umiddelbare Abstractioner af Sandsninger, der kunne siges at være til . . .“.

I samme stykke imødegår Dreier fysiologen G. G. Valentin, der i sin „Lehrbuch der Physiologie des Menschen“ (1844) havde hævdet, at materien havde egenskaber, som vi principielt ikke kunne erkende, som for os var absolut tillukket (verschlossenes) tingenes væsen. Det eneste, der er rigtigt ved påstanden, hævder Dreier, er, at vi ikke på noget tidspunkt kan vide, om vi har iagttaget og udtrykt vore iagttagelser så nøjagtigt, at vi ikke på et senere stadium kan gøre det endnu bedre og nøjagtigere. Vi kan altså med andre ord heller ikke som Hegel påstå, at vi har den absolutte viden om tingenes væsen.

Som det fremgår af ovenstående, betragter Dreier ikke, som Høffding og Mill gjorde det, materien eller stoffet som *abstraktioner* af erfaringen, men det materielle er blot det, der kan gøres til *genstand* for erfaring, noget som vi kan iagttage bedre og bedre, efterhånden som vi får midler dertil, uden vi dog på noget tidspunkt kan vide, om vore iagttagelser er udtømmende. – Alt i alt har omverdensproblemet dog næppe interesseret ham særligt stærkt, og intet tyder på, at han har set nogen modsætning mellem de positivistiske og materialistiske træk i sin filosofi. Med hensyn til det

psykofysiologiske spørgsmål kommer han ikke ud over den traditionelle materialisme med de store erkendelsesteoretiske vanskeligheder, som denne holdning involverer.

Hvad der især skiller Dreier og Mill, er deres anvendelse af positivismen. For Dreier er det grundlaget for en sammenhængende livs- og verdensanskuelse, for Mill indskrænker det sig til at være en filosofisk erkendelsesteori, der nok kan influere, men ikke kan danne basis for en livsfilosofi. I den henseende minder Dreiers positivisme meget mere om Saint-Simons og Comtes.

Der er dog intet, der tyder på, at Dreier har studeret Comtes filosofi. Comte nævner han kun et enkelt sted i sit Ørsted-manuskript i flæng sammen med mange andre antivitalistiske forfattere. Det er usandsynligt, at han overhovedet har læst ham, da deres store lighed i åndsform sikkert ellers ville have foranlediget ham til at tage stilling til hans tanker.

Ligheden med Comte er dog nærmere beset ikke så mærkelig. Comtes filosofi er i virkeligheden det mest typiske og udarbejdede udslag af en almindelig tendens i fransk åndshistorie. Denne tendens havde spillet en betydelig rolle fra encyklopædisternes tid, og den hang nøje sammen med dels den standende debat mellem reaktions- og fremskridtsmænd og dels med naturvidenskabernes – specielt kemiens og fysiologiens – rivende udvikling i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede. Troen på, at man på videnskabeligt og mekanicistisk grundlag kunne opstille en helhedsfilosofi, er faktisk et fællestræk hos praktisk talt alle radikale franske forfattere på den tid, både indenfor filosofi og skønlitteratur; også i tysk litteratur giver denne tro sig til kende. Dreiers litterære produktion er ikke noget enestående i Europa; den bliver det kun, når man ser ham i relation til hans danske samtid.

Fælles for denne åndsretning er også, at man mener, at den positivistiske verdens- og livsanskuelse bør udbredes gennem folkeoplysning til almenheden for dermed at bane vejen til en fornuftig og på videnskaben grundet orden af alle livets områder. En helt tilsvarende opfattelse ser vi hos Joseph Proudhon, der, som vi senere skal se, mere end nogen anden spillede en rolle for Dreiers politiske tænkning. Det er allerede fremgået af det foregående og vil igen vise sig i de efterfølgende afsnit.

Som jeg flere gange har været inde på, fører Dreiers filosofi på mange måder tanken hen på 1700-tallets intellektualistiske, sensualistiske og materialistiske oplysningsfilosofi. I sin ovenfor citerede filosofihistoriske gennemgang giver han da også tydeligt sin sympati til kende både for de udenlandske og hjemlige udslag af denne filosofi. Navnlig røber han et

nøjere kendskab til det af ham ofte omtalte værk „Système de la Nature“ af Holbach. Dette værk blev forøvrigt på Dreiers tid i uddrag oversat og udgivet af den holstenske, radikale skribent C. G. Allhusen.

Der er ikke så lidt, der tyder på, at „Aandetroen“ ligefrem er bygget over samme skabelon som „Système de la Nature“, navnlig dens anden del. Grundtemaerne er helt de samme: Aandetroen beror på tidligere tiders uvidenhed, som vi nu med naturvidenskabens udvikling har forudsætninger for at overvinde. Vi hindres deri af præsterne, der har set deres fordel i at sætte denne åndetro i system og i at holde folket i uvidenhed for at beholde deres egen magtstilling. Det bliver derfor nu opgaven at oplyse folket om sageres rette sammenhæng for at komme teologi og præstevælde tillivs. Her – ligesom hos Dreier – imødegås de forskellige gudsbeviser ved logiske og naturvidenskabelige ræsonnementer. Forsøg på psykologisk indføling i religionen er der ikke tale om. Uden videre identificerer man religiøsitet og overtro. Overhovedet, påstås det, er enhver form for dualisme og spiritualisme til skade for menneskeheden. Alle livsprocesser kan forklares ud fra mekaniske love, og sjælelige fænomener skal forklares som en virkning af hjerneprocesserne.

Dreiers „Aandetroen“ kan godt tænkes at være et forsøg på at føre „Système de la Nature“, som man har betegnet som „materialismens bibel“, à jour ved i højere grad at anvende positivistiske synspunkter fra det 19. århundrede og dermed helt frigøre sig fra begrebet om en transcendent „natur“, samt ved at supplere den med argumenter fra den mellemliggende tids naturvidenskabelige landvindinger, navnlig indenfor biologi og fysiologi. Grundsyn, formål og metode er helt det samme. Iøvrigt var „Système de la Nature“ i sig selv ikke et originalt værk, men må snarere ses som et kompilatorisk arbejde, der giver et prægnant udtryk for 1700-tallets ateistiske, materialistiske og sensualistiske strømninger. Iøvrigt menes det, at dette værk – foruden af Holbach – også er skrevet af Diderot og af matematikeren Lagrange.

Hvordan det nu end forholder sig med forholdet mellem Holbach og Dreier, så er det i hvert fald klart, at Dreier helt har set bort fra de perspektiver og problemstillinger, som den romantiske og hegelianske filosofi førte med sig, perspektiver, der om ikke andet, så dog åbenbarer sider ved det menneskelige sjæleliv, som hverken 1700-tallets intellektualister eller materialister eller Dreier har ænset.

Ligesom 1700-tallets oplysningsfilosoffer har Dreier en tro på, at det kun er et spørgsmål om begrænset tid, før alle menneskelige områder er videnskabeligt klarlagt. At videnskaben ikke i livsfilosofien kan have en betydning som mål i sig selv, men kun som middel til at nå det mål, som

man af andre grunde opstiller, synes Dreier ligeså lidt som sine forbilleder i 1700-tallet at være klar over. Naturligvis har han ligesom disse nogle værdier, han vil virkeliggøre, men han har ikke gjort sig klart, hvorfra disse vurderinger har deres udspring, ja, det er end ikke et problem for ham. Netop på dette område kunne han måske have fået impulser fra sin samtids filosofi, impulser, han har negligeret.

5. Udviklingslæren.

I forbindelse med sin analyse og kritik i „Aandetroen“ af det kosmologiske gudsbevis kommer Dreier ind på udviklingslæren. – I det kosmologiske gudsbevis hævdes det, at verdens tilblivelse må skyldes en skaber, da den jo ikke kan være blevet til af sig selv. Men det, at en ting bliver til, vil ikke, hævder Dreier, sige, at den bliver til af intet; der sker derimod det, at visse stoffer ændrer deres form i så høj grad, at vi betegner dem ved et andet navn. Ved begrebet verden forstår vi hele den mængde stof, der eksisterer, uanset hvilke former det for øjeblikket findes i. Begrebet tilblivelse er derfor uanvendeligt på begrebet verden. At forklare verdens tilblivelse ved at sige at Gud har skabt den, hjælper os ikke, thi så skal vi jo blot til at forklare Guds tilblivelse. At bruge en gådefuld og i sig selv uforklarlig Gud til at forklare verdens tilblivelse ved, er ikke bedre, end når vi i det daglige liv vil forklare en tings bortkommen ved at sige, at det er nissen, der har taget den.

Skal vi give en videnskabelig redegørelse for verdensudviklingen, må vi gå en helt anden vej. Vi kan kun anvende årsagsforklaringer, hvor årsagen erfaringsmæssigt kan påvises. Dreier redegør derefter for, i hvor høj grad man på nærværende stadium kan give en kausal forklaring på verdensudviklingen.

Først beskriver han solsystemets dannelse ved kort at gennemgå Newtons astronomi og derefter nebularhypotesen, opstillet af Laplace. (Kant, som først opstillede den, nævner han ikke). Endelig gør han nøjere rede for den *biologiske* udvikling.

Det har været almindeligt at fremhæve – som et eksempel på Dreiers originalitet – at han var inde på udviklingsteorien 10 år, inden Darwin udgav sin „Origin of Species“. At Dreier på dette punkt skulle være original, er ikke rigtigt; en sådan videnskabelig indsats med hans forudsætninger og med den tid, han havde til sin rådighed, ville være ganske utænkelig. Påstanden beror da også på uvidenhed om udviklingsteoriens historie. *Høffding* antyder også i „Danske Filosofer“, at Dreier på dette område har forgængere, og *Poul Helweg Jespersen* konstaterer i en arti-

kel fra 1942, at Dreier her blot går ind for en opfattelse, som var almindelig udbredt i videnskabelige kredse i Danmark på den tid ¹.

Det, der karakteriserer Darwins udviklingsteori, er hans måde at forklare den *naturlige udvælgelse* på. Han havde iagttaget, hvordan gartnere, hesteopdrættere m. fl. gennem en *kunstig udvælgelse* havde kunnet frembringe nye variationer. Efter at have læst Malthus' „Essay on Population“, fik han idéen til forklaringen på den naturlige udvælgelse gennem kampen for tilværelsen.

Men medens Darwins værk danner begyndelsen til en videnskabelig drøftelse af udviklingsproblemet, danner det også afslutningen på en drøftelse, der i hvert fald havde fundet sted mindst 100 år før Darwin, og som drejede sig om muligheden af overhovedet at give en naturlig forklaring på de levende organismers udvikling. Hans indsats var, at han gav en forsvarlig begrundet løsning af et problemkompleks, som havde sine rødder langt tilbage i tiden, og som længe havde krævet en løsning.

Dette problemkompleks havde udviklet sig fra vidt forskellige side: *Naturfilosofisk* stod man overfor det problem at skulle forklare biologien ud fra de samme videnskabelige grundprincipper, som man i stigende grad havde kunnet anvende på den uorganiske verden og dens udvikling. – *Religionshistorisk* var man igennem den historiske bibelkritik kommet til det resultat, at skabelsesberetningen i Det gamle Testamente ikke kunne bruges til at forklare, hvordan verden virkelig var skabt. – *Geologisk* var man i begyndelsen af forrige århundrede blevet klar over, at jorden havde udviklet sig gennem flere stadier, og at den havde ændret sig efter de samme love, som man kunne iagttage i vore dage. Man behøvede altså ikke at tage tilflugt til forklaring om overnaturlig indgriben. – *Den biologiske klassifikations* udvikling efter Linné viste i stigende grad en regelmæssighed mellem arternes opbygning, der pegede hen imod et indbyrdes slægtsskab, som mange biologer i de sidste 100 år inden Darwin troede på, og som de på mere eller mindre fantastisk vis forsøgte at forklare. – I den *politiske tænkning*, navnlig efter de protestantiske naturretsteoriens udvikling, var man efterhånden nået til at opfatte mennesket som et væsen, der havde udviklet sig fra et primitivt, næsten dyrisk stade til et medlem af det moderne civiliserede statssamfund. Man stod her i afgjort modsætning til den middelalderlige opfattelse, iflg. hvilken hvert enkelt menneske var født til en ganske bestemt plads i et statisk stændersamfund, hvor hver stand var noget fast og afgrænset, på samme måde som hver dyreart var noget fast og afgrænset. – Hos de første lærere i naturet i nyere tid – mest udpræget hos Thomas Hobbes – er udviklingen fra en tilstand af alles krig mod

alle til et ordnet statssamfund egentlig kun en tankekonstruktion, der skulle begrunde en rationel naturret som modsætning til den middelalderlige teologiske begrundelse. Men i naturrettens senere udvikling ser man en stigende tendens til at se det moderne statssamfund som noget, der har udviklet sig historisk, og man antager, at mennesket må have en overmåde lang udviklingsperiode bag sig. Dette fremgår f. eks. ganske klart hos Buffon, Diderot, Condillac, Rousseau m. fl. I deres tankegang ligger den opfattelse – som også er Dreiers – at mennesket er et væsen, der i sig rummer uendelige muligheder, som stadig udvikles og i fremtiden vil udvikles endnu mere, og som i stigende grad vil være i stand til at organisere en bedre og lykkeligere verden, hvis blot den frie udvikling ikke hæmmes. Liberalismens første udvikling f. eks. hos Adam Smith var et udtryk for dette optimistiske menneskesyn.

Som en reaktion mod denne optimisme udsendte Malthus, der som omtalt havde inspireret Darwin, sin berømte og berygtede befolkningslære. Den er især rettet mod Condorcet og William Godwin, der troede på ubegrænset fremskridt for menneskelig lykke. Malthus mente som bekendt, at næringsmidlerne kun ville forøges efter en aritmetisk skala, samtidig med at befolkningstilvæksten ville vokse efter en geometrisk skala, hvis man tænkte sig, den ikke blev hæmmet. Dette ville i realiteten bevirke en kronisk mangel på næringsmidler, der igen ville give sig udslag i fattigdom, last og en stigende kamp for tilværelsen, og navnlig ville det blive galt, hvis man anbragte de fattige i fattiggårde, hvor de intet producerede, men kun fortærede.

Malthus' teori blev ikke accepteret af de socialistiske tænkere og slet ikke af Dreier og Proudhon. Dreier udtrykker det i Clara Raphael-skriftet således:

„Den gamle Forestilling, at Menneskenes ustandselige Formerelse let kunne føre til en saadan Overfyldning, at den Ene ikke kunde røre sig for den Anden, at Subsistensmidlerne ja Jordens Rum ikke vilde slaae til, er man dog vel paa det Rene med som grundfalsk. Alle erkjende Urigtigheden, den fuldstændige Mangel paa Motivering af Malthus's pretentiøse Indfald, at Subsistensmidlerne kun skulde kunne tiltage i en aritmetisk Række (1, 2, 3, 4, o.s.v.), medens Individernes Tal ved den ubundne Production vilde bringes til at stige i en geometrisk Række (1, 2, 4, 8). Tvertimod indseer man, at under en god Arbeidsorganisation Productet stiger i langt større Forhold end Arbeidernes Antal“².

Udviklingsteorien var for Dreier, ligesom den var det for Herbert Spencer, et led i og en forudsætning for hans politiske tænkning. Derigennem var det muligt for ham at give en psykologisk og biologisk begrundelse for menneskehedens nuværende stade, og på grundlag af den

var det også muligt at tage bestik af menneskenes videre udviklings- og fremskridtsmuligheder.

Dreier nævner selv *H. C. Ørsted*, *Sibbern* og professoren i fysiologi, *D. G. Eschricht* (1798–1863) som eksempler på mænd, der ellers hørte til „den ældre mystiske Afdeling“, men som alligevel antager, at mennesket er produktet af en lang biologisk udviklingsproces. At Dreier, som Helweg Jespersen påstår, skulle være særligt påvirket af landøkonomen og forfatteren *Chr. Olufsen* (1764–1827), der 1822 havde fremsat en slags lamarckisme i et værk „Om Menneskets Rolle i den physiske Verden“, er ikke sandsynligt. Der er ikke noget tegn i hans produktion eller blandt de mange udkast i hans manuskripter på, at han har kendt Olufsens bog; hele tiden er han omhyggelig med at nævne sine kilder. Heller ikke Johann Fabricius eller Treschow og andre, som også var foregangsmænd for udviklingstanken herhjemme, nævner han noget om. Dreiers udviklingstanke er iøvrigt en slags lamarckisme på lignende måde som hos langt de fleste udviklingsteoretikere inden Darwin.

I en længere redegørelse påviser Dreier, hvordan der kun er en gradsforskel mellem visse former for livløst stof og de mest primitive levende organismer; endvidere at der er kontinuerlige overgange mellem arterne – også mellem de laveste dyr og planterne. Endvidere henviser han til, at det er de geologiske og klimatiske forhold, der har bevirket en ændring af de livsvilkår, som organismerne måtte tilpasse sig; derfor findes den stadige differentiation af variationer og arter. Til sidst fastslår han:

„Som Gisning synes det da uundgaaeligt at antage: At paa visse Trin i Jordens Udvikling, under visse gunstige ydre Forhold, ere de Grundstoffer, som findes i de organiske Legemer, traadte sammen til organiske Stoffer, der tilmed have antaget de for disse eiendommelige Elementarkorn- eller Celleformer; af forskjellige af disse er under de ydre Forholds Skiften udviklet de Hovedrækker af organiske Typer, hvilke vi betegne som Planter og Dyr . . . „I ethvert Tilfælde vil man vist indrømme, at heri ligger endeel mere Sandhed end i Sætningerne om „den umiddelbare Udstrømning af den guddommelige Skaberkraft“, eller i Paastanden om Menneskets Skabelse paa den sjette Dag“³.

Det fremgår iøvrigt klart af hans gennemgang af udviklingslæren i „Aandetroen“, at han har erhvervet sig en betydelig større indsigt og kundskabsfylde, end da han fremstillede samme emne i „Folkenes Fremtid“.

Helweg Jespersen hævder, at Dreier var tilhænger af katastrofeteorien, den teori, der går ud på, at naturkatastrofer med visse mellemrum har udslettet alt organisk liv, så der igen måtte dannes nye biologiske arter. Dette er ikke rigtigt. Dreier skriver nemlig, efter at han har gjort rede for, hvordan levevilkårene indvirker på arterne og ændrer dem, således

at nye arter efterhånden fremkommer: „Herimod strider aldeles ikke den Antagelse, at saadanne Rækker paa mange Puncter ere blevne afbrudte ved de store Omvæltninger og en ny Rækkeudvikling begyndt fra et meget lavt Udgangspunkt“⁴. Men der ligger ikke heri, at alle dyrearter bliver udslettet, og at helt nye dannes, men blot at visse udviklingsgrene uddør under visse perioder, og at en anden artsgren, der ikke spiller så stor en rolle i en tidligere periode, i en senere periode udvikler sig og bliver dominerende – og det er jo kun, hvad alle udviklingsteoretikere i dag er enige om.

Dreier betragter mennesket som „Slutningsleddet i Naturens hidtilværende Udvikling“. Hans syn er – trods ethvert forsøg på at frigøre sig fra forhåndsvurderinger – så afgjort antropocentrisk; fra en mere nøgtern biologisk betragtning vil det være rimeligere at sige, at alle de nuværende arter er slutningsleddet på hver udviklingsgren ud fra hver deres særligt givne betingelser.

Når man har accepteret teorien om den naturlige, biologiske udvikling, mener Dreier, at teorien om sjælens udødelighed bliver endnu mere urimelig, og dermed er efter hans mening bunden slået væk under religionens grundpille $\varnothing$: troen på det evige liv. Troen på en udødelig sjæl fører til allehånde urimeligheder, navnlig nu da det bliver stadig vanskeligere at finde en skarp grænse mellem den dyriske og den menneskelige sjæl; det førte blandt andet til sådanne urimeligheder som f. eks. hos Burmeister: „Bilder aus der Schöpfung“, hvor også dyrene blev tillagt en udødelig sjæl. Ingen teolog har nogensinde givet en acceptabel forklaring på, hvorledes en sjæl kan rive sig løs og flyve op til himlen. Bevidstheden må forstås som en hjernevirksomhed, der holder op, når hjernen beskadiges tilstrækkeligt meget, og det har ikke nogen mening at spørge om, hvor denne virksomhed i så fald bliver af, ligesålidt som man spørger efter, hvor en dampmaskines virksomhed er henne, når dampmaskinen er sprængt. – I samme forbindelse kommer Dreier naturligvis også ind på sit stadigt tilbagevendende tema om skadeligheden af denne tro. Den kan kun virke som en trøst, når man betragter denne verden som en jammerdal og mennesket som en afmægtig synder; men den bliver overflødig, når reformarbejdet for dette liv virkelig kommer i gang, samtidig med at mennesker erhverver den videnskabelige indsigt og forstår sammenhængen i livets forhold; i egen interesse vil mennesker derefter handle moralsk. – At mangel på tro skulle drive folk til selvmord, imødegår Dreier på samme måde som i ungdomsmanuskriptet ved at gennemgå og kritisere Kaysers afhandling.

Det har indtil videre været umuligt at forklare sjælens virksomhed ud

fra hjernens bygning; men – indvender Dreier – det er heller ikke muligt at give en definitiv forklaring på andre biologiske virksomheder, og i hvert fald er det ikke nogen forklaring at antage, som han udtrykker det, „et ikke videre forklarligt Væsen, hvis Tillægsord allesammen ere blot negative“⁵. – Det er iøvrigt helt umuligt skarpt at drage grænsen mellem det legemlige og det åndelige, og her kommer Dreier ind på betragtninger, der bringer Carl Langes berømte afhandling „Om Sindsbevægelser“ fra 1885 i erindring. Dreier skriver:

„Hvor umuligt det er at drage Grænsen mellem det høiere, aandelige Liv og det legemlige, er let at indsee. Selv de allerhøieste aandelige Følelser, Andagt, Sorg, Samvittighedsnag, ere som bekendt ledsagede af Forandringer i Ernæringen (Fordøielseforstyrrelser ved Sorg og Skræk), i Afsondringen (Trang til Udtømmelser, Graad), i Blodomløbet (Hjertebanken, Tilstrømning af Blodet til Legemets Overflade ved Hidsighed, Begeistring; Tilbagestrømning derfra til Organerne ved Skræk; heraf den sammentrukne Hud, Gaasehud, ligesom ved ydre Kuldes Indvirkning), i de legemlige Fornemmelser (Trykken i Underlivet eller Maveegnen, den saakaldte Hjertekule; Kvalme, Hovedpine); disse Fornemmelser udgjøre den ene Hovedside af „Følelserne“, medens Tanker, Forestillinger, Phantasibilleder udgjøre den anden“⁶.

De, der nærmere vil sætte sig ind i nervesystemets virksomhed, henviser Dreier til professor Eschrichts „Tolv Forelæsninger over udvalgte Emner af Læren om Livet“, og han resumerer selv nogle hovedpunkter. Også af nervesystemets opbygning fremgår det klart, at der her er en kontinuerlig overgang fra de højest udviklede dyr til de lavest udviklede mennesker. – Ejendommeligt er det iøvrigt, siger Dreier, at netop de, der er mest tilbøjelige til at påstå menneskets væsensforskel fra dyrene, er de samme, som er mest tilbøjelige til at holde mennesket på et halvdyrisk stade, hvor det endnu er behersket af primitive drifter og forvirrede og usammenhængende forestillinger, som gør sig gældende i den nuværende samfundstilstand.

Til slut i „Aandetroen“ resumerer han ved kort at redegøre for sit syn på mennesket og dets plads i tilværelsen:

„Naturen er ikke længer et hemmelighedsfuldt Spilleværk, et Maskineri, drevet af paa Loftet eller bag Coulisserne skjulte Maskinkarle, „Guder“, „Kræfter“, „Aander“, men dens Phænomener fremkomme ved Skiftevirksomheden mellem selve de Stoffer, som den indeholder, og kunne vel ikke endelig begribes : sammenfattes i et enkelt afsluttende Udtryk, men fremadskridende udgranskes og sammenfattes i stedse almindeligere og nøiagtigere Udtryk, Former, Love.

Mennesket er ikke skabt paa en ganske anden Maade, end alle andre Naturgjenstande; det er Slutningsleddet i Naturens hidtilværende Udvikling, knyttet til de jordiske Livsbetingelser, saaledes, at med den jordiske Tilintetgørelse er Menneskets særegne Liv fuldbragt, og Stofferne vende tilbage til andre Forretninger i det store Kredsløb. Mennesket har saaledes ikke at lyde visse bestemte, engang for alle foreskrevne Love, det er hverken bestemt til dette eller til hiint, men det uddrager af selve Livet de almindelige Regler, hvorefter det beslutter at rette sig, det bestem-

mer selv sit Livs Gang. Menneskets Villie er vel ikke fri i den Betydning, at den skulde virke uden Forbindelse med Tænkningen, med Sandsningen, der atter staaer i uafbrudt Skiftevirkning med det omgivende Liv; men den er fri i den Betydning, at der ikke i nogetsemhelst jordisk eller overjordisk Protokol er optegnet, at paa denne eller hiin Maade skal Mennesket handle, enten han saa vil eller ikke.

Og det Allervigtigste af det Hele er, at dette hykleriske, dette afsindige Liv, hvori vi ere fastlænkede, det er ikke retmæssig Herre over os, men vi er frie Mænd, der kunne omdanne det efter vor Trang og vor Tarv, saasart vi ere stærke nok til at bryde Lænkerne.

Det er paa den reformerende Fremadskriden hele Eftertrykket falder, det er ved den, at vi skulle vise vor Styrke og søge vor Lykke.

Reformens Lidenskab svarer i vor Tid til Religionen; al Videnskab, al dygtig og ædel practisk Virksomhed understøtter den og staaer i dens Tjeneste“⁷.

På grundlag af dette menneskesyn bygger Dreier sin politiske lære op. Mennesket er sin egen lovgiver og bestemmer selv sin udvikling; mennesket er ikke skabt efter visse bestemte love, som det „i al sin Bevægelse og Forandring maa lyde“, og der er ikke sat faste grænser for dets udvikling. Hvis man overhovedet skal tale om en lov for den menneskelige natur, måtte det da være „Udvikling, Forandring, Bevægelse“, som han udtrykker det i sit Clara Raphael-skrift.

Der kan derfor ikke fastsættes nogle former i menneskesamfundet, som er nødvendige på grund af den menneskelige „natur“. Og Dreier søger i sin virksomhed at vise, at institutioner såsom: *familien, ejendommen, staten, religionen*, der ofte forsvares, fordi de skulle være væsentlige for den menneskelige natur, kun er tidsbestemte og kun hører til på et bestemt trin i udviklingen; de ændrer sig, efterhånden som samfundslivet ændrer sig, og den menneskelige indsigt udvikles, hvilket må ske i vekselvirkning med industrialismens udvikling. I „Aandetroen“ havde han vist, hvordan den religiøse opfattelse ville ændre sig; i den politiske produktion, først og fremmest i „Samfundets Reform“, viser han, hvordan de andre institutioner vil ændre sig under den kommende reformbevægelse.

6. Proudhon.

I sin politiske tænkning står Dreier først og fremmest i gæld til *Pierre Joseph Proudhon* (1809–1865), hvis navn jeg allerede har nævnt i forskellige forbindelser. Som det vil fremgå af det følgende, er det i første række Proudhons „sociale økonomi“, der har været genstand for hans grundige studier, og de afgørende tanker om fremtidens kommende organisation af arbejdet og det demokratiske samfund har han fra Proudhon, hvis grundtanker han søger at modificere efter danske forhold. – Hans nære tilknytning til Proudhons filosofi er ganske åbenlys – alene ud fra

lighed i tænkning. Gang på gang henviser han også til Proudhon både i sine trykte skrifter og i manuskripterne; blandt de sidste findes desuden oversættelser af indledningen til Proudhons „Confession d'un révolutionnaire“ (1849) og af hans piece „Banque de Peuple“ (1849); den sidste agtede Dreier at udgive sammen med andre af Proudhons folkebankskrifter som et af sine reformskrifter¹. Blandt Dreiers lille bibliotek på ca. 100 bind, som skiftekommissionen gennemgik, var 11 bind af Proudhon. Som jeg tidligere har været inde på, var Proudhon også den af de samtidige franske socialradikale, der var mest kendt i Danmark, især gennem „Kjøbenhavnsposten“ og Goldschmidts omtaler.

Det vil derfor være rimeligt at indlede Dreiers *politiske tænkning* med et kapitel om Proudhon. Hans produktion var allerede på det tidspunkt så omfattende og hans filosofi så indholdsrig, at det her kun er muligt at berøre de centrale punkter.

Proudhon er den eneste socialistiske eller socialradikale pioner fra den tid, som selv af fødsel var proletar. Uden nogen form for metode havde han tilegnet sig omfattende kundskaber først som stipendiat på kollegiet i Besançon og senere som bogtrykker. Han studerede især teologi, sprogvidenskab og historie, og hans første litterære forsøg drejede sig ligesom Dreiers om sprogvidenskabelige emner. Disse forsøg har Dreier dog næppe kendt. – Understøttet af Besançonerkollegiet begyndte Proudhon i slutningen af 1830'erne på studier, hvis formål var at finde frem til metoder til forbedring af arbejdernes kår og moral. I 1840 udsendte han det værk om ejendomsretten, der blev grundlaget for hele hans senere tænkning og produktion: „Qu'est ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement“. Det er om dette værk, at Marx i „Die heilige Familie“ fra 1845 skriver, at det vil få den samme betydning for den økonomiske politik, som Sieyès' „Qu'est ce que le tiers état?“ fik for den almindelige politik. Det er her Proudhon fremsætter sit berømte slagord: „la propriété est vol“, der senere er blevet så ofte citeret og misforstået.

Den ejendomsret (propriété), Proudhon vil til livs, er den, „der tillader retten til udbytning, det vil sige til at have magten til at producere uden at arbejde“. Denne form for ejendomsret finder sted på mange måder alt efter produktionsforholdene, og den vil altid forhindre retfærdighedens udøvelse.

Ejendomsretten har ligesom andre privilegier og samfundsprincipper udviklet sig historisk, men den har ingen guddommelig eller naturretlig baggrund. – Gennem hele sin struktur hindrer ejendomsretten lighedskravets og dermed retfærdighedens gennemførelse. Med lighedskravet

mener Proudhon den lige ret til at ernære sig ved sit arbejde. For at der ikke skal skabes mulighed for at nogle kan skaffe sig ejendom, så de kan udbytte andre, kræver Proudhon ligeløn for alle og kritiserer i den forbindelse Saint-Simon, der kræver løn efter arbejdets værdi. Hvordan kan man afgøre, hvor stor værdi et bestemt arbejde har? Hvordan f. eks. angive et kunstværks værdi, hvorfor skal f. eks. en stor skuespillerinde have mere end en samvittighedsfuld arbejder? Proudhon mener, at en times samvittighedsfuldt, dygtigt og grundigt udført arbejde er lige meget værd, af hvad art det så end er. Hvis ikke dette anerkendes, dukker privilegievæsenet og dermed ejendomsvæsen og ulighed op igen under et andet navn, retfærdiggjort ved talent eller særlige evner. Geniet vil iøvrigt få sin større løn derved, at det får lov til at udøve det meget mere interessante og tilfredsstillende arbejde. Kun gennem de lige betingelser kan de ulige evner harmoneres i et gnidningsfrit og frugtbart samarbejde.

„La propriété“ (den uindskrænkede ret til at udnytte ejendom af jord, kapital m. m. og til at bringe andre i afhængighedsforhold af sig) er moralsk umulig; den vil uvægerligt umuliggøre harmonisk samarbejde og samfundsliv. Hvorledes kan den tænkes afskaffet? – For at besvare det sidste spørgsmål tager Proudhon tilflugt til psykologien. Han påviser, at samfundsinstinktet ikke er noget specielt for mennesket, det findes allerede hos dyrene; men det kommer til bevidsthed hos mennesket, som alene kan reflektere og ræsonnere. Fornuften får os til at genkende personligheder som os selv i vore medmennesker, hvilket giver grundlaget for retfærdighedsbegrebet. Tænker vi retfærdighedsbegrebet konsekvent igennem, føres vi til at forudsætte en tilstand af lighed og retfærdighed (équité) mellem mennesker, en tilstand, som udmærker sig ved ædelmodighed (générosité) og frit og hjerteligt venskab (franche et cordiale amitié). Retfærdighed og lighed kan kun virkeliggøres i et samfund, hvor man har afskaffet „la propriété“ og erstattet den med „la possession“, det vil sige den midlertidige brugsret, man har over jord eller andre produktionsmidler, så længe man udnytter dem ved sit eget arbejde. Er dette sket, har ingen mulighed for at udnytte andre, og vejen er åben for et samarbejde, der er grundet på gensidige frie overenskomster. – Proudhon slutter bogen med en manende appel til sin egen tids unge: „Unge mand, som århundredets råddenskab har gjort harmfuld, og som vil virke for et retfærdigt formål; hvis fædrelandet er dig kært, og hvis du er opfyldt af iver for menneskeheden, prøv at forstå årsagen til friheden. Riv din gamle egoisme væk, fordyb dig i den bevægelse for virkeliggørelsen af den medfødte lighed mellem folk; på den måde kan din sjæl blive hærdet med en hidtil ukendt kraft og virkelyst; din svækkede ånd vil genvinde en ubæn-

dig energi; dit hjerte, som måske allerede er visnet, vil blive ungt igen. Alt vil ændre sig for dit lutrede blik, nye følelser vil få nye idéer til at fødes i dig; religionen, moralen, digtningen, kunsten, sproget vil synes dig mere storladent og mere vidunderligt; og fra nu af vil din tro, begejstret gennem den reflekterende indsigt, hilse dagningen af den fornyede verden“².

Vi får her et lille indtryk af Proudhons meget blomstrende og sværmeriske stil, som i hvert fald ikke har påvirket Dreier.

Proudhons angreb på ejendomsretten vakte voldsom harme i Besançon-kollegiet, og kun socialøkonomen *J. A. Blanqui*, broder til den revolutionære socialist *L. A. Blanqui*, tog ham i forsvar. Proudhons næste skrift er derfor formet som et brev til denne: „Lettre à M. Blanqui“ (1841). Her forsøger han at forsvare sin tese med nye argumenter og påviser navnlig, at hans opfattelse ikke er helt i uoverensstemmelse med de almindelige samfundsmæssige vedtægter. Man ser netop i samfundets udvikling mange tegn på, at den absolutte ejendomsret bliver mere og mere undergravet f. eks. gennem ekspropriationslovene, konversion af rente, arbejderbeskyttelseslove for kvinder og børn o. s. v. Dette og andre begivenheder er tegn på den historiske nødvendighed af at komme den absolutte ejendomsret til livs.

Mod socialisterne, nærmere betegnet den fourierske skole, måtte Proudhon også forsvare sig, og dette værk formede han som et brev til skolens leder, *Victor Considérant*; bogen kom under titlen: „Avertissement aux propriétaires ou lettre à M. Considérant“ (1842). Han fremlægger her lignende betragtninger som i de andre værker og fremhæver, at er man først begyndt at reformere ejendomsretten, hvad man faktisk er, vil den efterhånden helt forsvinde. Han tager *Adam Smith* til indtægt for sine synspunkter; denne havde krævet lighed, d. v. s. lige forudsætninger i handel og vandel (*échange*), hvilket Proudhon fortolker som lige betingelser. Den første årsag til ulighed i betingelserne skyldes den usikkerhed i værdiansættelse, som beror på, at man ikke benytter arbejdet som værdimåler, eller går ud fra *Adam Smiths* devise: Ethvert produkts værdi afhænger af, hvad det har kostet af tid og omkostninger.

De uligheder, der findes mellem evner og talenter, er ikke så meget bestemt af de medfødte anlæg som af den ulige adgang til opdragelse og undervisning, hævder Proudhon i sin polemik mod den stive inddeling af mennesker efter anlæg og evner i *Fouriers* falanstier. Mod den førende franske, liberalistiske nationaløkonom *J. B. Say* hævder han, at ejendomsretten ikke er psykologisk funderet og ikke kan begrundes som noget uomgængeligt nødvendigt i det civiliserede samfund. Endvidere kritiserer

Proudhon den manglende mulighed for udvikling af det frie initiativ, der må findes i de fourierske falansterier, hvor al konkurrence er udelukket, og hvor alt indgår i en ensrettet statsmekanisme; her vil retten til udnyttelse (le droit d'aubaine) gøre sig gældende i en anden form.³ Kulturlivet i et sådant falansterium bliver lukket og afsluttet, og der bliver ikke den stadige mulighed for udvikling af videnskab og åndsliv, således som det har været tilfældet i Europa siden Descartes og Newton. – I slutningen af bogen angriber Proudhon „l'amour libre“, som skulle være gældende i falansterierne. Familien er en ubrydelig enhed i samfundet, hævder han, og kvinden kan ikke lignedes ved en funktionær, hendes opgaver er – sammen med manden – at danne „une seule âme en deux corps différents“. Dette familiepatriarkalske synspunkt er et af de få punkter, hvor Dreier klart tager afstand fra Proudhon.

Disse skrifter bevirkede, at man fra Besançonakademiets side til sidst fratog Proudhon hans pension; han blev derefter nødt til at tage arbejde, hvilket han fandt i rederiet Gauthier og Søn i Lyon, hvor han efter sigende virkede dygtigt og samvittighedsfuldt. Den indsigt i praktisk handelsvirksomhed, han derigennem erhvervede sig, kom ham til gode i hans senere værker.

I 1843 kom en ny bog: „De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique“. I dette værk forsøger han – ud fra sin store encyklopædiske viden indenfor økonomi, filosofi etc. – at vise lovene for menneskehedens udvikling. Værket virker endnu mere umetodisk og tilfældigt end de foregående, men det vrimler med nye og originale synspunkter. På mange måder minder det om Auguste Comte: „Cours de philosophie positive“, selv om det vist ikke har været muligt at påvise nogen direkte påvirkning. Tanken om en trestadieudvikling spiller iøvrigt en stor rolle for talrige tænkere på den tid. – Proudhon karakteriserer de tre stadier (époques de l'éducation humain) med betegnelserne: „religion, philosophie, science“ eller „la foi, le sophisme et la méthode“, hvilket jo ikke ligger langt fra Comtes stadier: „le théologique, le métaphysique et le positif“.

Proudhons indstilling overfor religionen er ikke så negativ som Dreiers. Han påviser, at religionen har haft en stor betydning på et tidligere stadium af menneskehedens udvikling og har forberedt den videnskabelige tænkning, idet den har været menneskehedens første inspirationskilde til at søge orden og forklaring på fænomenerne og til at søge retfærdighed og sandhed; den bidrager til at skabe harmoni såvel i den enkelte personlighed som i samfundet. Der er lige så lidt grund til at hade religionen,

som der er grund til at hade et døende menneske – den må ligesom det døende menneske vurderes efter, hvad den *var*.

Ved det sofistiske stadium forstår Proudhon et overgangsstadium mellem religionen og videnskaben. Man er begyndt at stille sig skeptisk overfor det første stadium, men man har endnu ikke fået erhvervet sig den videnskabelige metode.

Det sidste stadium kalder Proudhon, foruden det videnskabelige, også det metafysiske. Den videnskabelige metode betegner han kort som „la loi sérielle“, et udtryk, han har lånt fra Fourier. Ved „série“ forstår han på én gang en ordning af fænomenerne i en sammenhængende enhed – og en ordning, der gør det muligt at forstå de enkelte elements individualitet og indbyrdes forskel. Dette fremgår af det område, som Proudhon vil behandle videnskabeligt: sociologien. Det enkelte individ eksisterer ikke isoleret, men lever og virker i forbindelse med et samfund. På den anden side får det enkelte individ netop sin bestemte plads gennem samfundets organisation, en plads, der igen betinges af og betinger den individuelle ejendommelighed. Den videnskabelige økonomi, eller den politiske økonomi, som Proudhon kalder den, går ud på at formulere lovene for koordinationen af individer i grupper og ordningen af grupper i endnu større grupper og helheder o. s. v.

Det er lovene for den politiske økonomi, der bestemmer historien; de er „la clef de l'histoire, la théorie de l'ordre“. De omfatter alle samfundsmæssige dannelser: regeringsorganisationen, arbejdspladserne, familielivet, lovgivningen, den almindelige oplysning m. m. – Proudhon foregriber her den materialistiske historieopfattelse, men der ligger hos ham et betydeligt idealistisk islæt. – Til syvende og sidst tror han på en bagvedliggende lovmæssighed, en slags logos, som efterhånden i historiens forløb tilstræber en stadig stigende orden og ligevægt; denne proces kan og bør ske gradvist og fredeligt, og dens fordel skulle efterhånden blive indlysende for alle. Det er dette synspunkt, der på afgørende vis skilte ham fra Marx og aldrig fik ham til at forstå eller acceptere Marx's klassekamp teori. – Synet på den gradvise og fredelige udvikling deles af Dreier, og han havde efter alt at dømme stillet sig på Proudhons side mod Marx, hvis han havde levet tilstrækkeligt længe til at lære den sidstes teorier at kende og til at opleve modsætningen mellem de to socialistiske retninger.

Fra 1846 kom Proudhon til at bo fast i Paris, hvor han ellers havde opholdt sig i perioder som repræsentant for huset Gauthier. Her havde han stiftet bekendtskab med flere af de dominerende personligheder indenfor de forskellige socialistiske retninger: saint-simonister, tilhængere af Cabet, kristne socialister som Pierre Leroux og Lamennais, Louis Blanc

m. fl. Han havde også forbindelse med revolutionære flygtninge fra andre lande, såsom Karl Marx, Herzen, Bakunin (som blev stærkt påvirket af ham) og Karl Grün. Den sidste var forfatter til et på den tid kendt værk: „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien“ (1845). Dreier henviser flere gange til det, og meget tyder på, at han har studeret det ret grundigt og i stor udstrækning brugt det som grundlag for sin skildring af de socialradikale tanker i Frankrig, som han bragte i „Samfundets Reform“. – Karl Grün skildrer i denne bog Proudhon som den eneste franske socialist, der ikke var smittet af kristen mysticisme og fortsætter: „Proudhon ist ein neuer Franzose, ein Denker, ein Logiker, ein Mensch der Respekt hat vor der deutschen Wissenschaft, ohne sie zu vergöttern, wie einige Pariser Narren gethan haben, und ohne sie zu bestehlen, wie der offizielle Philosoph des Julifrankreichs, Herr Victor Cousin“⁴.

Gennem diskussioner og fortsatte studier søgte Proudhon at trænge ind i den hegelske og feuerbachske filosofi. Alle disse påvirkninger, han her ved kom ud for, inspirerede ham til hans værk: „Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère“ (1846), det værk, som blev voldsomt kritiseret af Marx i „Das Elend der Philosophie“. Proudhon forsøger her at anvende den hegelske dialektik på sin nye videnskab: l'économie politique.

Forsøget faldt ikke heldigt ud; anvendelsen af den hegelske dialektik bidrog mere til at forflygtige end klargøre hans tankegang, hvilket Dreier også antydede i „Aandetroen“. Dialektikken er hos Proudhon noget helt andet end hos Marx. Hos den sidste bliver dialektikken et udtryk for en lovmæssighed for samfundenes historiske udvikling, en udvikling, der igen er betinget af de stadige ændringer i produktionsmåden. Udviklingen foregår dialektisk, hvilket vil sige, at den ene samfundsform gennem revolution afløser den anden. – Proudhon derimod anvender det, han havde forstået af den hegelske dialektik (hvilket iflg. Marx ikke var ret meget) til at påvise de økonomiske og sociale antinomier i samfundet og til at vise, hvordan disse antinomier kunne erkendes og opløses, så forholdene kunne bringes i harmoni.

Baggrunden for hans tænkning synes at være en slags stoisk-platonistisk tro på, at der er en teleologisk verdensfornuft, som virker i fænomenerne og til syvende og sidst tilstræber harmoni, hvilket, når det drejer sig om samfundsliv, vil sige: retfærdighed. Grüns påvisning af, at Proudhon har frigjort sig fra alle mystiske tendenser, har kun relativ betydning og må ses i forhold til den sværmeriske tendens hos næsten alle andre franske socialister.

I „Système des contradictions“ ser vi Proudhons tanker om, hvilke samfundsændringer man vil tilstræbe, når modsætningerne i den nuværende samfundsordning gennem forskning og oplysning er afklarede og opløste, og han fremlægger her den opfattelse, som han kort karakteriserer som *mutualisme*: „Teorien om mutualitet eller mutuuum, hvilket vil sige den naturlige vareudveksling, hvor den mest enkle form er brugslånet (le prêt de consommation), er, ud fra et kollektivt synspunkt, syntesen af de to idéer ejendomsret og fællesskab“⁵. Alle de andre former, vi igennem historiens løb har været igennem med hensyn til produktion og fordeling, har været til, alene for at vi kunne opnå erkendelse af, at vi i det retfærdige og harmoniske samfund må gå tilbage til en gensidig og ligelig ombytning af vore produkter, hvor ingen har nogen særlig mulighed for at udnytte andre til egen fordel. Målet bliver en tilstand, hvor alle er fri for tryk ovenfra, hvor alle samarbejder af fri vilje og er trygge for udbytning og nød, hvor det frie initiativ har mulighed for at udfolde sig til fælles bedste, og hvor hele samfundslivet bygger på gensidig assurance. Alle vil kunne se, at dette er i overensstemmelse med deres egne interesser og deres egne samfundsdrifter, som nu er blevet dem helt bevidste.

Fra 1847 forlod Proudhon huset Gauthier og begyndte at leve som skribent; han skrev blandt andet til bladet „Le Peuple“, der senere blev afløst af „Le Représentant du Peuple“. Proudhon stillede sig afvisende over for de revolutionære bevægelser, da han ikke mente, at man opnåede noget væsentligt ved en politisk revolution, hvor den gamle økonomiske orden vedblev at bestå. Tværtimod kunne sådanne bevægelser hæmme den økonomiske omdannelse af samfundet. Sin stilling over for de politiske revolutionære bevægelser udvikler han nærmere i et mindre skrift: „Solution problème social“ (1848).

Hans tanker og studier kredsede i første række om, hvilke midler der skulle anvendes for gradvist at kunne tilstræbe den mutualistiske samfundsordning, som han havde opstillet som målet. Disse spekulationer og studier resulterede i skrifterne: „Organisation du crédit et de la circulation, et solution du problème social sans impôt“ (1848), „Proposition relative à l'impôt sur le revenu présentée par le citoyen Proudhon, suivie du discours qu'il a prononcé à l'Assemblée nationale le 31. juillet 1848“ (1848), „Résumé de la question sociale. Banque d'échange“ (1848) og i det korte programskrift „Banque du Peuple“ (1849), som Dreier var begyndt at oversætte med henblik på senere udgivelse.

Grundtanken i Proudhons politisk-økonomiske filosofi er, at kapitalen skal underkastes arbejdet i stedet for det omvendte; et af hovedmidlerne

dertil ser Proudhon i organisering af en *rentefri kredit*. – Guldets og det gængse pengevæsens herredømme skulle erstattes med kreditbeviser, der var pantebeviser på produkter, hvis værdi var fastlagt ved kvantiteten af det arbejde, som var lagt i dem. Denne papircirkulation kan imidlertid kun have sin fulde virkning under kreditgivning uden rente eller diskonto. Derved ville det blive muligt at ordne omsætningen af varer uden pengevæsen i vor forstand. – Først når dette er sket, er den sande revolution fuldbyrdet; og i et samfund, hvor den økonomiske revolution er gennemført, er efter Proudhons teori også al regeringsindgriben i erhvervslevet overflødig. Man er nået til „la seule république“ og til et stadium, der kan karakteriseres som „une anarchie positive“, hvor såvel bourgeoisiets som proletarietets krav er blevet tilfredsstillet.

Efter Februarrevolutionen søgte Proudhon forgæves at vinde gehør for sine idéer dels i artikler, dels ved et kampskrift: „Toast à la révolution“ og dels ved at søge at påvirke Louis Blanc. Denne var i den provisoriske regering sat til at ordne arbejdsforholdene. Altsammen var dog forgæves, og efter nedkæmpningen af juniopstandene var det ikke mere muligt at få gennemført noget, der lignede demokratiske eller socialistiske økonomiske reformer. Ikke engang et forslag af Proudhon om nedsættelse af huslejen, der skulle lette kårene for de fattige, gik igennem. Ejendomsretten blev anset for et ukrænkeligt dogme.

Proudhon kom til at stå i skarp modsætning til alle partier, ikke alene til de borgerlige og konservative, men også til Louis Blancs meningsfæller. Louis Blanc ville gennemføre socialismen fra oven, ved at regeringen skulle oprette socialistiske nationalværksteder, som efterhånden skulle udkonkurrere de privatkapitalistiske virksomheder. Proudhon ville gennemføre revolutionen fra neden gennem frie produktions- og forbrugsassociationer. Intet under, at Proudhon selv karakteriserede modsætningen mellem ham og Louis Blanc med ordene: „un abîme existe entre nous“. Som vi skal se i det følgende, er Dreier på dette principielle punkt 100 % tilhænger af Proudhon; al central regeringsvirksomhed var for ham en vederstyggelighed, ligegyldigt hvem der så sad inde med magten. Sit regeringsfjendtlige synspunkt gav Proudhon et eklatant udtryk for ved – i nov. 1848 – at stemme mod konstitutionen med begrundelsen: „parce que c'est une constitution“. Til gengæld stemte han ved præsidentvalget på socialisten Raspail imod Louis Bonaparte, og det var en stor sorg for ham, at den sidste blev valgt. To voldsomme artikler mod Bonaparte foranledigede, at han blev arresteret og dømt, og i to måneder måtte han sidde i fængsel. – Her skrev han på seks uger måske sit betydeligste værk: „Confessions d'un révolutionnaire“ (1850). Dette værk begyndte Dreier

at oversætte, og indledningen, som Proudhon kaldte „Confiteor“, lå færdigoversat og renskrevet blandt Dreiers manuskripter.

Proudhon skildrer her sin opfattelse af baggrunden for Februarrevolutionen og begrundet, hvorfor de sociale mål, der var tilsigtet med revolutionen, ikke blev nået. Disse tanker udarbejdede han nærmere i et senere værk: „Idée générale de la révolution au XIX-e siècle“ (1851).

Som tidligere nævnt havde Proudhon ikke billiget Februarrevolutionen, men nu, da den var foregået, mente han, at man måtte tage konsekvensen deraf og gøre sig dens årsager klart og drage lære af den. Med dette formål for øje trækker Proudhon linjerne op for tiden fra 1789 til juli 1849. Samtidig giver han en skildring af sin egen politiske holdning fra 1837 og slår gang på gang fast, hvordan han altid har stillet sig i opposition til statssocialismen og til de mere eller mindre mystisk prægede demokratiske opfattelser. Han karakteriserer sin egen stilling som følger: „Jeg er på arbejderpartiets side (le parti du travail) mod kapitalpartiet. . . . Jeg vil hverken være regering eller regeret. . . . Nu har vi oplevet tilstrækkeligt af smerter, set tilstrækkeligt af hykleri. Vi har gjort bordet rent for alt, for partier og regering. Den løse snak vil nu få sin ende, og folket vil få øjnene åbnet og se, at det er frit“ ⁶. I dette værk kredser han i det hele taget mere om begrebet frihed end om begrebet lighed, som havde været det centrale emne i hans tidligere værker. Disse to begreber er for Proudhon i virkeligheden blot to sider af samme sag. Et samfund, der bygger på gensidighed og samarbejde, kan ikke eksistere uden lighed, og deri ligger også, at man må være fri for undertrykkelse. *Lighed* er forudsætningen for et sådant samfund, hvis *friheden* skal kunne trives. Med friheden mener Proudhon både frihed for den politiske og den økonomiske undertrykkelse og for det autoritative formynderskab. Ved en helt gennemført lige og almindelig valgret – indenfor både det politiske, det økonomiske og det kulturelle liv – opnås frihed for alle til at medvirke til at dirigere og kontrollere ledelsen af samfundslivet. Demokratiet må hverken blive et mindretals- eller et flertalsdiktatur iflg. Proudhon. Det skal være en form for fællesorganisation, hvor man gennem frit samarbejde og fri diskussion finder frem til den organisation, der af *alle* erkendes som den bedste. På dette punkt følges han helt af Dreier. – Friheden er en fjende af al autoritetstro og intolerant dogmatisme, „det, vor generation mangler, er hverken en Mirabeau, en Robespierre eller en Bonaparte, det er en Voltaire“ ⁷. En af formerne for den frie ånd er ironien: „Ironi, sande frihed! det er dig, som udleverer magtsygen, partitvangen, det videnskabelige pedanteri, den næsegruse dyrkelse af store personer, de politiske bedragerier, samfundsomvælternes fanatisme, den overdrevne

ærefrygt for den store verden og selvforbudelsen . . .“⁸. – Det tør siges, at disse ord og mange andre, som Proudhon udtaler til ironiens pris, også må svække den glød og svulst, han selv lægger i sit forfatterskab. Det forbehold, han faktisk hermed også må tage overfor sig selv, kommer ikke frem noget andet sted. Hans svulstige stil kan næppe altid have været den nøgterne Dreier helt behagelig.

Proudhons arbejdssevne var enorm. Samtidig med at han sad i fængsel og skrev „Confessions d'un révolutionnaire“, redigerede han bladet „Voix de Peuple“, som senere blev efterfulgt af „Le Peuple“; i det hele taget påstås det om ham, at han praktisk talt skrev i al den tid, han ikke sov eller spiste.

Det er af stor vigtighed at gøre sig klart, hvis man skal forstå Dreier og andre danske radikales forhold til Proudhon, at denne ser samfundets tyngdepunkt i *middelstanden*, d. v. s. småborgergruppen, de små selvstændige næringsdrivende, håndværkere, detailhandlere, landbrugere m. fl. – For Marx var småborgerskabet den store hindring for proletarietets revolution; iflg. hans teori ville denne gruppe efterhånden forsvinde som klasse i den industrielle udvikling; den ville gå op i proletariatet og dele dets klassebevidsthed. For Proudhon derimod må middelstandens mennesker være de mest interesserede i stadig at udvikle deres individuelle frihed, politisk og økonomisk, således som de har tilstræbt det gennem de mange revolutioner. I disse bestræbelser bør de gøre fælles sag med arbejderne, som de har interesser sammen med, og de bør gøre fælles front mod storborgerskabet, som navnlig under Louis Philippe havde fået en dominerende indflydelse på kapitalmagten. Kun ved gradvist at demokratisere kapitalen og underlægge den arbejdet kunne man komme denne magt til livs; ikke ved en voldelig revolution. – Man forstår meget vel den store modsætning, der i stigende grad udviklede sig mellem marxister og proudhonister, og som gav sig voldsomme udslag i Første Internationale. – Man forstår også, når man kender den danske økonomiske og sociale situation omkring 1848, at det især er Proudhon, de socialt-radikale tænkere herhjemme retter deres opmærksomhed imod; han er modstander af den autokratiske regering under enhver form, hvilket er overensstemmende med den liberalistiske modstand mod enevælde og embedsstyre, som var et gennemgående træk i tidens politiske debat. Endvidere så han samfundets tyngdepunkt i småborgerklassen, netop den klasse, som herhjemme led mest under den forældede lavstvang, den begyndende storvirksomhed og de vilkårlige kapitalpekulationer.

I oprettelse af frie associationer så Proudhon løsningen på samfundsproblemerne både med hensyn til produktion, fordeling, kreditgivning,

investering, politik og kulturliv. Han tænker med sine associationer ikke som saint-simonisterne eller fourieristerne på noget i retning af mystiske broderskaber, som f. eks. mellem munke i et kloster. En sådan association går nemlig imod enhver sund og individuel livsudfoldelse og beforder tyranniet, og det samme gjaldt også de „associations ouvrières“, der blev oprettet på Louis Blancs initiativ; de blev dirigeret ovenfra, og derfor var der ingen mulighed for lighed, gensidighed og vekselvirkning. Ganske vist erkender han – efter at have været vidne til kapitalens uhyre magt efter Februarrevolutionen – at det var nødvendigt udefra at støtte disse arbejderassociationer; men det vil ikke sige, at staten skal dirigere associationerne.

Efterhånden, mener han, vil hele denne frie demokratiske opbygning af såvel det økonomiske som det politiske liv få statsmagten til at spille en mindre og mindre rolle, og lidt efter lidt vil den helt visne bort. Autoritetsprincippet, som har haft sin historiske nødvendighed, vil erstattes af associationsprincippet.

Ligesom Dreier og næsten alle tidens socialradikale tænkere, har Proudhon et overmåde optimistisk syn på mennesket og dets evner til at skabe et lykkeligt samfund, en optimisme, som bl. a. bundede i oplysningstidens intellektualistiske menneskesyn og en undervurdering af mennesket som drifts- og følelsesvæsen. De samme træk er, som vi har set, endnu mere uforbeholdent til stede hos Dreier.

Som allerede berørt adskiller Proudhons meninger sig dog stærkt fra Dreiers på ét punkt, nemlig i synet på familielivet som samfundets grundpille og på kvindens stilling; i kvinden så Proudhon mandens supplement i familien og intet andet, en mening, der passer godt med hans egen holdning som stabil familiefader, efter at han i en alder af 40 år havde giftet sig med en kvinde af arbejderstanden – ikke af kærlighed, men for at stifte familie og få børn⁹. Når Dreier derfor i sit politiske forfatter-skab viser, hvordan forskellige institutioner: familien, ejendommen og staten udvikler sig, er det kun på de to sidste områder, han følger Proudhon, hvorimod han på det første område følger andre af tidens radikale tænkere. I et manuskriptfragment fra 1851–52, der sikkert er et udkast til en artikel i „Samfundets Reform“ om rentefri kredit og folkebank m. v., og hvor han ellers slutter sig helt til Proudhon, ender han med at fastslå, at fremtidens demokratiske samfund, der er baseret på de frie associationer, må medføre også en fælles folkeopdragelse og en afskaffelse af familielivets isolation, „noget, som Proudhon, der har en besynderlig gammeldags Respect for Familietraditionen, aldeles ikke kan gaae ind paa“.

7. Familienlivets udvikling.

Sit syn på familielivet og dets udvikling redegør Dreier for i slutningen af „Blik paa det verdenshistoriske Værk „Clara Raphael“ “. Dreier mener, at i begyndelsen er mand og kvinde blevet tiltrukket af hinanden alene på grund af den sanselige drift, og dette har efterhånden givet anledning til visse former for samliv. Drifterne er derefter mere og mere blevet indordnet viljens og overvejelsernes indflydelse, og i sammenhæng dermed har det kønslige samliv skiftet; det har efterhånden fået en varig karakter af hensyn til børneopdragelse m. m. På den måde er ægteskabet opstået.

Ægteskabet har til de forskellige tider givet sig vidt forskellige udslag, f. eks. som polygami, polyandri, monogami m. m. Skilsmisse har undertiden været tilladt, undertiden ikke; det har endda visse steder været skik, at man ved mandens død mente, det var nødvendigt at ofre konen.

Der har også været stor forskel på synspunkterne angående ægteskab mellem slægtninge; ægteskab mellem søskende har været tilladt hos nogle folkeslag.

Ved siden af det formelle ægteskab har der bestået mange andre forhold mellem mand og kvinde:

„Undertiden i en saadan Mængde og Variation, at dette gennem en jævn Række stod i Overgang til det laveste Forhold, Prostitutionen, der er tolereret og har været det, og efter de største Forfattere bestandig vil blive nødvendigt Led af den hele sociale Oekonomie, saa at denne Institution altsaa ligesaa fuldt som Ægteskabet hører væsentlig med til „den menneskelige Natur“¹.

Endelig er der grupper som f. eks. munke og nonner, der helt forkaster alt kønsligt samvær mellem menneskene.

Også forholdet mellem forældre og børn har ændret sig gennem tiderne. Snart har forældrene haft ejendomsret over børnene, så de kunne sælge eller dræbe dem efter forgodtbefindende. Snart er det staten, der har haft ejendomsret over dem og har organiseret opdragelsen efter bestemte principper. Undertiden har det været en ufravigelig skik, at sønnerne skulle følge i deres fædres fodspor – en skik, der stadig i stor udstrækning holdes i hævd.

Forholdet mellem slægten og staten er undergået store forandringer.

„Hver Slægt stod først isoleret under sin Patriarch. Senere opstod deraf det almindeligere Forbund, hvori flere Slægter sluttede sig sammen, vedtoges fælles Lov og Beskyttelse for Individerne; der opstod saaledes en Modsætning mellem Slægts- og Statsinteresserne, f. Eks. mellem Slægtens Higen efter Blodhævn og Statens Paastand om Fremfærd efter dens Love. Denne Modsætning har udviklet sig saaledes, at Statens almenere Fordringer stedse mere ere blevne gennemførte“².

Denne udvikling vil fortsætte, og det er omsonst at stampe imod den. Man vil i fremtiden se en udvikling, hævder Dreier, hvor grænsen mellem familieliv og samfundsliv vil blive stadig mere udvisket. Selskabelighed og forlystelser vil blive mere og mere offentlige. Indenfor produktionslivet vil hjemmeindustrien afløses af storvirksomhed. Især vil opdragelsen i stadig stigende grad blive overtaget af samfundet.

Under denne overgang fra det hjemlige til det offentlige vil også kvindens stilling blive totalt ændret.

„Vistnok er Quindens Anvendelse i Fabriker og Manufacturer i en saadan Retning og Grad, som nu [er] saa almindelig i Industriens Hovedlande, en stor Abnormitet. Men Quinderne havde jo dog i Hjemmet at udføre bestemte huuslige Gjæringer, at vaske, sye, spinde, væve, lave Mad o. s. fr.; og disse Gjæringer ville de ogsaa langt fordeelagtigere kunne udføre i det Store; man faaer Dampvaskerier, Fabriker til Forfærdigelse af Gjenstande, som før vare Gjenstande for Quindernes Huusflid; hvorfor skulde man ikke ogsaa faae fælles Kjøkkener, hvor Næringsmidlerne tilberedes med stor Besparelse af Menneskekraft? Restaurationerne spille jo alt mere og mere en lignende Rolle“³.

På undervisnings- og opdragelsesområdet ser vi også en tendens til, at samfundet overtager funktioner, som ellers tidligere hørte til i hjemmet. I den forbindelse henviser Dreier til skolebestyrer *N. B. Krarups* piece: „Om Oprettelse af Elysier eller Asylter for formuende Folks Børn“ og viser blandt andet, hvordan forfatteren ikke kan drage grænsen mellem familiens og undervisningsanstaltens forpligtelser trods ihærdige forsøg. Det samme gør sig gældende med hospitalsvæsenet, der oprindeligt oprettedes enten for de patienter, der led af sådanne sygdomme, som ikke kunne behandles i hjemmet, eller for de fattige, som ikke kunne få hjemlig pleje. Nu derimod har de offentlige hospitaler udvidet deres virksomhed til at optage alle alvorligt syge fra alle klasser i samfundet.

Det er i det hele taget umuligt at foretage en skarp afgrænsning af familielivets område og forpligtelser. Der er her – ligesom på andre felter – kun tale om gradvise overgange fra familieprincip til samfundsprincip. At bestemme, hvornår det ene hører op, og det andet begynder, er ganske vilkårligt. Det gælder iøvrigt her – som i hele Dreiers opfattelse af udviklingen – at der ikke kan være tale om kvalitative spring.

Men er det da ikke uheldigt, at denne udvikling foregår? – Har forældrene ikke en naturlig ret til deres børn? Eller har de i det mindste ikke en naturlig trang til at passe dem? – Vil det ikke frembringe ansvarløshed, når folk blot kan avle lige så mange børn, det skal være, uden forpligtelse til at underholde og opdrage dem? Disse og lignende spørgsmål bliver ofte stillet. Hertil giver Dreier følgende svar: Med hensyn til, at forældrene skulle have en naturlig ret til deres børn, vil ingen i nutiden vel hævde, at forældrene har absolut ejendomsret over deres egne børn.

Naturforholdet strækker sig efter fødselen kun til diegivningen. I det øjeblik det viser sig, at forældrene på grund af ukyndighed og forbryderiskhed misrøgter barnet, må samfundet have ret til at bryde ind, f. eks. hvis forældrene styrker deres pattebørn med brændevin. – Det er allerede nogenlunde anerkendt, at samfundet har ret til at gribe ind i yderligtgående tilfælde af forsømmelse; og efterhånden som samfundet udvikler sig, vil det vise sig mere og mere nødvendigt, at samfundet griber ind på flere og flere områder af individets uddannelse og opdragelse. Der vil efter den optimistiske Dreiers mening ikke blive tale om megen tvang under denne udvikling, „Overbeviisningen og Overtalelsen vil gjøre den overflødig paa de fleste Steder og mildne Indtrykket af Harme og Bitterhed, hvor den dog har maattet anvendes“ ⁴.

Overfor den indvending, at forældrene har en naturlig trang til at passe deres børn, indrømmer Dreier, at det i nogen grad kan være sandt – navnlig for mødrenes vedkommende. Men denne trang vil også kunne tilfredsstilles i det kommende samfund, thi selv om opdragelsen skulle ske noget mere rationelt og kollektivt, end det nu er tilfældet, vil det under alle omstændigheder være kvinder, der skal varetage den. Ved at organisere opdragelsen således, at færre kvinder passede flere børn, kunne der spares tid og kræfter, som kunne anvendes til nyttigere og behageligere formål. „Tillige vilde, hvad der er saa overordentlig vigtigt, et uendelig rigere Materiale opsamles til en Opdragelsesvidenskab, hvortil endnu neppe findes Spor; der vilde kunne opdrages Opdragere, Opdragerinder ved hygiejniske Klinikker paa lignende Maade, som paa et Hospital praktiske Læger“ ⁵. – Selvfølgelig vil det til stadighed være muligt, at forældrene vil kunne glæde sig sammen med børnene. – I disse betragtninger er Dreier i stor udstrækning i overensstemmelse med *Etienne Cabet*, som redegør for sit syn på den ideelle opdragelse i sin utopi: „Voyage en Icarie“ (1842), et værk, som Dreier har kendt, og som han henviser til flere steder i sine manuskripter og i „Samfundets Reform“.

Den indvending, at den kollektive opdragelse skulle gøre folk ansvarsløse, var blandt andet fremsat af den „fripostige Phrasemager *Thiers*“, der havde henvist til, at hoveddrivfjederen til mandens arbejde var, at han skulle sørge for kone og børn ⁶. Dette imødegår Dreier:

„At desuden fortiden, d a Manden bestandig skal leve sammen med Familien og dens hele Tilstand i høi Grad virker tilbage paa ham, d a han og den staaer i betydelig tildeels fjendtlig Modsætning mod Yderverdenen, d a han har lært det at kjende som sin Pligt, at sørge for Familien, d a dens Velstand eller Armod regnes ham til Ære eller Skam, d a Børnenes senere Dygtighed allermeest kommer ham til Gode, at under disse Omstændigheder det hele Familiehensyn kan være af overordentlig Betydning for ham, det beviser ingenlunde, at en heel anden Ordning, hvor alle disse Forhold vare aldeles forandrede, skulle lade Familiehensynet beholde denne Overvægt“ ⁷.

I det kommende samfund, hvor disse betingelser ikke mere er til stede, vil glæden ved selve arbejdet og indsigten i den sociale nytte efter Dreiers mening blive de væsentligste drivfjedre til at arbejde.

I Thiers' betragtning ligger der, at det i sidste ende skulle være den økonomiske velstand, der skulle være bestemmende for, om man skulle have lov til at have børn. Dette var i det hele taget et stort problem dengang, hvor man blandt andet diskuterede, om håndværkssvende skulle have lov til at gifte sig; et problem, der blev stadig mere brændende, efterhånden som udviklingen førte med sig, at færre og færre svende kunne blive mestre. Hertil indvender Dreier:

„Om et Individ er kraftigt eller ikke, om dets Afkom vil blive dygtigt eller usselt, kommer aldeles ikke i Betragtning. Den fattige, paa Sjæl og Legeme kraftige Mand maa afholde sig fra at tilfredsstille sin Drift, eller gjøre det ad de sørgelige Veie, som det gamle Samfund ikke kan undvære, og det skjønndt Frugten af hans naturlige Kjønsliv vilde være en kraftig Slægt; den usle Stymper af en udmarvet Matador kan frembringe saa mange Børn han vil, det er i sin skjønneste Orden, endskjønndt det er en scrophuløs, rachitisk, ynkelig Slægt. Man indseer, hvor fordeelig denne Indretning er til Menneskeslægtens Vedligeholdelse og Forædling“⁸.

Det bedste argument for nødvendigheden af at frigøre opdragelsen fra hjemmene og overlade den til samfundet er, at forældrenes økonomiske forhold ikke skal foranledige, at børn fra fattige hjem bliver forkrøblede i opvæksten.

Den kommende samfundsudvikling vil ikke alene medføre, at forholdet mellem forældre og børn løsnes, men også at ægteskabet vil undergå store forandringer. Den romantiske kærlighed og den opfattelse, at en bestemt kvinde og en bestemt mand er forudbestemt for hinanden, er der ganske vist ingen, der tror på mere; det almindeligste er fornuftgiftermål eller pengegiftermål. Men også det vil i den kommende udvikling blive et overstået stadium:

„Under den antydede oekonomiske Udvikling, naar Quinden indtager sin rette Plads som selvstændig Deeltager i det hele sociale Værk, naar Associationen og den dermed forbundne Indsigt af Nødvendigheden af Alles Vel for den Enkeltes Vel har bragt Formuesuligheden til saagodtsom at forsvinde, vil altsaa Pengegiftermaalet være beseiret“⁹.

Man er ved at komme udover den opfattelse, at et ægteskab skal være bindende for hele livet. Mange gifter sig igen efter ægtefællens død. Skilsmisse og nyt giftermål bliver mere og mere almindeligt, og det er efter Dreiers mening en heldig udvikling, da skrøbelige mennesker ikke én gang for alle kan være i stand til at afgøre, hvem de kan leve lykkeligt sammen med for resten af livet – navnlig når man tager de gængse, over-

fladiske motiver for ægteskabets indgåelse i betragtning. Iøvrigt mener Dreier, at efterhånden som oplysningen og den sammenhængende erkendelse udvikler sig, vil man også være i stand til at indordne de umiddelbare drifter under den forstandsdirigerede viljes herredømme; dette vil igen have heldige konsekvenser, når man skal vælge sig en livsledsager, og det vil iøvrigt medføre, at nuværende fordomme og skranker mellem mennesker udviskes; en fælles ordning af børneopdragelsen vil da blive mulig.

8. Ejendomsrettens udvikling.

Lige så lidt som en bestemt form for familieliv evigt er forankret i den menneskelige natur, lige så lidt, mener Dreier, gælder det ejendomsretten. Det er umuligt at fastsætte en skarp grænse én gang for alle for ejendomsrettens område, hvilket navnlig bliver klart, når man ser den i forbindelse med kapitalismens udvikling og ulykkelige konsekvenser.

Dette synspunkt fremsatte Dreier allerede i de tidlige ungdomsmanuskripter, og denne opfattelse gennemsyrrer hele hans politiske tænkning, som han først og fremmest fremsætter i „Samfundets Reform“, især i artikelsierne om „Capital og Arbejde“, „Næringsforholdenes Ordning“ og „Arbejdsforeninger“. – Man får et indtryk af, hvor meget han har tumlet med disse problemer, når man læser de talrige udkast, der findes blandt hans manuskripter.

Han indleder sin artikelserie „Capital og Arbejde“ med at fastslå, at arbejderne – d. v. s. „Landarbejdere, Haandværkere, Kunstnere, Videnskabsmænd, som frembringe Alt, hvad der tjener til hele Samfundets Vedligeholdelse og Fremadskriden“¹ – på nåde og unåde er prisgivet kapitalisternes forgodtbefindende, „som ved den Skatskyldighed, hvori den holder dem, sætter sig i Besiddelse ogsaa af den Capital, som deres Arbejde uafbrudt skaber. Selv skaber den Intet, eller, om den gjør det, faaer den det betalt extra, foruden den Skat, som den hæver af Arbejdet“².

Denne ulighed ser Dreier det som sit væsentligste formål at bekæmpe, men han mener, at det må og kan gøres på fredelig vis. Andre steder har man ikke i tide villet give efter, „og Nøden har da medført de voldsomme Opstande, som vel foreløbig ere strandede, men som nødvendig engang må lykkes, naar alle Arbejdere have sluttet sig om det fælles Banner, til Kamp for den fælles retfærdige Sag“³. – Vi kan måske herhjemme foregribe denne udvikling, mener Dreier, ved at prøve at imødegå de katastrofale følger for den jævne befolkning med de små virksomheder, følger, som er resultatet af deres kamp mod „den store Handel, Grosserere,

store Entreprenører“ og „Banken, Papirspeculanterne, de umaadelige store Capitalister, Pengebaronerne“⁴. Dreier mener ganske vist, at det ikke er muligt at foretage en skarp klasseinddeling i samfundet; de økonomiske grupper er stærkt differentierede, og der er „en gradviis Overgang fra de slettest lønnede Arbeidere til de bedre lønnede og derfra til de mindre Capitalister, fra disse opad til de største Capitalister“⁵.

Målet er ikke – efter Dreiers mening – at afskaffe kapitalen, men at demokratisere den og på den måde rette dens misbrug. Men det må rigtignok ske på en ganske anderledes radikal, gennemgribende og effektiv måde, end det fremgår af de forslag, man kender i Danmark. De, der ellers kommer med forslag, „vise sig aldrig meget ivrige eller dygtige i at paavise Midler til at afhjælpe disse Misbrug“⁶.

Dreier derimod mener, at han er i stand til at foreslå midler til at fremme ligheden. – Man må først gøre sig klart, at der ikke er nogen hjælp at hente i lavsvæsenet, som kun kan virke hæmmende på udviklingen.

„For det Første er dets Betydning for Øieblikket overordentlig ringe; bestandig opstaae nye Industrigrene, som ikke ere Laugsformer undergivne, bestandig meddeles der Bevillinger, som aldeles ophæve eller ialtfald omgaae Laugsindretningen. – Og hvorledes kan desuden Laugsvæsenet hindre Capitalens Overgreb? Kan ikke en enkelt Boutikeier holde en Snees Mestere i absolut Afhængighedsforhold, meget værre, end det, hvori Svendene staae til Mestrene? Kan ikke en enkelt Marskandiser holde en halv Snees Snedkere i Trældom? Og hvor mange Skræddere gaaer der ikke paa een stor Boutikseier, ja endog blot paa een Hosekræmmer? – At forhindre dette ved Laugsanordninger er vistnok aldeles umuligt“⁷.

Iøvrigt er der i alle kredse i befolkningen et ønske om at få afskaffet lavsvæsenet, der heller ikke kan stille noget op mod ågeren eller mod den stigende centralisation af virksomheder, som har til følge, at de små virksomheder bliver afhængige af de store.

Heller ikke i „den frie konkurrence“ ser Dreier nogen trylleformular, der kan klare problemerne. I den forbindelse henviser han til de tilnærmelser til fri konkurrence, der har fundet sted i England, Frankrig og Nordamerika, og som stort set kun har bevirket en forøgelse af kapitalens herredømme over arbejdet og „de store Capitalers Magt over de smaa; vi see kun den meest utrolige Forvirring, Uredelighed, Udsugelse, – den meest fortvivlede Kamp af Alle imod Alle“⁸. Opfindelser af maskiner har kun bidraget til at forøge svælget mellem kapital og arbejde og til at forøge arbejdernes nød. – Hvis kapitalens magt ikke imødegås og foregribes, skærpes nøden og arbejdsløsheden.

„Capitalen kan ikke eller interesserer sig ikke for at holde Arbejdet i stadig Gang; saaledes er det ved de fleste Professioner Tilfældet, at der er en mere eller mindre fuldstændig Arbejdsstandsning i 3, 4, 5 Maaneder, i hvilken Tid da det

mindste Uheld kaster Arbeideren i den største Nød . . . Grunden hertil er, at Capitalen og især Pengeomsætningen behersker Frembringelsen i alle Retninger, og den taaler kun en saadan Frembringelse, som kan give den en god og sikker Netto. For at leve, maa den Fattige betale Skat til Capitalen i Huusleie, i Skatter, som underholde en dyr Embedsklasse og de store Statslaanscapitalister, i høie Priser for Levnetsmidler, i Aagerrente, i Afgift til Entreprenøren eller Mesteren; kan han ikke det, saa kan han omkomme“⁹.

Den fri konkurrence vil ikke alene bevirke, at småvirksomhederne efterhånden vil blive udkonkurrerede, men den vil også medføre indbyrdes konkurrence mellem storvirksomhederne. De store kapitalstærke virksomheder vil udkonkurrere de mindre, og derved vil arbejderne i de mindre virksomheder blive arbejdsløse og være nødsaget til at tage arbejde for den lavest mulige løn hos den store kapitalist, som tilmed vil kunne sætte priserne på sine varer op, så snart han har udkonkurreret de andre virksomheder.

„Den, som lider meest ved denne Uorden, det er Arbeideren, som mister sit Erhverv, som bliver nødt til at modtage den Løn, som den første den bedste Spekulant tilbyder, for ikke at omkomme. Og saaledes gaaer da hele den industrielle Udvikling for sig gennem uafbrudt Arbejdsløshed af store Masser Arbeidere, der ved Concurrencen, fornemmelig ved Maskiner og forbedrede Arbeidsmaader overhovedet ere fortrængte, som nu concurrere mod de øvrige Arbeidere efterhaanden og trykke Lønnen ned saa dybt som den kan komme“¹⁰.

Dreier har studeret *Ricardos* jernhårde lønningslov, hvilket fremgår af et manuskriptfragment, hvor han kommenterer dennes lære¹¹. Han skriver blandt andet:

„Man huske vel paa, at under Pengemagtens Herredømme over Arbeidet bør Arbejdslønnen egenlig kun være den allernødtørftigste Erstatning af Slittagen paa de levende Maskiner, Arbeiderne, som Capitalen er saa god at føde, som det hedder, dette har fornemmelig den engelske Handelsøkonom *Ricardo* udviklet med lige saa megen Sandhed som Umenneskelighed. Til at føre Arbejdslønnen ned til dette lave Standpunkt virker den regelløse Concurrence hen; og for den enkelte Arbeidsgiver staaer denne som en tvingende Magt, der gjør en Afvigelse fra den almindelige Bevægelse umulig, hvilket vi fremfører for at fjærne ethvert Udseende af at tillægge de Formuende en bestemt ond Villie“.

Den økonomiske baggrund for imperialismen kommer Dreier også ind på.

De arbejdende klasser bliver „i de store industrielle Lande stedse mindre istand til Forbrug; for at bestaae, maa derfor Capitalen uafbrudt udvide Markedet; dette kan forstørstedelen kun skee ved at slaa andre Landes Industri ihjel, hvilket derfor de engelske Bourgeois af Livskraft bestræbe sig for. Ostindien og Portugal have paa en sørgelig Maade maattet føle Betydningen af britisk Capitalvenskab, og alle Frihandelsbestræbelser gaae væsenlig ud paa, at skaffe den engelske Industri og Handel Adgang til at slaae andre Landes ihjel. Saalænge Capitalen hersker over Arbeidet er af disse Grunde den absolutte Frihandel en Umulighed, hvor bedrøvelig en Indretning end Toldvæsenet og fornemmelig Beskyttelsestolden monne være“¹².

I sin artikel om „Frankrigs sociale Historie“ går Dreier endnu nøjere ind på en redegørelse for den historiske udvikling af industrialisme og kapitalisme. Det er vanskeligt nøje at vide, hvilke kilder han bygger på, da der i begyndelsen af 1850'erne kom en mængde skildringer af Februarrevolutionen og dens forudsætninger og virkninger. Antagelig støtter han sig først og fremmest til Proudhons bog: „Idée générale de la révolution au XIX-e siècle“ (1851). Han har også kendt de forskellige værker omhandlende samme epoke af Thiers, Sudre, Guizot m. fl. – Af hjemlige kilder må først og fremmest nævnes Goldschmidt, hvis udenrigspolitiske artikler i „Nord og Syd“ Dreier har fulgt med i, hvilket med al tydelighed fremgår af hans Goldschmidt-bog.

Dreiers opfattelse af den franske revolution er den samme, som vi træffer hos alle de socialistiske forfattere på den tid, og som vi så det hos Proudhon. – Under den store franske revolution fik tredje stand magten, men allerede dengang begyndte striden mellem tredje og fjerde stand at gøre sig gældende og at danne jordbund for socialisme og kommunisme. Den gav sig først udslag under den store revolution i en revolte, ledet af *Babeuf*. Opstanden blev dog hurtigt undertrykt, „fordi Førerne ikke besad Indsigt eller Midler til at gennemføre en ny social Orden, om end Meget i deres Anskuelse af Eiendomsforholdene var fuldkommen sandt“¹³. Efter Julirevolutionen blev bourgeoisiet helt dominerende.

Under „Kræmmerkongen“ Louis Philippe „med hans 200 000 vælgere (af 35 Millioner Franskmand) med hans ubetinget bestikkelige Embedsstand, feirede Capitalen sin højeste Triumph. Blandt andet var det Jernbanespeculationerne, som udviklede Capitalens Enevælde, det capitalistiske Lehnsherredømme. – Den nye Pengeadel, en lidet talrig Kaste besad den offentlige og private Credit, de offentlige Communicationsmidler, og var ved Pantelaan den virkelige Eier af det hele Land“¹⁴.

I denne periode fremtrådte talrige socialistiske teoretikere, og der dannedes socialistiske og kommunistiske partier. I den forbindelse nævner Dreier *Saint Simon*, som selv var en begavet mand, mens derimod hans elever „fortabte sig i tomme Phantasterier og udvortes Kunster“. Enkelte saint-simonister f. eks. Pierre Leroux fortsatte kampen på egen hånd, og andre forenede sig med disciple af *Fourier*, hvis lære Dreier i et manuskript betegner som „den besynderligste Blanding af Fornuft og Vanvid“.

„Disse socialistiske Skoler stode gennem en Mængde Mellemlid, saaledes *Sis-rondi*, den patriarchalsksindede Kritiker af den liberale Statsøkonomi, *Blanqui*, o. Fl., der have en Retning henimod Associationsprincippet, i Overgang til selve de liberale Oekonomer, hvis specielle Undersøgelser de bestandig fortolkede i Overensstemmelse med deres egne Anskuelse“¹⁵.

På mange måder kombineredes det sociale program med den politiske radikalisme. Det var navnlig tilfældet for det republikanske parti „*Réforme*“, som var påvirket af *Louis Blancs* tanker. *Babeufs* gamle kommunisme var også repræsenteret f. eks. hos *Dézamy* og *Cabet*. – Som allerede anført er der en del, der tyder på, at Dreier har beskæftiget sig ret grundigt med *Cabet*. Han har muligvis fået interesse for ham gennem den radikale, holstenske forfatter *C. G. Allbusen*, der på tysk havde udgivet på eget forlag uddrag af „*Voyage en Icarie*“: „*Die neue Sittenverbesserung durch die ikarische Gemeinschaft, in 12 Briefen von Cabet*“ (1850), som iøvrigt blev konfiskeret ¹⁶

Alle disse retninger har dog – efter Dreiers mening – ikke fået afskaffet det gamle autoritetsprincip; det har derimod de såkaldte *socialistes égalitaires*, først og fremmest *Proudhon* og *C. Pecqueur*; for den sidstes vedkommende henvises til hans værk: „*Des intérêts de la civilisation sous l'influence des applications de la vapeur*“.

Disse fordrer, skriver Dreier, „den høist mulige Frihed for Individerne, og Ordenen, som Resultat af disses fælles Overeenskomst, Fordeelingen som Resultat af en retfærdig, af alle antagen, foranderlig Taxt for Arbejdslønnen. Medens Commisterne og *L. Blanc* fordrer lige Deel for Alle i det sociale Forbrug uden Hensyn til deres Arbeides Forskjellighed i Mængde og Godhed, medens *Fourier* fordrer Lønnen fordeelt efter Capital, Arbeide og Talent, *St. Simon* efter Dygtigheden, saa paastaae disse to Socialister, at alle Individet have Ret til en ligestor Brøk af den hele Sum af Producter, imod at levere samme Brøk af Arbeidet. Denne Lære er den meest sande og klare af alle sociale Lærer og derved tillige den meest praktiske, om end f. Ex. *Proudhon* anseer den for langt mere absolut og endelig afsluttende, end den i Virkeligheden er“ ¹⁷.

Efter sin redegørelse for forskellige socialistiske og kommunistiske retninger går Dreier over til at skildre de forskellige sociale brydninger i Frankrig – bl. a. arbejderopstandene i Lyon i 1832. Han påviser endvidere, hvorledes modsætningen mellem bønder og arbejdere var blevet meget skæbnesvanger, fordi despotiet havde forstået at benytte sig af denne konflikt til at fremme sin egen magt. Dette gav især *Louis Bonapartes* karriere glimrende eksempler på. – Undertrykkelsen og udbytningen resulterede i Februarrevolutionen, der medførte oprettelsen af den provisoriske regering. Dreier behandler nøjere denne regerings virksomhed med at lindre den voldsomme økonomiske krise f. eks. med de berygtede nationalværksteder: „En Slags Parodi paa Arbejdsforeninger, en fuldstændig Fattigforsørgelse af over 100 000 Arbejdere, hvor man gav den nødtørftige Løn (først 4 Mk. 4 Sk. om Dagen, tilsidst kun 17 Mk. om Ugen), uden at kunne give Arbeide!“ ¹⁸. Endelig skildres det mislykkede 15. maj kup, nationalværkstedernes afskaffelse og juniopstandene.

„Alt hvad man dernæst gjorde for Arbejderne, var at bevillige 3 Millioner Francs til frivillige Associationer. Saadanne begyndte allerede tidlig at danne sig, og fik ved denne Forholdsregel et Opsving. Man forsøgte at danne en „*Union des Associations fraternités*“, de broderlige Foreningers Forbund, men dette blev opløst af Regjeringen“¹⁹.

Proudhons forslag om skat på kapitalen blev afvist af den reaktionære majoritet. Derimod underholdt Nationalforsamlingen sig med „at lave en Constitution sammen, hvilket er et aldeles unyttigt Arbejde, som bl. a. *Proudhon* og *Girardin* strax udviklede“²⁰.

De radikales sidste store fremstød var fremsættelsen af Proudhons plan om den gensidige kredit efter folkebanksprincippet. 10 000 producenter havde tegnet sig, men planen gik i vasken, da Proudhon blev arresteret. På grund af den splid og forvirring, der blev, kunne Bonaparte foretage sit statskup. Derefter indførtes militærdiktatur med påfølgende udrensninger, hvilket skete netop på et tidspunkt, da socialismen var ved at få vind i sejlene, og associationstanken var ved at vinde udbredelse. Dog, mener Dreier, vil netop denne begivenhed svejse sammen alt, hvad „Frankrig eier af Ædelt og Stort“ om „*Revolutionens Banner*“, og overvinde de skadelige meningskampe mellem de radikale partier. Dette ser han bekræftet:

„De sidste socialistiske Skrifter før Pressens Tilintetgjørelse overgaae for en stor Deel i Klarhed og Kraft Alt, hvad tidligere er leveret. Associationen, den gjensidige Credit, Oplysningen, Videnskabens Herredømme over Livet, have hver faaet sin Plads i de practiske Programmer; Landets og Byens Erhverv og Interesser ere i lige høi grad betænkte og varetagne“²¹.

I lighed med Proudhon mener Dreier, at ejendomsretten ikke vil være noget problem, når kapitalproblemet er klarat gennem de frie associationer. Ethvert menneske skal som arvegods ved fødslen modtage:

„Medeieendomsret over Jorden og dens Capitaler“, derved vil alle „ligesom bestandig føre sin Actie med sig, og kunne anbringe den i hvilken som helst Art af Capitaler. Bliver jeg f. Ex. under denne Tingens Orden Medlem af en videnskabelig Corporation, saa faaer jeg en Actie i de Læreanstalter, Bibliotheker, Musæer, Samlinger, som den besidder; gaar jeg derfra over til en practisk Haandtering, saa er det, som om jeg solgte min Actie hist og købte en her. – Klarere troe vi ikke at ethvert Menneskes naturlige Ret til Eiendom kan udtales; den er en uafhængelig Ret til lige Actieandiel i Samfundets Eiendom. Man vil forgjæves forsøge i nogen anden Formel at forene Menneskets naturlige Ret til Eiendom med den store Industries og Landbrugs, med den økonomiske Udviklings Interesser. Enten kommer man til den store Eiendom, der er en enkelt Kastes Herredømme over Folket, eller til Udstyknings, der er den økonomiske Barndomstilstand, den smaaborgerlige Ordning; og denne sidste fører paa vort Trin, under uforandrede Omsætningsfor-

hold, til den første, hvilket vi vilde lægge Bondevennerne paa Hjerte, hvis de vilde tage mod venskabelige og uegennyttige Vink“²².

Dette proudhon-dreierske syn på ejendomsretsforholdet influerer igen på tankerne om statsmagten og dens beføjelser og område.

9. Statsmagten.

I sit syn på statsmagten fører Dreier tidens liberalistiske og antiabsolutistiske tanker ud i sin yderste konsekvens.

For Dreier såvel som for andre af tidens frihedsmænd var ordene „stat“ og „statsmagt“ ensbetydende med enevælde og bureaukratisk og autokratisk embedsmandsstyre. Mange frihedsmænd så i dette styre „fra oven“ en barriere, som hindrede virkeliggørelsen af frihedsidealerne både på det økonomiske, kulturelle, politiske og nationale område.

På forskellig måde havde man herhjemme igennem tiderne søgt at begrunde principperne for autokrati og enevælde. Lutherske teologer gav en teologisk sanktion for kongemagtens ukrænkelighed, og i Kongeloven af 1669 var kongemagtens guddommelige oprindelse og sanktion knæsat. – *Holberg* og *J. S. Sneedorff* gav på rationalistisk vis en naturretlig begrundelse af enevælden¹. – Også i første halvdel af det 19. århundrede søgte flere filosofisk og religiøst at begrunde kongemagtens absolutte autoritet. *N. M. Petersen* mente, som tidligere nævnt, at kongemagten var overensstemmende med det nordiske folks ånd og væsen. I hele *H. L. Martensens* produktion finder vi den opfattelse, at konge og øvrighed i sit inderste væsen er forlenet med den højeste magt, et synspunkt, han ikke havde sluppet selv så sent som i 1878, da han udsendte „Den christelige Ethik“. Det samme synspunkt fandtes hos biskopperne *Mynster* og *Jens Paludan-Müller* og sandsynligvis hos adskillige teologer i tiden. – *J. L. Heiberg* forsøgte – navnlig i sine „*Intelligensblade*“ – at give en hegelsk begrundelse for autoritetsprincippet.

Det filosofiske og naturretlige modargument mod denne opfattelse er, at samfundet består af individer, der på forhånd er frie og lige. Ingen regering har derfor nogen lovlig adkomst, med mindre den er indsat af disse individer til at varetage deres interesser og til at opretholde orden i samfundet. Denne opfattelse har først og fremmest sin tradition i engelsk samfundsfilosofi siden *Locke*, og den gav sig udtryk i den amerikanske uafhængighedserklæring fra 1776 og i den franske nationalforsamlings erklæring om menneskerettighederne 1789.

Denne opfattelse har utvivlsomt hos mange ligget til grund for den

mistillid til enevældens bureaukrati, som er et gennemgående træk i tidens debat, og som navnlig var fremherskende i bondevennekredse og ikke mindst bestandigt blev forfægtet af Tscherning ².

Navnlig under Christian d. 8. synes kongemagtens autoritet at være stærkt dalende, hvilket sikkert dels hænger sammen med hans politik, der var upopulær i vide kredse, og dels med de europæiske frihedsstrømningers indflydelse i Danmark. Frederik d. 7. var ganske vist populær blandt den bredere befolkning, men det skyldtes nok især, at han kunne lægge skylden på de upopulære foranstaltninger over på sine regeringer, samtidig med at han kunne påberåbe sig at være grundlovens giver. I hvert fald skyldtes det næppe, at man så op til ham som Herrens salvede, der havde en patriarkalsk autoritet over folket.

I sit syn på statsmagten giver Dreier altså udtryk for tendenser, der var almindelige i Danmark på den tid, men han går også her så konsekvent til værks og fører tanken til sådanne yderligheder, at næppe mange af hans samtidige har kunnet følge ham.

I forordet til „Samfundets Reform“, som er formet som en slags programerklæring og som en kritik af det nærværende samfundsliv, slår Dreier sin afstandtagen fra den autoritative og metafysiske begrundede statsmagt fast:

„Alle de Reglementeringer og Octroieringer og Tvangsforholdsregler fra en høit over Folket svævende jordisk Guddom, hvorved man har søgt at bringe Orden i Samfundet, forekomme os uvirksomme og forkastelige, medens selve Ordenen, Ligevægten mellem Samfundsvirksomhedens enkelte Retninger er os saa magtpaaliggende som Nogen; vi troe fuldt og fast at den kun kan vindes gjennem Frihed, Oplysning og Forening“ ³.

Dreier er overhovedet modstander af en centraliseret bureaukratisk regeringsmagt, uanset hvilken begrundelse man giver den. På samme måde som Proudhon mener han, at en sådan regering uvægerligt vil blive brugt som instrument for den herskende kastes interesser. I hvert fald har én af en centralmagt udnævnt embedsstand ingen mulighed for at have føling med de problemer blandt folket, som den skal afgøre.

Derfor er Dreier modstander af statssocialisme f. eks. efter Louis Blancs mønster. I en af sine artikler i „Samfundets Reform“ om arbejdsforeninger skildrer han, hvor galt det kan gå, når en centralregering skal lede erhvervslivet. Han henviser til de forsøg, den franske provisoriske regering efter Februarrevolutionen gjorde på at organisere erhvervslivet, og illustrerer det med et konkret eksempel, nemlig regeringens organisation af uniformsfabrikationen til nationalgarden, der var forløbet meget misligt:

„Endnu ville vi her gjøre opmærksom paa dette Exempel, hvor tragicomisk en Regjerings Stilling er i Henseende til Understøttelse af Industrien. Man kan nok lade Folk gjøre til Soldater, lade andre Folk leve af at sye Klæder til de første, atter andre, som mukke altfor meget sætte i Fængsel eller deportere, og endelig endeel skyde ned; men at give Arbeidet og Omsætningen et Opsving, det overskrider aldeles dens Evne“⁴.

Overhovedet, mener Dreier, er den nuværende stat og kommune i virkeligheden ikke andet end en slags private aktieselskaber, der har til formål at varetage de herskende gruppers interesser.

„Statsactieselskabet udskriver Skat af Communen og Eiendommen, Communal-selskabet atter af Staten og Eiendommen, Eiendommen søger atter at tage Skatten tilbage fra Staten og Communen ved at benytte disse til sin Berigelse . . . Jo mere den store Borgerstand udvider sin Magt, desmere tager Staten og Communen sig ud som Fuldmægtige, der have at besørge dens Rettigheder bevarede, fornemmelig ligeoverfor Pøbelen, og derimod at borttrydde alle de Bomme for dens Berigelse. – Arbeiderne, som i Virkeligheden frembringe alle de Livets Goder, som de høiere Staaende samle og forbruge, have en svag Anelse om, at det er dem, som betale hele Gildet; men til Held for de herskende Kastets Privilegier stiger denne kun langsomt til klar Erkjendelse“⁵.

Alternativet til denne regeringsform fra oven er efter Dreiers mening ikke en alles-kamp-imod-alle-tilstand, et anarki, hvor de stærke holder de svage nede, således som de konservative plejede at fremholde det som argument mod liberalismen. Dreier spørger, om det ikke skulle være muligt for det arbejdende folk selv nedefra at organisere et system af gensidig assurance som modvægt mod den frie konkurrences ødelæggende virkninger „saaledes, at den Enkeltes Løn vel er betinget ved Arbeide og desto lettere erhvervet, jo større Dygtigheden er, men hvor alle indbyrdes sikkre hverandre Arbeide og derved Løn, hvor altsaa Samfundets fælles Kasse forholder sig som Arbeidsherre til hver Enkelt, som kun har at udføre sin Gjerning (Frihedssocialismens, *Proudhons* Anskuelse)? – Skal Orden tilveiebringes ved de Enkeltes og de mindre Kredses Oplysning og en derpå grundet fælles Indsigt og Overenskomst, eller skal den fremkomme ved en høitstaaende Myndigheds Tryk paa de Enkelte og de mindre Kredse, saaledes at disses Oplysning og Selvvirksomhed bliver noget Farligt og Forkasteligt? (Rusland)“⁶.

Efter Dreiers mening er ingen liberalister i samtiden rigtig konsekvente. Denne mangel på konsekvens gør sig f. eks. gældende i „Fædrelandet“, hvor man på den ene side råber på næringsfrihed, men på den anden side protesterer mod en fri kommunallov (Lehmann). Man prøver med andre ord at gå den gyldne middelvej.

„Men disse meget yndede Middelveje ere sædvanlig det Uheldigste af Alt. Det

er om dem, at *H. C. Ørsted* engang saa træffende har sagt, at slige Udveie ere lige saa vel valgte, som om man vilde forlige to Mennesker, hvoraf den ene paastod, at 2 og 2 var 3 og den Anden at 2 og 2 var 4, ved at opstille, at 2 og 2 var $3\frac{1}{2}$. – En virkelig „Mediation“, en virkelig høiere Anskuelse, hvori det Sande ved de to Yderligheder er optaget, medens det Usande er forkastet, opnaaes ikke paa den Maade. – At forene Friheden med Sikkerheden og at fortrænge Despotiet og Uordenen, det er Opgaven . . . *Selve Frihedens* Gjennemførelse for Alle, for de Uformuende saavel som for de Formuende, medfører Nødvendigheden af et Forbund, der bestemmer og hævder de Enkeltes Pligter og Rettigheder; det er *Sikkerheden* frembragt ved *Friheden*“⁷.

Dreier tænker sig denne form for samfund bygget op ved en gradvis demokratisering fra neden. Gennem frivillige associationer indenfor såvel produktion som fordeling skulle man efterhånden kunne komme monopolerne indenfor handel og industri tillivs. Kulturlivet (undervisning, videnskab, folkeoplysning, hygiejne, sundhedsvæsen m. m.) skulle også organiseres fra neden. – Kommunerne skulle være grundet på frivillig sammenslutning af de forskellige associationer. Nationerne skulle komme i stand gennem association af kommunerne efter samme princip. Nationerne kan igen, efterhånden som man erkender de sammenhængende økonomiske og sociale interesser, danne forbund med hinanden. På den måde vil efterhånden al menneskelig virksomhed blive koordineret i en stor sammenhæng, ligesom de enkelte stier fører ind til en landevej, og denne igen sammen med andre landeveje fører til en chaussé, som igen bl. a. gennem jernbanelinjer står i indbyrdes forbindelse – og derved til sidst danner et net omkring hele jorden.

Dreier mener, at kommer man først igang med at oprette nogle associationer og samtidig agiterer og oplyser, vil det efterhånden blive indlysende for alle, hvor gavnlige de er. På den måde kan man gradvist overflødiggøre og sætte det autoritære, bureaukratiske embedsmandsstyre fra oven ud af funktion.

Denne udvikling vil i forbindelse med den kommende industrialisering medføre et nyt syn på opdragelse, en ny vurdering af kvindens stilling i samfundet og et helt nyt syn på de aktuelle politiske begivenheder og kulturelle foretelser. Dette skal udvikles nærmere i det følgende.

10. Reform af undervisningen.

Allerede af de tidligste manuskripter fremgår det, at Dreier mener, at undervisningens demokratisering er den første forudsætning for samfundets reform. I „Fremtidens Folkeopdragelse“ søgte han at opstille et program for en omordning af hele undervisningen; det skulle medføre, at

„alle ville faae et saadant Overblik over Livets Viden og Færd, at de kunne følge dens Udvikling selv i Retninger, der ligger deres egne fjernere; de ville staae hverandre bi ved deres særlige Viden og Færdighed; Alle ville have en saadan særlig Retning, som nøie hænger sammen med den almindelige Viden og med alle andre Retninger“¹.

Det almindelige opdragelses- og undervisningsprogram, som han udviklede i „Fremtidens Folkeopdragelse“, følger han op i „Samfundets Reform“ og i Clara Raphael-skriftet. Allerede i første hefte af „Samfundets Reform“ fremlægger han en mere detaljeret plan for skolens og universitetets fremtidige ordning. Han forkaster først og fremmest den læggen vægt på klassiske sprog, som var gængs i den højere undervisning på hans tid:

„Latin og Græsk indskrænkes betydelig i den lærde Underviisning og erstattes ved Naturvidenskab, Tegning og andre dannende og tillige practiske Fag. At dette er en nødvendig Udvikling viser sig allerede ved de Hanefjed, som i de senere Tider ere skete i denne Retning. – Underviisningen i Historien ophører at være en blot Ramse af Navne og Aarstal eller et Middel til nationale Fordommis Forplantelse, for at blive en Culturhistorie og som saadan nøie at slutte sig til de andre Fag, hvoraf Begyndelsesgrundene maa meddeles, f. Ex. Menneskets Naturhistorie, den sociale Økonomi. – Underviisningen i Modersmaalet bliver fra noget blot Formelt til noget Reelt, fra Stilistik til Begrebslære, og slutter sig som saadan til de enkelte Videnskabers Begrebssystemer. – Underviisningen i Religion afskaffes og erstattes, hvad Verdenslæren angaaer, ved Naturvidenskab, og hvad Sædelæren angaaer ved Menneskenes virkelige Pligts- og Retsforhold i et Samliv, der i det Væsenlige hviler paa Alles fælles Interesse og Solidaritet. – Practiske Øvelser, Arbejder efter videnskabelige Grundsætninger, naturvidenskabelige og historiske Udflugter, Legemsøvelser bringes i en mere harmonisk Forbindelse med den blotte Læsen og Læren udenad, end det nu er Tilfældet. – I Forbindelse dermed øves Drengene i mundtlig Drøftelse af de foreliggende Gjenstande, og stilles overhovedet i Eet og Alt i et discuterende, venskabeligt, saavidt muligt sideordnet Forhold til Læreren, og det stedse fremadskridende, jo mere den voxne Alder, Studenteralderen nærmer sig“².

Dreier fastslår videre, at studentereksamen ikke skal være den eneste skoleuddannelse, der privilegerer til videnskabelig uddannelse; thi mange andre former for udvikling i barne- og ungdomsårene kunne principielt tænkes at give garanti for tilstrækkelig modenhed. Men dette ville medføre, at hele universitetsordningen måtte lægges om, også her skulle demokratiet organiseres fra neden:

„Studerterne deeltage i Valget af deres Lærere efter Concurrence, Prøveforelæsninger o. desl. De deeltage ved en Repræsentation i Universitetets Lovgivning og Bestyrelse, i Ordningen af Cursus, i Meddelelse af Stipendier, paasee, at de fornødne Betingelser i Henseende til Flid og Dygtighed opfyldes af dem, der ville

udgjøre Medlemmer af de akademiske Corporationer, ligemeget om det er som Student eller som Lærer; de deeltage i Bedømmelsen af Examina og Prøver. – Det vilde aabenbart være en Deel lettere, hvor et virkeligt videnskabeligt Liv var tilstede, at bringe en saadan Forfatning end en constitutionel Statsforfatning i god Gang; og dog tænker man aldeles ikke paa hiin, medens man uden Videre indfører denne. – Studenterne ordne sig i mindre Samfund til Varetagelse af de enkelte Fags Anliggender og til Discussion indbyrdes, Examination, Valg af Lærere. – Imidlertid skulle Facultetsgrænserne gjøres saa flydende som mulig og navnlig ingen enkelt Combination af Kundskaber og Færdigheder opstilles som eneste Norm for Dygtighed i et bestemt Fag, men en friere Combineren af de forskjellige Fags Afdelinger være tilladt (som ved polyteknisk Examen). Dette vilde være af uberegnelig Fordeel for den fri Videnskabelighed. – Gjennem populære Cursus, Forevisninger o. desl. faae Studenterne Adgang til Øvelse og til Løn og stilles i det rette, om jeg saa maa sige, propagandistiske Forhold til Folket. – Saavidt mulig gjøres Studeringen til et lønnet Arbejde, hvilket vistnok vilde være let at iværksætte, hvor practiske Arbejder ere forbundne dermed. Ved Dissection og anden Præpareren, ved Hospitalstjeneste, Laboratorie- og Fabrikarbejde, Arbejde i Museer, populære Foredrag, Underviisning, videnskabelige Udarbejdelser under Lærerens Veiledning, vilde dette Alt kunne forenes med en langt høiere praktisk Uddannelse end den, som sædvanlig erhverves. Det gjælder kun at aabne Videnskaben et Marked hos Publicum, at vække dettes Interesse, hvilket jeg anseer for at være let og hvilket allerede er i Fremskriden. – Dette vilde i socialøkonomisk Henseende være det eneste rette Forhold, og tillige give Studenterne et ganske andet Hold, en ganske anden Character, end den nuværende Umyndighedstilstand og Smægten efter Embeder og Bestillinger; det vilde tillige gjøre Studiet mere uafhængigt af Formuen og fjærne en stor Deel Nød og Usædelighed (tilligemed en stor Deel Aagerkarle). – Naar alt dette er kommen i Gang, saa ville ogsaa nok de fornødne Bygninger indfinde sig, selv uden Ydmygheden“³.

Den almene videnskabelige opdragelse er i det hele taget for Dreier kardinalpunktet i samfundets reform; han tager gang på gang til orde for, at det må være videnskabens mænd, der skal gå i spidsen for samfundets reform sammen med arbejdere og håndværkere, „hvis sunde practiske Forstand ofte kommer langt videre i Sandhedens Erkjendelse end den forskruede Skoleviisdom og Stuelærdom“⁴. Ved vælgermødet på Christianshavn d. 4. aug. 1852, hvor Dreier skulle afæske kandidaten, kaptajnløjtnant Tuxens, demokratiske sindelag, ser han det som det vigtigste, hvordan Tuxen stiller sig til skolevæsenets demokratisering. Anordningen om skolevæsenets ordning af 20. marts 1844 er for Dreier kun en spæd begyndelse til oprettelse af kommuneskoler med gratis og lige effektiv undervisning for alle, uanset økonomiske kår. Dreier fremhævede overfor Tuxen, at uden lighed i undervisning var al den sædvanlige tale om frihed og lighed en løgn.

Dreiers optimisme med hensyn til en snarlig gennemført reform af den højere undervisning er kun i ringe grad blevet bekræftet af den senere

udvikling. Betydeligt bedre er det gået med en demokratisk ordning af børneskolen, idet hans forslag om kommuneskoler faktisk er blevet til virkelighed, omend de næppe har formået at bibringe folk i al almindelighed den videnskabelige skoling og tænke måde, som Dreier håbede på.

De reformer, som efter Dreiers tid er sket på undervisningsområdet, er dog kun i meget ringe grad sket gennem en demokratisk organisation fra neden. Tværtimod er de kommet i stand gennem den centrale lovgivnings- og regeringsmagts virksomhed. Ganske vist har i den forbindelse politiske og andre organisationer spillet en vis rolle som opinionsdannende, men de har ikke haft den betydning som selvstændigt skabende organisationer, der overflødiggjorde centralmagten og regeringen fra oven, sådan som Dreier havde troet.

11. Konkrete forslag til associationer.

Det var som sagt i de frivillige associationer og Kooperationer, at Dreier så hovedmidlet til en gradvis, social, økonomisk og kulturel reform af samfundet. – Som vi har set, var disse tanker ikke ukendte i den tids Danmark; men Dreier har mere end nogen anden af sine samtidige gennemarbejdet associationstanker, hvilket man kan konstatere ved at studere hans specielle forslag til både produktions-, forbrugs- og kulturelle associationer.

Han angiver selv sine kilder i 9. hefte af „Samfundets Reform“ – i kapitlet om „Arbejdsforeninger“. Hovedkilden er *André Cochut: „Les associations ouvrières. Histoire et théorie des tentatives de réorganisation industrielle opérées depuis la révolution de 1848“*. Paris 1851. Denne bog indeholder en fremstilling af de forsøg på associationer, som havde fundet sted i Paris efter Februarrevolutionen; forfatteren gennemgår disse associationers skæbne og søger at analysere grundene til deres succes'er og fiaskoer, de sidste tillægger han dog i reglen regeringernes indgriben. Denne bog på lidt over 100 sider har Dreier studeret meget grundigt; det fremgår blandt andet af manuskriptfragmenter, hvor man kan se, at han har lavet excerpter over de forskellige foreningsprogrammer og produktionsplaner. Både i hans forslag til en skrædderassociation og i hans forslag til en indkøbsforening holder han sig meget nær op ad Cochuts redegørelse for henholdsvis skrædderassociationen i Paris og foreningen til billige livsfornødenheder i Lille. – Proudhon nævner han også som kilde, specielt „Idée générale de la révolution“, men bortset fra forslaget om folkebanken har Proudhon ikke udarbejdet detaljerede forslag til associationer indenfor forskellige fag. – Dreier henviser desuden til det populære skrift: „Le socialisme expliqué aux enfans du peuple“ (1851) af Guépin, hvor

han hævder at finde interessante meddelelser og bemærkninger; denne bog, som fandtes i Dreiers eget lille bibliotek, har dog næppe spillet nogen større rolle for ham i hans udarbejdelse af de specielle forslag til arbejdsforeninger – dertil er den for generel. – Endvidere oplyser Dreier, at der blandt de 180 almanakker, der så lyset i Frankrig i 1851, fandtes en betydelig del socialistiske; den eneste, der var i hans eje, var dog „Almanach de la vile multitude“, som blandt andet indeholder en fuldstændig liste over de eksisterende associationer i Frankrig. – Endelig henviser Dreier til de franske aviser og tidsskrifter, som gentagne gange har bragt artikler om disse associationer. – I det liberalistiske tidsskrift: „Journal des économistes“ og i Bastiats bog: „Les harmonies économiques“ (1850) kunne man finde alle argumenter, der talte imod disse foreninger.

a. Skrædderassociationen.

Blandt Dreiers manuskripter findes et med titlen: „Capital og Arbeide“, det er fra omkring 1852 og er på 52 kvartsider. Det indeholder dels en generel indledning om hans politiske programpunkter og dels et udarbejdet forslag til en skrædderassociation ¹.

I Cochuts ovenfor nævnte værk var der en grundig omtale af skrædderassociationen i Paris, en omtale, som Dreier refererer i „Samfundets Reform“ i afsnittet om „Arbejdsforeningerne“; i det væsentlige benytter han denne associations struktur som forbillede for sit udkast. Hans program er formet som et slags politisk manifest, der skulle udsendes af skrædderne. At han virkelig har haft forbindelse med skrædderkredse er der, som jeg senere skal komme ind på, flere ting, der tyder på.

Første del af dette manuskript er en manende appel til arbejderne om at slutte sig sammen mod pengemagten. Han benytter sine sædvanlige ræsonnementer: Skadeligheden af at erhvervslivet og det politiske liv beherskes af en lille klike, der kun er interesseret i at holde folket i trældom og uvidenhed – og endvidere påvisning af, at der kun kan skabes social tryghed og lighed, når arbejdere og arbejdsvenner har organiseret de før omtalte associationer. – Derefter opstiller han sit program for skrædderassociationen.

Enhver skrædder (mester eller svend), der tegner sig for mindst 5 Rdl. kan indtræde i foreningen. Når der er tegnet 1000 Rdl., skal foreningen træde i virksomhed, idet 10 skræddere, der vælges af interessenterne, begynder det kooperative skrædderi. Efterhånden som summen bliver større, vil flere og flere blive sat i arbejde. – Folk, som vil tegne sig som kunder

i virksomheden, må betale et indskud, for hvilket de modtager et bevis. Dette beløb bliver godtgjort kunden, efterhånden som han modtager varerne, idet han kun betaler 75 % af prisen, indtil hele indskuddet på den måde er indløst. Samtidig nyder ihændeleveren af et sådant bevis en rabat af indtil 6 %, så længe hans bevis gælder; når det er helt indløst, skal han betale et nyt indskud. Eventuelt kan man sikre sig stadigt medlemskab ved at tegne sig for et fast månedligt indskud. – Der skal i etableringen ophænges en nøjagtig og billig priskurant, som man skal rette sig nøje efter – ingen „Tingen og Prutning“ må finde sted. Enhver handlende eller arbejder vil kunne træde i umiddelbar handelsforbindelse med foreningen, idet de, mod at tilstå en rabat på 8 % eller mere på deres arbejde, kan nyde en lignende rabat på arbejder, udført af associationen. Handelen vil da kunne foretages enten ved løbende regning eller ved udstedelse af beviser for modtagelsen af varer eller arbejde, som igen kan benyttes til betaling for skrædderassociationens varer eller arbejde. På den måde vil en stor del af omsætningen kunne ske uden penges mellemkomst, og fremfor alt vil man derved kunne tilvejebringe en større sikkerhed for afsætningen.

Hvor stort et beløb, man skal udstede beviser for, vil til enhver tid afhænge af varelagerets størrelse og af de kontante kapitaler, foreningen sidder inde med – og i det hele taget af arbejdets og afsætningsgang.

Kunderne, der har været med til at kapitalisere foreningen, har ret til at kontrollere forretningen i alle henseender; dertil vælges en tilsynskomiteé. – På den anden side må foreningen også have ret til at søge oplysning om og til at kontrollere de mennesker, som den indlader sig i gensidigt kreditforhold med; de må overfor foreningen godtgøre deres vederhæftighed, stille kaution eller på anden måde gøre rede for evne og vilje til arbejde og afsætning.

Den øverste myndighed i foreningen er generalforsamlingen. Denne skal til den daglige ledelse vælge en forstander, som skal bestyre etableringen indenfor de fastsatte regler, og som er ansvarlig med sin person og ejendom. Hans formueansvar kan dog erstattes af en særlig kontrakt med medlemmerne om ansvarlighed én for alle og alle for én. – Der skal udvælges en kontrolkomité, der skal påse, at forstanderen holder sig reglementet efterretteligt. Endvidere skal der vælges en stempelkomité, der sammen med forstanderen skal undersøge og bedømme det leverede arbejdes kvalitet og godkende det med et bestemt stempel. – Senere skal der oprettes et voldgiftsråd, som skal dømme i stridigheder mellem forstander og medlemmer eller mellem medlemmerne indbyrdes. – Når foreningen er blevet tilstrækkelig stor, skal man også optage som medlemmer en bog-

holder og en eller flere butiksbetjente. – Lønnen skal beregnes efter de gældende takster for akkord- eller stykgodsarbejde. – Nettofortjenesten skal ikke fordeles, før etablissementet er nået dertil, at alle interessenter er blevet aktive deltagere i foreningen eller i andre foreninger, som står i forbund med skrædderforeningen. – Senere skal nettoen fordeles efter nærmere bestemmelse af den lovgivende generalforsamling. Eftersom de første deltagere i længere tid må arbejde uden nettoandel, vil det være rimeligt, at også de senere aktive medlemmer skal gennemgå en lignende prøvetid. – Under foreningens virksomhed vil det kunne opnås, at man kan undgå sæsonarbejdsløshed ved i mindre travle perioder at forarbejde færdige varer til at sælge i udsalget. – Desuden vil man have opmærksomheden henvendt på oprettelsen af en tilsvarende forening for dameskræddere, „hvorved den overordentlige Nedtrykken af Arbejdslønnen, der medfører overdreven Fordeel for Handelen og derimod saa mange unge Pigers Fordærvelse, kan modvirkes og hele Indtægten fordeles ligelig paa Deeltagerinderne“². – Foreningen skal også sørge for, at handel med brugt tøj unddrages mellemhandelen, „der paa den ene Side kjøber til Spotpris af Studenter og andre for Størstedeelen lidet velhavende Folk, og dernæst til andre endnu fattigere sælger de samme Gjenstande til det fire- eller femdobbelte af Indkjøbsprisen“³. Fortjenesten ved handelen i udsalget skal kun svare til arbejdslønnen til ekspedienterne. Foreningen skal endvidere varetage lærlingeuddannelsen, ikke alene med henblik på lærlingenes faglige kvalifikationer, men også på deres almindelige dannelse, og i den forbindelse skal der gøres alle de indrømmelser til fortsat skolegang og uddannelse, som kan forenes med god orden. Når lærlingen er i stand til at udføre arbejdet tilfredsstillende, skal han have betaling derefter, og Dreier mener ikke, man med fordel kan opstille nogen bestemt læretid.

Resultatet af disse foranstaltninger vil blive, at man efterhånden nærmer sig det punkt, „hvor, under fuldstændig Garanti af den Enkeltes Arbejde ved alle de Andre og under den fuldstændige og almindelige Creditgjensidighed, al egenlig Netto falder bort og kun en forhøiet Arbejdsløn bliver tilbage. Nettoen vil paa hvert enkelt Punkt være fordeelt mellem Frembringer og Forbruger, altsaa den hele Netto paa hele Folkets Masse, istedetfor at den nu tilfalder de enkelte Capitalister, Entreprenører osv.“⁴.

Det fremgår i det hele taget klart af skriftet, at formålet på ingen måde er begrænset til at oprette en skrædderassociation; denne skulle blot være en begyndelse til dannelse af arbejdsforeninger, produktions- og forbrugsforeninger såvel i byen som på landet. Disse foreninger skulle igen slutte sig sammen i en overordnet organisation. På den måde ville man – ved

hjælp af gensidig assurance af arbejdet og gensidig ordning af kreditten gennem en folkebank – gennemføre de revolutionæres krav fra Februarrevolutionen om retten til arbejde. Der lægges vægt på, at man indenfor disse foreninger „af al Magt“ vil holde på Grundloven „i Henseende til de indre Friheder og til Valgloven“, og man vil med lovlige midler „tilstræbe en videre Udvikling af de deri indeholdte demokratiske Grundsætninger, fornemmelig til Valgretten og Valgbarheden, hvilke vi ønske udvidet til flere Aldersklasser og til alle hidtil af slet dulgte og slet gennemførte Formueshensyn udelukkede Classer, og i Henseende til Communalforholdenes Ordning, i Henseende til hvilke vi ønske den samme Valgret og gennemført Valgbarhed, [som til Folketinget], og hvilken vi tilmed ønske en betydelig Selvstændighed overfor Statsmagten“⁵.

Man vil desuden tilstræbe en ligeligere fordeling af skattebyrden, hvorved arbejdet og næringslivet rammes mindre tungt. Endvidere vil man efterhånden „ved Livrenteselskaber, ved indbyrdes Understøttelse, ved fælles Asylter, Pleiestuer, almindelige Skoler og Opdragelsesanstalter, og særlige Fagskoler“ søge at gøre det offentlige og private fattigvæsen overflødigt. Til disse formål vil man søge statens understøttelse først og fremmest gennem kredit. Man vil også søge at skabe en folkepresse, „der kan klare Folkets Begreber om dets egne Livsforhold og meddele det nyttige Kundskaber og Leveregler“.

Men den kosmopolitiske Dreier begrænser ikke formålet alene til en dansk samfundsreform, han vil intet mindre end en universel reform. Den voksende organisation skal til disse politiske formåls fremme efterhånden henvende sig til alle arbejderpartier i Europa, i første omgang i Norge, Sverige og Holsten.

Til slut henvender Dreier sig til alle medlemmer af de arbejdende klasser og til alle, der vil fremme deres sande vel „uden høitrvædende Phraser eller Formaninger eller Formynderskab, men ved simple og menneskelige Reformter, ved Arbeidernes egen Forening paa Grundlaget af *Frihed, Lighed og Broderskab*“⁶, om at tilslutte sig hans idéer.

Flere træk tyder på, at Dreier har haft nærmere forbindelse med skrædderkredse. Ida havde på den tid kjolelager på hjørnet af Silkegade og Pilestræde, og igennem hende er Dreier muligvis kommet ind i branchens problemer. Som vi senere skal se, var det også i stor udstrækning skræddersvende, der støttede Dreier i hans oprør mod Lunde i „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“, og tre af de medlemmer, der i den anledning gik ud af repræsentantskabet sammen med Dreier, var skræddersvende (Elgeti, Nørholm og Ahn). Endvidere var – af 15 indbydere til „Foreningen for billige Livsforholdenheder“ – ikke mindre end de 8 skræddere, deriblandt

de tre tidligere nævnte. De samme tre kom også ind i 5-mandsbestyrelsen 7.

Skrædderfaget var iøvrigt et af de fag, der på det tidspunkt var mindst centraliseret, der var næsten det samme antal mestre som svende. En modsætning hertil var murer- og tømrefaget, hvor enkelte mestre havde store virksomheder med mange svende. Her havde modsætningen mellem mestre og svende også været størst og havde længe gjort sig gældende 8.

b. Den litterære association.

Boghandlere og forlæggere var et folkefærd, som Dreier på grund af egne bitre erfaringer havde et særligt horn i siden på. – Talrige steder kommer han med udfald mod boghandlere og presse, fordi de ud fra profithensyn spekulerer i folks dårlige smag for sentimentale romaner, eventyr, sagaer o.s.v. – Selvfølgelig må det ses på baggrund af Dreiers store interesse for folkeoplysning om de eksakte videnskabers resultater og hans tro på oplysningens nødvendighed for de sociale reformer. Det har derfor ligget ham nær, da han kom ind på de sociale reformer, at gennemføre en demokratisk association, som skulle have til formål at sprede litteratur og oplysning, og som skulle kunne udkonkurrere private bladforetagender, forlag og boglader. Hans indsigt i boghandlerforhold hænger naturligvis også sammen med, at han selv var forlægger og forhandler af alle sine skrifter, bortset fra Clara Raphael-skriftet.

Hans kvide med hensyn til de private forlæggere fremgår af et 17 sider manuskriptfragment med titlen „Forord“, sandsynligvis et udkast til Goldschmidt-bogen. Han fortæller om, hvordan han var blevet færdig med et længe bearbejdet manuskript, og han skildrer på en meget vittig måde en samtale med en forlægger om udgivelsen. Forskellige hentydninger om indholdet kunne tyde på, at det drejer sig om manuskriptet „Sproglige Tilstande i Norden“. – Dreier indfinder sig hos forlæggeren, som han kalder Murr på grund af hans gnavenhed; men han får at vide, at han først kan komme om to dage og høre dommen. Da Dreier spændt igen møder op på kontoret, bliver han mødt med følgende ord:

„Hvem Fanden tænker Du vil tage saadant et Manuskript. Man skulle troe, Du var en Begynder i Boghandelsaffærer. Tør Titel, tør Form, bestemt Tendens, ingen Fortale – det gaaer aldrig. Du har vel een Gang for alle sat dig i Hovedet at virke for en bestemt Retning, det er egenlig en Dumhed, det faaer vel at være; Du er nu een Gang for alle et redningsløst eensidigt Menneske. Men læg dig dog i det Mindste efter en saadan Form, der kan skaffe dine Bestræbelser Indgang hos et fiintfølende Publicum“.

I samtalens videre forløb spørger Dreier, hvordan da stilen skal være, hvortil Murr blandt andet svarer:

„Publicum søger ikke Belærelse, men Sindsbevægelse, og fornemmelig Morskab; en underholdende Stiil er det derfor, som skaffer en Forfatter Indgang. Har man denne Stiil i sin Magt . . . og ikke altfor stræng Holden paa Principper, endvidere med en god Portion Fripostighed, denne sidstnævnte hæderlige Egenskab mangler Du heldigviis ikke aldeles, – saa kan man vække ligemeget Interesse ved intet Indhold, ved et uforstaaeligt Indhold og ved et Indhold, som i og for sig maa være Publicum meget imod. Hvormed have al Verdens Digtere fornemmelig gjort Lykke? Ved den digteriske Form, der i Masser af Tilfælde tildækker en uendelig Fattigdom paa Tanker“¹.

Derefter kommer Murr ind på at fremhæve Goldschmidt som et lysende eksempel. Dreier indvender, at når dette er tilfældet, må man netop søge at modarbejde publikums dårlige smag. Murr spørger da om, hvad Dreier ville gøre, hvis han var forelsket, og pigen havde sat sig i hovedet, at hun kun ville skænke sin kærlighed til en herre med brunt halstørklæde, store stive flipper og langt nakkehår; ville han da søge med lange taler mod forfængelighed at bringe hende fra disse fikse idéer, eller ville han gøre sig den smule ulejlighed at udstaffere sig, som hun forlanger? – Hertil svarer Dreier, at det sidste nok ville være „det Fiffigste“ og indrømmer da, at han må prøve at skrive den stil, som publikum vil have. Men hvordan skal han finde frem til den? – Murr minder ham om, hvor dygtig han var i skoletiden til at udvikle tanker, der var hans egentlige meninger stik imod, og hvordan det kun én gang gik galt, nemlig da han skrev den fatale stil om skolelivets velsignelser. Han råder endvidere Dreier til at lære stilistik ved Borgens stiløvelsesbog og Rahbeks klassiske værk om den danske stil². Også hos Heiberg og Kierkegaard kan man lære „at koge Suppe paa en Pølsepind“.

Dreier begyndte da studiet af stilistik og fortrød, at han i sin tid havde smidt sin stilistiske lærebog væk. Han opgav det imidlertid igen og henvendte sig til den berømte vaudevilleforfatter F. Denne lovede ham at udsætte manuskriptet i vaudevilleform således, at de personer, hvis tanker gennemgås i manuskriptet: Molbech, I. Levin, Rask, N. M. Petersen, Hammerich m. fl. skulle optræde deri – og tilsvarende kupletter indflettes. På grund af hr. F.'s overvældende travlhed blev det dog ikke til noget, og Dreier fik da den idé at henvende sig til sin gamle skolekammerat R., der var dygtig til at skrive nationalistiske krigsfortællinger. Han foreslog ham at indskyde afhandlingen som funden i en død landsoldats tornyster eller lignende; men da R. så manuskriptets antinationalistiske tendens, slog han kors for sig og nægtede at ville have noget med det at gøre³. – Så hen-

vendte Dreier sig til den lærde frk. R., der skulle omarbejde afhandlingen i brevstil, men hun var midt i det eet hundrede og første af en samling breve til Clara Raphael, Goldschmidt, den profane Ridder, Sibylla, frøken Hieronimus, Theodor Immanuel, hr. Hustrusen, Emma, Pauline, Cecilie, Sophie, R. S., Peter Vandal og krigens fjende på kontoret ⁴. – Efter mange andre forsøg fik han endelig fru F. til at tage afhandlingen med som et anhang til en „Kogebog med Illustrationer, der skulde udkomme hefteviis paa Subskription, naar hun var bleven færdig med en Mythologi, en Opdragelselære og et stort Epos til Danmarks Quinder, som hun arbejdede paa i sine ledige Timer efter Skoletiden“ ⁵. Dette syntes Dreier dog var for længe at vente, og han endte med at bevæge Murr til at rense stilen så meget som muligt, samt at tilføje pæne talemåder.

Dette „Forord“ blev dog ikke anvendt til Goldschmidt-bogen; men i det rigtige forord kommer han også ind på et udfald mod boghandelen, og han fortæller, at seks københavnske boghandlere har nægtet at udgive værket på grund af frygt for „Industripressens Ondskab“. Han fortsætter:

„Maaskee kunde dog En og Anden bringes til en Følelse af, at det egenlig er underligt, at Litteraturen beherskes af aldeles ulitterære Størrelser; maaske kunde En og Anden indsee, at Sagens fornuftige Gang var den, at et Comptoir med fast lønnet Personale mæglede mellem Forfatter og Publicum, – hvilket overordenlig let lod sig udføre ved Hjælp af et litterært Samfund med litterære Juryer for de forskellige Fag og med et Comptoir til alle Boghandelsoperationers nettoløse Udførelse . . . . I samme Forhold, som Medlemmernes Antal steg, vilde Prisen paa de litterære Varer falde, Honorarets og Redactions- og Comptoir-Lønnens Indflydelse vilde nærme sig Forsvinden . . . . Det vilde være en ustandselig Udvidelse af Markedet og Fremskriden af Folkeoplysningen, det vilde være en sand Reformmaskine . . . . Af alle burde Skandinaverne meest interessere sig for et saadant Foretagende; thi Intet er vel saa meget til Afbræk for den fælles nordiske literære Bevægelse, som Boghandelens individualistiske, antisociale Speculation og Concurrence. – Dog, jeg gyser næsten over den Grad, som min Dumdristighed her har naaet. At molestere Gud er voveligt, at angribe Regeringen er livsfarligt, men at røre ved Boghandelen, det er jo det vildeste Raseri! . . . .“ ⁶.

Den tanke, som her antydes, har Dreier genemtænkt i detaljer, hvilket fremgår af et ca. 100 sider manuskript fra 1851: „*Hovedmidlet til at udrydde Kastemodsetninger mellem Folkets forskjellige Bestanddele bestaaer i Udbredelse af Oplysning*“ ⁷. Dreier indleder her med at gennemgå de betingelser, som forfatterne er nødsaget til at gå ind på overfor boghandlerne. Underholdningsskribenter og de gængse skolebogsforfattere får gode kår hos boghandlerne, og de „udgjøre med Boghandlerne en snedig Alliance til Publicums Brandskatning og Beherskelse“. Derimod bliver videnskabelige arbejder og kritiske tidsskrifter direkte modarbejdet, navn-

lig hvis de formidler nye opdagelser og teorier, der kan have den allerstørste vigtighed for menneskeheden. – Forholdene er forskellige i de forskellige lande. I Frankrig, hvor de sociale forhold ellers er værre end her, er dog de forskellige litterære, sociale og politiske interesser repræsenteret i boghandelen. – Her i landet hersker imidlertid „Middelmaadigheden og Interesseløsheden“, og boghandelen tør ikke bryde med de rådne, traditionelle forhold, den selv lukrerer af.

For at få udgivet sit skrift må en forfatter tit overlade manuskriptet ganske gratis. Hvis dette ikke engang kan lade sig gøre, må han udgive det for egen regning og risiko og udsende det i *kommission* gennem forlæggeren, som forlanger 25–35 % af bruttoprisen for at forhandle det for ham. I reglen får forfatteren først opgjort regningen efter lang tids forløb. Forlæggerens risiko er begrænset til forhandlingsomkostningerne; undertiden har han ikke engang den risiko, f. eks. når forfatteren selv forhandler skrifterne ved at sende dem *à condition* til boghandleren. Det vil sige, at boghandleren kan sende dem tilbage, hvis de ikke bliver solgt, og hvis de bliver solgt, stryger han en fortjeneste fra 16–33 %. – Ved *subskription* er fortjenesten mindst for boghandleren, men det medfører megen ulejlighed for forfatteren.

Arbejdet med at fremstille bøgerne er først og fremmest *bogtrykkernes*; men de er i stor udstrækning i lommen på den mere pengestærke boghandel. De må finde sig i lang kredit og har meget større risiko end boghandlerne, og deres lønninger er blevet trykket ned ved „Entrepenørernes fornedede Beskatning“.

I Frankrig er denne skæbnesvangre udvikling endnu mere fremskreden end her, og det har ført til formelige bogfabrikker under en enkelt klassikers ledelse, „man ved saaledes, at Alex[andre] Dumas er et Huus paa over 70 Medlemmer, der tilmed nesten altid skriver ud efter ældre Forfattere“.

Boghandlernes indbyrdes forhold kan betegnes som en blanding af solidaritet og konkurrence, og det kan sammenlignes med forholdet i et privilegeret lav. Konkurrencen bidrager ikke meget til billiggørelse, da boghandlerne overfor publikum står solidarisk med faste priser. Konkurrencen medfører kun, at enkelte store boghuse i stigende grad erhverver sig mere og mere omsætning på de andre bogladers bekostning. På grundlag af prof. A. F. Bergsøes „Den danske Stats Statistik“ (4. bd. 1844–53) oplyser Dreier, at forbruget af udenlandske forlagsartikler i 1846–47 beløb sig til 100.000 Rdl., hvoraf 60.000 faldt på Reitzels og Gyldendals boghuse, medens de øvrige 40.000 faldt på nogle og tyve andre københavnske boghandlere. – På grund af konkurrencen må de mindre boghandlere

for at klare sig lave plagiater og eftertryk. På dette område skulle det dog være værre i udlandet end her; navnlig i Belgien og i Nordamerika bliver der investeret store kapitaler i eftertryk.

De store landes litteratur vil kunne klare sig bedre i konkurrencen end de små landes på grund af de store oplag; her tænker Dreier naturligvis især på den tyske og danske litteraturs konkurrence i hertugdømmerne. Det er oven i købet sådan, at de store udenlandske forlag – i kraft af større kapital – kan konkurrere i de mindre lande ved at udsende bøger på de pågældende landes eget sprog, det gælder f. eks. Tauchnitz-udgaverne. – Dreier beklager også, at det ikke kan betale sig at udgive danske videnskabelige værker, hvilket blandt andet er til skade for studierne.

Derefter behandler han det nærmere forhold indenfor boghandlerorganisationen, specielt forholdet mellem boghandlere og forlæggere. Han kommer blandt andet ind på det irrationelle i, at alle de store firmaer har selvstændige kommissionærer til at skaffe de udenlandske bøger hjem. På dette område kunne der gennem en fornuftig rationalisering spares betydeligt, og man kunne give kunderne en mere effektiv ekspedition.

Omtrent de samme omstændigheder, der gjorde boghandelen til en „Indretning af meget blandede Virkninger“, gælder også for *pressen*. Også den beror på profitspekulation og må derfor – for at imødekomme folks hang og tilbøjeligheder – bringe sensationsstof, amorøse nyheder, sladder- og skandalehistorier og føljetonromaner; derimod kan der kun sjældent blive tale om en bevidst oplysende virksomhed. – Den største del af den udenlandske presses nettofortjeneste kommer ind ved avertissementer. På den måde billiggøres bladene, men folk må til gengæld betale beløbet ved at give højere varepriser. „Adresseavisen“ havde – som den eneste københavnske avis på det tidspunkt – privilegium på at optage avertissementer for betaling⁸, en ordning, som blandt andet *Sibbern* havde forsvaret ud fra det argument, at ét blad til avertissement var det mest bekvemme for publikum. Det giver Dreier ham ret i; men han mener, at et sådant blad bør være under kontrol af kunderne eller deres repræsentanter og bør f. eks. være kommunalt og ikke tjene til enkelte privilegerede mellemmands berigelse. – Pressen er i de værste tilfælde blevet brugt som middel til at lave falsk i børsspillet, „denne høieste Yttring af det paa Lotteri baserede Livs Misère“. Den bliver også brugt til at forsvare og krybe for magthaverne. I den forbindelse nævner Dreier den presse, som jesuitterne flere steder har til deres rådighed. Også politiske partier anvender pressen og gør det mindre til folkets oplysning end til at fremme „visse Personligheders og Klassers Magt“. – Iøvrigt står pressen og forlæggeren i indbyrdes forbund, hævder Dreier, og pressen modtager for-

lagsartikler som foræring mod til gengæld at rose forlagets udsendelser.

Med hensyn til *antikvarboghandlerne* står det ikke bedre til. Dreier nævner, at det ikke er ualmindeligt, at gamle bøger i bogladerne sælges til det femdobbelte, ja, ved auktioner til det tidobbelte af indkøbsprisen, og dette går i stor udstrækning ud over studenterne.

I de 100 år, der er gået efter Dreiers død, er der ikke sket nogen fundamental ændring på disse felter. Bortset fra en mere rationel ordning af boghandlernes organisation, er de problemer og forhold, Dreier skildrer, de samme blot forstørret i samme grad som presse, bogproduktion og -spredning har udviklet sig. Hans kritik rammer på mange punkter den dag i dag, selv om hans optimisme med hensyn til de fordele, der kan nås ved en ændring, sikkert er meget overdrevet. – Derimod har *biblioteksvæsenet* gennemgået en betydelig ændring siden Dreiers tid – en ændring, der i nogen grad må være i Dreiers ånd.

Offentlige videnskabelige biblioteker, f. eks. Det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket, har den fejl, mener Dreier, at de bestyres af et par mænd, der så vidt vides ikke er undergivet nogen synderlig kontrol, og hvis en sådan finder sted, er det fra „en fornem, med tusinde andre Ting beskæftiget Overbestyrelse, der er glad ved at have saa fredelige sig selv skjøttende Instituter under sit Departement“. Det medfører også, at embedsmændene føler sig som statens repræsentanter „overfor ubetydelige Enkeltpersoner“. Dette anfører Dreier dog ikke for „at være ubehagelig mod Personalet ved vore store Biblioteker, der i Reglen er af den største Forekommenhed, men kun som en nødvendig Følge af den bureaukratiske Bestyrelse“.

Læseselskaberne er derimod efter Dreiers mening inde på noget af det rigtige, idet man her i fællesskab uden henblik på fortjeneste bestrider udgifterne – enhver nyder sin andel af fordelene. Men de kræver et for stort indskud og kan kun benyttes af herrer. – Der findes også læsesaloner og lejev biblioteker, der er dannet med profit for øje. Dreier stiller et regnestykke op, der viser, at hvis en forfatter, som på sin udgivelse har et under-skud på 30 Rdl., afhænder 50 eks. til et lejev bibliotek, tjener dette 20 Rdl. derpå på et år, og „Driftscapitalen, om end noget fiddet, kan være i ud-leielig Stand endnu“.

Dreier mener, at alle disse uheldige forhold indenfor de virksomheder, som fordeler litteraturen og dermed oplysningen, kan afhjælpes gennem en demokratisering fra neden. Den må ske på grundlag af de litterære foreninger, som *allerede findes*, idet de „indeholde Elementer, som ved bestemte Ændringer i Combination og Anvendelse kunne føre til meget store Resultater“. På grundlag af Bergsøes Statistik 3. bd. 1848 (s. 281)

opregner Dreier alle de litterære foreninger, som på det tidspunkt fandtes i København: Landhusholdningsselskabet, Industriforeningen, Videnskaberens Selskab, Det kgl. nordiske Oldskriftsselskab, Det islandske litterære Selskab, Det nordiske Litteratursamfund, Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, Den danske historiske Forening, Det classenske medicinske Circulationsselskab, Samfundet til den danske Litteraturs Fremme, Selskabet for de skjønne Videnskabers Fremme, Det holbergske Samfund, Det danske Bibelselskab, Foreningen til christelige Opbyggelsesskrifter og Missionsselskabet. Under ét bedømmer Dreier dem som følger:

„De her exempelviis fremhævede Foreninger giver Anledning til mangehaande Betragtninger. Den oligarchiske Beskyttelse af Videnskaben overleveret fra det forrige Aarhundrede, den næsten udelukkende Henvendelse af Interessen paa det Oldagtige, det støvede og skimlede, den forskruende „hellige“ Energi, den over Livet og Hverdagsmenneskene uendelig ophøiede kongl. Videnskabelighed, der ikke faaer 40 Sk. ud af sine kolossale Værker; – endelig, den fælles godmodige Skatskyldighed og Undersaatlighed overfor Boghandelen, hvad alle Indkjøb og den overveiene Deel af Udgivelserne angaaer. Man er aldrig falden paa den simple Ting, at forene sig om et Comptoir til fælles Forretningsførelse“⁹.

Medens alle disse nævnte selskaber har meget tilbage at ønske med hensyn til demokratisk opbygning, er dette ikke tilfældet med *Trykkefrihedsselskabet*; det er både folkeoplysende og behøver kun i ringe grad „Boghandlernes dyre Mægling“. Men dette selskabs formål er kun begrænset til national og politisk agitation, hvorimod Dreier tilsigter intet mindre end en „Reform af selve Litteraturens Forfatning, hvorved Forfatteren paa den ene Side og Publicum paa den anden kom til at danne Eenheder, der hver for sig indbyrdes kunne forhandle og afgjøre litterære Anliggender og handle med hinanden gennem et for fælles Regning bestyret, nettoløs Boghandelscomptoir, hvorved altsaa en større Sammenhæng i den litterære Bevægelse, større Sikkerhed og Billighed paa Markedet kunde frembringes“¹⁰. – Hvis dette skal kunne lade sig gøre, må det „videnskabelige Hierarchi“ omstyrttes, og i stedet skal alle, der har nået den videnskabelige „Svendegrad“, have afgørende myndighed indenfor de anliggender, der umiddelbart vedrører dem, naturligvis indenfor de grænser, som det almene tarv – repræsenteret ved de andre politiske og sociale enheder – gør det fornødent. – Fagenes medlemmer eller deres repræsentanter skal altså vælge lærere, uddele stipendier, organisere studieordning m. m. Endelig skal disse videnskabelige Kooperationer også varetage og overvåge folkeoplysningen og den litterære produktion indenfor deres fagområde. – Der findes allerede sådanne tilløb i *den polytekniske forening, den naturhisto-*

riske forening, de medicinske selskaber og Samfundet for Naturlærens Udbredelse. Hvis disse foreninger kunne udvide deres virksomhed og danne skole, kunne man også komme de „utallige Markskrigere under videnskabelig og velgjørende Ydre“ tillivs med deres kvaksalverier om frenologi, brændevin, salt, dyrisk magnetisme m. m. – Som det er for øjeblikket, er videnskabsmænd mere tilbøjelige til at danne aristokratiets hale end fortroppen af folkets fremskridtskolonner.

Hvorledes vil det under en sådan ordning gå med forfatterens rettigheder, hvordan vil man kunne opretholde den litterære og videnskabelige ejendomsret? – Hertil svarer Dreier, at det i det hele taget er umuligt at fastslå, hvem der har prioriteten af en ny opdagelse, en ny teori eller nye tanker. Hvem har størst fortjeneste, ham, der lagde grundvolden, dem, der forsøgte at udarbejde i detaljer, eller den, der lagde slutstenen på andres årelange arbejde? Det er også tænkeligt, at flere uafhængigt af hinanden gør samme opdagelse. – På andre områder fører den litterære ejendomsret også til absurde konsekvenser. Det ville f. eks. være helt urimeligt, at en forfatter til en ABC, hvis arbejde kun frembød en ringe forskel fra andre ABC'er, men som tilfældigvis i en række år havde fortrængt andre lærebøger fra markedet, skulle have meget store fortjenester, uagtet hans litterære indsats var meget ringe. Iøvrigt blev den litterære ejendomsret overhovedet ikke respekteret landene imellem, undtagen mellem Frankrig og England, hvor man havde en traktat om forfatterrettens beskyttelse. – Gennem forlagernes demokratisering ville forfatternes arbejde kunne blive vurderet og lønnet i forhold til den virkelige arbejdstid og arbejdskraft. – Under en sådan ordning ville de litterære foretagender også være langt sikrere, fordi man i forvejen ville kende sit publikum, sine konkurrenter og sit marked. Derved kunne også spares en mængde forfatterslid, som den nuværende uorden medfører, f. eks. at mange uafhængigt af hinanden arbejder på det samme og ikke tør gøre det åbenlyst af frygt for konkurrence og litterært tyveri. – Til syvende og sidst må samfundet have krav på den litterære ejendomsret, det må have ret til at drage nytte af de videnskabelige og litterære arbejder. Til gengæld må det også lønne de folk, der frembringer dem.

Til sidst resumérer Dreier sit program:

„Ordningen vil bedst kunne være den, at alle Frembringere og Forbrugere udgjøre et stort Samfund indenfor hvilket de enkelte materielle og immaterielle Arbeidsfag udgjøre hver sin særegne Afdeling; altsaa f. Eks. een Afdeling for Naturvidenskab, een for Medicin, een for Historie, een for Theologie osv.; endvidere kunne Bogtrykkere, Bogbindere osv. ligeledes udgjøre en Afdeling; hvormange Afdelinger, der burde være, hvorledes de skulde begrænses, det kan naturligvis ikke forlods afgøres; Antallet af Medlemmer for hvert Fag vil blandt Andet i

denne Henseende komme i Betragtning. Alle videnskabelige og litterære Selskaber vilde som Afdelinger kunne gaae ind under vort litterære Centralselskab. – Til at besøge Bytningen mellem Medlemmerne og i det hele taget til disses litterære Forsyning oprettes et Kontor med lønnet Personale, der opererer uden alt Hensyn til Netto eller Capitaliseren“¹¹.

Samfundet bør iøvrigt, mener Dreier, give det første stød til overenskomst angående gensidighed i kredit og oprettelse af et folkebanksystem efter Proudhons mønster. Som en udenlandsk tilnærmelse til en sådan forening nævner han den franske forening „La Société de la Presse du Peuple“¹².

Resultatet af en sådan forenings virksomhed vil efter Dreiers mening blive, at forbruget af god litteratur vil stige, og at kårene for boghandlermedhjælpere og småboghandlere vil blive forbedret betydeligt; disse har måske mest af alle grund til at ønske den associerede boghandel.

Foreningen skal ligesom skrædderforeningen efterhånden tilstræbe at blive kommunal, idet den skal indlede samarbejde med lignende associationer indenfor andre erhvervsområder – for til sidst at danne et kommunalt organisationsnet.

Manuskriptet om litteraturassociationen viser ligesom forslaget til skrædderassociationen, hvor grundigt Dreier går til værks. Han nøjes ikke med nogle vage og generelle udkast. Men han prøver – på grundlag af en undersøgelse af de nuværende forhold – at angive veje til reformer, der kan udgå fra institutioner, der allerede findes.

c. Brugsforeningen.

På ét område gav Dreiers associationstanke sig konkret udslag, nemlig med hensyn til dannelsen af en brugsforening. Også her er det Cochuts bog, der har været inspirationskilden, navnlig afsnittet om foreningen „La Société de l'Humanité“ i Lille. I „Samfundets Reform“ nr. 6 og 8 skildrer Dreier grundigt denne forenings virksomhed.

Lille, der på det tidspunkt havde nogle og halvfjerds tusinde indbyggere, havde allerede før 1848 haft indbyrdes understøttelsesforeninger. „L'Humanité“ startedes kort efter Februarrevolutionen af 20 arbejdere, og formålet var at skaffe billigere livsfornødenheder ved at samle de mange småindkøb i større partier. – Man begyndte med at slutte en kontrakt med en bager om leverance af billigere brød. Derefter udviklede det sig slag i slag. Først dannedes et kooperativt slagteri, som igen leverede huden til associerede skomagere og desuden havde en forretning med tilberedte fødemidler. Man kan her se, skriver Dreier, et eksempel på, at „et vel-

overveiet demokratisk Foretagende“ vil brede sig og skabe mere og mere interesse. Han angiver, at fordelen ved at købe i det kooperative slagteri ofte kunne beløbe sig til op mod 50 %, samtidig med at kontrollen og sundhedsforanstaltningerne bevirkede, at den arbejdende befolkning nu mere trygt kunne spise kød. – Efterhånden havde foreningen udviklet sig til at kunne forsyne 8000 mennesker.

Handelen med forretninger, der ikke stod direkte i foreningen, men var knyttet dertil gennem overenskomst, foregik på den måde, at kunderne fik udleveret sedler fra foreningen, som de kunne anvende som betaling i forretningerne. Disse samlede sedlerne sammen og fik betaling fra foreningen med fradrag af rabat, som gennem foreningen blev videregivet til kunderne. Det var med andre ord et lignende system, som vi f. eks. i vore dage kender i „Forbrugsforeningen for Embeds- og Bestillingsmænd“.

Foreningen i Lille var på det forhåndenværende stadium i stand til at forsyne sine medlemmer med brød, kul, smør, olie, klæder, urtekramvarer, apotekervarer og lægehjælp.

Organisationen var opbygget på den måde, at medlemmerne var inddeelt i afdelinger på 20, som indgik i større kredse på 100. Over disse afdelinger var der igen et direktorium bestående af formand, to viceformænd og flere sekretærer, som alle valgtes for et år ved hemmelig afstemning. – Alle bestillingsmænd samledes til et møde én gang månedligt. – Arbejdet var fordelt på seks udvalg: organisationsudvalget, regnskabsudvalget, udvalget for livsfornødenheder, beklædningsudvalget, arbejdsudvalget, der skulle skaffe ubeskæftigede medlemmer arbejde, og endelig understøttelsesudvalget, der skulle sørge for at fordele en del af overskuddet til gensidig understøttelse.

Dreier nævner, at lignende foreninger fandtes i England, Paris og Elsass (hvor arbejdsherrer havde taget initiativet til kooperative bagerier som modvægt mod den lave løn) og i Norge. I Berlin fandtes en brændselsindkøbsforening, som Dreier mener, at bestyrelsen for „Foreningen for Arbejdsklassens Vel“ havde beretning om, men som de ikke havde fundet det passende at meddele videre. Han henviser endvidere til, at man året i forvejen havde opløst en lignende forening i Chemnitz i Sachsen, fordi den havde truet de småhandlendes lavsrettigheder. – Som en hjemlig støtte for tanken henviser han til den senere omtalte *Reinholdt Jensen* (1827–1888), der i en artikel d. 5. jun. 1852 i „Lolland Falsters Stiftstidende“ havde skrevet om oprettelsen af en folkelig handelsforening som et modstykke til et forslag om et børsselskab. Endelig henviser han til en

forening til indkøb af øl, som bogtrykkere på „Berlingske Tidende“ kort forinden havde oprettet ¹.

Efter at have redegjort for foreningen i Lille foreslår Dreier, at man skulle oprette en lignende forening herhjemme. Formen skulle være den samme; varerne skulle sælges til produktionspris plus omkostninger, og de valgte bestillingsmænd skulle lønnes af foreningen. Forretningsføreren skulle have fri rådighed over sine dispositioner, begrænset af det fornødne reglement og kontrolleret af foreningens tilsynsudvalg. Kun generalforsamlingen skulle kunne afsætte ham, og han måtte, hvis han blev afsat, aflevere butikken i samme stand, som da han modtog den i forvaltning. – Lønnen skulle bringes til veje gennem medlemmernes bidrag og skulle stige, efterhånden som omsætningen steg. Med forskellige midler måtte man sikre sig mod kontraktbrud f. eks. opsigelse i utide o.s.v. – For at kunne starte foreningen måtte man rimeligvis stifte et lån, der dog næppe behøvede at være så stort, da det ville være muligt at få ret god kredit på varerne, eftersom man kunne regne med en sikker afsætning på grund af det faste medlemstal. Af samme grund behøvede man heller ikke at oplægge nogen større reservefond. En udvidelse af foreningen kunne blandt andet ske ved, at man begyndte med at oprette kontrakt med forskellige virksomheder angående rabat. Dermed mente den optimistiske Dreier, at begyndelsen var gjort, så man efterhånden ville kunne købe de pågældende virksomheder.

Bidraget til foreningen skulle beregnes procentvis af den anslåede levereance; „i modsat Fald, saaledes som i *Lille*, hvor Bidraget er eens for alle Medlemmer, vilde de velhavende, Mere forbrugende Medlemmer være forholdsviis lavere beskattede end de Fattige, hvor Anstalten især bør komme til Hjælp“ ². – Tilsynsudvalget skulle kontrollere varepriserne ved at kontrollere beregninger o.s.v. I det hele taget beroede foreningens ve og vel først og fremmest på, hvor dygtig en forretningsfører, bestyrelse og kontroludvalg, man havde valgt. – Naturligvis kan ingen absolut sikkerhed alligevel opnås mod underslæb og forfalskning. „Som yderste Nødvæрге har man den sædvanlige Rettergang, som man rigtignok maa ønske at have saa Lidet at gjøre med, som paa nogen Maade muligt“ ³.

Man må, inden man opretter foreningen, grundigt undersøge, hvor langt man kan gå med en sådan organisation uden at komme i modstrid med lovgivningen. Dreier mener ikke, det bliver nødvendigt, at foreningens forretningsfører skal pålægges borgerskabsafgift, fordi der er tale om en forening, og ikke om en person, der til egen fordel sælger til andre. – Han mener også, at de forskellige virksomheder såsom bagerier, slagterier o.s.v. kan bestyres både af svende og af folk udenfor lavene. Derimod

kan foreningen ikke efter den forhåndenværende lovgivning forhandle varer, der er forarbejdede af folk udenfor lavene; men dette vil ikke gøre noget afbræk i foreningens virksomhed. – Iøvrigt er konkurrencen indenfor de fleste fag så stor, at det ikke kan være vanskeligt at få mange handlende og håndværkere til at tilslutte sig foreningen under de her antydede betingelser; deres stilling vil, anslår Dreier, „være omtrent ligesaa sikker og godt lønnet, som en underordnet Statsemedsmands, og langt friere og behageligere“⁴.

Dreier mener, ud fra et nationaløkonomisk synspunkt, at man netop gennem en organisation af denne art kan sikre stordriftens og storhandlens fordele uden dens skadelige konsekvenser. De mange småhandlende: „Urtekræmmere, Tobakshandlere, Høkere af alle Sorter“ bidrager til, at omkostningsniveauet skrues op, således at forbrugerne må give uforholdsmæssigt meget for varerne, samtidig med at den indbyrdes konkurrence og de opskruede huslejer for forretningslokaler bevirker, at de fleste småhandlende kun har et kummerligt udkomme.

„Fra socialøkonomisk Standpunct maa man fordrø, at et Arbejde, som netop kan bestrides ved 100 Menneskers Dagværk, ikke beskæftiger hverken mere eller mindre end netop disse 100; det Samme gjælder i Henseende til Boutikrum, Pakrum odl. Men det er neppe overdrevent, naar man anslaaer Handelens Personale og det i Beslag tagne Rum til i Kjøbenhavn at udgjøre 3 til 4 Gange det Fornødne til Forretningernes Besørgelse“⁵.

Dreier er klar over, navnlig efter læsning af den franske socialøkonom og tidligere saint-simonist Michel Chevaliers artikler i hans „Lettres sur l'organisation de travail et la question des travailleurs“, at disse forhold var værre f. eks. i Frankrig end her, men udviklingen fører også herhjemme i den retning. – De mange eksempler, Chevalier nævner på vareforfalskninger, undervægt m. m., kender vi også her.

„Mælk forfalskes ved Vand, Fløde laves af Mælk og Meel, Smør farves, forfalskes ved Kartoffelmos og Fedt; . . . af interessante Drikkevarer har man kunnet lære forskellige at kjende i denne varme Sommer med dens store Ølforbrug; saaledes har Forf. haft det Held at fortære en halv Flaske dobbelt Øl, der bestod af Skillingsøl, næsten en halv Flaske, dansk Brændeviin en halv Dram, vel blandet. Disse Exempler kunne mangfoldiggøres i det Uendelige“⁶.

Allerede den første artikel i „Samfundets Reform“, der kom den 11. sept. 1852, vakte betydelig interesse. Nogle måneder efter var organisationsarbejdet i gang. Men Dreiers optimisme med hensyn til, at en sådan forening hurtigt ville få associationstanken til at brede sig, så hele samfundets økonomiske struktur ændredes, blev ikke bekræftet. Først pastor

Sonne fik 14 år senere held til at starte en brugsforeningsbevægelse, der kunne vare, men heller ikke den fik tilnærmelsesvis den hurtige og universelle vækst, som Dreier havde håbet på.

d. Den gensidige kredit eller folkebanksprincippet.

Et af de reformskrifter, Dreier tænkte på at udgive ifølge planen i „Aandetroen“, var en oversættelse af „nogle af *Proudhons* Skrifter om Folkebanken“, forsynede med noter. – Blandt hans manuskripter findes også en næsten færdig oversættelse af Proudhons lille skrift fra 1848: „Banque du Peuple“.

Hans interesse for den rentefri kredit viser sig endvidere ved, at han i alle sine forslag til associationer ender med mere eller mindre detaljerede redegørelser for, hvordan han tænker sig en sådan kredit organiseret, når først associationsbevægelsen er blevet tilstrækkelig omfattende¹. I sine tanker desangående følger han helt Proudhon.

Når der var oprettet et passende antal arbejdsforeninger, skulle de igen forenes i en større gensidig kreditforening. Denne skulle vælge en overordnet bestyrelse: et kreditnævn, der skulle have til opgave at diskontere medlemmernes vekslers eller andre gældsbeviser ved udstedelse af *kreditbeviser*, efter først grundigt at have undersøgt deres vederhæftighed. Disse kreditbeviser havde som grundlag og garanti samtlige deltageres ejendom og hele arbejdskraft. Den eneste afgift, der skulle betales for et sådant lån, var en risiko-assurancepræmie, hvilket – efter den optimistiske Dreiers mening – næppe ville beløbe sig til mere end $\frac{1}{2}$ % i begyndelsen – for derefter stadig at synke, efterhånden som foreningen blev udvidet, og sikkerheden tiltog. De på den måde udstedte kreditbeviser skulle indløses til den ved diskonteringen betingede frist, således at den kreditnydende deltager skulle tilkendegive, at han til de andre deltagere i dette tidsrum havde leveret værdier for det diskonterede beløb.

Disse almindelige kreditbeviser ville således være et meget sikkert og meget billigt betalingsmiddel ved alle omsætninger mellem deltagerne. De er både billigere og sikrere end de sædvanlige penge i den almindelige handel og vandel, hvor en stadig skiftende kurs kan forandre det indbyrdes forhold mellem de værdier, som beregningerne og forretningerne oprindeligt var bygget på. Alle almindelige bankoperationer ville kunne knyttes til denne form for diskonto.

Dreier mener, at når en sådan gensidig kreditforening – d.v.s. en folkebank – har udviklet sig til at omfatte en stor del af samfundets medlem-

mer, vil den kunne blive et hjælpemiddel til en overenskomst mellem grundejere, pantekreditorer, kapitalister og entreprenører på den ene side og forpagtere, lejere, arbejdere og skyldnere på den anden. Ved en sådan overenskomst kunne de ordne løskøb ved afdrag på gælden, betalt i kreditbeviser med en rente, der synker jævnsides med diskontopræmien. Ved en fremadskridende konversion af gælden, d.v.s. omskrivning til lavere rente og årlige afdrag, ville man også kunne tilfredsstille *statskreditorerne*.

Hele samfundet vil således efterhånden kunne løskøbe sig fra kapitalens trykkende åg og gå over til at blive et frit arbejdersamfund, hvori ethvert medlem er samfundets lønnede arbejder eller embedsmand. Alle har sikkerhed for arbejde og løn og for tilstrækkelig understøttelse ved sygdom og alderdom.

Mærkeligt nok nævner Dreier ikke de planer, der tidligere var udarbejdet af „Den merkantile Industriforening“, til oprettelse af en industribasar i forbindelse med en kredit- og lånekasse, som skulle give håndværkerne forskud på de varer, der indleveredes til salg, imod at 1% af salgssummen tilfaldt kassen. Tanken stødte på modstand i borgerrepræsentationen, i lavene og i „Forskønnelsesforeningen“. Man søgte i 1845 at tegne aktier til en kredittkasse, som dog havde fjernet sig helt fra Proudhons tanke. Kun 4 aktier blev tegnet, hvorefter planen blev skrinlagt².

12. Kommunens struktur.

Efterhånden som associationstanken havde bredt sig til alle samfundslivets områder, skulle disse – efter Dreiers mening – koordineres i større enheder, i kommuner. Han udvikler det nøjere i sine artikler i „Samfundets Reform“ om „Communalsvineriet“¹.

Udgangspunktet tager han i den almindelige kritik af kommunaladministrationen, der på den tid gjorde sig stærkt gældende i pressen og andre steder. På det punkt var der enighed mellem „blodrøde og kridhvide Organer, gamle og unge, fornemme og sjofle“. – En sådan kritik af kommunen, hævder Dreier, må imidlertid, hvis den skal være konsekvent, gå ind på selve principperne for kommunens regering og administration. Først og fremmest må det afgøres, om kommunerne skal betragtes som selvstændige enheder, der er indgået i en frivillig sammenslutning i staten, eller om staten har det absolutte overherredømme over kommunerne, og som sådan har ret til at begrænse kommunens frihed vilkårligt. „Disse almindelige Spørgsmål ere det, som bevæge sig i vor Tid, dem gjælder det at forstaae og besvare, før man indlader sig paa de enkelte Opgavers

Løsning“². – Dreier går naturligvis ind for, at kommunen skal frigøre sig fra en fjern og bureaukratisk statsstyrelse; endvidere er det et hovedpunkt for ham, at den skal frigøres for afhængighed af de private kapitalister, der for øjeblikket har de forskellige kommunale foretagender i entreprise.

Dreier påviser, ved at redegøre for udviklingen af Københavns kommunaladministration siden Frederik d. 3. i 1660 tilstod Københavns borgere visse rettigheder, at udviklingen trods alt herhjemme er gået i retning af større frihed. Ved kommunalordningen 1840 skete en betydelig forandring i kommunen, idet det blev tilladt de større grundejere og de mere velhavende, selvstændige næringsdrivende at deltage i valget af de 36 borgerrepræsentanter, hvoraf halvdelen skulle bestå af grundejere. Men der er naturligvis langt igen, før man er nået til en tilfredsstillende demokratisk kommunalforfatning. Som det er nu, skriver Dreier, er indretningen „mageløs taabelig“ med dens 5 forskellige instanser over hinanden (borgerrepræsentationen, 6 rådmænd, 3 kongevalgte borgmestre og en kongevalgt overpræsident), der komplicerer administrationen, som bliver yderligere forvirret derved, at ingen af disse instanser har et skarpt begrænset forretningsområde. Hvis man tænkte sig en sådan administration indsat i et privatforetagende, ville enhver kunne indse tåbeligheden af det.

Dreier har også orienteret sig om, hvordan kommunalpolitik er organiseret rundt omkring i verden. Han påviser, hvordan der navnlig i Schweiz og i De forenede Stater findes selvstændige kommuner, hvor statsmagtens myndighed er indskrænket til nogle få områder: den almindelige lovgivning, tildels den dømmende magt, den stående hær, udenrigspolitikken, postvæsen m. m. Men selv denne rest af „bestyrelse fra oven“, mener Dreier, er en uting, og han nævner, at blandt andet både post- og militærvæsen kunne være tjent med at blive decentraliseret. Han er nok klar over, efter blandt andet at have studeret De forenede Staters historie, hvilken fare en stigende decentralisation, som blandt andet demokraterne gik ind for, frembyder for at ende i anarki. Men han regner med, at når blot den økonomiske organisation samtidig varetages i det nedenfra organiserede demokrati, vil en sådan fare kunne afværges:

„Det er bestandig de mindre Deles økonomiske Splid, som styrker Despotiet og stiller sig i Veien for en absolut Gjennemførelse af Forbundsforfatningen, hvor den almindeligere Beslutning, Eenheden, ene og alene fremkommer ved de underordnede politiske Eenheders Overeenskomst. Først naar ethvert Spor af Forestillingen om at berige sig paa Andres Bekostning, ethvert Spor af økonomisk Usikkerhed og uordenlig Concurrence er forsvundet, vil denne Samfundsform kunne seire i alle Forhold“³.

Dreier henviser i den forbindelse til *frijordspartiet* i U.S.A., der søger at komme disse onder tillivs ved at gå ind for en ligelig fordeling af jorden, som hele befolkningen bør have overejendomsret til.

I sin mere detaljerede kritik af administrationen kommer den unge mediciner naturligvis først og fremmest ind på de elendige hygiejniske forhold og viser, hvordan de mange hierarkisk ordnede myndigheder: ministerier, sundhedskommission og de forskellige bestyrelser på hospitalerne generer og modarbejder både hinanden og navnlig de „virksomme Medicinalembeds mænd“, der er undergivet dem. På lignende måde går det med skolevæsenet, med hensyn til boligspørgsmålet og med den tekniske administration, hvor han henviser til et lille skrift „Statsstyrelsen, betragtet fra et teknisk Standpunkt“ (1849), hvoraf det fremgår hvilken forvirring, der herskede i disse forhold.

Men alle disse problemer vil kunne klares gennem demokratisk organiserede associationer. Med hensyn til *boligproblemet* mener Dreier, at det gensidigt forsikrede fællesskab af arbejdsforeninger, der også har organiseret kreditomsætningen gennem en folkebank, efterhånden skulle kunne opkøbe grunde og huse og organisere byggeforeninger. Han henviser i den forbindelse til byggeforeninger i udlandet og til pastor *Visbys* plan til noget lignende herhjemme. På den måde ville lejerne blive „Besiddere af hver sin Leilighed, Medeiere af hele Bygningen, ligestillede Deeltagere i Opsynet over dennes Anliggender“⁴.

Når ejendomsretten til boligerne efterhånden er gået over til fællesskabet, vil det også blive muligt mere gnidningsfrit at foretage en centralisation og placering af forsyngen og af de fælles fornødenheder; man vil da ikke støde mod snævre egeninteresser. Man vil gennem fælles organisation kunne få „Gasbelysning istedetfor Tranløgter, Varmeledning gennem et heelt Huus fra eet eneste Ildsted istedetfor Kakkellovnsvæsenet, et Vandledningssystem istedetfor Smaabrønde, Ledning af Vand op i Husenes Etager istedetfor Spandeslæberiet, et Cloaksystem istedetfor huuslige Møddinger, communal Gaderensning istedetfor den smaaborgerlige“⁵. Man vil også kunne få lagt en ordentlig byplan med regler for gadernes bredde og for husenes forsyning med lys og luft i en sådan grad, at det kan tilfredsstillende de „teknisk-økonomisk-sanitære Fordringer“. – Gennem en gensidig assurance kan man også sikre sig mod ulykker, ildebrand, oversvømmelser o.s.v.

I Dreiers reformerede kommune bliver teknikerens stilling en anden; han vil ikke mere være en underordnet embedsmand under en autokratisk regering eller en lønnet funktionær hos en privat entreprenør. I fremtiden vil „Leverancer af Vand, kunstig Belysning, Bortførelse af Ureenligheder

og lignende Tjenester“ være en sag mellem kommunens beboere på den ene side og de sagkyndige, tekniske Kooperationer på den anden. „Parternes indbyrdes Stilling kan da være ligesaa fri, som ved enhver anden Leverage“⁶. – Også skole- og undervisningsvæsenet skulle bygge på dannelsen af frie associationer af lærere, som i fællesskab skulle planlægge undervisningen i kontakt med forældrene og under kontrol af disse. På lignende måde skulle lægerne associere sig. Dreier mener, at man allerede så småt er ved at nærme sig denne reform i flere henseender. Mange lærere, teknikere og læger står i umiddelbart forhold til dem, de skal virke for. I visse egne af landet har man f. eks. kunnet ansætte en læge ved i fællesskab at garantere ham en vis minimumsløn. – Gennem en organisation som den skitserede vil man i højere grad kunne sikre løn og arbejde forud.

Valg af embedsmænd vil ikke blive så vilkårligt som nu, idet det demokratisk ordnede folk vil vælge ud fra egne interesser, og man vil derfor undersøge ansøgernes egenskaber grundigt for at finde de bedst egnede. Dette vil også medføre, at embedsmænd må opgive deres standshovmod, og det vil få dem til at føle, at de står i gensidigt tjenesteforhold til folket. De har principielt ikke nogen anden stilling end f. eks. bagere, slagtere o.s.v.

Da kommunen ikke skal være en „Entreprise ved Siden af Staten“, skal den enkelte heller ikke betale afgifter og skatter både til stat og kommune, men kun efter en ligelig og ensartet skattefod til kommunen, som så igen skal udrede bidrag til de „større Kredses Fonds“. På den måde kan de bestående uligheder med hensyn til jordbundens godhed o.s.v. udlignes. Iøvrigt skal skatten være lav, og så meget som muligt af deltagelsen i kulturlivet bør overlades til frie sammenslutninger. – Om et leveret arbejde umiddelbart skal betales af den enkelte forbruger, eller omkostningerne skal fordeles ved en fælles afgift, kan ikke karakterisere det som henholdsvis privat eller kommunalt. F. eks. vil det være rimeligt, at afgift på gas og vand skal betales efter forbrug, medens derimod andelen i brolægning og rengørelse af gader må fordeles ved en afgift.

En første bestræbelse for at opnå sådanne tilstande i kommunen, ser Dreier i den *almindelige, kommunale valgret*, som var genstand for hidtige debatter på den tid. Han vil helst have sat valgretsalderen ned til det attende år, hvis det kan kombineres med opdragelsens og undervisningens demokratiske reform. I hvert fald skal den sættes ned til det toogtyvende år, for hvis interessen for og en indsigt i kommunens anliggender ikke i den alder er vakt, „saa er det et forfærdeligt Vidnesbyrd mod Opdragelsen“, og da vil den sandsynligvis aldrig vækkes. Han henviser til den juridiske professor *F. C. Bornemann*, som under sine forelæsninger havde

sagt, at hvad man end kunne indvende mod den almindelige valgret i staten, så var den almindelige valgret i kommunen en uafviselig fordring. – *Lebmann* havde derimod foreslået, at kommunalvalgretten skulle udstrækkes til folketingsvalgretten, men kombineres med en direkte afgift, en slags skat, som rigsdagsvælgerne bar sammen med de indirekte skatter. Dette var efter Dreiers mening ikke noget argument, thi arbejdere og mindre bemidlede bidrog gennem deres husleje og gennem prisen på livsfor nødenheder til gevinst på kapital og ejendom, og på den måde betalte de indirekte deres kommuneskatter.

Som slutning på de tre artikler om kommunalsvineriet resumerer Dreier sine meninger:

„Men Sandheden er, at alt Søleri, al Nød og Elendighed i vor Commune og overalt er en Følge af Capitalens Herredømme over Arbeidet, og at man derfor saa hurtig som mulig bør ophæve dens politiske Enevælde, for at nøde den til at anerkjende Menneskerettighedernes Krav. – Endnu ville vi kortelig sammenfatte de øvrige Hovedpuncter i en fri Forfatning. – De særegne Bestyrelsesgrene ere overdragte de enkelte Laugs Medlemmer og forskjellige enkelte og sammensatte Udvalg. Over disse findes et Communalraad, som er *lønnet* og som umiddelbart kan tilbagekaldes; dets Hverv er at forfatte Budgettet, som dernæst drøftes og vedtages af Borgerne“⁷.

Dreiers syn på kommunens opgaver kan i dag på mange områder forekomme os helt selvfølgelige, men for 100 år siden må de perspektiver, han opstillede, have virket fantastiske. Den kommunale administration på det tekniske, sanitære og sociale område var på det tidspunkt nærmere middelalderen end vor tid, hvad man blandt andet får et levende indtryk af ved at læse Villads Christensens grundige bog om København fra 1840–1857.

Den senere udvikling har derimod ikke kunnet bekræfte Dreiers anarkistiske teorier om, at kommunen kunne udvikle sig som en koordination af demokratisk og kooperativt opbyggede organisationer. Her som på andre punkter har regeringen „fra oven“, d.v.s. direktiver og love fra regering, rigsdag og centraladministration spillet en betydelig større rolle, end Dreier kunne godkende.

13. Landboforholdenes ordning.

Dreiers virksomhed falder i den tid, da diskussionen om bondevennernes forslag om tvungen fæsteafløsning gav anledning til voldsomme debatter såvel i Rigsdagen som i presse og andre steder. Om dette spørgsmål har Dreier en opfattelse, der går helt på tværs af både bondevenner-

nes og af deres modstanderes program, men som danner en naturlig konsekvens af hans politiske tænkning.

I sine artikler om kommunalsvineriet kommer Dreier blandt andet ind på, at privatejendomsretten til jorden skulle gå over til det organiserede fællesskab: kommunen. Den enkelte skulle kun være *besidder* og bruger af sin lod, men ikke uindskrænket *ejer*. Det er med andre ord Proudhons to begreber *possession* og *propriété*, han overfører til dansk. Han henviser – ligesom Proudhon – til, at man faktisk allerede forudsætter denne overejendomsret i de love, der giver stat og kommune ret til at ekspropriere. – Denne udvikling af ejendomsretten over jorden mente Dreier, man måtte tilstræbe i stedet for bondevennernes forslag om tvungen fæsteafløsning. Han foregriber altså en georgistisk tankegang.

Disse bemærkninger om ejendomsretten til jorden foranledigede en mand under pseudonymet – m – til at skrive til Dreier og i et længere brev tilkendegive sin interesse og tilslutning, samtidig med at han imødegik Dreier på enkelte punkter. – Dreier blev som altid, når han mente at finde en tilhænger, sjæleglad, og han brugte et helt nummer af „Samfundets Reform“ til at uddybe sit syn på „Landejendomsforholdene“¹.

Hr. – m – havde været enig med Dreier deri, at kommunen skulle have ejendomsretten til jorden, for at fæsteafgiften ikke skulle gå i herremandens lomme, men til hele kommunens tarv, „til sand Oplysnings Fremme, kort sagt, til Alt, hvad der kunde fremme Beboernes Velvære“. Dreier mener naivt og optimistisk, at næsten alle hemmeligt er enige med ham heri, og han uddyber sin tankegang nærmere:

„Sæt altsaa, at Eiendomsrettens begunstigede Ihændehavere indlode sig paa en saadan Afstaaelse af Jord, udleiede Huse, Arbejdsredskaber osv. som jeg tænker mig det, imod en billig Udbetaling i Afdrag, og imod at de optoges i det almindelige Sikkerhedsforbund, saa vilde altsaa hvad f. Ex. Jord angaaer, alle Arbeidere være Medeiere, saalænge de arbeide; de ville med fuld Eiendomsret – naturligvis under Folkets, under den offentlige Discussions og den offentlige Nyttes, høieste Myndighed, ligesom i den patriarchalske Tilstand under Landsherrens Overherredømme – besidde deres Huse, Arbejdsredskaber osv., og modtage en ligelig Løn i Forhold til Arbeidet. Landbruget vilde da kunne foregaae saameget i det Store, som det vilde, under valgte Opsynsmænd og Anførere, saavel som Lærere og Veiledere i Agerdyrknings Chemi og Mechanik, i anvendt Plantelære, Dyrrelære osv. osv., uden at derved fremkom nogen social Ulighed“².

På den måde ville den enkeltes løn ikke være afhængig af hvor meget jord – eller hvilken kvalitet – han ejede, men den ville rette sig efter det arbejde, han anvendte på dyrkningen. Den forskel i udbyttet, som var afhængig af jordens beskaffenhed, kunne udlignes gennem forskellig afgift til fællesskabet. Man behøvede intet politi til at varetage, at det blev op-

fyldt; den indbyrdes kontrol, bl. a. gennem valgte embedsmænds regnskabsførelse under tilsyn af valgte revisorer ville give den størst mulige betryggelse. – Således, mente Dreier, ville friheden til at vælge opholdssted og levevej blive så stor som overhovedet muligt, man ville nå til den yderste konsekvens af økonomisk liberalisme. – Den eneste form for ulighed, der blev tilbage, ville da være den ulighed i løn, som forskellig dygtighed og flid ville medføre.

Hr. – m – havde ytret sin betænkelighed ved, at brugerne ikke skulle være rigtige ejere af jorden, og han havde været bange for, „om ikke Kommunen vilde være for optrækkerisk med Fæsterne og lamme deres Mod og Kræfter, saa det blev værre end under Herremændene“. Det mener Dreier ikke vil være tilfældet: „Thi Kommunen, det er jo den hele Befolkning, i dens discuterende og besluttende Virksomhed; og alle vilde være „Fæstere“ paa lige Vilkaar; hvor skulde saa Undertrykkelsen komme fra?“³. Derimod ville resultatet af bondevennernes fæsteafløsning let blive, at de nye selvejerbønder ikke selv ville bestille noget, men holde folk til at arbejde for sig, og disse ville da blive de egentlige jordbrugere.

Der er – efter Dreiers mening – en himmelvid forskel mellem denne nye form for fællesskab og det gamle jordfællesskab, som blev ophævet ved de store landboreformer. I den gamle tilstand kunne de dovne lukrere af de flittiges arbejde; dette ville derimod ikke blive tilfældet i den nye form for fællesskab, som Dreier anbefaler. Under den vil man nemlig gennem en fælles kontrakt nøjagtigt kunne fastsætte pligter og rettigheder og på den måde sørge for, at lønnen retter sig efter arbejdet.

Hr. – m – havde endvidere indvendt, at selv om man måske nok kunne opstille folkets overejendomsret som det endelige formål, så måtte man dog gå langsomt til værks, idet det til syvende og sidst var et spørgsmål om oplysning. Det ville tage nogen tid at oplyse folket, så det kunne blive modent til en sådan forandring. Man kunne da, indtil fællesskabet kunne etableres, indføre tvungen fæsteafløsning, hvorved bønderne fik deres egen jord. – Dertil indvender Dreier, at en virkelig folkeoplysning „i det Store“ først kan komme i gang, når fremskridtsidéerne har sejret i Europa. Dette kan ske når som helst, og da gælder det „at kjende sit Maal og virke af alle sine Kræfter“. – For at bringe en virkelig demokratisk udvikling i gang på landet er det vigtigt, at man ikke nøjes med at ændre den nuværende middelalderlige, feudale ordening til fordel for en enkelt gruppe, nemlig den del af bondebefolkningen, der i så fald ville blive selvejere; den må ændres til fordel for hele folket, „og fornemmelig er det Arbejdsklassen, de jordløse Huusmænd og Indsiddere, som bør have Andeel i Fordelen. Deres Plyndring ved Fællesskabets Afløsning er en

yderligere Grund til at stille en saadan Fordring“ 4. – Hvis loven om den tvungne fæsteafløsning var nær forestående, hvilket Dreier tvivler på, ville den ganske vist give et udmærket eksempel på en „storartet Expropriation“, men man måtte vel vogte sig for at se den som et skridt på „Lighedens Bane“ og som et forbillede i den senere udvikling. (Loven om fæsteafløsning kom som bekendt først i 1919, så Dreiers tvivl var berettiget). Dreier mener iøvrigt, at fæsteafløsningen vil blive til fordel for godsejerne, som ved renten af pantegælden vil få større udbytte af gårdene, samtidig med at de bliver befriet for en generende stilling. De kommende selvejerbønder vil også få fordel deraf, idet de vil få gårdene billigere end den almindelige salgsværdi. Landarbejderne vil måske umiddelbart få forøget arbejde og dermed forøget arbejds løn på grund af ejendommens forbedrede drift, men ved befolkningsforøgelse og konkurrence vil deres kår hurtigt blive trykket ned igen. Der vil efterhånden udvikle sig en stigende ulighed mellem de velhavende selvejerbønder på den ene side og landarbejderne, de jordløse bønder og indsidderne på den anden. I den forbindelse henviser Dreier til den udvikling, der allerede var ved at foregå i Angel og til en artikel i „Kjøbenhavnsposten“ d. 25. april 1852 („Om den Lyksalighed, som skal beredes Bondestanden“).

Dreier mener ikke, man skal vente alt for meget af forslagene om indskrænkninger i udstykning og sammenlægning, de kan eventuelt virke hæmmende på en fordelagtig inddeling af jorden, som private interesser ellers ville kunne fremkalde. Dette forhold kommer han nøjere ind på i et manuskriptfragment, hvor han fremhæver, at loven om tvungen fæsteafløsning på den ene side kan føre til en altfor stærk udstykning, fordi den synes at være „øjeblikkelig fordeelagtig saavel for de frikjøbte Selveiere som for de jordløse Arbeidere, der saaledes faae, hvad de saa inderlig længes efter, en lille Jordlod“; på den anden side kan den også føre til en sammenlægning af jordbrug. Loven kan i det hele taget ikke formuleres på nogen måde, uden man vil kunne finde smuthuller, hvorigennem den kan omgås.

„Hvorledes kan man f. Ex. forbyde flere Gaardeiere at slaa sig sammen om fælles Jordbrug? Dette vil altsaa give Anledning til Proformaassociationer, hvorved tilsyneladende Lovens Betingelser for Brugen af forhenværende Fæstejord opfyldes, medens i Virkeligheden en Eier med en enkelt Avlsgaard driver det Hele, og bortleier de øvrige Gaarde til Beboelse. Maaskee vil den, der er mere inde i Landboforholdene end jeg, kunne finde endnu langt simplere Omgaaelsesformer“.

Den friere omsætning af ejendommene vil også komme pengemændene (bankierer, vekselerere o.s.v.) til gode og vil bidrage til pengearistokratiets opkomst, og til at jordejendommene i højere grad bliver

inddraget i børsspillet, som det blev tilfældet med det planlagte jernbane- og telegrafvæsen, som konsul *Alfred Hage* søgte at få financieret af engelske kapitalister.

For Dreier er det et problem, hvilken drift af jorden der er den mest rationelle og mest rentable. En for stor udstykning kan være meget uheldig på grund af de uforholdsmæssigt store udgifter til redskaber, bygninger o.s.v. på grund af manglende rationalisering. Han henviser til J. R. Mac Gullochs bog for grundejere „Om Eiendoms Arv“ overs. af T. G. Repp (1852), der indeholder talrige argumenter mod udstykning og småbrug. – På den anden side havde en anden forfatter *I. Kay* – i sin bog „The social condition and education of the people in England“ (1850), som „Almuevennen“ havde bragt uddrag af – påvist, hvorledes afviklingen af lensvæsenet og udstykningen fra 1789 i Frankrig havde været til gavn for bønderne, i modsætning til forholdene i England, hvor en lignende udvikling ikke havde fundet sted. I et andet manuskriptfragment henviser Dreier også til et foredrag af pastor *Visby*, hvori denne tager til orde for udstykning i små lodder. Hovedargumentet er, at den personlige interesse i arbejdet fremmes. Dreier mener, at hans politiske program vil formå at forene hensynet til rationalisering og rentabilitet med hensynet til at fremme den personlige interesse.

Hvad angår midlerne til landarbejdets rationalisering viser Dreier et forbløffende vidsyn, hvilket kommer til orde i det ovenfor omtalte manuskriptfragment:

„Maskinerne love Agerbruget ikke stort mindre Fremskridt, end de alt have tilveiebragt i Industrien og Samfærdselen. Pløining, Harvning, Saaning, Meining, Tærskning, Korntørring, Maling, Bagning osv. osv. kunne i det Store med stedse stigende Besparelse af Tid og Kraft og Stof foretages ved Hjælp af mere sammensatte Apparater og Maskiner, som forøge eller erstatte Haandkraften; og naar man engang er kommen ind paa denne Vei, da er ingen Standsning mulig, da gaaer det bestandig frem“.

Dreier nævner videre, at vi allerede så småt er begyndt på hedens opdyrkning og mosers udtørring, et arbejde han venter sig meget af. Han foregriber altså Dalgas og Det danske Hedeselskab, startet i 1864.

Som eksisterende forbilleder for landbrugsorganisation nævner Dreier de russiske landkommuner, som han jo nok har haft et for idealiseret billede af:

„Naar kun Despotiets bestemte Fordringer fyldestgøres, naar Skatterne og Afgifterne til Kronen og Lehnsherrerne betales og Militærpligten aftjenes, saa kan den enkelte Commune ordne sine indre Forhold paa en demokratisk Maade. Og dernæst findes her gennemført en saadan økonomisk Retfærdighed og Sikkerhed, som bl. A.

Frijordspartiet tilsigter idet nemlig Communen eier hele sin Grund; den enkelte Bonde faar udlagt saa Meget deraf, som han kan dyrke, og dette falder ved hans Død tilbage til Communen, som derimod forsørger hans Børn paa lignende Maade som Faderen“⁵.

Dreiers tanker om landbrugets organisation er i virkeligheden andels-tanken i sin yderste konsekvens, og faktisk er udviklingen jo på visse punkter gået i den retning, han her foregriber, om end langt fra så gennemgribende, gnidningsfrit og hurtigt, som Dreier havde forestillet sig.

På ét punkt har Dreier været forbløffende fremsynet; han har klart forudset, hvilken betydning landbrugets stigende rationalisering og mekanisering ville få for problemet om stordrift eller smådrift. At dette er tilfældet, har sikkert talrige landbrugspolitikere måttet sande i de sidste tiår.

14. *Internationalisme.*

Dreier slutter sine forskellige programskrifter med at fremhæve, at han regner med, at associationstanken efterhånden vil gribe sådan om sig og resultere i stadig mere og mere overordnede sammenslutninger, og det endelige mål er, at alle associationer i hele verden til syvende og sidst skal indgå i ét stort organisationsnet. Hele verdens produktion og fordeling vil således ad fredelig vej kunne ordnes på den mest rationelle måde – til alles størst mulige tilfredshed. – Han udtrykker her tanken om et fredeligt forbund af alle samfund i verden. – Samme tanke blev også udtrykt af sekretæren hos den franske befuldmægtigede ved freden i Utrecht, abbed *de Saint-Pierre*, i hans „Projet de paix universelle“ 1713, af *Rousseau* i hans bearbejdelse af samme værk: „Jugement sur la paix perpétuelle“ fra 1761 og endelig af *Kant* i hans lille skrift „Zum ewigen Frieden“ fra 1795. – I første halvdel af 1800-tallet går tankegangen om en international organisation af socialistiske samfund på forskellig måde igen hos de fleste franske, socialistiske tænkere, omend de forestiller sig midlerne dertil vidt forskellige, ligesom de også har forskellige forestillinger om, hvordan denne organisation skal være.

For Dreier – som for Proudhon – ville denne universelle organisation blive en følge af den gradvise demokratisering fra neden. For dem begge gælder det dog, at deres forestillinger om midler og mål bliver vagere, jo større og mere forgrenede organisationerne bliver, hvad man vel næppe kan fortænke dem i. – På ét punkt har dog Dreier prøvet at udarbejde

sine internationalistiske anskuelser nøjere, nemlig med hensyn til behandling af problemet om et internationalt sprog.

Disse tanker er udarbejdet i et 326 s. stort manuskript: „*Sproglige Tilstande og Bestræbelser i Norden. Forsøgene til et almindeligt Sprog*“. Nogle af manuskriptets afsnit går sandsynligvis tilbage til 1845–46, da han især beskæftigede sig med den tids sprogvidenskabelige debat, og de er sikkert skrevet i umiddelbar fortsættelse af det i første kapitel behandlede manuskript. De fleste afsnit er rimeligvis fra 1851, og afsnittet om et universelt sprog er sikkert først skrevet i slutningen af hans levetid, i begyndelsen af 1853. Det er det manuskript, han tænkte på at udgive i den tidligere refererede skildring af en samtale med en forlægger ¹.

Dreier indleder med at gøre rede for sprogstammernes udvikling, idet han helt følger Rasks teorier. Endvidere kommer han ind på en udførlig omtale af tidens debat om retskrivning, talesprog og skriftsprog, dialekt og skriftsprog og bestræbelser for at føre sproget tilbage til et fællesnordisk ursprog, som N. M. Petersen havde foreslået. Desuden gennemgår og kritiserer han forskellige skrifter fra den sprogvidenskabelige debat såsom: *Israel Levins* „Dansk Lydlære og Kjønslære“ (1844), „Nogle Bemærkninger over dansk Sprog og dansk Retskrivning“ (1846) og „Neologerne og de fremmede Ord“ (1849) – *Chr. Molbechs* foretale til „Dansk Dialectlexikon“ (1833–41) – flere af *J. L. Heibergs* artikler fra „Intelligensblade“ f. eks. „Om det Nationale og Det Provinsielle“ og „Dansk og Tydsk“ – *M. Hammerichs* „Om de fremmede Ord i vort Modersmaal. 1. Om deres Mængde og Skadelighed“ (1848) og endelig *J. N. Madvigs* „Afhandling om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv“ i „Festskrift for Københavns Universitet“ (1842). – Dreiers gennemgang af den tids sprogdebat indeholder meget af interesse og rummer muligvis stof til behandling indenfor nordisk filologis historie. Hans principielle holdning overfor hovedspørgsmålene er den samme som i det allerede refererede ungdomsmanuskript. Som konklusion på sin kritik anfører han:

„Vi have i det Foregaaende under Betragtningen af de forskjellige Forf.'s Standpuncter oftere naaet et Punct, hvor Kritikken af den gamle sproglige Orthodoxy ligefrem ledede til den Fordring, at Sprogets Brugbarhed som Tankeudtryk bør gjøres til Gjenstand for fornuftig Overveielse og reformeres i Overensstemmelse med dennes Resultater. Dette vilde efterhaanden føre til et almeenmenneskeligt Sprog, idet de samme almindelige sproglige Grundsætninger vilde gjøre sig gjældende overalt, og idet man vilde indsee, at et almeent Sprog vilde være et overordentligt stort Bidrag til Culturudviklingens Fremskyndelse“ ².

Dreier nævner, hvordan man har set tilnærmelser og bestræbelser i retning af et alment skriftsprog i den kinesiske tegnskrift, i det matematiske

sprog og i *pasigrafien*. Sin viden om dette synes han at have fået fra Rask³. – Det første, kendte forslag til et universelt filosofisk sprog, der skulle forene den større begrebsfylde med latinens store udbredelse, blev efter Dreiers mening gjort af *Leibniz* i hans skrift „*De arte combinatoria*“ fra 1668. Her har *Leibniz* forbedret tidligere forslag, idet han har tilsigtet en rubricering af begreberne i klasser med underordnede klasser, der havde deres ganske bestemte symboler efter et nemt overskueligt system. Dreier nævner endvidere, hvordan *Leibniz* i sine senere arbejder tumler med tanken om en sådan almen begrebssymbolik:

„I disse Antydninger er der overordenlig meget sandt, som jeg tildeels i det Følgende skal søge at udvikle. – *Leibnitz* er ligeledes den Første, der har antydnet den senere navnlig af Dr. Otto udviklede Methode, at betegne hveert Talziffer med et Bogstav og deraf danne sammensatte Tal, – der skal paa det göttingske Universitetsbibliotek findes et Manuskript desangaaende. Vi see ham saaledes her optræde som den ivrige videnskabelige Reformator, Noget, hvortil hans uhyre Kundskaber gjorde ham saa vel skikket, paafaldende er Modsætningen mellem denne Side af hans Bevidsthed og den mere bekendte monadologiske Grille og den fade Theodicee“⁴.

Kendskabet til *Leibniz* og hans manuskripter, der dog ikke findes i Göttingen, men i det kurfyrstelige bibliotek i Hannover, har Dreier sandsynligvis erhvervet gennem den nævnte dr. *Carl Otto* (1817–1873), som Dreier netop omkring 1851 kom sammen med og oven i købet iflg. *Borchsenius* skulle have været fortrolig ven med. Denne *Carl Otto* var en eventyrlig skikkelse, en korsartype. Født i en håndværkerfamilie voksede han op i Køge, hvor det lykkedes ham næsten uden midler at tage artium fra universitetet i 1836. Derefter studerede han filologi ved Kiels universitet, men blev på grund af en duel sat i fængsel, hvorfra han på eventyrlig vis flygtede. Han slap til England og turede siden rundt i Europa, navnlig i Tyskland, hvor han optrådte som hukommelseskunstner under navnet *Reventlow*; han holdt forelæsninger om mnemoteknik ved flere tyske universiteter og udgav et par bøger på tysk om mnemoteknik: „*Leitfaden der Mnemotechnik*“ (1846), „*Praktisches Lehrbuch der Mnemotechnik*“ (1847) og „*Wörterbuch der Mnemotechnik oder Gedächtniskunst*“ (1844). Disse bøger har Dreier meget nøje sat sig ind i, hvilket fremgår af excerpter blandt hans manuskripter. – Overalt søgte *Carl Otto* forbindelse med radikale kredse, og 1848 blev han fængslet i Weimar på grund af „demagogische Umtriebe“. I 1849 fik han amnesti og kom til København, hvor han vakte opsigt med sin mnemotekniske optræden. Iflg. *Borchsenius* skulle *Carl Otto* sommeren 1850 igen være rejst fra København til Norge og Sverige, for senere at tage til Holsten

og derfra til England, hvor han traf Marx og Freiligrath, og endelig til USA, hvor han ernærede sig som redaktør af tysksprogede socialistiske blade, som hukommelseskunstner eller ved forskellige tilfældige job. Han døde efter alt at dømmes i meget små kår ⁵.

Borchsenius' beretning kan ikke stemme helt. Carl Otto kan først have lært Dreier rigtigt at kende, efter at denne var kommet hjem fra Treårskrigen i 1851, og han kan som følge heraf ikke have været i udlandet i længere tid i denne periode. I august 1852 optrådte han på et vælgermøde på Christianshavn, hvor Dreier ligeledes talte ⁶. Endvidere skulle han også iflg. Borchsenius have været med til at danne „Foreningen til billige Livsfor nødenheder“, hvilket fandt sted i slutningen af 1852 og i begyndelsen af 1853. Carl Otto må derfor have tilbragt sin meste tid fra 1851 til 1853 i København. – Der er i Dreiers manuskripter intet spor af påvirkning fra Carl Otto, udover på det ovenfor omtalte område, men sandsynligvis har Dreier været stærkt interesseret i at høre ham fortælle om sine indtryk af de radikale bevægelser i Tyskland omkring 1848.

Dreier henviser også til *J. L. Lamberts* værker: „Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung von Irrtum und Schein“ (1764) og „Philosophische Schriften“ udg. af Jac. Bernouilli (1783). Lambert viser i disse værker, skriver Dreier, en klar erkendelse af de sproglige begrebs relativitet og af en friere sprogdannelse mulighed, og i det sidste værk giver han prøver på et almindeligt logisk sprog i matematisk form. Den specielle udformning af dette universelle tegnsprog har Dreier dog ikke meget tilovers for.

Hos Leibniz og Lambert var der kun tale om et lærd universalsprog, men den „udmærkede *Condorcet*“ udkastede i slutningen af „Esquisse d'un tableau historique de progrès de l'esprit humain“ (1797) tanken om et internationalt sprog, der skulle tales af alle, således at der ikke gennem en inddeling i et lærd sprog (f. eks. latinen) og et folkesprog skulle være en modsætning, som delte menneskene i to kaster. Det var Condorcets mening, at man skulle lære ordene samtidig med, at man lærte begreberne om genstandene eller de funktioner, som ordene repræsenterede. „Den, som havde fattet en Videnskabs første Grunde og vilde gaae videre deri, skulde finde i Bøgerne ikke alene de Sandheder, som han ved Hjælp af de allerede bekjendte Tegn forstaaer, men tillige Forklaringer af de nye Tegn, som man behøver for at svinge sig op til nye Sandheder“ ⁷. På den måde sikrede man sig, at man efterhånden fik opbygget et eksakt og entydigt sprog, tjenligt til at repræsentere alle de emner, som den almindelige erkendelse omfatter, og som måtte „gjøre Sandhedens Kundskab let og Vildfarelse næsten umulig“. – Dreier udtaler, at Condorcets fremstilling af det

universelle sprogs grundlag ligefrem kan gælde som indledning til hans eget forsøg. Hvad Condorcet mangler at udtale sig om, er det universelle sprogs mundtlige anvendelighed; han har, mener Dreier, ikke „bestemt nok tænkt sig det ordinære Sprogs gradvise Forsvinden“.

Medens ingen efter Condorcet har videreudviklet disse principielle betragtninger for dagligsproget, har man anvendt principperne i videnskaben; et eksempel har man i det af *Berzelius* opstillede kemiske tegnsprog.

Dreier gennemgår videre, hvordan man også har diskuteret anvendelsen af et af de nulevende sprog som universalsprog. *Fourier* opstillede fordringen om et universalsprog som led i sit sociale system; men Dreier karakteriserer dette som „den besynderligste Blanding af Fornuft og Vanvid, som man kan tænke sig“. *Fourier* ville ophæve nationalismen overhovedet, men sin egen nationalisme kunne han ikke få bugt med – som et alment sprog foreslår han – fransk!

Den „mindre bekendte Socialist *Pecqueur*“, som i social grundanskelse stod *Proudhon* nær, havde også behandlet problemet om et alment sprog i sit værk: „*Économie sociale*“, 2. bd. (1838). Han udtaler her, at der blandt de levende sprog kan være tale om fransk og engelsk, som indebærer betingelser for at blive et verdenssprog. Men selv om engelsk havde den største udbredelse, mente han, at fransk i højere grad havde været et sprog, der var blevet brugt til at virke for menneskeheden og civilisationen; derfor ville det være det mest velegnede til at blive et overordnet kultursprog, for naturligvis ville de nationale sprog bestå endnu i lang tid i daglig tale. – Hans argument kan Dreier ikke anerkende, eftersom den engelske kulturelle indsats, specielt indenfor videnskaben, ikke er mindre end franskmændenes. At fransk skulle være et finere omgangssprog vil i de kommende demokratiske tilstande heller ikke hjælpe stort. – At henvise til, som *Pecqueur* gør, at det var kulturstaten Rom, der sejrede over handelsstaten Karthago, hvorfor det i oldtiden var latin, der blev det dominerende, og at bruge det som argument for, at det nu skulle være kultursproget fransk, der skulle dominere over handelsproget engelsk, synes Dreier, er helt ved siden af. Når latin blev dominerende, var det ikke romernes overlegenhed i kultur, der var afgørende, men deres overlegenhed i våbenmagt. – Det engelske sprog vil sikkert, mener Dreier, i det lange løb vise sig fransk overlegent som internationalt sprog. – Et andet argument, der taler for engelsk, er, at det er beslægtet med sprog, der tales af flere mennesker i Europa, end det er tilfældet med fransk. Ganske vist vejer det til modsat side, at det franske sprog er i slægt med latinen, der i lange tider har været de lærdes sprog. – *Pecqueur* mener iøvrigt også, at det kun skulle være foreløbigt, at fransk skulle være hovedsproget, idet

„Fremtiden gjemmer i sit Skjød nye Sprog, Sprog af henholdsvis overordentlig stor Skjønhed og Fuldkommenhed; thi alt Menneskeligt døer og forgaaer, ogsaa Sprogene“. – Den „skikkelige Communistpapa *Étienne Cabet*“ lader da ogsaa i sit Icarien være dannet et nyt og fuldendt sprog ⁸.

Dreier henviser ogsaa til *Rasmus Rask* som en af pionererne for tanken om et kunstigt almensprog:

„I en Afhandling i Manuskriptet 122 af den raskiske Samling paa Kongens Bibliothek, af hvilken forunderlig nok ikke det Mindste er blevet optaget i de „samlede Afhandlinger“, hvor dog adskillige Ubetydeligheder have faaet Plads, udtaler Rask sig udførlig om Muligheden af et almeent Sprog, og giver Prøver paa et saadant; han udtaler herved tillige sin sproglige Grundanskuelse klarere og bestemtere end paa noget andet Sted. Men vi ville finde, at der kun er ringe Samklang imellem de ængstelige danske Retskrivningsforslag og dette radicale, hvilket dels havde sin Grund i hans Hensigt at være „practisk“ i Retskrivningen og dels i en virkelig Vaklen mellem den særlige nordiske Interesse og den almenmenneskelige“ ⁹.

Dreier refererer derefter Rasks redegørelse for sine tanker om et almensprog. Rask mente, at stoffet til et sådant universelt kunstsprog skulle tages fra de mest udbredte kultursprog, og han mente, at „Græsk, Latin, Spansk, Portugisisk, Fransk og Engelsk have de billigste Fordringer. De indeholde nemlig en uendelig Mængde Ord og Afledsformer som ere bekendte allerede over hele Christenheden, endog blandt Almuen, og saaledes af sig selv ere paa Vei til at danne et almindeligt Sprog“ ¹⁰ I det hele taget mener Rask, at ingen anden sprogstamme i betydningsfuldhed kan sammenlignes med den „phrygisk-romanske“. Engelsk hører ganske vist ikke til denne sprogstamme, men har dog optaget et stort ordforråd derfra. Af de romanske sprog kunne man så, foreslår Rask, udtrække rodformer af de mest gængse ord og kombinere dem med rodformer fra meget almindelige ord fra andre sprogstammer. Af rodformerne kunne man ved afledningsendelser danne nye ord. Bøjningsformerne kunne man tage efter de romanske sprog og simplificere dem så meget som muligt. Principperne for dette sprog minder altså en del om dem, som Zamenhof havde for øje, da han konstruerede Esperanto. Dreier konkluderer sin omtale af Rasks forslag med følgende ord: „I Forhold til Rasks Forslag ere de andre [forslag til kunstsprog], som jeg har kunnet faae fat paa, meget ubetydelige“ ¹¹. – Dreier er glad for, at Rask i denne afhandling holder sig fra al nationalisme og ikke kommer med det meget yndede argument, at et sådant sprog i løbet af kort tid vil spaltes i mange dialekter, et argument, selv Carl Vogt havde fremsat i sine „*Physiologische Briefe*“, idet han her hævder, at et sprog hænger nøje sammen med en nations tænkemåde og ånd. Dreier er meget skuffet over, at materialisten Vogt overhovedet kan benytte et sådant

ord som nationalånd (Geist eines Volkes), og indvender, at man har set mange gange i historiens forløb, at et gammelt folk har lært og er gået over til at anvende et andet sprog; f. eks. er dette sket i England. Dreier forkaster også alle teorier, der går ud på, at stemmeorganerne udvikler sig forskelligt f. eks. under forskellige klimatiske forhold. Det er, siger han, principielt muligt for ethvert menneske at lære et hvilket som helst sprog.

Rasks interesse for et almensprog var betinget af de praktiske hensyn; han havde heller ikke som f. eks. Leibniz noget udgangspunkt i interessen for, at det sproglige system nøje skulle svare til begrebssystemet. Men efter Dreiers mening kan dette hensyn godt forenes med Rasks forslag, idet det da må blive de positive videnskabers sag at ordne begreberne efter deres indre forbindelse og slægtsskab for derefter at fordre denne sammenhæng udtrykt i sproget. Dreier mener dog ikke, i modsætning til Rask, at et sådant internationalt kunstsprog kunne indføres under iøvrigt uforandrede omstændigheder. Dels ville det blive hæmmet af den herskende æsteticisme og nationalisme, som navnlig gør sig gældende i sprogvidenskaben, og dels ville indførelsen af et sådant sprog i det nuværende klassedelte samfund let blive et overklassesprog, der ville uddybe klasseforskellen. Kun som et led i hele samfundets reform i retning af social lighed og større internationalt samkvem, kan man tænke på efterhånden at indføre et alment sprog.

N. M. Petersens tanke, at et almensprog kan opstå i „Aartusindernes Løb gennem Sprogenes fremadskridende Sammenslutning til stedse højere „oprindelige“ Eenheder“, er ikke sandsynligt efter Dreiers mening. Det vil afhænge af så mange uberegnelige omstændigheder, om noget sådant kunne foregå. Derimod kunne man nok „opstille en Deel Betingelser for den fornuftige Udvikling, hvilke Betingelser ligefrem lade sig udvikle af Rasks Ideekreds“¹².

Der er iflg. Dreier overordentligt store muligheder for at forøge sprogets anvendelse til en stadig mere eksakt betegnelse for selv den største begrebsfylde og de fineste begrebsnuancer, der er en følge af erkendelsens udvikling. Navnlig gennem betoning og mimik kan der skabes variationer.

Skriftsproget må også nøje svare til hele lydsystemet. Det må både med hensyn hertil og med hensyn til nemhed og hurtighed kunne „udvikles ubegrænselig“, det sidste er allerede ved at ske gennem stenografien, som Dreier har fået et klart indtryk af ved at læse fortalen til David Dessaus oversættelse af Gabelsbergers „Lærebog i Stenographie“ (dec. 1852).

I sprogets udvikling vil efterhånden den sproglige rangforordning falde bort, hævder Dreier; der vil i fremtiden ikke være nogle sprogformer, der skulle være finere end andre.

„Thi fremadskridende, stedse mere bevidst og vistnok stedse hurtigere fremadskridende vil Sproget være, i dets nøie Forbindelse med den rastløse fremarbejdende Videnskab; den hele Stræben efter at „befæste“ Sproget, at gjøre det saa fuldkomment som paa nogen Maade muligt, så at enhver Forandring var et Tilbageskridt som vi have seet Rask ansee det for muligt, som Fader Cabet lader sit icariske Sprog være det – er aldeles urimelig og upracticisk“¹³.

I slutningen af manuskriptet analyserer Dreier de forskellige ordklassers betydning, kritiserer kasussystemet, i hvilket efter hans mening grænserne er helt flydende. I sin omtale af adjektiverne behandler han især talordene:

„Talordene ere ligefremme Adjectiver, men have det forud for alle andre Ordklasser, at de betegne en eiendommelig, væsenlig, almindelig Begrebsrække, den almindeligste, der gives. Talrækkerne, det er nemlig denne Begrebsrække, under hvilken alle andre Begrebsrækker i deres Fremadskriden stræber at indordne sig“¹⁴.

Hans konklusion af denne gennemgang er, at de grammatiske inddelinger har udviklet sig i forbindelse med menneskeslægtens hele udvikling, og de danner ikke noget absolut og afsluttet, men noget der kan ændres, hvis vi efter videnskabelig undersøgelse og overvejelse finder det hensigtsmæssigt.

Som eksempel på, hvor snildt et tegn- og udtalesystem kan formes, skildrer Dreier Carl Ottos metode til at udtrykke lange matematiske ligninger i ganske korte ord, ved at oversætte de matematiske tegn til konsonanter og derimellem indsætte vokaler, hvad Dreier giver eksempel på. Det var på den måde, at Carl Otto kunne huske lange og indviklede formler og talrækker efter at have hørt dem én gang. – Dreier gennemgår også det kemiske tegnsprog og kommer med forskellige forslag til forbedring; men han fremhæver den som den mest fremskredne terminologi, der findes, i forhold til hvilke de øvrige videnskaber er langt tilbage. Navnlig kritiserer Dreier botanikken, zoologien og anatomien, hvis terminologi er meget for kompliceret og uhensigtsmæssig, og hvor det i høj grad ville være på sin plads, om en forening af videnskabsmænd fra disse fag forsøgte at skabe et sammenhængende navnesystem efter de nye principper.

Manuskriptet om „Forsøgene til et almindeligt Sprog“ er tilsyneladende ikke afsluttet. Hvordan Dreier mener, at man nøjere skulle overføre principperne for den videnskabeligt-matematiske terminologi på udviklingen af et kunstigt universelt dagligsprog, får vi ikke at vide; han er næppe kommet til noget resultat. Men han har tumlet med problemerne og har også på dette punkt set umådeligt vidt, og på flere punkter har han anet den begrebsanalytiske, semantiske og logistiske udvikling indenfor lingvistikken og erkendelsesteorien.

Det var en stor opgave, Dreier havde sat sig – intet mindre end en fredeligt gennemført reform af det økonomiske, sociale, politiske og kulturelle liv. Hvordan virker så denne tænkning på baggrund af de europæiske, politiske tænkeretninger i samtiden, og i hvor høj grad skiller han sig ud fra de politiske og sociale idéstrømninger i Danmark? – Er hans tanker helt utopiske, eller har de en baggrund i virkeligheden, og i hvor høj grad er han original tænker? – Disse spørgsmål skal jeg søge at belyse i næste afsnit, hvor jeg vil give en almindelig vurdering af hans politiske tænkning.

15. En vurdering af Dreiers politiske tænkning.

Skal man foretage en vurdering af Dreiers politiske tænkning, er det hensigtsmæssigt hele tiden at gøre sig klart, at hans omfattende virksomhed er en ganske ung mands opposition mod det – efter hans mening – urimelige og irrationelt indrettede samfund. Hans opposition er i virkeligheden en pubertetsopposition blot i enorme dimensioner både med hensyn til den lidenskab, der ligger bag, og til den skarpsindighed, konsekvens og kundskabsfylde, hvormed den er udarbejdet. Han er endnu ikke begyndt at gøre sig klart hvilke menneskelige faktorer, der betinger, at samfundet er så urimeligt og irrationelt; han går uden videre ud fra, at det kun skyldes enten bevidst, selvisk beregning hos de styrende undertrykkere eller uvidenhed hos de styrede og undertrykte. Hvis blot alle kunne se deres egne interesser i sammenhæng med en erkendelse af alle livets anliggender, ville vejen være åben for en lykkelig udvikling for hele menneskeheden. Ved at føre sin filosofi og sit livsanskuelsessystem ud i videre og videre konsekvenser søger han bestandigt rastløst at døve sin egen pubertetsusikkerhed og andres modargumenter.

På denne baggrund ses både Dreiers svaghed og styrke. Hans svaghed, som hans nærmeste venner klart så, var hans store naivitet ved bedømmelsen af sine medmennesker. Denne hans mangel på almindelig menneskekundskab og almindelig menneskelig erfaring giver sig på iøjnefaldende vis til kende i hans politiske tænkning. Det er – efter hans mening – kun et spørgsmål om tilstrækkelig oplysning for at få tilhængere. Lykkes det ikke, beror det på uvidenhed eller dumhed. Havde han fået lov til at virke noget længere med at udbrede sine idéer, havde livet sikkert åbnet hans øjne for, at så let er det ikke. Men dette forhold er også hans styrke. I sin tænkning er han ikke blevet hæmmet af de mange forbehold, som en ældre menneskeklog og livserfaren politiker – med rette eller urette –

uvægerligt vil tage, og som må bringe de politiske ræsonnementer ud i så mange digressioner, at samfundsreformtankerne ikke kan føres ud i så vidtgående konsekvenser, som den unge Dreier gør det. Men netop fordi han uhæmmet af reale og aktuelle hensyn fører sine tanker ud i de vide konsekvenser, som han gør det, lykkes det ham at fremmane perspektiver, der på os, som har 100 års senere udvikling for øje, undertiden kan virke helt forbløffende. Netop derved forlenes han med et overblik i store linjer over den politiske udvikling, som på flere måder er blevet bekræftet, og som sikrer ham en enestående stilling i dansk tænkning. Georg Brandes havde ret, da han hævdede, at Dreier med hensyn til tankens skarphed og følgerigtighed ikke står tilbage for nogen.

Der er naturligvis ikke tale om, at Dreier kan karakteriseres som en ny-skabende tænker. Det kunne man heller ikke vente. Skønt han måske havde haft evner til at blive det i en senere alder, kan man ikke forvente et filosofisk nybrud hos en så ung mand. Men han er grundigt orienteret indenfor den samtidige europæiske filosofi, navnlig indenfor områder som ikke eller kun i ringe grad var kendt og påagtet i Danmark. Dette får man et klart indtryk af ved at sammenligne Dreier med andre sociale forfattere på den tid, f. eks. Goldschmidt, Grüne og Lunde.

Hans tilegnelse af stoffet er selvstændig og kritisk. I almindelighed viser han et godt overblik og sans for at slå ned på det væsentlige i det, han har læst. Det gælder dog fortrinsvis, når sagen drejer sig om tanker, der kan indpasses i og udbygge hans egen livsanskuelse. Skal han sætte sig ind i synspunkter, som er ham imod, er hans taktik at analysere argumentationens enkeltheder ud og reducere dem ad absurdum, ofte ved en nådeløs – men ikke altid saglig – satire. Men netop derved overser han ubevidst og måske sommetider bevidst det centrale og væsentlige i argumentationen. Dette er, som vi skal se, så udpræget tilfældet i hans polemik mod Goldschmidt og Mathilde Fibiger, men det fremgår også af hans Ørsted-manuskripter og andre steder. Det forhindrer dog ikke, at mange enkeltheder i hans kritik kan forekomme meget skarpsindige, og at han endvidere udviser et skarpt blik for visse væsentlige, svage punkter i det samtidige Danmarks åndsliv, som det ellers har været den senere tids opgave at kritisere.

Jeg har i min gennemgang af Dreiers politiske tænkning stræbt efter at vise, i hvor høj grad Dreier følger Proudhon. Denne synes overhovedet herhjemme at være den mest kendte og omtalte af de samtidige franske socialradikale filosoffer, hvilket klart fremgår f. eks. af „Kjøbenhavn-

posten“s journalistik i fyrrerne og i det hele taget af tidens politiske debat. – Det er måske iøvrigt ikke så mærkeligt, at det især var Proudhon, man interesserede sig for. Hans slogan „propriété est vol“ hører man gang på gang blive taget op i debatten herhjemme af folk, som ellers ikke har det ringeste kendskab til hans tænkning, og man bruger det som et slags udtryk for al socialisme. Dette slogan æggede til modsigelse og til diskussion af ejendomsbegrebet, et begreb, der var kommet til debat i en tid, hvor diskussionen om fæsteafløsning bestandig var på dagsordenen. Ganske vist finder man næppe mange herhjemme på den tid, der principielt vil forgribe sig på ejendomsrettens ukrænkelighed, men der har i høj grad været diskussion om, hvad man skulle forstå ved „ejendomsret“. Næppe mange har dog været grundigt inde i Proudhons tænkning, ikke engang hos Grüne eller Goldschmidt træffer man nogen dyberegående forståelse, skønt de nok har fået fat på associationstanken. Orla Lehmann affejer hele Proudhons virksomhed med at fremhæve, at han med sin folkebank, der skulle knække kapitalens tyranni, kun var en „upraktisk paradoxjæger“¹.

Næppe andre end Dreier har grundigt studeret Proudhons produktion og tilegnet sig hans teorier. At det blandt de socialistiske teoretikere netop er Proudhon, der har tiltalt og interesseret Dreier, er, når man tager hans udgangspunkt i livsanskuelse og den sociale problemstilling, han har for øje, i betragtning, ikke så mærkeligt. Han har set som sit afgørende problem at sikre småhåndværkernes og arbejdernes kår i en tid, hvor lavsvæsenet var i opløsning, hvor de gamle produktionsformer var forældede, hvor den begyndende stordrift og maskindrift tydede på, at ejendomsretten til produktionsmidlerne ville gå over på færre og færre hænder, hvis man ikke fandt på foranstaltninger, der kunne imødegå dette. At klare problemet i samklang med frihedsidealene så Dreier som sin opgave, ligesom f. eks. Lunde og Goldschmidt gjorde det.

Dreier var helt klar over, at problemet ikke kunne løses ved at prøve at fastholde de gamle tilstande og stampe imod den industrielle og stor-kapitalistiske udvikling, sådan som det bag alle revolutionære talemåder i virkeligheden var jernstøber Lundes agt. – Han forkastede også en løsning af problemet gennem statsindgreb og statsforanstaltninger. Med hensyn til mistro til central statsmagt og regeringsvælde er han helt i overensstemmelse med de mest yderliggående liberale i sin samtid. Det var jo i enevælden og dens bureaukrati, man så roden til al slendrian, privilegievæsen og misbrug. Dette er også den egentlige baggrund for modsætningen mellem Dreier og Goldschmidt. Der kan for Dreier, der om sig selv mener, at han har tænkt frihedsbegrebet igennem i alle konsekvenser, ikke

være tale om at give kongedømmet – d. v. s. centralstyret – stærke prærogativer uafhængig af folkets kontrol. Demokratiet skulle organiseres fra neden og ikke fra oven. Af samme grund vil Dreier ikke akceptere en statssocialisme som f. eks. Louis Blancs.

Dreier må derfor finde en metode, hvorved den arbejdende befolkning – og der tænker han i første række på småproducenterne, f. eks. småhåndværkerne – selv gennem deres egen virksomhed og organisation kan foregribe den kommende industrielle og kapitalistiske udviklings skadelige virkninger; den metode finder han hos Proudhon.

Både for Proudhon og for Dreier er det småborgerproblemet, der skal klares, og for dem begge må det klares demokratisk – d. v. s. uden indgreb fra oven, men på grundlag af folkets egen selvvirksomhed. Dog følger Dreier ikke Proudhon slavisk. Han prøver stadig at fastholde sit positivistiske og stirnerske udgangspunkt. Derfor kan han ikke følge Proudhon, hvor denne søger at anvende den hegelske dialektik. Han opponerer også mod Proudhons familiepatriarkalske synspunkt; han betragter ikke familien som den enhed, samfundet til syvende og sidst er opbygget af, sådan som Proudhon gjorde det; thi for ham er samfundet en samling individer, hvorimellem familien ikke behøver at være et fast bindeled. Tværtimod vil familiebandet i samfundsudviklingen efterhånden blive mindre, efterhånden som det større og demokratisk organiserede samfund overtager flere og flere af den tidligere families funktioner. – Her synes den senere udvikling iøvrigt snarere at have givet Dreier end Proudhon ret, i hvert fald hvis man tager de sociale forhold i det moderne bysamfund i betragtning. Et andet spørgsmål er så, om der derved går menneskelige værdier tabt, men det bliver et socialpsykologisk problem og et spørgsmål om vurdering, som Dreier i sin naive optimisme ikke har set.

Dreier har næppe gjort sig klart, at der bag Proudhons lære ligger en tro på en slags bagvedliggende, metafysisk harmoni, som på hegelsk vis tilstræbes i udviklingen. Hvis han havde set det, havde han næppe nøjedes med at angribe ham for hans dialektiske metode; men han havde skarpt afvist sådanne metafysiske anskuelser på samme måde, som han gjorde f. eks. i sin kritik af H. C. Ørsteds „Aanden i Naturen“ og Holbachs metafysiske lovmæssighed. Overhovedet er kollektive samfund for Dreier ikke begrundet ud fra metafysiske eller aprioriske principper. Begrundelsen for sammenslutning af individer i samfund ser han kun i individernes fornuftsmæssige indsigt i deres egne interesser på længere sigt.

Med hensyn til den nærmere udformning af Proudhons grundtanker viser Dreier undertiden selvstændighed, medens han på andre punkter

helt følger sine forbilleder. I folkebanksprincippet, d. v. s. i den demokratiske organisation af kreditten, følger han slavisk Proudhon. I forslag til brugsforeningen er han, som vi har set, inspireret af Cochut, men prøver dog hele tiden at tage hensyn til specielle danske forhold og forudsætninger. Det samme gælder hans udkast til skrædderassociationen. Den mest selvstændige udarbejdelse af et kooperationsudkast er sikkert hans forslag til en litteraturspredningsassociation. Her har han gjort en stor indsats for at undersøge de forhåndenværende danske forudsætninger, der kunne bygges videre på.

Skønt Dreier ikke kan karakteriseres som en original tænker, havde han, når man tager hans alder i betragtning, en selvstændig dømmekraft. Inden han accepterede teorier og argumenter, gennemgik han dem nøje og eftertænkte dem grundigt. Han prøvede, som Varberg skriver, bestandig „det Modtagne paa sin Kritiks Guldvægt“. Bag hans tænkning aner man hele tiden en selvstændig personlighed. Naturligvis falder den unge Dreier igennem ved en sammenligning med de store originale, politiske tænkere, f. eks. en Adam Smith eller Karl Marx. Men han har – ligesom Proudhon – fået fat på visse væsentlige momenter i tidens sociale problemstilling, som f. eks. Marx ikke har taget hensyn til i sin lære, og som vi – navnlig i Vesteuropas udvikling – har set spille en stor rolle; disse momenter hænger især sammen med småborgerklassens og de små producenters stilling.

Det kan synes at være en nærliggende opgave at prøve at stille Dreiers tænkning op ved siden af Karl Marx's. Hvordan man iøvrigt vurderer marxismen som livsanskuelse eller politisk ideologi, vil næppe mange, der har sat sig ind i denne imponerende tankebygning, bestride, at Marx og hans lære har haft en helt afgørende indflydelse på socialismens videre udvikling. Det er marxismen, der har stået i centrum for al senere socialistisk diskussion. Overhovedet har Marx's grundige analyser og originale og velunderbyggede måde at begrunde den økonomisk-politiske udvikling på foranlediget, at man i alle senere diskussioner om disse problemer ikke kan undgå på en eller anden måde at tage stilling til hans lære og hans argumentation. Marx's betydning for den senere historieopfattelse har i det hele taget været så stor, at selv de mest erklærede anti-marxistiske historikere ikke vil kunne negligere de økonomiske faktors indvirkning på samfundslivets historiske forløb. Heller ikke på historieopfattelsens område kan man komme udenom Marx.

En sammenligning mellem Dreier og Marx på grundlag af deres livs

produktion vil naturligvis ikke falde ud til fordel for den første. Dreiers filosofi, således som vi ser den udfoldet ved hans død, tåler på ingen måde at sammenlignes med Marx's – hverken i originalitet, dybtgående analyser, grundig metode eller afklarethed. Det var heller ikke at vente, at en ynglings første forsøg kan stå mål med livsværket hos et menneske, der både har nået manddoms modenhed og alderdoms afklarethed på grundlag af et langt livs intense studier, erfaringer og tankearbejder. Der er i grunden her tale om to helt inkommensurable størrelser. En direkte sammenligning mellem den 25-årige Dreiers og den 65-årige Marx's livsværker ville på forhånd være helt urimelig.

Det vil derimod være rimeligere at søge at foretage en sammenligning mellem den 25-årige Marx og den 25-årige Dreier. I den alder ligger som regel allerede de grundlæggende motiver til livsfilosofien klar, og det kunne være interessant på den måde at forske efter ligheder eller forskelle. Det vil således også være muligt at stille væsentlige træk af deres politiske tænkning i relief.

Marx var i 1843–44, da han var 25 år, ikke kommet ind på den lære, som han blev berømt på. Ganske vist kan man så småt begynde at ane kimen, og man kan også konstatere, hvordan han efterhånden frigør sig fra den påvirkning, han havde fået under studieårene i Berlin fra 1836–41.

Ateist var Marx – ligesom Dreier – blevet på et tidligt tidspunkt under påvirkning af unghегelianerne. Men der har ikke – som hos Dreier – i den anledning været tale om personlige konflikter og kriser. Hjemmet var religiøst indifferent, så der har ikke været anledning til brydninger. Ganske vist havde familien ladet sig døbe og var gået fra jødedom til kristendom, men dette har efter alt at dømme mere været af sociale grunde, og fordi man ville løsrives fra den jødiske baggrund, end det var grebethed af kristendommen, der var udslaggivende.² Iøvrigt tyder alt på, at hans frafald fra kristendommen har været langsom og glidende. For hans nærmere udformning og begrundelse af ateismen har Feuerbach haft afgørende betydning. Også her adskiller Marx sig i sin udvikling fra Dreier, der i sin begrundelse for ateismen følger helt andre kilder.

Overhovedet er der den væsentlige forskel på den unge Marx's og den unge Dreier's intellektuelle udvikling, at medens den første helt og fuldt har sin baggrund i hegelianismens forskellige afskygninger, er den anden af venstrehegelianerne kun påvirket af Stirner, og han er iøvrigt helt gået uden om de specifikt hegelske træk hos denne forfatter.

Dette medfører også, at den unge Marx og den unge Dreier i deres politiske tænkning følger forskellige baner. – Marx var som 25-årig

redaktør af „Rheinische Zeitung“, og på grundlag af hans virksomhed der kan man konstatere, at han får mere og mere interesse for at anvende sine filosofiske kundskaber på det politiske område, samtidig med at han får en stigende erkendelse af, at tyngdepunktet i det politiske liv ligger på det sociale område. Således føres han mere og mere til at diskutere kommunisme og socialisme – navnlig inspireret af *Moses Hess*. På den tid studerede han også Proudhons, Dezamys og Leroux's skrifter. Der er dog på det tidspunkt ikke tale om en overgang til kommunismen eller socialismen. Han erklærer, at han ikke kan tilkende de kommunistiske idéer i deres daværende form „praktisk mulighed“ – ikke engang „teoretisk virkelighed“³. Han kan på den tid nærmest betegnes som social liberalist.

Forsåvidt kunne han altså siges at have en del tilfælles med Dreier. Ikke desto mindre er der dog en væsensforskel, der sikkert har været bestemmende for Marx's videre bane, og som efter al sandsynlighed ville have forhindret Dreier i at kunne følge ham, nemlig hans uforbeholdne acceptering af det hegelske statsbegreb.

Tidligt så Marx, at de politiske problemer havde deres tyngdepunkt i de sociale forhold. Endvidere gjorde han sig klart, at løsningen af de sociale spørgsmål måtte hænge sammen med en reform af staten, og i sit statsbegreb har han sit udgangspunkt i den hegelske filosofi.

Ifølge Hegel var staten en manifestation af den dialektisk udviklende verdensfornuft eller -ånd. Den fuldkomne stat var en realisation af ånden, der var blevet sig selv bevidst, dermed havde den nået sin fulde udfoldelse og var kommet på sit sidste stadium. Staten bliver derfor for Hegel noget primært i forhold til de individer, den indeholder, fordi den er åndens objektivisering, og i forhold til verdensånden står individerne kun som „die das Substantielle verwirklichenden Subjektivitäten“, der kun har realitet og formål i og med helheden. Statens love er den formelle realisering af åndens objektivisering. Hegel udtrykker selv dette forhold på sin knudrede måde således:

„Ein Volk ist zunächst noch kein Staat, und der Übergang einer Familie, Horde, Stammes, Menge u. s. f. in den Zustand eines Staates macht die *formelle* Realisierung der Idee überhaupt in ihm aus. Ohne diese Form ermangelt es als sittliche Substanz, die *an sich* ist, der Objektivität, in Gesetzen als gedachten Bestimmungen ein allgemeingültiges Dasein für sich und für die anderen zu haben, und wird daher nicht anerkannt; seine Selbständigkeit, als ohne objektive Gesetzmäßigkeit und für sich feste Vernünftigkeit nur formell, ist nicht Souveränität“⁴.

Marx's nøje tilknytning til det hegelske statsbegreb fremgår tydeligt af en artikel fra 14. juli 1842, hvor han med henblik på staten skriver:

„Wenn aber die früheren philosophischen Staatsrechtslehrer aus den Trieben, sei es des Ehrgeizes, sei es der Gesellschaft, sondern aus der Vernunft, aber nicht aus der Vernunft der Gesellschaft, sondern aus der Vernunft des Individuums den Staat konstruirten: so die ideellere und gründlichere Ansicht der neuesten Philosophie aus der Idee des Ganzen. Sie betrachtet den Staat als den grossen Organismus, in welchem die rechtliche, sittliche und politische Freiheit ihre Verwirklichung zu erhalten hat und der einzelne Staatsbürger in den Staatsgesetzen nur den Naturgesetzen seiner eigenen Vernunft, der menschlichen Vernunft gehorcht“⁵.

Denne statsopfattelse går iøvrigt igen hos både højre- og venstrehegelianere, hvis uenighed egentlig blot drejede sig om, hvorvidt den daværende præjsiske stat svarede til åndens sidste stadium eller ej, hvilket igen betingede, om man var tilfreds med den forhåndenværende tilstand eller gik ind for reformer. – Ganske vist bryder Marx netop omkring denne tid med unhegelianerne, men noget brud med det centrale i det hegelske statsbegreb finder ikke sted. Dette begreb synes ligefrem at være en ledestjerne for ham i hans senere udformning af sin egen lære, og det er for ham den fornuftige harmoni mellem stat og samfund, der i sidste ende bliver resultatet af den dialektisk materialistiske samfundsudvikling. Når dette er nået, kan selve statsapparatet visne bort. Men ligesom hos Hegel er det et objektivt stats- og samfundsbegreb, der udvikler sig, og det er ikke uden videre identisk med, hvad de enkelte samfundsmedlemmer tænker, tror, håber og mener. Marx's originale indsats er da i første række, at han påviser, at det er den økonomiske og sociale udvikling af samfundene, der betinger dette objektive statsbegrebs udvikling og slutfase.

I hele sin virksomhed erkender Marx også sin gæld til Hegel. Ganske vist udarbejder han allerede i 1843 en kritik af Hegels retsfilosofi, som han dog ikke selv udgav, men som udkom efter hans død⁶. Her kritiserer han Hegel, fordi denne rent spekulativt – ud fra den absolutte idé – udleder de konkrete politiske opfattelser og statsformer i stedet for at gå den modsatte vej ved at gå ud fra de konkrete forhold:

„Er hat zu einem Produkt, einem Prädikat der Idee gemacht, was ihr Subjekt ist. Er entwickelt sein Denken nicht aus dem Gegenstand, sondern den Gegenstand nach einem in der abstrakten Sphäre der Logik mit sich fertig gewordenen Denken. Es handelt sich nicht darum, die bestimmte Idee der politischen Verfassung zu entwickeln, sondern es handelt sich darum, der politischen Verfassung ein Verhältnis zur abstrakten Idee zu geben, sie als ein Glied ihrer Lebensgeschichte (der Idee) zu rangieren, eine offenbare Mystifikation“⁷.

Marx påviser videre, hvordan Hegel ved denne metode søger at begrunde den præjsiske statsforfatning ud fra ræsonnementer, som i virke-

ligheden kun er abstrakt-logiske, hvilket medfører, at han ikke ser modsætningen mellem sine abstrakte idéer og den konkrete virkelighed. I resten af sin produktion viser Marx det, han anser for den virkelige historiske udvikling – og hertil udarbejdede han den dialektisk materialistiske historieopfattelse. Stadig har han dog in mente gennem hele sin virksomhed at vise, hvordan udviklingen til syvende og sidst vil munde ud i en overensstemmelse og harmoni mellem fornuft og virkelighed, mellem det fuldkomne samfund og det objektivt fornuftige statsbegreb. På dette punkt har og bliver han ved med at have sin rod hos Hegel.

Som jeg senere skal komme ind på, spillede den hegelske statstanke efter alt at dømme en ikke ringe rolle i dansk politisk tænkning, f. eks. for Monrad. Dreier er derimod ganske uberørt af den. For ham er samfundet slet og ret en samling af individer, og nogen objektiv statstanke, der eksisterer over og bagved enkeltindividerne, er for ham kun hypostasering. Han er egentlig helt i overensstemmelse med disse tidligere „Staatsrechtslehrer“, som Marx kritiserer, og hvormed han sikkert mener det 17. og 18. århundredes naturretsteoretikere, f. eks. Locke, Montesquieu m. fl. – Når Dreier polemiserer mod statsbegrebet, forbinder han – ligesom Stirner og Proudhon – dette begreb med et centralstyre, som søger at give sig selv en metafysisk eller religiøs begrundelse, men som kun repræsenterer en enkelt persons eller en enkelt gruppes interesser, og som aldrig vil eller kan have mulighed for at overskue sammenhængen mellem alle de enkeltinteresser, som indgår i hele samfundet. Efter deres mening kan man derfor kun sikre harmoni mellem interesserne, når enkeltindividerne får så megen indflydelse som muligt gennem indførelse af demokrati fra neden indenfor alle områder af samfundslivet.

Forskellen mellem Dreier og Marx kan udtrykkes således: Medens Marx i den dialektiske udvikling ser staten skifte alt efter den herskende økonomiske klasses tarv for til sidst – efter proletariatets sejr og udslettelsen af de andre klasser – at komme i harmoni med hele folkets tarv, ser Dreier og Proudhon overhovedet med mistro på enhver form for overindividuel stat. De håber på, at man ved at demokratisere på alle områder fra neden kan gøre en central statsmagt overflødig. Ganske vist vil der gradvist ske en koordinering af de demokratiske associationer, men denne koordinering er for dem noget væsensforskelligt fra den tidligere stat, som havde sit oprindelige udspring i magtovergreb legaliseret af en tradition og begrundet metafysisk eller teologisk. For Marx overflødiggør staten først sig selv, når den er blevet fornuftig, for Dreier og Proudhon skal den først afvikles, før der kan blive tale om en fornuftig udvikling.

En af de væsentligste svagheder, Dreier og Proudhon har i forhold til

Marx, er, at de ikke har tænkt magtspørgsmålet igennem. De har ganske vist nok gennemtænkt, hvordan man kunne danne enkelte associationer, og hvordan disse associationer igen kunne sammenknyttes. Gennem folkebankstanken har man også givet udkast til en ordning af omsætningen, der ikke er baseret på profit. Men deres tanker om, hvad der vil ske, når deres organisationsnet er tilstrækkeligt stort, så det tørner sammen med andre gruppeinteresser i samfundet, bag hvilket der står store magtmidler, det har de ikke megen idé om. Der har Marx set mere realistisk på forholdene.

Den væsensforskel mellem utopisk og videnskabelig socialisme, som Marx har opstillet, kan ganske vist efter mit skøn ikke opretholdes. Dels kan det diskuteres, hvor „videnskabelig“ og „objektiv“ Marx selv var, og dels er der umådelig stor forskel på det utopiske hos de førmarxistiske socialister indbyrdes. Navnlige søgte mange af de franske socialistiske teoretikere op til Februarrevolutionen at analysere det forhåndenværende samfund, og på grundlag deraf søgte de at give anvisninger på, hvordan det socialistiske samfund kunne tilstræbes. Eftertiden kan ikke give nogen af dem ubetinget ret i deres prognoser, ligeså lidt som Marx fik ret, medmindre de fortolkes så vagt, at deres lære kan tilpasses næsten et hvilket som helst begivenhedsforløb. På den anden side har flere af dem fremhævet visse punkter, som i eftertiden har spillet en rolle, og det gælder i høj grad Proudhon. Når der alligevel må siges at være en betydelig gradsforskel mellem Marx og de utopiske socialisters politiske tænkning, skyldes det efter mit skøn, at Marx i højere grad end disse har set magtspørgsmålets betydning for de politiske ændringer. På dette punkt har han givet et grundlag for senere diskussion, et grundlag, som mangler hos hans forgængere. Endvidere har Marx med sin økonomiske historieopfattelse sat sig et monument i tænkningens historie, som sikkert vil blive stående, medens andre socialistiske teoretikere er blevet og vil blive glemt. Det forekommer mig dog, at Hegels indflydelse snarere har været til skade end til gavn for den marxistiske tænkning. For mig at se kunne Marx's økonomiske historieopfattelse godt tænkes at være kommet i stand gennem andre inspirationer, og netop det, at baggrunden for hans filosofiske udvikling har været den hegelske dialektik og metafysiske statsopfattelse, har i væsentlig grad bidraget til at give marxismen den doktrinære karakter, den har fået.

Skønt Marx i samme alder som Dreier ikke for alvor var kommet ind på den filosofi, der skulle gøre ham til den store tænker, kan man altså ved at sammenligne de to – trods overfladiske ligheder – konstatere en væsensforskel.

Denne væsensforskel kan også tydeligt konstateres i deres syn på Max Stirner.

For Dreier var Stirner sikkert den afgørende inspiration i hans liv. Læsningen af „Der Einzige“ bragte ham ind på den bane, han senere fulgte, skønt han kom ud over Stirner. – For Marx derimod var Stirner på forhånd noget væsensfremmed, hvilket tydeligt fremgår af hans lange og vidtløftige kritik af Stirner i værket: „Die neue deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten“, som han sammen med Engels skrev 1845–46⁸. – Kritikken af Stirner fylder næsten ligeså meget som Stirners egen bog, idet denne bliver gennemgået afsnit for afsnit, ja, næsten sætning for sætning, iøvrigt en fremgangsmåde Dreier også anvendte, da han hudflettede Goldschmidts produktion og Ørsteds „Aanden i Naturen“. – Netop fordi kritikken af Stirner er ført på denne minutøse måde, kan det være vanskeligt at finde de hovedsynspunkter, der ligger til grund for kritikken. Det synes dog, som om Marx betragter Stirner som en konsekvent repræsentant for den tyske „kleinbürgerliche“ indstilling sat så meget på spidsen, at den virker som en karikatur af sig selv. – Stirner betegnes som „Sankt Max“, fordi han søger at konkurrere med kirkefædrene i deres stræben efter at finde en yderste sanktion for livet, som han finder i et paradox, der er om muligt endnu mere absurd end det, kirkefædrene bygger på. Marx udtrykker det på følgende måde:

„Hätte Sankt Max sich die verschiedenen „Sachen“ und „Eigner“ dieser Sachen, z. B. Gott, Menschheit, Wahrheit etwas näher betrachtet, so wäre er zu dem entgegengesetzten Schluss gekommen, dass auf die egoistische Handlungsweise dieser Personen basierter Egoismus ebenso eingebildet sein müsse wie diese Personen selbst. – Statt dessen entschliesst sich unser Heiliger, „Gott“ und der Wahrheit“ Konkurrenz zu machen und seine Sache auf Sich zu stellen – „auf Mich, der Ich so gut wie Gott das Nichts von allen andern, der Ich Mein Alles, der Ich der Einzige bin. – – Ich bin nichts im Sinne der Leerheit, *sondern* das schöpferische nichts, das Nichts, aus welchem Ich selbst als Schöpfer alles schaffe“. – Der heiligen Kirchenväter hätte diesen letzten Satz auch so ausdrücken können: Ich bin alles in der Leerheit des Unsinns, „sondern“ der nichtige Schöpfer, das Alles, aus welchem ich selbst als Schöpfer nichts schaffe“⁹.

Marx kalder også Stirner for Bruder Sancho, for dermed at sammenligne ham med Don Quijotes våbendrager. Ligesom Sancho Pansa forholdt sig til Don Quijote, sådan forholder – efter Marx's mening – Stirner sig til den hegelske filosofi. Den hegelske filosofi havde som følge af de tyske småborgerlige forhold skabt en abstrakt tankeverden, der helt

havde løsrevet sig fra virkeligheden. Stirner havde fulgt denne filosofi, ligesom Sancho havde fulgt Don Quijote i hans skinverden. Til sidst var han selv begyndt at lede efter de vises sten; men fordi han var endnu mere bornert end sin læremester, samtidig med at han fulgte ham i hans illusioner, var resultatet blevet så ynkeligt.

I det hele taget er det sikkert Marx's mening gennem sin kritik af Stirner at vise, hvilke absurditeter det kan lede til at føre hegelianismen ud i sine yderste, idealistiske konsekvenser. Det var på nogenlunde samme tid, han i Feuerbach-kritikken udarbejdede sin imødegåelse af den hegeliske idealisme og søgte at vise, at det enkelte individ ikke er noget frit svævende, men kun kan forstås i vekselvirkning med sit miljø, der igen må forstås i vekselvirkning med den historiske udvikling af produktionsmåden. Sandsynligvis er det dybest set i den sammenhæng, hans kritik af Stirner må forstås.

Dreier har slet ikke draget disse konsekvenser af Stirners filosofi. For ham betød Stirner kun en frigørelse fra religiøse og metafysiske spekulationer, og han har først og fremmest haft blik for de positivistiske og rationelt hedonistiske aspekter ved Stirners filosofi. Ikke desto mindre bekræfter deres forskellige vurdering af Stirner det foregående indtryk af deres væsensforskellige syn på individ og samfund. – For Dreier er samfundet at forstå som noget, der er opbygget på grundlag af de forskellige samfundsmedlemmers indsigt. Skal samfundet ændres, gælder det derfor om at øge samfundsmedlemmernes indsigt. – For Marx er samfundet og dermed staten at forstå som et produkt af den af produktionsmåden betingede dialektiske samfundsudvikling. Først når denne udvikling er mundet ud i det klasseløse samfund, kan der være mulighed for, at alle kan opfyldes af den socialistiske og kommunistiske ideologi og indsigt, og før dette er sket, kan der ikke være tale om demokrati og frihed i egentlig forstand. For Marx gælder det derfor om at fremme den uundgæelige, dialektiske samfundsudvikling ved at gøre arbejderne klassebevidste. Før det klasseløse samfund er nået, er al tale om åndsfrihed en illusion. – Hos Lenin bliver iøvrigt denne grundopfattelse endnu skarpere pointeret. – Dreier mener derimod, at udviklingen af det sande demokrati forudsætter åndsfrihed. Overhovedet deler han de liberalistiske demokraters optimisme med hensyn til troen på, at den frie diskussion nok til sidst skal skabe forståelse for og enighed om, hvad der tjener alle bedst, så man derefter gradvist kan indføre det sociale demokrati. – Dreiers synspunkt ender ganske vist let i en cirkelslutning, idet demokratiet altså må forudsætte åndsfrihed, mens åndsfrihed igen forudsætter demokratiet. Som nævnt i gennemgangen af „Fremtidens

Folkeopdragelse“ synes Dreier ikke at være klar over denne cirkel. Erfaringen i Danmark viste jo også, at demokrati og åndsfrihed kunne udvikles gradvist og ikke forudsatte en revolution i marxistisk forstand.

Marx's og Dreiers syn på individ og samfund og på demokrati og frihed er ligeså forskellige, som de to politiske grundopfattelser vi træffer i henholdsvis den østlige og vestlige verden.

Omend jeg personlig mere deler Dreiers grundsyn på individ og samfund, anerkender jeg dog uforbeholdent, at hans og Marx's livsværk ikke kan sammenlignes med hensyn til originalitet, dybtgående analyser, metode og betydning. Som nævnt er den 65-årige Marx's og den 25-årige Dreiers livsværker også inkommensurable. Imidlertid forhindrer det ikke, at Dreier og Proudhon har fremhævet momenter i samfundsudviklingen, som Marx negligerede, men som ikke desto mindre i den senere udvikling er kommet til at spille en større rolle, end Marx kunne forudse. Disse momenter hænger, som jeg flere gange har antydnet, sammen med småproducentproblemet.

En af de mange faktorer, der i Vesteuropa – og måske særligt i dette land – har bidraget til at forflygtige den marxistiske problemstilling, er jo dette, at småproducenterne ikke blev udslttet som klasse. Det beror på mange betingelser, som ofte er blevet fremhævet af revisionistiske marxister og andre. En af de vigtigste betingelser herhjemme er vistnok udstykningen af landbruget, der netop skabte et betydeligt tilskud til den klasse, som Marx troede efterhånden ville blive udslttet. Endvidere har f. eks. elektromotorens opfindelse bevirket, at adskillige små virksomheder kunne opretholde deres rentabilitet. Netop gennem organisation, Kooperation m. m. har mange småproducenter kunnet hævde deres stilling og har kunnet tage konkurrencen op med de privatkapitalistiske virksomheder. Ganske vist er dette ikke sket med det universelle resultat, som Dreier og Proudhon havde tænkt sig, ikke engang i så høj grad, at disse virksomheder har kunnet ændre vore samfunds privatkapitalistiske struktur, men i hvert fald i så stor udstrækning, at dette træk har spillet en sådan rolle i udviklingen, at man ikke kommer uden om det, hvis man vil forstå den sociale og økonomiske udvikling i de sidste 100 år. Sammen med mange andre betingelser har dette træk bidraget til at forflygtige den marxistiske problemstilling. – Også indenfor andre områder end det erhvervsøkonomiske har organisationstanken fejret triumfer og har bidraget til at præge strukturen af det moderne vesteuropæiske samfund – ikke mindst i de skandinaviske lande.

Dreiers politiske tænkning kan godt karakteriseres som et forsøg på at føre de liberalistiske grundtanker ud i deres yderste konsekvenser, et forsøg, hvor der vendes front mod alle former for politisk, økonomisk og kulturel absolutisme og autokrati. Betegnelsen „positiv anarkist“, som Proudhon anvendte på sig selv, kan også anvendes på Dreier. Når jeg alligevel viger tilbage for at anvende ordet anarkist i dag, skyldes det, at det senere er blevet anvendt yderst tvetydigt og – grundet på både anarkisters egen adfærd og konservativ, socialistisk og kommunistisk polemik – er blevet så odios, at det let fremkalder associationer, som ikke vil være hensigtsmæssige i denne forbindelse.

Dreier har næppe selv oplevet den modsætning mellem begreberne „liberalisme“ og „socialisme“, som eftertiden har gjort det. Noget tyder på, at man også i samtiden nærmest har betragtet ham som en konsekvent liberalist. Derfor er det ikke så mærkeligt, at „Fædrelandet“ og „Dagbladet“ – de to liberale organer – tog ham under vingerne, sådan som de gjorde. De har i ham set den unge mand med de dristige tanker, der gik ud fra et lignende grundlag som de selv, men blot førte tankerne videre ud, måske videre ud end man egentlig kunne godtage; men man interesserede sig for dem på grund af deres dristighed, og de repræsenterede jo næppe nogen aktuell fare. I hvert fald kunne hans konsekvens og skarpsind bruges i polemikken mod de reaktionære. Det så man f. eks. tydeligt, da „Fædrelandet“ brugte ham imod Goldschmidt.

Men bortset fra et vist fælles, liberalt grundsyn står Dreier fjernt fra de dominerende frihedsstrømninger, der herhjemme bl. a. gav sig udslag i nationalliberalismen.

En nærmere sammenligning mellem Dreiers og de førende nationalliberale personligheders ideologi viser sig nærmere besat at være forbundet med store vanskeligheder.

Ordet nationalliberalisme dækker over mange forskellige anskuelser, og den nationalliberale bevægelse er opstået på grundlag af de mest forskelligartede interesser: nationale, kulturelle, erhvervsbestemte, ideologiske m. m., som indgår i alle mulige kombinationer; det kan være svært at finde andre fælles træk for denne bevægelse, end at den stiller sig i opposition til konservative og autokratiske tendenser.

Hvad der yderligere vanskeliggør analysen af nationalliberalismens ideologiske baggrund er, at kun få af de store nationalliberale i deres skriftlige produktion har fremstillet deres filosofiske eller ideologiske baggrund i så høj grad, at den kan behandles grundigt idéhistorisk. Endelig gælder det, for de nationalliberale der endte som realpolitikere, at det kan være overmåde vanskeligt at skelne mellem deres ideologiske

målsætning og deres realpolitiske overvejelser, der tildels betinges af, hvad der var praktisk muligt indenfor de begrænsninger, som var sat af de indre- og ydrepolitiske forhold.

En nærmere undersøgelse af disse forhold vil helt sprænge denne afhandlings rammer. Jeg skal derfor indskrænke mig til en sammenligning mellem Dreier og den nationalliberale personlighed, hvis grundlæggende statstanker er grundigst undersøgt, nemlig *D. G. Monrad*¹⁰. Jeg tror dermed at kunne ramme træk, som er ret generelle i tidens politiske idéstrømninger.

Monrad kan vel næppe betegnes som den typiske nationalliberale, der til var han en alt for kompliceret og rigt facetteret personlighed, der i sig rummede de ejendommeligste modsætninger, hvilket da også har medført, at han har været genstand for de mest forskellige vurderinger¹¹. Alligevel finder vi i udgangspunktet for hans politiske tænkning træk, som har været fælles for adskillige af de akademiske nationalliberale.

Professor Povl Bagge fremhæver – efter mit skøn helt med rette – i sin doktordisputats om Monrads statstanker, hvor stor en betydning Hegel havde haft for ham. Professor Bagge nævner endvidere, at Hegels indflydelse kan give i det mindste en del af forklaringen på en væsentlig side af Monrads statsopfattelse, som peger bort fra den gængse liberale tankegang¹². Jeg tror dog, at det hegelske islæt overhovedet er karakteristisk for både tysk og dansk liberalisme på den tid i modsætning til engelsk og fransk, der i stor udstrækning har andre idéhistoriske rødder. Monrad har næppe på dette punkt skilt sig væsentlig ud fra andre danske, akademisk uddannede nationalliberale. Iøvrigt tyder meget på, at næsten alle kulturpersonligheder på den tid, selv om de ikke har læst en linje af Hegel, alligevel er influeret af de romantiske og idealistiske idéstrømninger, som Hegel selv må ses som et udslag af. Der har været tale om et åndeligt klima, som er så forskelligt fra det, vi har i dag, at mange af de filosofiske udslag, f. eks. Hegels filosofi, på os umiddelbart kan virke uforståelige, mens de for dens tids intellektuelle har været lette at gå ind i, fordi det blot har været en videreførelse af en åndsform, der var almindeligt kendt og accepteret i datidens kulturliv. Uden en nøjere indleven i dette åndelige klima kan – så vidt jeg kan se – hverken den nationale eller den liberale side ved nationalliberalismen forstås. Hos Monrad er disse idéstrømninger blot blevet mere eksplicit og bevidst udformet, end det ellers almindeligvis var tilfældet. Selvom Monrad ikke kan anses for at være den typiske nationalliberale, udtrykker han dog sikkert visse generelle grundtanker, som har været væsentlige for mange nationalliberale.

I Monrads „Flyvende politiske Blade“ nr. 1, der udkom 1839, ses på-

virksomheden fra Hegel ganske klart. Det er tydeligt, at han som Hegel bygger på et objektive statsbegreb, der med nødvendighed udvikler sig som en manifestation af den universelle fornuft. En sådan udvikling – mente Monrad – vil uvægerligt foregå, selvom den undertiden kan hæmmes ¹³.

På dette grundlag kritiserede Monrad den forhåndenværende statsform og lovgivning i Danmark, idet han ud fra det objektive statsprincip søgte at vise, at dette var uforeneligt med censur, provinsialstænder og tallotteri. Så længe disse tre ting fandtes, hindredes fornuften i at kunne genkende sit eget væsen i det objektive statsbegreb, og derved umuliggjorde det statsbegrebets enhed og moral ¹⁴.

Også den nationale vækkelse søgte Monrad at indordne under den nødvendige udvikling af det objektive statsbegreb. Han så den danske nationalitetsbevægelse som et udslag af en højere udvikling af staten og ved at bekæmpe den, ville staten bekæmpe sig selv og lide nederlag. Derfor så han nødvendigheden af en politisk konstitution, som skulle sikre opretholdelse af den harmoni i staten, som enevælden ikke kunne sikre ¹⁵. Kun derigennem kunne splittelse undgås. Konstitutionen var altså en øjeblikkelig fase i tankens selvudfoldelse. En konstitution var således i første række nødvendig af hensyn til staten og kun sekundært af betydning for folket.

Professor Bagge viser videre, at den abstrakt-filosofiske terminologi efterhånden forsvinder fra Monrads skrifter, idet han gennem den stigende beskæftigelse med dagens praktiske, politiske problemer arbejder sig bort fra sit filosofiske udgangspunkt. Men, tilføjes der, man må næppe underkende dette udgangspunkts betydning for Monrads senere politiske tænkning.

De bemærkninger, jeg kom med i min sammenligning mellem Dreier og Marx, gælder også for en stor del forholdet mellem Dreier og Monrad. For Monrad er staten det primære, og de enkelte mennesker og deres stilling kan kun forstås som led i dette mere reelle helhedsbegreb; grundlaget er hegelsk og hænger i det hele taget sammen med dominerende idéhistoriske strømninger herhjemme på den tid. For Dreier er samfundet kun at forstå som en samling enkeltindivider, der søger at blive enige om en *modus vivendi*. Staten som sådan er kun et abstraktum, og det gælder for dette begreb som for andre almenbegreber, at man ikke må hypostasere, men altid betragte et sådant begreb som relativt og foreløbigt. Det har kun en midlertidig gyldighed som udtryk for vore foreløbige erfaringer om en række enkeltforeteelser, der iøvrigt viser kontinuerlige grader i forskelle og ligheder. Man kan ikke på noget tidspunkt opstille et statsbegreb, der er gyldigt absolut og een gang for alle. Dreiers politi-

ske tænkning ligner meget mere den tids engelske, liberale idéstrømninger, som f. eks. gav sig udtryk i Benthams og Mills filosofi.

Det er netop denne forskel i udgangspunkt, der betinger, at nationalitetsbegrebet for Monrad bliver noget reelt, medens det for Dreier er noget indbildt. Dreier giver tydeligst udtryk herfor i „Folkenes Fremtid“, som også er det skrift, hvor den 20-årige unge mand gør op med de dominerende idéstrømninger i den tids Danmark. – Uanset hvilke mere overfladiske lighedspunkter man kan finde mellem Dreier og Monrad i politiske doktriner, bevæger de sig i to vidt forskellige sfærer. De yderste motivationer for deres tænkning er væsensforskellige. Mens Monrad har været nogenlunde konform med sin tids åndsliv, har Dreier stået helt udenfor. De undersøgelser, der er gjort over andre nationalliberale, bekræfter da også Hegels store betydning for dem, det gælder ikke mindst for Madvig, hvis statstanker også er undersøgt af professor Bagge¹⁶. Ganske vist har der sikkert været stor forskel på de forskellige nationalliberales filosofiske baggrund; de hegelske og romantiske idéstrømninger kan jo også føre ad vidt forskellige baner, og praktiske ræsonnementer har i den daglige debat ofte langt overvejet de teoretisk-filosofiske. På ét område søger man dog bestandigt tilbage til filosofisk-abstrakt argumentation, det er i debatten om de statsretlige problemer i forbindelse med Slesvigs tilhørsforhold. I modsætning hertil fejles sådanne deduktive ræsonnementer ud fra forholdenes „natur“ eller „idé“ væk af Dreier.

Medens man kan konstatere en dybtgående forskel mellem Dreiers idéologiske baggrund og den, man finder hos dominerende nationalliberale, er dette ikke så udpræget tilfældet, når man sammenligner Dreier med bondevennerne.

Ganske vist er der næppe mange af bondevennerne, der har noget, som kunne kaldes en filosofisk dannelse. Debatten i bondevennekredse, f. eks. sådan som den gav sig udtryk i „Almuevennen“, var stort set begrænset til at dreje sig om praktiske og materielle problemer, først og fremmest naturligvis om fæstes overgang til selveje, et punkt hvor vi så, at Dreier havde ét fra alle andre afvigende standpunkt. – I debatten om de statsretlige problemer holder man sig også i bondevennekredse fra at komme med mere filosofiske begrundelser, men er mere tilbøjelige til at bruge common-sense og erhvervmæssige argumenter. Af deres modstandere blev de da også bestandigt skældt ud for at være „materialister“.

Interessant er det i den forbindelse at se, hvordan deres ledende skik-

kelse, oberst *A. F. Tscherning*, gennemgik en personlig udvikling med helt andre åndelige påvirkninger, end det var tilfældet med de fleste nationalliberale førere, en udvikling, der førte uden om den åndelige sfære, som de fleste akademikere fra første halvdel af det 19. århundrede levede i. Dette medfører også, at han som åndstype står nærmere Dreier end de dominerende nationalliberale.

Tscherning var en del ældre end de fleste nationalliberale førere, idet han var født i 1795 og altså var 15–18 år ældre end toneangivende nationalliberale som Monrad, Hall, Lehmann og Ploug. Ikke mange år før hans fødsel fandt de store bondereformer sted, og i barndomshjemmet blev han opflasket med 1700-tallets oplysningstanker og reformidéer, især gennem faderen oberst E. P. Tscherning, der var inspektør på Frederiksværk og efter alt at dømme en højt begavet, vågen og kundskabsrig mand¹⁷.

Igennem hele Tschernings løbebane går hans interesse for teknikens udvikling og fabriksvæsenet som en rød tråd. Det samme gælder også hans interesse for bøndernes fortsatte frigørelse og oplysning, hvilket efter hans mening skal ses som en videregående udvikling af det, der begyndte i slutningen af det 18. århundrede.

Gennem sin udvikling blev Tscherning kosmopolitisk præget. Hans løbebane førte med sig, at han kom til at opholde sig en række år i udlandet. Første gang var, da han fra 1816–18 var med de danske besættelsestropper i Frankrig, senere da han var observationsofficer i den græske frihedskrig, og endelig da han som en slags landsforvist fra 1833–38 blev sendt til udlandet på en foregiven studierejse.

Tschernings frihedsidéer er betydeligt mere præget af det 18. end af det 19. århundrede, og de har et mere praktisk og i bogstavelig forstand et mere jordbundet tilsnit, end det i almindelighed var tilfældet med de nationalliberales reformtanker. For Tscherning var frihedsbegrebet nøje knyttet til lighedsbegrebet, og hans store interesse for bondesagen hang sammen med, at en af forudsætningerne for demokratiets udvikling var en talrig og veloplyst middelstand, og han så det som hovedopgaven gennem reformer og forbedret almueoplysning at hæve bondestanden op til at blive en sådan middelstand. Meget tyder iøvrigt på, at *P. A. Heiberg*, som han som ung stiftede nøje bekendtskab med i Paris, har betydet en hel del for hans livsindstilling¹⁸.

Tschernings tanker om folkeoplysning synes at have ligget betydeligt mere på linje med 1700-tallets oplysningsfilosofi end med Grundtvigs tanker om – gennem højskolevirksomhed – at foretage en religiøs og national vækkelse. Selvom Tscherning og Grundtvig nok samstemmede

om højskoletanken i Folketinget¹⁹, har den indstilling, der har ligget bagved de to herrers tilsyneladende enighed, været vidt forskellig. Det var vist også det eneste punkt, hvor der tilsyneladende var enighed mellem de to. Tschernings oplysningstanker var iøvrigt i stor udstrækning inspireret af hans besøg på Collège de France og lignende udenlandske skoler²⁰.

Staten og bureaukratiet så Tscherning på med den største mistro. På grundlag af Albert Olsens studier af finanslovdebatterne efter 1850²¹ er det tydeligt at se af Tschernings indsats, at han ser det som et af folkestyrets mål at få den fra enevælden arvede administration under folkestyrets kontrol. Endvidere mener han, at administrationen bør reduceres til det højst nødvendige, og at mest muligt bør overlades til det private initiativ og de folkelige sammenslutninger og således unddrages centraladministrationen.

Religiøst synes Tscherning at have været ret indifferent. Det viser sig bl. a. i hans hustrus skildring af ham:

„Han forkastede alt, hvad der paa nogen Maade kom ind under Miraclet, men han havde saa meget af forrige Aarhundredes Rationalisme i sig, at han søgte at opstille naturlige Forklaringer af Miraclerne. At opstille hans System i religiøs Retning vilde ikke være let; men man kan sige, at han fulgte sin Fornuft og ikke andet; han saae, at denne skortede paa et Punct for ham som for Enhver, og han erklærede, at man fra dette Punct kun havde to Ting at bygge paa: sine Sanser og Troen, hvor altsaa Sanserne ikke kunde strække til, der maatte man tage tiltakke med Troen. Forkastede han saaledes Christendommens Troeslærdomme, saa havde han til Gjengæld optaget Selvfornegtelsen og Kjærlighed til sine Medmennesker som sine Grundprincipper“²².

Skønt dette er præget af at være en hustrus panegyrik over sin afdøde mand, aner man dog i denne skildring noget centralt i Tschernings livsindstilling, der iøvrigt stemmer godt overens med det billede, man har dannet sig ved at betragte hans virksomhed. Her bekræftes det også, at hans baggrund er 1700-tallets oplysningsfilosofi.

Selv om Tscherning ikke kan betegnes som filosof og ikke noget sted fremstiller en sammenhængende politisk tænkning, kan vi dog konstatere en åndsform, der på mange måder ligner Dreiers. Han er i grundsyn og vurderinger mere konform med 1700-tallets oplysningsfilosofi end med 1800-tallets. Han er religiøst indifferent. Hans politiske tanker minder i mangt og meget om dem, der var bærende i den franske revolution – navnlig for girondinernes vedkommende. Han er ligesom Dreier mistænksom overfor centraladministration og bureaukrati, der ikke er indsat og kontrolleret af de af folket valgte institutioner. Som den vigtigste

faktor i den kommende udvikling ser han en progressivt indstillet middelstand. Det samme gør Dreier, men de har forskellig mening om, hvor tyngdepunktet i denne middelstand skal komme fra. Tscherning mener, at man ved reformer og oplysning kan udvikle de selvstændige bønder til at blive en sådan. Dreier ser derimod – ligesom Proudhon – som tyngdepunktet i denne middelstand: byernes småborgere og arbejdere, især håndværkere, der gennem associationer skal drive den tekniske og industrielle revolution frem, en udvikling, hvor også bønderne skulle deltage. – Den senere udvikling har givet dem begge ret, skønt Tscherning for de nærmest følgende 50 år har set klarest. – Fælles for Tscherning og Dreier er deres høje vurdering af teknik og maskinvæsen, som de begge er klare over betydningen af.

Der er tegn, der tyder på, at Dreier selv har følt et åndeligt slægtskab med Tscherning. Ganske vist har Tscherning iflg. Dreier ikke formået „paa alle Puncter at tænke Friheden istedetfor Autoriteten som Livets ordnende Magt“, men han holder dog – efter Dreiers mening – i langt højere grad end de nationalliberale på frihedens og demokratiets sag. Naturligvis vil Dreier ikke indrømme nogen enighed med Tscherning, ligeså lidt som med nogen anden; men han omtaler dog bestandig Tscherning betydeligt mere anerkendende end nogle af de andre samtidige politikere. Navnlig synes han at vurdere hans popularitet højt, hvilket i tiden lige efter treårskrigen næppe var med urette. Dreier vil ganske vist ikke indrømme, at vi herhjemme havde noget demokratisk parti, men Tscherning er efter hans mening den af politikerne, der mest nærmer sig til demokratiet.

Der kan næppe være tvivl om, at Dreier er den, der i samtidens Danmark har formået at tænke det demokratiske problem mest til bunds. Han har gennem sine politiske tanker forsøgt at vise, hvordan man i demokratiet kan løse lighedsproblemerne og dermed de sociale problemer, der er forbundet dermed. I stedet for autoritetsprincippet går han ind for en proudhonsk positiv anarkisme og mener, man dermed kan forene frihed og orden i demokratiet. Dette er desværre ikke gået så let, som Dreier havde forestillet sig, og er i dag et endnu mere brændende problem, end det har været nogensinde. – At nå til det punkt indenfor organisationslivet, hvor man kan forene selvbestemmelsesretten og harmonien mellem interesserne med ordnet koordination og effektivitet, er ikke nemt. Man risikerer enten at havne i den ene grøft: kaos, uorden og opløsning – eller i den anden grøft: at enkelte ledere får uforholdsmæssig megen magt,

således at de menige medlemmer bliver mere og mere umyndiggjort. At finde balancepunktet mellem disse yderpunkter er for stedse det afgørende og uomgængelige problem for opbygningen af det demokratiske samfund.

Det var naturligvis såre langt fra, at jordbunden var beredt for en forståelse endsige en acceptering af Dreiers filosofi og reformprogram i Danmark på den tid; dertil var den i sin helhed så stik modsat de dominerende politiske og kulturelle tendenser. På enkelte punkter vandt hans virksomhed dog nogen genklang, nemlig når han ramte sociale problemer, der netop var blevet så modne, at de i presse, litteratur og foreningsliv gav anledning til debatter. Disse punkter skal nøjere behandles i det sidste hovedafsnit.

IV

DREIER OG HANS SAMTID

1. Dreier bliver kendt.

Dreier gjorde sig de største anstrengelser for at gøre folk bekendt med sine idéer og for at få dem til at interessere sig for reformvirksomheden. Rastløst søgte han at propagandere for sit program overalt, hvor det var muligt. Ifølge Varberg havde han, ved siden af sin virksomhed som skribent og redaktør, holdt foredrag i „Polyteknisk Samfund“ og i „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“, der senere gik over i „Arbejderforeningen“. Han har efter alt at dømme været en ret kendt skikkelse i byen, men i de dominerende studenterkredse er han næppe blevet accepteret, og han på sin side har selvfølgelig betragtet deres nationalisme, skandinavisme og den tids gængse studenterånd med foragt. Dette fremgår blandt andet af en bidende vittig og ironisk parodi på en studenterforeningstale, der fandtes blandt hans manuskripter ¹.

Navnlig tre ting bidrog til at gøre Dreier kendt: hans deltagelse i Clara Raphael-fejden, hans angreb på Goldschmidt og hans virksomhed i „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“. Disse udslag af hans iver for at vinde indpas viser – tillige med hans syn på de aktuelle politiske begivenheder – dog også den modsætning, der var imellem Dreier og de fleste personligheder i samtiden.

2. Clara Raphael-fejden.

På intet andet område kan man se Dreiers anskuelse så klart i relief i forhold til de gængse idéstrømninger i Danmark som ved at sammenligne hans indlæg om kvindens frigørelse med de andre indlæg i Clara Raphael-fejden ¹.

J. L. Heiberg havde, i sit forord til Clara Raphaels breve, forudsagt, at der ville blive „railleret dygtigt over Værket“, hvilket i høj grad viste sig at holde stik; sikkert mere end den store æstetiker havde anet. Clara

Raphaels – alias Mathilde Fibigers – bog kom i det psykologisk set rette øjeblik, dels fordi den ugifte kvindes vanskelige kår var ved at blive iøjnefaldende, og dels fordi den – som Grundtvig udtrykte sig – kom, „da „Skillingsbladene“ vare udsolgte, Istedslaget glæmt, Konstitutionsfeberen sat, Rigsdagen overset, og det „Spandetske Forslag“, egenlig for Brudevilsens Skyld i alles Munde“. Hermed sigtede Grundtvig til *N. M. Spandets* lovforslag om trosfrihed, borgerligt ægteskab og ophævelse af dåbstvang, som i manges bevidsthed kom til at hænge sammen med større frihed for kvinden, når hun kunne unddrage sig den af kirken foreskrevne stilling om lydighed og underdanighed. – Forslaget, som resulterede i loven af 1850 om borgerligt ægteskab for folk udenfor folkekirken, gav iøvrigt anledning til en voldsom kampagne landet over med protester og modadresser, og Spandet beskyldtes for at ville omstyrte kirke og kristendom.

I Frederik Bajers bog om Clara Raphael-fejden er der givet en udtømmende redegørelse for hele fejdens forløb samt en opregning af samtlige deltagere, så jeg skal i det følgende indskrænke mig til de træk i fejden, der er væsentlige i denne sammenhæng.

Naturligvis vakte piecen stærk modstand fra mange sider.

Det almindeligste modargument var naturligvis det, som er gået igen i al kvindesagsdebat gennem tiderne, at kvinden ifølge sin natur og sin „idé“ skulle have sin plads i hjemmet og være den fra naturens side både fysisk og psykisk overlegne mand lydig og underdanig. Det er som regel kun mænd, der har den slags meninger, og derfor vækker det umiddelbar undren, at det indlæg i fejden, der stærkest gik ind for sådanne synspunkter, angaves at være skrevet af „en ung hustru“ og var underskrevet „Marie“. Man vægrer sig ved at tro, at der findes kvinder af denne type udenfor i mænds ønskedrømme. Det viste sig da også, at der bag dette pseudonym skjulte sig en midaldrende pebersvend, nemlig digteren og børneforfatteren *Jul. Chr. Gerson*. – Naturligvis blev „den unge hustru“ stærkt støttet af „Flyveposten“.

Mange modargumenter slog på det æstetiske. Ifølge et digt i „Berlingske Tidende“ gik Clara udenfor skønhedstankens grænser. Lignende synspunkter gav *Goldschmidt* udtryk for i „Nord og Syd“².

Også det gængse argument om, at man skal begynde med sig selv, før man reformerer de ydre forhold, kom flere gange frem i debatten. En ung kvinde *Athalie Schwartz*, der senere blev en førende kvindesagskvinde, imødegik under pseudonymet „Hieronimus“ Clara med, at kvindefrigørelsen skulle foregå indefra og skulle resultere i, at kvinderne blev i stand til at indrette sig under de forhold, de nu engang levede under.

Den begavede kvinde ville under alle omstændigheder have mulighed for at udvikle sin personlighed. Når kvinderne af mændene kun blev betragtet som glimmerblomster, var det i virkeligheden deres egen skyld, fordi manden af giftelystne kvinder kun blev betragtet som objekt for koketteri.

En ejendommelig indvending mod kvindeemancipationstanken træffer vi hos Mathilde Fibigers senere chef på telegrafkontoret i Horsens, overkrigskommissær *V. Kr. Børgesen*, der kritiserede Claras megen tale om at finde frem til „ideen“ og mente, at der i videnskabens og oplysningens tjeneste „ere saa mange Kræfter i Brug, som det menneskelige Samfund paa sit nærværende Trin formaaer at lønne og understøtte“³.

De nationale lovprisninger fik mange til at gå ind for Clara. I „Dannevirke“ f. eks. hæftede man sig ved den *danske* unge piges herlige ånd og varme hjerte⁴. *Grundtvig*, der var den sidste deltager i fejden, opfatter Claras breve som et indlæg for kvinden om at deltage i den nationale kamp og karakteriserer hende som en „dansk Pige, som følte Skjoldmø-kald til at vove en Dyst for aandelig og hjertelig Sandhed“.

Tanken om Claras kyske ægteskab, der faldt næsten alle deltagerne for brystet, var der kun én, der gik alvorligt ind for, nemlig den islandske teolog *Magnus Eiriksson*, der udgav et 141 sider langt flyveskrift under pseudonymet „Theodor Immanuel“.

De betydeligste forsvar for dameemancipationstanken kom fra to unge kvinder. Deres indlæg bidrog også til at få mere facon over problemstillingen. De fremhævede som kernepunktet kvindens og navnlig den ugifte kvindes manglende retlige, sociale, politiske og kulturelle muligheder for at kunne gøre sig gældende som et aktivt virkende led i samfundet. Den ene af kvinderne udsendte sine indlæg under pseudonymet „Sibylla“, som dækkede over en 23–24-årig ung kvinde *Fanny de Bretteville* (senere gift med matematikeren, professor R. J. Simesen). Den anden, som underskrev sig „Pauline“, var den 25-årige *Pauline Worm*, der senere blev en kendt grundtvigsk forfatterinde, pædagog og foredragsholder.

Sibylla fremhævede, at „Kvindens Berettigelse som Menneske, vil ikke som Claras Idee skaffe Amor en Medbejler, men den vil give hende Kraft og Evne til at staae ene og forhindre de mange Ægteskaber uden Kjærlighed, de mange Hensyns, Nødvendigheds, Overtalelses og Kjedsommeligheds Partier, ikke at tale om Balforlovelser og Forlovelser fra Gaden“⁵.

Pauline kom navnlig ind på en kritik af den opdragelse og undervisning, der sædvanligvis blev pigebørn fra borgerlige hjem til del, og som gjorde dem uegnede til alle andre beskæftigelser end at sy, at undervise eller at forestå spisekvarter. Hun hævdede at kende damer, som sikkert ville blive udmærkede læger, advokater, præster, degne og medlemmer af

Rigsdagen; men hun indrømmede, at det sidste forslag kunne se ud som en spøg i Danmark. Endelig kom Pauline med en ætsende kritik af de hårde vilkår, som dengang blev lærerinder til del. Det var det eneste erhverv, den fattige, men dannede, ugifte kvinde kunne tage op. De blev udnyttet på det groveste og var henvist til at leve af latterligt små lønninger ⁶. Iøvrigt mente hun, at forholdene ene kunne forbedres gennem statens indgriben.

Også *Rudolf Varberg* deltog i fejden og gik ind for kvindesagstanken, omend han ikke kunne lide den spiritualistiske indstilling hos Clara ⁷.

I alle disse indlæg, hvad enten de er pro eller contra dameemancipationen, kan man tydeligt genkende udslag af de forskellige romantisk prægede, nationale og idealistiske idéstrømninger, som var gængse i tiden, og som her på typisk måde gør sig gældende i både stil og indhold. – Dreiers indlæg i debatten falder derimod helt udenfor.

Interessant er det at sammenligne Dreiers indlæg med den ellers – i forhold til de andre debattører – radikale Paulines behandling af problemet. Den sidste indskrænker sig til at efterlyse nogle forbedringer i undervisningen af piger fra bedre hjem, fordrer statens indgriben og vil have de ugifte kvinders kår og muligheder forbedret. – Dreier ser derimod hele kvindeproblemet som et led i det industrielle samfunds udvikling, der efter hans mening må medføre gennemgribende ændringer i levevis og tankesæt både for mænd og kvinder – mest for de sidste.

Hans indledning er formet som en parodi på de dedicerende forord. Dreier har af en „høj Beskytterinde“ fået ordre til at udtale sig om Clara Raphaels bog, hvilket han vil gøre, selv om det ikke er ham behageligt. – Selv ikke Heibergs indledning har tidligere kunnet formå ham til at stifte nøjere bekendtskab med bogen, men nu tør han ikke andet end læse den sammen med dele af „den vældige raphaelske Litteratur“, som er kommet i en sådan mængde, at der må åbnes en særlig afdeling for den på Det kgl. Bibliotek. – Når han i det hele taget vil have med sagen at gøre, er det for at gøre den endnu blinde alarm til en virkelig alarm og at ændre krigen fra en frasekrig til en krig om principper. – Iøvrigt beretter han med bitter ironi om, hvordan hans undersøgelse slutter sig til hans for tre år siden udkomne 5-binds værk, som havde haft en rivende afsætning. – Man kan fristes til at spørge, om Dreier har haft nogen bestemt person i tankerne med hensyn til den „høje Beskytterinde“ og „bevaagne Patronesse“, som han dedicerer værket til. Mest nærliggende er det at tænke sig, at det er den tidligere omtalte faster *Louise Dreier*, som boede i hjemmet og – så vidt man kan forstå – i væsentlig grad bidrog til at holde det sammen. Dette er så meget mere sandsynligt, eftersom

han også anvender betegnelsen „min aldrig trætte Velynderinde og Opdragerinde!“ og henviser til „den hartad englelige Godhed og Udholdenhed, den aandelige Overlegenhed, hvormed De i en saa lang Række af Aar har arbejdet paa min Raaheds Afslibning . . .“⁸. – Pseudonymet „Clara Raphael“ giver Dreier anledning til nogle bidende, satiriske bemærkninger. Han fremsætter den teori, at navnet „Clara“ er en satire over bogens uendelige uklarhed, „som kun Dr. Hjortespring gjør sig blind for“⁹. Vedrørende Heibergs introduktion har Dreier den samme ringe mening som alle, „af hvad Farve de saa end ere“.

Første del af værket er som tidligere nævnt helliget en sønderlemmende kritik, spækket med bidende satire. Han viser, at værket kun er „en digterisk Phrase, ingenlunde en Tankeudvikling“. Clara har overhovedet ikke forstået noget af, hvad „Damernes Emancipation“ vil sige.

„Det er en Phrase, som er blevet hende en fix Idee. Det Led i den hele sociale Reform, hvilket man andetsteds forstaaer ved „Qvindens Emancipation“, har hun ingen Forestilling om, hun har blot hørt Navnet, lader det til, og gjort en lidt forfinet Udgave deraf til Titel for sine uklare Smaaforestillinger om Balconversation osv. Jeg gad see, hvorledes den lille Frøken vilde tee sig mellem George Sand, Louise Aston og andre „emanciperede Damer!“¹⁰.

Værket er i det hele taget en „Parodie paa sin egen Tendens“, hvilket blandt andet skyldes, at dets romantiske, æstetiske stil er så gennemført, at det næsten virker parodisk; det er i denne skrivemåde vigtigere at finde „åndfulde“ allegorier end klart at fremstille sin tankegang. For Dreier derimod har „Stilen kun Betydning som Middel til Tankens klare og fyndige Udtryk“, og han har kun „den største Modbydelighed for en sådan søgt, ideeforladt Stilistik, som her spiller Mester“¹¹.

Claras begejstring for den patriotiske krig og hendes benyttelse af tidens patriotiske fraser går heller ikke Dreiers spot forbi; blandt andet havde hun udtrykt: „Gud er min Fader, Danmark min Moder; alle Menneskene ere mine Sødskenne. Dette er det store Familieliv, hvori jeg har fæstet Rod“. Hertil kommenterer Dreier:

„I Sandhed et mærkværdigt Familieforhold, – – –. Men tilmed er Kongen jo i Reglen Danmarks Ægtemand; naaer en saadan dør, sidder Danmark som en sørgende Enke paa en Tue ved Havet, især naar han end ikke har gjort en Kat Fortræd; et høist mærkeligt Tilfælde af Fleermanderie, værdigt til den dybsindige Claras nøiere Eftertanke“¹².

Medens Dreiers hudfletning af Clara ikke giver ham anledning til at komme ind på sine egne positive idéer om kvindesagen, bliver dette i

højere grad tilfældet i hans omtale af de andre piecer i fejden. Han fremhæver, at alle overvurderer Clara Raphael-piecents betydning. – Paulines og navnlig Sibyllas skrifter sætter Dreier meget højere end Claras, og han ser i Sibylla, i højere grad end det sikkert var tilfældet, en meningsfælle. Hun fatter, at de eksakte videnskaber skal være grundlaget for kvindens dannelse, hun har øje for „Mythologiens og Philosophiens“ skadelighed. Hun indser klart nødvendigheden af vekselvirkningen mellem åndeligt og legemligt arbejde. Hun fordrer reform af kvindens opdragelse og lighed i kønnenes åndelige dannelsesgrundlag. Men „naturligviis er der uendelig Meget at gjøre for den begavede Sibylla, inden hun faaer naaet Tidens Høidepunct i kritisk Henseende“¹³. Hun holder stadig på modsætningen mellem ånd og legeme, og hun regner ikke med begrebet Gud som hørende til mytologien.

Den afgørende forskel mellem Dreier på den ene side og Sibylla og alle de andre deltagere i fejden på den anden side er, at de sidste egentlig kun har overklassedamen i tankerne, når de tænker på kvindernes frigørelse eller „Damernes Emancipation“. Dreier tænker derimod på hele kvindekønnets ændrede stilling i fremtidens industrialiserede og demokratiserede samfund. De træk, som Sibylla meddeler, hævder Dreier, er kun hentede fra den unge verdensdames liv:

„Denne affecteert-galante Behandling fra Herrernes Side, denne megen Spadsereen med Parasol og med Tjener, denne Bliven sat i Drivhuus, denne Væren Glimmerblomst uden Duft. – Alt dette passer ikke paa Massen af Quinder, om end enkelte Træk deraf ogsaa passe for andre Klasser af Quinden end just Salondamerne. – Derimod kunde der af den fattige, arbejdende Quindes Liv samles en Uendelighed af Træk, der vise, at hun ofte er et langt mere nyttigt og i Forhold til sin Kastes Mænd langt mere agtet Menneske, end Salondamen, at hun i Villieskraft, i Færdighed til at benytte Livets Forhold, i practisk Dygtighed overhovedet i Gjennemsnit staaer langt høiere end den fine Dame“¹⁴.

I det hele taget peger arbejderkvindens stilling i langt højere grad end den fine dames mod fremtiden; hun er produktiv, mere selvstændig og sideordnet manden i samfundshusholdningen. Hvis Sibylla og andre havde haft blik for det proletariske kvindekøn, var de uvægerligt blevet ført over i den sociale kritik. Det er i den forbindelse, at Dreier som tidligere nævnt anbefaler de unge kvinder, der vil danne sig en progressiv livsanskuelse, at læse Max Stirner og Carl Vogt i stedet for tidens æstetiske litteratur.

Pauline bliver naturligvis også kritiseret for den romantisk-æstetiske stil, hun bruger; men Dreier anerkender hendes mere konkrete måde at tage problemet på og roser hende, fordi hun er klar over, at et af kerne-

punkterne er, at forsørgelseshensynet ikke må spille nogen rolle ved indgåelse af ægteskab. „Men til Iværksættelsen af denne Plan veed hun rigtignok ikke nogen Udvei; og en saadan er kun mulig i Forbindelse med hele den sociale Reform, for hvilken Tiden kjæmper; naar alle Mennesker ere omtrent lige i Formue, først da ville de gode Partier ikke mere friste!“¹⁵.

Dreier vil ikke vide af, hvad blandt andet Theodor Immanuel påstår, at de „lærde“ fag navnlig medicinen skulle være utilgængelige for kvinderne. Kundskab om legemet og dets funktioner både i sund og syg tilstand bør høre til den almindelige uddannelse både hos kvinder og mænd, og kvinder skulle i så fald være ligeså forberedte til at blive læger som mændene; de må blot ikke være så forskruede, når de tager fat på studiet, som nu selv mændene er det. – I det hele taget mener Dreier ikke, at der i fremtidens industrialiserede samfund vil være noget fag, som ikke kvinder ligeså godt kan udøve som mænd.

„Vil ikke Syen, Strikken, Spinden, Væven, Broderen, disse quindelige Arbeider, mere og mere fortrænges af den tilsvarende Maskinfabrikation i det Store? Her have vi Overgangen til de tekniske Videnskaber og deres Praxis. Livets Udvikling vil medføre Nødvendigheden af denne radicale Reform ogsaa i Quindens Opdragelse; Romanslugeriet, Pjattet, Gadedriveriet, Mythologien, de uendelige smaalige Broderier, Strikkerier, Vrikkerier og andre Prikkerier, de sproglige Kunster, ville lide et mægtigt Skaar, til Fordeel for de exacte Videnskaber og deres Praxis, og den heri liggende eller ialtfald hermed nøie forbundne Legemsøvelse, Samtale med Indhold“¹⁶.

I den gennemførte rationalisering af hele samfundet – også af børneopdragelse og huslige sysler – vil kvinden, som jeg andetsteds i forbindelse med min redegørelse for Dreiers syn på familielivets udvikling har været inde på, få så megen tid tilovers, at hun på lige fod med manden kan gå ind som et led i hele erhvervslivet på den plads, hun evner og ønsker. – I denne sammenhæng må problemet om kvindens frigørelse ses og løses. – Men hensyn hertil viser Dreier en umådelig større indsigt og forståelse for samfundsudviklingen end nogen anden i den tids Danmark.

Det er næppe nødvendigt at vise, i hvor høj grad Dreier har haft ret i sine forudsigelser om kvindens indtrængen på alle mulige felter i erhvervslivet og det politiske liv, og hvordan dette netop må ses som en funktion af samfundets økonomiske og sociale udvikling. På dette punkt er han endda kommet betydeligt videre end sit store forbillede Proudhon.

Intet tyder dog på, at nogen – udover Varberg – har forstået Dreiers egentlige tankegang. Når piecen blev læst, skyldtes det kun den bidende vittige latterliggørelse af Clara. Men piecen gjorde Dreier kendt, og det havde hans tidligere skrifter ikke bidraget til.

3. Angrebet på Goldschmidt.

Af mange grunde var det beklageligt, at de to socialradikale ånder Goldschmidt og Dreier ikke kunne finde hinanden, og at Dreier tværtimod anvendte sit vid, sine kundskaber og sin konsekvente tankegang til at latterliggøre Goldschmidt politisk. Hans angreb tjente i hvert fald ikke til at fremme den sag, der lå ham på hjerte, nemlig den sociale reform af samfundet. Han gav derimod de nationalliberale argumenter i hænde mod deres modstander Goldschmidt, og at de forstod at anvende dem, fremgår ganske tydeligt af den omtale, skriftet gav anledning til i pressen. – På den anden side forstår man godt, at der ikke kunne være tale om samarbejde mellem to så vidt forskellige personligheder. – Dreier var den udprægede intellektualist; hans filosofis styrke er den skarpe, logiske konsekvens og kundskabsfylde; svagheden er hans mangel på emotionel indlevelsessevne, en mangel, som i første række sandsynligvis hænger sammen med en fortrængning af de emotionelle og irrationelle tendenser i hans eget sind. Derfor mangler han også helt evnen til at forstå de mange metaforer og allegorier, som i udpræget grad karakteriserer tidens romantiske litteratur i almindelighed og Goldschmidts i særdeleshed, og som netop, når de er bedst, kan medvirke til en emotionel indlevelse. – Goldschmidts force lå derimod på andre felter. Med hensyn til den logiske konsekvens er der meget tilbage at ønske og dermed også i evne til eksakt fremstilling; hans kundskaber på adskillige af de felter, han udtaler sig om, er også mangelfulde. Men Goldschmidt besad evnen til at iagttage og indleve sig i en situation og en intuitiv evne til ofte at sætte fingeren på væsentlige punkter, hvilket bevirker, at hans politiske artikler og cause-rier i „Nord og Syd“ med rette har sikret ham et navn som politisk ræsonnør. Hans politiske refleksioner kan i høj grad bidrage til at give os et billede af visse af den tids karakteristiske stemninger overfor de store politiske begivenheder.

Dreiers kritik må sikkert også ses som et udslag af skuffelse over, at „Nord og Syd“ ikke kunne blive et forum for hans idéer, hvad han i et af sine breve til Carl Koch havde udtrykt forhåbning om. Noget personligt kendskab har der iflg. Dreier ikke været imellem Goldschmidt og ham. De har højst et par enkelte gange vekslet nogle ligegyldige ord¹.

Kernepunktet i Dreiers angreb i bogen: „M. A. Goldschmidt“ er angrebet på Goldschmidts stil, og man må lade ham, at hans kritik undertiden kan virke berettiget, når man tager de gængse æstetiske idealer på den tid i betragtning; der havde på mange måder udviklet sig en manér, som kunne virke skadeligt for klarheden i litterære, journalistiske og vi-

denskabelige fremstillinger. – Hans kritik er koncentreret i følgende uddrag:

„Der gives en Forfattervirksomhed, der udgaaer fra en grundig Kundskab og Tænkning i visse Retninger, hvis Resultater der føles en Trang til at meddele; Meddelelsens Form bliver valgt og gennemført efter Hensyn til det Meddeleltes Klarhed og Sammenhæng. Stilistiken derimod udgaaer fra Færdigheden i at snakke og skrive og Lysten til at gjøre Virkning ved denne Færdighed; der tilegnes nu af Kundskab Et og Andet hist og her fra, der skal tjene til Indhold for denne Form, men nogen sammenhængende Kundskab, nogen interesseret, energisk Tænkning finder ikke Sted. Den tænkedigtige Forfatter søger Ord til klart Udtryk for sine sammenhængende Tanker: Stilistiken søger blot at samle nogle sporadiske Tanker sammen, der kunne give ham Leilighed til at bruge smukke Ord, siirlige traditionelt vel ansete Vendinger o.s.v.“. – I skoleundervisningen lægges der næsten kun vægt på bibringelse af stilistisk færdighed, men ikke på tankernes sammenhæng. „Der bibringes Lærlingen planmæssig Færdighed i at udtvære paa et Ark, hvad der bedre kunde siges paa en Side (see Borgens Stiløvelser), han lærer at bruge Symbol, Parabol, Hyperbol, Metaphor, Metonymi, Euphemisme, Apostopese og hvad alle hine Former af mislig Omgang med Sandheden videre hedde. – Ved den romantiske og digteriske Læsning, der som almindeligt Dannelses- eller rettere Forskruelsesmiddel er af en saa overordenlig stor Betydning, understøttes Skolens Virksomhed“².

Goldschmidts virksomhed var et eksempel på, hvordan denne æstetiske skole kunne spolere muligheden for at opstille en konsekvent livsanskuelse. Selv ikke hans omgang med radikale personligheder i Tyskland eller hans studium af den fransk-tyske socialisme havde ændret noget derved. „Det viste sig, at den Vaghed, Affectation, Ulyst til Tænkning, Usammenhæng i hele Bevidstheden, som characteriserer Stilisten, var altfor indgroet til saaledes at kunne udryddes“³.

Det, der er det vigtigste for tidens æstetiske stilist, hævder Dreier, er åbenbart at vælge smukke ord, at bruge et fond af usædvanlige fremmedord og citater af berømte klassiske, danske eller udenlandske forfattere. Mytologiske allegorier skal han bruge i så stor udstrækning som muligt, og i det hele taget skal fremstillingen spækkes med metaforer, symboler og paraboler o. s. v. Endvidere skal den gode stilist være hurtig til at slå op i leksika og håndbøger, og helst skal han for at bevare sin åndsfriskhed ikke have alt for mange kundskaber. Han må være blottet for filosofisk dannelse, „men det kan jo i mangfoldige Tilfælde være nødvendigt at optræde ligerviis som med en overlegen Skuen af forskellige lærde og curiøse Materier“. Stilisten må foregive at have „de nobleste Passioner af Verden, Mildhed og Sjælsadel og Tolerance og Agtelse for Dyden, samt Rørelse ved enhver Leilighed“. Endvidere skal han spække sin fremstilling med „Indledning og Udledning, Fortale og Bagtale og mange

Slags Undskyldninger og Beskedenhedsforsikringer“. „Det er utroligt“, siger Dreier, „hvad et Menneske med disse Færdigheder kan drive det til i denne Verden, hvad han efterhaanden kan binde Folk for høist forskellige Ting paa Ærmet. Vi skulle i det Følgende have rigelig Leilighed til at erkjende dette. Thi en mere alsidig, dreven Stilist end Hr. G. har Danas Land meget længe ikke produceret“⁴.

Sit syn på tidens æstetik uddyber Dreier endnu grundigere i et manuskript „Poesien“, som er blevet trykt i tidsskriftet „Dialog“ nr. 2 og 3, 1953. I dette skrift begynder han med at fastslå, at man ikke kan opstille nogen væsensforskel mellem poesien og videnskabens formål. Indenfor begge områder giver man sig af med livsbeskrivelse og livsanskuen, og indenfor begge områder anvendes fantasi og tænkning. Forskellen gør sig kun gældende ved, at poesien har holdt sig på et forældet stadium, medens videnskaben repræsenterer menneskehedens fremadskridende erkendelse. Han påviser, hvordan primitive mennesker har anvendt sproget dels som meddelelsesmiddel og dels som underholdning, idet de morede sig med at bevæge taleorganerne og frembringe lyde på forskellige kunstfærdige måder. – Efterhånden har denne første form for meddelelse skilt sig ud i en eksakt videnskabelig og en mere primitiv form for meddelelse: poesien, hvor man stadig leger med lydfrembringelser. Den sidste form er i det hele taget stagneret i en forvirret leg med ord, som ligger langt fra den moderne erkendelses stadium. Man fastholder i poesien stadig mytologiske allegorier, der er udsprunget i et erkendelsesstadium fra en fjern fortid. Mennesker må ligefrem oplæres i mytologi for at forstå digterne, hvilket blandt andet Heiberg havde anbefalet.

Dreier kan heller ikke lide rim og rytme, der forekommer ham ganske unyttige. At bibeholde dem for musikken skyld er helt urimeligt, da man alligevel ikke under sang kan høre hvilke ord, der synges. Man kan ligeså godt synge f. eks. lalala eller dolski, odolski.

Det er overhovedet ikke kunstens opgave at fremstille det „skønne“, men derimod at give en sand skildring af tilværelsen, som ikke altid er skøn. Derfor må kunsten nøje slutte sig til videnskaben. – Der er heller ikke nogen væsensforskel mellem, hvad man kalder kunst, og hvad man kalder fint håndværk. – Dreier vurderer de forfattere højest, som giver de sandeste skildringer af samfundslivet og den sociale situation, og han nævner som eksempler: *Eugène Sue* („Paris' Mysterier“), *Georg Sand*, *Émile Souvestre*, *Fr. Soulié*, *Balzac*, *P. de Kock* og *Dickens*; navnlig den sidste er dog for godmodig og idyllisk-lyrisk til at kunne gennemføre den sociale kritik. Bedre er *Ernst Dronke* („Aus dem Volk, Polizeigeschichte“), og allerbedst er de forskellige filosofiske og nationaløkonomiske

værker, i hvilke der kun tilsigtes at give en velbegrundet fremstilling af visse sider af livet, sådan som det er, uden at handling eller stil virker distraherende. – En anden funktion ved litteraturen og kunsten er satiren og parodien; den anerkender Dreier, for dermed kan man bekæmpe æstetismen med dens egne våben, og i den forbindelse henviser han til *Holberg*, *Wessel* og *Cervantes*. – At den kunstneriske litteratur er i stand til at befordre den emotionelle indlevelse bl. a. ved anvendelse af allegorier og metaforer, har Dreier ingen forståelse for. Her har han sin begrænsning.

Skønt Dreiers kritik af den romantiske stils udartning i almindelighed og Goldschmidts i særdeleshed kan virke velgørende, må man dog gøre sig klart, at hans positive anskuelser om kunsten og dens mission mere minder om den indstilling, man kan træffe hos de mest knastørre rationalister og nyttefilosoffer fra 1700-tallet, end den peger frem mod den senere naturalisme. Han ville sikkert have kritiseret J. P. Jacobsen og Herman Bang ligeså meget som Goldschmidt, hvis han havde læst deres bøger. Dreiers kritik rammer egentlig kun romantikkens udartninger, samtidig med at han overser dens værdi også for udbredelsen af sociale idéer.

Efter at have kritiseret Goldschmidt som stilist går Dreier over til det næste afsnit, hvor han skildrer ham som „*atheistisk-christelig Æstetik*“. Goldschmidts sværmeriske monoteisme, der undertiden nærmest minder om panteisme, havde givet sig mangehånde udslag i hans litterære produktion, udslag, som for Dreier ser ud, som om Goldschmidt adskillige gange har skiftet religiøst sindelag. Han havde været hele skalaen igennem lige fra katolske sværmerier i Italien til begejstring for førende antireligiøse personligheder i Tyskland og Frankrig. – Mest lystig gør Dreier sig over en rigtignok også meget pseudo-filosofisk artikel, som Goldschmidt bragte i „Nord og Syd“ 1849, efter at han i det foregående hæfte begejstret havde skildret den ateistiske Arnold Ruge. Dreier betegner den som „den berømmelige store Oehlenschläger-Plato-Martensen-Artikel“. – Her havde Goldschmidt blandt andet karakteriseret Platons filosofi som „en mægtig Tænkning, der forener sig med den poetiske Phantasi, rækker sig mod Himlen og med næsten overmenneskelig Vælde trænger frem til Sandheden. Der mangler kun en lille Hjælp fra Himlen, han behøver kun et fast Støttepunkt for at sætte Stigen til Himlen og drage derind i Spidsen for alle Grækere . . . om end han selv kan betroe sig til den af ham, ud af hans egen Skaberkraft forfærdigede Himmelstige, saa kunde dog Andre ikke see den“. Ovenpå en sådan svada kan Dreier ikke lade være at komme med en brander:

„Du godeste Frelser, altsaa har Plato Balance nok til at gaae op ad den uhyre

Stige, uden at den er befæstet for oven! Han vilde gjøre uhørt Lykke som *Æquilibrium*! Hvad kan det forresten hjælpe at Stigen gjøres fast, naar de Klodsedes Hovedfeil er den, at de ikke kunne see den?“ 5. –

Det næste afsnit i bogen handler om Goldschmidt som „*absolutistisk Republikaner*“. – Dreier har ikke erhvervet sig noget sammenhængende begreb om Goldschmidts politiske program med hensyn til kongedømmet med de republikanske institutioner, og det er ikke svært for ham på grundlag af løsrevne citater at vise, at Goldschmidt undertiden – navnlig i udlandet – fremtræder som republikaner og som regel herhjemme som absolutist. Goldschmidts mystisk-sværmeriske indstilling overfor kongedømmet, „hvorfra det menneskelige Gemyt maaskee ikke engang har godt af at frigjøre sig“, kan Dreier naturligvis ikke godtage.

Goldschmidt mente ikke, at det danske demokrati med gårdmænd, husmænd o. s. v. var så oplyst og så selvstændigt, at kongen og hans rådgivere kunne have tillid til det og give det del i den lovgivende og udøvende magt; egoistiske gruppeinteresser ville let få for frit spil. Han spørger blandt andet: „Hvo, betrygger os da, at Folket vælger gode Repræsentanter“, hvortil Dreier meget træffende bemærker: „Hvo, med Tilladelse betrygger os, at Kongen og Regjeringspersonalet ere overnaturlige Væsner, Kongen tilmed allene ved sin Fødsel af denne bestemte Moder?“ 6. – Goldschmidts overgang fra Haandværkerdannelsesforeningen til Grundejerforeningen tolker Dreier, som de fleste i samtiden, som opportunisme. – Enkelte steder anerkendes dog hans bestræbelser, bl. a. kritikken af „det mærkværdige Misgreb fra Bondevennernes Side i at lade H. Hansen Mehrn tage sit Valg tilbage“ 7.

I forbindelse med Goldschmidts alliance med baron Blixen-Finecke i Grundejerforeningen omtaler Dreier dennes valg og viser, at det er „en Mand uden al politisk Fortid, der ikke giver ringeste Sandsynlighed for Studier eller Dygtighed i politisk, socialøkonomisk eller nogensomhelst anden Retning, Repræsentant for Anskuelse, som veloverveiet maatte være den brave Borgerstand yderst lidet tiltalende“ 8. Han havde kun sejret med en tiendedel af kredsens hele stemmetal, hvilket Dreier tager som et eksempel på dårlig partiorganisation, ringe interesse hos vælgerne og endvidere på, at grænsespørgsmålene er blevet skudt i forgrunden, medens de mere nærliggende sociale spørgsmål er kommet i baggrunden.

Det næste afsnit handler om Goldschmidt som *kosmopolitisk nationalist*. – Dreier påviser, at Goldschmidt af og til havde udtalt en kosmopolitisk tankegang og endvidere stærkt havde fremhævet skadeligheden af de nationalistiske stemninger både i Danmark og Slesvig-Holsten. Senere havde han udtrykt voldsom begejstring for den nationale krig og

dens berettigelse. Han var desuden indtil „Fjantethed“ forgabet i det nordiske, i hele den romantiske, grundtvigske, øhlenschlägerske begejstring for den nordiske mytologi og sagalæsning. – Derimod nævner Goldschmidt ikke med et ord de enkelte forsøg på at grunde en social presse i Norden, f. eks. „det for tidlige hensovede „Reform“, Bergmanns Skrifter (f. Ex. Clara Wingquist), den norske Arbejderbevægelse og Arbejderbladet“⁹. Dreier påviser også, hvordan Goldschmidt har bevæget sig fra fredsvenskab og almenvæbningsbegejstring til beundring for absolutistiske militærforetager. Mod Goldschmidts citat: „I Krudtdampen gaaer mangen Fordom bort“, hævder Dreier: „Man kan nok med Sikkerhed sige, at der vindes adskillige Gange saa mange istedet“¹⁰. – Goldschmidt havde på det første kasinømøde henvist til slesvigernes selvbestemmelsesret, et standpunkt, han senere gik fra til fordel for mere legitimistiske synspunkter. Et sted siger han ligefrem: „Hvorfor skulde vi da bortgive Hav og Land!“ Hvertil Dreier bemærker: „Som om „vi“ altsaa eiede Sydslesvig! – Saavel ifølge Nationalitetshensynet som ifølge demokratiske Hensyn kunde jo Delingen under den nu engang opstaaede Splid have endeel for sig; det er her fra et reent legitimistisk Standpunkt, at den forkastes“¹¹.

Derefter følger afsnittet om Goldschmidt som „*Socialist, platonisk Communist og konservativ Statsøconom*“. Her gennemgår Dreier Goldschmidts tidligere omtalte artikel om socialisme og kommunisme, som klart viser et meget overfladisk og mangelfuldt kendskab til begge retninger. – Dreier har især mange kritiske bemærkninger til Goldschmidts fremstilling af den gruppe, han kalder de „sociale Oekonomer“, hvortil han blandt andet henregner Proudhon, Bastiat og Cieskowsky. Dreier mener, at Goldschmidt her har lavet et parti på egen hånd, der ikke eksisterer og ikke har eksisteret:

„Bastiat er Frihandelsmand, Cobdenianer, og intet Videre, han afskyer Planer som Forf.'s om Statens Laan til Arbejderassociationer o.s.v., Indskrænkning af Arveretten. Cieskowsky hører ligeledes til den ældre Skole, og har, saavidt jeg veed, aldrig udtalt sig for nogen af disse Ting, men vel om en Central-Hypothekbank. Proudhon har aldrig udtalt sig for nogen af de angivne Ting, men bestemt imod Indskrænkning af Arveretten, imod progressiv Formueskat, imod Statscredit; derimod er hans Hovedsag den rentefri Credit, Folkebanken! Bastiat og Proudhon staae fornemmelig meget skarpt over for hinanden . . . Economie sociale kunde være et ret godt Navn for den nyere oekonomiske Tendens, men er aldrig gaaet i Brug som saadant“¹².

Dreier har ret i, at betegnelsen *économie sociale* eller *social economy* ikke er en betegnelse, der dækker over en bestemt økonomisk skole, men et velklingende ord, som tilhængere af vidt forskellige opfattelser har an-

vendt for lettere at få indpas, en betegnelse, som på mange måder har samme karakter som vore dages „socialliberalisme“.

Forskellige steder i sin produktion havde Goldschmidt afvist socialismen, idet han hævdede, at der ikke fandtes „Stof“ til en sådan bevægelse i Danmark; vi havde ingen pauperisme i modsætning til f. eks. Frankrig. Det kan Dreier naturligvis ikke anerkende:

„At her hos os er megen Nød og Elendighed, at Arbeidet er uden al Organisation, tildeels indtvunget i middelalderlige Former, tildeels priisgiven til en blind, uredelig og for Massen undertrykkende Concurrence, at Oplysningen staaer paa et lavt Trin o.s.v., det erkjender Forf. dog formodenlig; og dog mangler „Stoffet!“
13.

Derimod anerkendes Goldschmidts fordømmelse af arbejderbevægelsens nedkæmpning i juni 1848, „medens som bekjendt en Deel danske Bedsteborgere udkastede en Takadresse til Hr. Cavaignac for hans Velgjerning mod Religionen, Familien, Eiendommen, Samfundet, Civilisationen, Moralen m. M.“¹⁴.

Dreier påviser videre, hvordan Goldschmidt har misforstået Proudhon og flere gange pådutter denne en mening, som han ikke har. Den berømte sætning „propriété est vol“ tolker Goldschmidt som kommunisme, medens „vel Faa have udtalt sig saa heftig imod Communismen, som Proudhon“¹⁵. – Goldschmidt havde også fremhævet, at Proudhon skulle virke ud fra broderlighedens princip, hvilket Dreier tilbageviser med, at Proudhon aldrig har villet bygge noget på den „abstracte Broderlighed“, „men bestandig kun paa en streng Paaviisning af det oekonomisk nødvendige“¹⁶. – Samtidig med at Goldschmidt var gået ind for Proudhons associationsprincip, bragte han også et stykke af Eugène Pelletan, der var helt på linje med Bastiat og modarbejdede princippet om den rentefri kredit. – I en artikel om Øhlenschläger-festen, hvor blandt andet professor Martensen talte om Platon, benyttede Goldschmidt lejligheden til at hylde Platon ved at udtrykke, at vi alle kan være enige om at ønske hans republik. Men Platons republik er, skriver Dreier, jo netop eksempel på den statsabsolutistiske kommunisme for de frie menneskers vedkommende baseret på de arbejdende klassers trældom, en stat hvor alle menneskelige anliggender reguleres af staten. Dette stemmer ikke godt overens med Goldschmidts tidligere forkastelse af kommunismen. – At Goldschmidt ikke har nogen rigtig forståelse af, hvad den sociale reform vil sige, viser sig også ved hans manglende forståelse for kvindefrigørelsen, som ellers er et led i de socialradikale reformbestræbelser.

I det sidste afsnit af bogen behandler Dreier Goldschmidt som „aristodemokratisk Grundeierven“, idet det navnlig er Goldschmidts overgang

fra socialt indstillet demokrat til medlem af den aristokratiske „Grundejerforening“, der falder Dreier – ligesom mange andre af hans samtidige – for brystet. Det er ham ubegribeligt, at en mand som Goldschmidt, der engang havde påvist, at ordet baron (baro) betød fæhovede, nu var blevet lakaj hos de samme baroner. Han havde i en artikel „Ved Aarskiftet“ i „Nord og Syd“ 1850–1851 karakteriseret Europas tilstand efter Februarrevolutionen som syg, socialt og åndeligt, og han havde henvist til, at hver enkelt måtte søge sundheden i sig selv, hvortil Dreier skriver:

„Der have vi den ganske Gaade løst paa en meget smuk Maade, ved Hjælp af een eneste Phrase, der henviser til S. Kierkegaard, E. Montegut og Lignende, hvis hele Ramse staaer i den mest afgjorte Modstrid mod Forf.s socialistiske Tendens. I Inderligheden, Troen m. M. skal man søge sin Salighed, og være lige glad, enten man er Millionær eller Kulsvier, sund eller syg, enten Staten staaer paa Hovedet eller paa Benene; ja bedst er det som bekjendt, at man er sygelig, det er saare gavnligt for den Troende; NB. det er sædvanlig sygelige Folk af en vis Velstand der lære denne Verdensforagt“¹⁷.

Goldschmidt hævdede i den samme artikel, at der i Frankrig var mænd, der „med Kraft og Energi søge at føre den høiere Klasse af Samfundet til et sandt og alvorligt Liv“. I virkeligheden er denne passus sikkert et udslag af Goldschmidts ønsketænkning, foranlediget af hans stadige ønske om at finde frem til den åndsaristokratiske elite, der skulle kunne føre folket frem på den rette vej, et ønske som har været gennemgående i hele hans politisk-filosofiske løbebane. Men for Dreier tager dette standpunkt sig højest inkonsekvent og tåbeligt ud, og han har let spil med sin spot: „Men hvo er disse Mænd udi Frankrige, for Himlens Skyld, siig frem! Forf. vides ikke at have omtalt disse høist interessante Bestræbelser før“¹⁸. – Goldschmidt håber også, at der herhjemme er gråhårede (gråhærdede er et bedre æstetisk udtryk, spotter Dreier) mænd, der vil gå i spidsen og „berede sig til Fortvivlelsens Selvhjælp“, hvis det går så galt som i Frankrig. Hertil bemærker Dreier: „Foreløbig ville kun nogle mere eller mindre alvorlige, men meget fine høiere Klassemænd med en sorthærdet ung Mand i Spidsen berede sig til en fornuftig Velstandens Selvhjælp“¹⁹. – Dreier er i det hele taget klar over, at Grundejerforeningen – trods det tilsyneladende liberale tilsnit – vil forsvare snævre klasseinteresser. Han henviser blandt andet til den udtalelse af baron Blixen-Finecke ved et valgmode, at der i Europa stod to store partier overfor hinanden, og i forhold hertil var alle mindre uenigheder for intet at regne; det ene parti var omvæltningens, og det andet var ordenens; til det sidste sluttede baronen sig.

Lige inden Dreier var ved at afslutte sit skrift, havde Goldschmidt haft

lejlighed til at sanke flere gloende kul på sit hovede, idet han havde skildret sin rejse til England, hvor han blandt andet havde „spillet Diplomaten overfor Ruge, Ledru Rollin og Mazzini“. Han skulle efter sigende have gjort det for at „frelse Fædrelandet ved Underhandlinger med Fremtidens formodede Magthavere“²⁰. Dette forhold betegner Dreier som politisk uærlighed, da disse ledende skikkelser indenfor den europæiske radikalisme må have anset ham for en meningsfælle, medens han i virkeligheden gik reaktionens ærinde. – På samme rejse havde Goldschmidt beundret den engelske frihed, hvortil Dreier bemærker: „Det er en egen Sort „Frihed“ i England, hvor en uendelig lille skarpt begrænset Kaste saavel politisk som socialt commanderer over det hele Folk!“²¹.

Dreier slutter sin hudfletning af Goldschmidt med følgende ord: „Det er paa de Tider, at man holder inde. Den „Mødding“ (at jeg skal tale æsthetisk med Hr. G.) af Selvmodsigelse og Uærlighed, som Hr. G.'s Værker indeholder, vilde jeg dog ikke formaae at borttrydde, om jeg saa havde Lemmer af Jern og arbeidede fra Morgen til Aften i et Par Menneskealdre; „til at rense en Augias's Stald udfordres der en Herkules““²².

Goldschmidts svar på angrebet kom først tre måneder senere i „Nord og Syd“, hvor han afviser, at han har været inkonsekvent og opportunistisk²³. Dreier har sikkert ventet med utålmodighed på dette svar og benytter straks lejligheden til at imødegå det i „Samfundets Reform“²⁴. – Der er både i Goldschmidts og i Dreiers indlæg i deres respektive blade kun tale om en strid om citater og påstande; deres meningsudveksling bringer ikke noget nyt frem, men bekræfter kun det allerede fæstnede indtryk, at der her er tale om to i bund og grund forskellige personligheder, der ikke har den ringeste mulighed for at råbe hinanden op – endsige forstå hinanden.

4. Striden indenfor „Arbejdsklassen“.

Dreiers indlæg i Clara Raphael-fejden og hans polemik mod Goldschmidt tjente nok til at gøre ham kendt i København; men han vandt næppe derved i nævneværdig grad indpas for sine idéer. Derimod satte hans virksomhed i den tids arbejderorganisationer sig spor og fik i hvert fald for en tid en vis betydning.

En forening af oldgeseller og ladesvende var blevet stiftet i 1850. Dens formål var at varetage lavssvendenes interesser, og navnlig søgte den ved gentagne henvendelser til borgerrepræsentationen at afhjælpe den stadig stigende mangel på beboelseslejligheder for arbejderklassen. Grundlovsdagen 1851 sendte den en opfordring ud til arbejderne om at samle sig

Karikatur af Goldschmidt i anledning af Dreiers angreb. («Corsaren» nr. 592)

Dreier er kommet slemt op at ride på »Flyveposten«s redaktør Edvard Meyer i anledning af det sagsanlæg, Meyer havde rejst mod ham.

(«Corsaren» nr. 598)

Karikatur i anledning af udgivelsen af »Samfundets Reform«.

(«Corsaren» nr. 598)

Baron Lezinsky får et »tilfælde« ved at blive stillet overfor »Samfundets Reform«.

(«Corsaren» nr. 602)

om de sociale krav – de politiske var jo nu opfyldt ved Grundloven. Denne opfordring havde til følge, at „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“ dannedes d. 29. aug. 1851 med jernstøber *Lunde* som formand¹. I løbet af få måneder voksede den til at have lidt over 1600 medlemmer. Det er iøvrigt betegnende, at den for at hverve medlemmer først og fremmest sendte opråb til mestrene.

Allerede i de første bekendtgørelser kan man se, at den går ind for forbrugskooperationer, en tanke som jo ikke var ukendt i tiden. Dette fremgår f. eks. af en bekendtgørelse fra dec. 1851: „Et Forslag, som vi her kun finde Leilighed til at antyde, men som i et følgende Bestyrelsesmøde vil blive taget under Overveielse, det er, at indrette sådanne Økonomikomiteer som bestaae flere Steder i Udlandet, til hvilke de Medlemmer, som føle Lyst dertil, Tid efter anden kan indbetale Smaabeløb, for hvilke der i den billigste Tid opkjøbes Nødvendighedsartikler, f. Eks Brændsel o. s. v., som da atter udleveres til Vedkommende for Indkjøbsprisen paa en Tid, da Menigmand ellers pleier at maatte betale den dobbelte Priis hos de Handlende“².

Fra d. 4. januar afløstes de uregelmæssigt udsendte bekendtgørelser af et ugeblad, der først hed „Organ for Arbeidsclassen“ og senere „Blad for Arbeidsclassen“. At der virkelig var behov for et sådant blad, viser sig blandt andet derved, at sociale problemer i meget ringe grad blev behandlet i dagspressen på det tidspunkt, heller ikke mere i „Kjøbenhavns-posten“.

I „Organet“ bringes blandt andet en del artikler om arbejderforhold i andre lande, navnlig om Frankrigs sociale problemer. I den forbindelse kommer man med talrige angreb på Louis Napoleon, senere kejser Napoleon d. 3., som man betegner som „Meenederen“.

En af de væsentligste grunde til, at foreningen blev startet, var bestræbelserne for at skabe en alderdomspension og en forbedret løn for ældre arbejdere. Iøvrigt er den tone, der lyser ud af alle artikler, kongetro og meget besindig. Der advares flere gange mod demagoger, som får folk til under „Følelsernes Opbrusning“ at gå udenfor „Lovlighedens Grænser“. Der indskræpes gang på gang, at man ikke tilsigter at danne noget politisk parti. Det er helt andre toner end de revolutionære, som man glimtvis kunne høre i 1848 fra hippodromfolkene. – Kun når talen er om indskrækning af valgretten, råbes der vagt i gevær.

Der er dog adskilligt, der tyder på, at ikke alt var så idyllisk, som det umiddelbart kunne se ud til. *Lunde* og den øvrige ledelse havde lige fra starten en stærk opposition at kæmpe med, hvilket man blandt andet kan fornemme, når man læser referatet af generalforsamlingen d. 2. maj 1852.

– Ved valget af dirigent måtte man forbigå tøjmaker *Klamer*, der tidligere havde haft denne post, fordi han ville optræde mod det forslag om gensidig aldersforsikring, som Lunde ville komme med. Det samme var tilfældet med „*Cand. Dreier*“, og man måtte vælge en helt tredje til dirigent. – Lunde forelagde derefter sin plan, der gik ud på, at de gamle arbejdere skulle have en efter alder stigende understøttelse, der skulle betales af alle med 8 sk. pr. arbejdsdag. Klamer kom med et andet forslag, hvorefter kontingentet blev mindre, idet den ekstra understøttelse først skulle begynde i en langt senere alder. – Bag det noget forsigtige referat aner man, at bølgerne er gået højt på generalforsamlingen, og nogen enighed blev ikke nået. – Også Dreier udbad sig ordet „for at underkaste Arbejdsspørgsmaalet i sin Almindelighed en Prøvelse; men da han gjordes opmærksom paa, at man først maatte have det foreliggende Spørgsmaal afgjort, og at man altsaa for Øieblikket maatte holde sig til det, saa gik Hr. *Dreier* efter nogle Indvendinger over til, at han hverken vilde tale for eller imod den foreliggende Plan, men at det forekom ham, at en saadan Forening som den nærværende først og fremmest burde udstede et Program, hvori det udtaltes, hvad den vilde eller ikke, og han indstillede derfor, at det overdroges Bestyrelsen at forberede saadan et Program“³.

Generalforsamlingens forløb fik Dreier til selv at opstille et forslag til et arbejderprogram i „*Samfundets Reform*“ nr. 4. Her klager han over, at der intet spor er af, at foreningen vil danne et *arbejderparti*, hvilket dog er den eneste måde, hvorpå man kan udrette noget. I „*Organet*“ har man oven i købet udtrykkeligt udtalt sig mod at danne et politisk parti. Som et modtræk mod denne passive holdning vil Dreier derfor give et forslag til et sådant program, som han håber vil vinde tilslutning i byerne blandt „alle Haandværkssvende og mindre Mestre, Arbeidsmænd og andre Haandarbejdere, den fremadstræbende videnskabelige Ungdom og den underordnede Embedsstand; paa Landet næsten alle Huusmænd og Indsiddere, Landhaandværkere, Skolelærere“⁴.

Hans program omfatter følgende hovedpunkter: Dannelse af en folkepresse og en folkelitteratur til udryddelse af fordomme og udbredelse af kundskab om livet og verden. – Opretholdelse og gradvis udvidelse af valgretten til folkeråd og kommune. – Gradvis overgang fra politistat til frit demokratisk samfundsliv. – Reform af embedsstandens vilkår, idet disse skal vælges af befolkningen, og deres lønninger skal ordnes ikke efter rang, men efter arbejdet, ansvaret og størrelsen af deres familie. – Fri og fælles undervisning og opdragelse for alle børn uden hensyn til forældrenes stand eller stilling. Demokratisering af al højere undervisning

også på universitetet. – Gradvis ophævelse af de personlige og indirekte skatter. Omlægning af de direkte skatter fra indtægt og besiddelse til en skat på formuen, den virkelige ejendom. – Gradvis ophævelse af alle indskrænkninger i det frie erhverv, dog skal de fornødne hensyn tages til de bestående forholds jævne udløsning. – Ophævelse af de gamle aristokratiske, politimæssigt regerede lav til fordel for frie, demokratiske lav eller korporationer. – Offentlig understøttelse af arbejdsassociationer, som besiddes af arbejderne og bestyres af valgte forstandere, og hvor udbyttet fordeles på alle arbejdere i forhold til deres bidrag til produktionen. Dette bør også være tilfældet for associerede landbrug. Gennem sådanne organisationer kan kravet om retten til arbejde og frihed for udbytning sikres. – Oprettelse af varebørser, d. v. s. handelskontorer, bazarer og vareoplæg, hvor produkter kan ombyttes. Disse skal oprettes for producenterens fælles regning og bestyres og betjenes af lønnet personale. – Organisation af en gensidig, stadig billigere og efterhånden næsten rentefri kredit ⁵.

Dreier udtrykker sit håb om, at man i „Organet“ vil drøfte disse programpunkter. Han vil imidlertid selv afstå fra at tage stilling til planen om alderdomsforsikring, fordi den hviler på et altfor løst grundlag og ikke på „omfattende og nøjagtige statistiske Arbejder“, specielt over af- og tilgang og over dødeligheden. Af de to forslag syntes Dreier dog bedst om Klammers, idet Lundes forslag ville medføre et for de fleste uoverkommeligt kontingent, og desuden ikke tager i betragtning, at lavsvæsenet i den nærmeste fremtid efter al sandsynlighed går sin opløsning i møde.

Også valgordningen til foreningens repræsentantskab på 50 medlemmer kritiseres af Dreier, der mener, at altfor mange stemmer går tabt, når hver enkelt på én gang kan sætte kryds ved 50 navne på stemmelisten. I stedet foreslår Dreier en anden valgordning, som var forfattet af redaktør Grüne. Medlemmerne skulle deles i sektioner på 27, og indenfor hver sektion skulle der vælges en repræsentant; det ville næppe blive så vanskeligt, da det er meget lettere at opnå enighed indenfor en lille forsamling. På den måde kunne man også forberede drøftelserne og således være mere forberedt, når sagerne kom for f. eks. på generalforsamlingen; meget nytteløst kævl ville derved blive sparet.

Grünes valgordning udvikles nærmere i det følgende nummer af „Samfundets Reform“, og Dreier berører desuden, hvordan man kan undgå, at der kommer folk ind i foreningen, som vil modarbejde arbejderens interesser. Enhver, der tilslutter sig, skal først underskrive en erklæring, hvor han lover at gå ind for, at de i Grundloven sikrede politiske friheder og rettigheder skal fastholdes. Endvidere skal man være indforstået med, at valgordningen skal opretholdes, indtil der er mulighed for en

endnu mere demokratisk ordning. Endelig må man gå ind for en fri demokratisk udvikling af arbejds-, handels- og kreditforholdene ⁶.

Dreier mener ikke, at der skal være en særegen repræsentation for mestre og arbejdsgivere. Et samarbejde med dem ville ganske vist være ønskeligt, men næppe muligt, hvad Lundes indbydelse til „Haandværkerforeningen“ og afslaget herfra kunne tyde på.

I „Organet“ nr. 21 svarer Lunde på Dreiers indlæg og forslag. Han vil nok gå ind for en *folkepresse*, hvis han er enig i de grundsætninger, den bygger på; men man må vise ham, hvordan det skal ske. – Med hensyn til opretholdelse og gradvis udvidelse af *valgretten* er Lunde også i det væsentlige enig med Dreier. – Han vil først tage stilling til reformen af *embedsstandens vilkår*, når der foreligger bestemte forslag. – Hvad angår *ophævelsen af de gamle lav* til fordel for frie korporationer henviser han til sin egen virksomhed på dette felt. – Derimod tror Lunde ikke på *arbejdsassociationer* i Dreiers forstand og vil ikke arbejde for offentlig understøttelse til dem. – Som tidligere nævnt tilsigter Lunde i virkeligheden kun at opretholde den gamle håndværksmæssige produktion, og hans politiske og sociale arbejde går egentlig kun ud på at modvirke konkurrence fra storvirksomhederne. – Han mener at kunne tiltræde oprettelse af *rentefri kredit* og en *varebørs*, men han kræver nøjere oplysning om enkelthederne. – Det samme gælder Dreiers forslag til statistiske undersøgelser. – Han slutter med følgende hib til Dreier:

„Vil Herr Dreier gavne Arbejdsclassen saa maa han vist kunne gjøre det paa anden Maade end ved en for nærgaaende Kritik rettet mod os som gjerne erkjender vore ringe Evner. Vi give os ikke ud for at ville omdanne alle vore sociale Forhold, vi mene at maatte overlade det til Andre mere Dytige, hvis der gives Nogen der formaae det, thi Herr Dreier synes jo selv at tvivle derom. Vi vil kun søge at bøde Noget paa de stedfindende værste Misforhold, der findes i de arbeidende Classer“ ⁷.

I den indstilling man aner bag linjerne, kan man klart konstatere den uhyre forskel mellem Lundes forsøg på med nogle lapperier at bevare status quo og Dreiers tanker om en hel omstrukturering af produktion og fordeling i takt med den uomgængelige industrielle udvikling.

Diskussionen om aldersforsikringen fortsætter i de følgende numre af „Organet“, nye forslag kommer til, men nogen enighed bliver der ikke tale om. Derimod bliver der d. 4. juni 1852 startet en brændselsindkøbsforening, som Dreier dog næppe har haft noget direkte med at gøre. – Fra den 23. til 25. juni 1852 blev der holdt nye valg til repræsentantskabet, og Dreier valgtes som nr. 5 i rækken af 50 repræsentanter. Foran ham stod blandt andet tøjmaker A. E. Klamer og journalist Louis

Touscher. – Nogle dage senere blev han valgt ind i en komité, der skulle tage stilling til et forslag om en forretningsorden. Den 14. juli blev forslaget forelagt på et møde i foreningen, og da det blev vedtaget med ændringer og ikke i sin oprindelige form, udtrådte Dreier af repræsentantskabet som protest sammen med sadelmager Olsen, skrædderne Elgeti, Nørholm og Ahn.

Der har bag disse begivenheder ligget en meget dybere uenighed mellem Lunde og hans tilhængere på den ene side og Dreier og hans tilhængere på den anden end blot nogle uoverensstemmelser om ubetydeligheder ved en forretningsorden. Ifølge den vedtagne forretningsorden hed det nemlig: „Naar Formanden eller Viceformanden og 26 Repræsentanter ere tilstede, er Forsamlingen beslutningsdygtig“⁸. Dette forslag ville nemlig efter Dreiers og hans tilhængeres mening give Lunde et ubestridt eneherredømme i repræsentantskabet. På den måde ville Lunde få eneret til at bestemme, når møderne skulle holdes, til at dirigere og til at stille forslag; enhver sags fremgang eller forhaling ville bero på hans forgoftbefindende, og ingen opposition havde mulighed for at komme til orde. Dette var så meget mere uheldigt, da mange var stærkt utilfredse med Lundes styre, hvad de udtrådte repræsentantskabsmedlemmer nærmere redegjorde for i „Organet“. Oppositionen kan ifølge denne redegørelse ikke gå med til Lundes ensidige opfattelse af foreningens formål, efter hvilken den udelukkende skulle bruges til oprettelse af en pensionskasse. Derimod nærer man den „bestemte Overbeviisning at f. Ex. en besindig og kraftig Benyttelse af den for Arbejderne ved Grundloven hjemlede politiske Indflydelse, herved blandt Andet Indførelsen af en forbedret Communalordning . . . – er af langt større Vigtighed end den projecterede Pensionskasse, og ligesaafuld begrundet i Præmisserne til Foreningens Dannelse“⁹. – Det er klart, at det er hele sit reformprogram, Dreier her vil søge at sætte som formål for foreningens virksomhed.

Selv om Dreier var trådt ud af repræsentantskabet, stod han dog stadig som medlem af foreningen, og han optrådte også til valg mødet d. 4. aug. 1852 i Københavns 9. distrikt, Christianshavn, hvor tøjmaker *Klamer* på opfordring blandt andet af „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“ havde ladet sig opstille mod kaptajn løjtnant *N. E. Tuxen*. – I Dreiers egen beretning om dette vælgermøde i „Samfundets Reform“ lader han alt sit vid spille¹⁰. *Klamer* blev først stillet af skibsbygger Petersen, hvorefter den nervøse *Klamer* selv fik lejlighed til at besvare vælgerens spørgsmål.

„Dernæst fremstod en Skikkelse, som vi ville ønske enhver Præsteelsker Leilighed til at kvæge sit Øie ved, en Skikkelse, hvis runde Munkeansigt og sødtfidtede Smiil umiddelbart maatte vinde alle Tilstedeværendes Hjærter; jeg mener Frimurerdige-

ren (Hr. *Tuxen* er en Brodersøn af Frimurerhøvdingen af samme Navn), Dronningesangeren, de Fattiges nidkjære og uegennyttige Ven, Hr. Pastor *Visby*“¹¹.

Dreier beretter videre, hvordan pastor Visby anbefalede Tuxen og skilddrer levende, hvilken munterhed det gav anledning til, da han argumenterede imod, at en stand skulle sende en mand fra sin egen midte til rigsdagen. En ærlig mand ville nemlig efter pastor Visbys mening altid stemme *imod* sine egne og sin stands interesser for ikke at blive beskyldt for egoisme.

Derefter beretter Dreier, hvordan Tuxen gjorde rede for ægte manchesterliberalistiske synspunkter uden overhovedet at nævne noget om de arbejdende klasser eller om lavsvæsenet. – Tuxens indlæg blev imødegået af hukommelseskunstneren *Carl Otto*. Derefter fik Dreier selv ordet for blandt andet at afæske Tuxen hans anskuelser om den almindelige valgret, idet han gjorde opmærksom på, at efter den nuværende ordning var 44 af 100 mænd over 30 år af forskellige grunde udelukkede fra at få valgret. Dreier spurgte endvidere, hvordan Tuxen stillede sig til gennemførelsen af lige valgret i kommunen og til lighed i undervisningen. Endelig henledte han Tuxens opmærksomhed på betydningen af at oprette billigere kreditanstalter for de uformuende.

„Det maatte formeentlig være den ærede Candidat saameget des vigtigere, at udtale sin Mening desangaaende, som det saakaldte Assistentshuus tager indtil 15 pCt. Rente af den Fattigste, nemlig for Laan paa under 50 Rbd., 9 pCt. af Laan under 100, og kun 6 pCt. for Laan over 100, altsaa af de meest Velhavende, [og] altsaa er en overordenlig inhuman Aageranstalt“¹².

Dette var så meget mere uhyrligt, eftersom det blev drevet af marinen, og altså var en statsinstitution.

Tuxens svar på disse spørgsmål var ikke særligt fyldestgørende. Han mente ikke, man kunne gennemføre en lige undervisning, i hvert fald måtte de, der ville nyde en højere undervisning, betale for den. Forholdene omkring assistenshuset kendte han ikke noget videre til. Foranstaltninger for de arbejdende klassers vel måtte ske ved privat virksomhed og ikke ved statens, hvortil Dreier tilføjer: „Iøvrigt havde jeg aldeles ikke fordret noget af „Staten“, denne gemene Anstalt, men kun af den demokratiske Commune; derimod havde han selv, som udtalte Statens Afmagt, ikke turdet erklære sig for Communens Uafhængighed af Staten!!!“¹³. – Dirigenten, rådmand Meinert, forsøgte flere gange at standse Dreier, blandt andet ved at henvise til, at Dreier ikke engang var vælger i distriktet (den da 24-årige Dreier havde slet ikke valgret), men Dreier henviste til, at han var til stede, og det var nok¹⁴.

Efter Dreiers tale fulgte et par indlæg både til fordel for Tuxen og Klamer. Derefter skred man til afstemning. Dreier var ikke i tvivl om, at Klamer ville vinde efter det bifald, der blev hans egen tale til del. Men det gik anderledes. Tuxen vandt med 230 stemmer over Klamer 109. Dreier havde vanskeligt ved at tro, at det var gået rigtigt til og antyder muligheden af forskellige misligheder under stemmeafgivningen, noget også „Organet“ senere klager over. De egentlige grunde til Klammers nederlag, mener Dreier dog, er mangel på oplysning blandt arbejderne og småkårsfolkene, manglen på virkeligt demokratiske valgbestyrelser og på et effektivt arbejderrepræsentantskab, der kunne besørge agitationen og efterse valglisterne. – Til slut i referatet beklager Dreier, at Klamer ikke blev valgt, ikke fordi han var tilhænger af Dreiers anskuelser, hvad han sandsynligvis ikke var, han var snarere „Beskyttelsesmand“ (d. v. s. han holdt på lavs- og toldbeskyttelsen), men fordi arbejderne kår lå ham så stærkt på sinde; han ville af den grund gå ind på de reformforslag, der kunne opstilles i den retning.

I den følgende tid blev Dreier atter angrebet i „Organet“; man opfordrer ham til at koncentrere sig om foreningen og dens virksomhed og ikke fordybe sig i „socialistiske Reform-Experimenter“. Der synes dog iflg. referater stadig at være uro om forretningsordensspørgsmålet, og man kommer ikke videre med de planer, man har til debat, hverken med den gamle plan om alderdomsforsikring eller en ny om en husleje forening. Samtidig bliver bladets tone rent nationalliberal, hvilket blandt andet fremgår af en række artikler om kapital og arbejde, hvor man går ind for en økonomisk liberalisme à la *J. B. Say* og gør meget ud af at bevise kapitalens nødvendighed for arbejdet. Bladet får også et navn af dansk rod, idet det ikke længere hedder „Organet“, men „Blad for Arbejdsklassen“.

Det fremgår tydeligt, at Dreier nu er blevet lagt på is i foreningen, og modsætningen bliver større og større efter Dreiers forskellige angreb i „Samfundets Reform“. Han angriber f. eks. foreningen for, at den ikke har gjort noget for at oplyse arbejderne om de forskellige forbrugsassociationer, der findes rundt omkring i Europa, i lighed med den forbrugsforening i Lille, som han selv havde skildret grundigt. – Brændselsforeningen, der blev startet, var ikke engang trådt i ordentlig virksomhed¹⁵. I den forbindelse fremhæver Dreier et forslag af hr. *Reinholdt Jensen* i „Lolland Falsters Stiftstidende“ om en folkelig handelsforening¹⁶. – I „Bladet“ søger man vredt at imødegå „Hr. Dreier som frisk væk omkalfatrer Samfundet“ og fremhæver, at brændselsforeningen nu er trådt i kraft, og at man vil prøve at få fat i beretningen om en berlinsk brændselsforening, som var forbillede for den hjemlige. – I næste nummer af

„Samfundets Reform“ lægger Dreier ikke fingrene imellem. Hidtil, skriver han, havde han holdt sig tilbage i sin kritik af folk, som egentlig ikke fortjente nogen skånsel, for ikke at komme til at stå som en „litterær Renommist, som kun brød sig om at gjøre Bulder, uden at fremme noget bestemt Formaal“, men nu karakteriserer han repræsentantskabet som „en reactionær Sammensværgelse imod enhver grundig Arbejderbevægelse“¹⁷. I sit voldsomme udfald mod foreningen og bladet kritiserer han også de nationaløkonomiske artikler: „Man tænke sig en Forening, som bestaaer af Vævere, Smede, Dreiere o. s. v., anprise Frihandelen, uden nogensomhelst Modvægt“¹⁸; f. eks. mener Dreier ikke, at tolden kan nedsættes, uden at man på anden måde har sikret den arbejdende befolkning mod overgangens farer. – Dette angreb imødegås naturligvis igen i „Bladet“; man henviser til, at den forvirring ved møderne, som Dreier havde angrebet, ikke mere fandtes, efter at han var gået ud af repræsentantskabet. Dog vil man helst „fare lempeligt frem“ imod ham. „Naar han har løbet Hornene af sig og faaer det rette Blik paa Livet, glæde vi os til, i ham at se et fremragende og dygtigt Medlem af Samfundet“¹⁹.

Dreier havde held til at samle en del af de utilfredse medlemmer om sig. Iflg. Varberg skulle han ligefrem have planlagt at danne et reform-selskab, der blandt andet skulle tage initiativet til en forbrugsforening. Hans agitation i den henseende fik sin afslutning ved hans sygdom i september 1852.

Der synes ud fra forskellige udtalelser i bladet at være tilbagegang både i „Foreningen for Arbejdsclassens Vel“ og i „Haandværkerdannelsesforeningen“²⁰. Alderspensionen kom man ingen vegne med. Louis Touscher foreslog, at alderstillægget skulle fremkomme ved at lægge en skat på arbejdsgiverne; men flere mestre hævdede umuligheden af, at mestrene skulle kunne betale en sådan skat uden at nedsætte arbejderne løn. En arbejdsmand Hansen foreslog, „at Skatten skulde lignedes paa det Hele, hverken Grever eller Baroner burde være frie“²¹. – I almindelighed var der uvilje mod at blande staten ind i forholdet, da den ville pålægge erhvervene en utålelig tvang. Statens opgave skulle kun være at sørge for sikkerhed og orden.

I slutningen af året 1852 begyndte man forhandlinger om at slutte foreningen sammen med „Haandværkerdannelsesforeningen“, som nu var under institutbestyrer C. V. Rimestads ledelse. Denne forening, som lidt efter lidt var blevet en ren selskabelig forening, var også i tilbagegang. – Man ville nu danne en ny forening, som foruden at skulle virke for oplysning også skulle virke i „politisk og reen praktisk Retning for Arbejder-

nes Vel". Man var klar over, at der ikke måtte være tale om kontingentforhøjelse, fordi mange havde fået mistro til foreningerne og kun troede, de ville trække penge ud af lommerne. Den 27. januar 1853 blev sammenslutningen en kendsgerning, og Rimestad blev formand efter en del møder og forhandlinger. Navnet blev nu blot „Arbejderforeningen“ (senere „Arbejderforeningen af 1853“), og bladet blev døbt om til „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Et forsøg på at indlede et samarbejde med *I. A. Hansens* forening „Folkevennernes Selskab“, som samtidigt var blevet dannet som et forsøg på at vinde tilhængere for bondevennepolitikken i hovedstaden, blev afvist ²².

Dreier fik de sidste måneder af sit liv, efter at han i slutningen af januar var kommet sig af sin sygdom, en betydelig indflydelse i foreningen. Den 12. februar udsendtes en indbydelse til at indmelde sig i en „Forening for billige Livsfornödenheder“. Dreier var ikke blandt indbyderne, det var derimod nogle af de medlemmer, der sammen med ham var trådt ud af det tidligere repræsentantskab, nemlig skrædderne *Elgeti* og *Abn.* Men initiativet og inspirationen var Dreiers, hvilket klart fremgik af skrædder *Nørholms* beretning ved foreningens første generalforsamling d. 22. aug. 1853 ²³, over 3 måneder efter Dreiers død. Foreningen blev stiftet den 6. okt. 1852 af en del arbejdere, og den 9. jan. talte den 100 medlemmer. Foruden af „Nyt Blad for Arbejdsklassen“ blev foreningen også annonceret og anbefalet af „Dagbladet“ og „Fædrelandet“. Naturligvis anbefaler Dreier den også i „Samfundets Reform“ og beklager, at mange arbejdere måske vil afskrækkes fra at tilslutte sig fremtidige foretagender for arbejdere, fordi de har set, hvor mange tusinde dalere Lunde og „Foreningen for Arbejdsklassens Vel“ bortødslede uden at komme nogen vegne. Efter den første generalforsamling kom foreningen rigtigt i gang med 1149 medlemmer, formand var statsvidenskabelig kandidat *G. C. Ploug* (en bror til Carl Ploug). Dreier har altså de sidste måneder af sit liv haft al mulig grund til at se optimistisk på foreningens skæbne.

Ved et møde d. 17. marts blev Dreier igen valgt ind i repræsentantskabet, som nu kun bestod af 25 medlemmer, hvoraf de 5 konstituerede en bestyrelse. Forinden var han begyndt at skrive artikler i „Nyt Blad for Arbejdsklassen“ under mærket -r. At han er forfatter til disse artikler bekræftes tilfulde af stil og indhold og af, at de holder op efter hans død. Endvidere bekræftes det af Rimestad, der i anledning af, at han overtog redaktionen af bladet den 6. maj 1854, kom med nogle betragtninger over bladets historie og nævner, at mange i foreningen mente, at det var bladets formål at oplyse om de store sociale spørgsmål „fra Grunden af“. Han fortsætter:

„Hvorvel Bestyrelsen ikke delte de falske, skjøndt let forstaaelige, Forhaabninger, der laa til Grund for den ovennævnte Fordring til vort Blad, blev den dog ved Forholdenes Magt bragt til at overdrage Redaktionen – i Virkeligheden, skjøndt under en Andens Navn – til Herr Cand. Dreier, der tidligere havde forsøgt i Skrift og Tale at bringe disse Hovedspørgsmaal til Afgjørelse, og som, saavidt Bestyrelsen vidste, var den Eneste, der ved Evner og Kundskaber var dette Hverv nogenlunde voxen. Denne høitbegavede Mand døde desværre kort efter; der var Ingen til at erstatte ham, og saaledes maatte dette Forsøg falde bort“²⁴.

I et senere nummer opponerer kandidat Jørgensen, der af navn var redaktør på det tidspunkt, mod denne fremstilling og hævder, at Dreier aldrig havde været redaktør, idet man i bestyrelsen var imod ham på grund af hans radikale reformplaner. Derfor turde man ikke overdrage ham redaktionen, men anmodede ham blot om at skrive artikler til bladet. Dreier havde – ifølge Jørgensen – oven i købet tilladt ham at rette i hans artikler, hvis udtalelserne var for skarpe og anstødelige²⁵.

Hvorom alting er, Dreier havde dog sin sidste tid *indenfor* foreningen fået lejlighed til at oplyse om sit politiske program. I numrene 6 og 7 fra d. 12. og 19. marts 1853 bringes to artikler fra Dreiers hånd om „*Foreningsfrihedens Benyttelse*“. I den første fremlægger han sine anskuelser om den frie foreningsdannelse som et middel til at klare økonomiske, politiske og kulturelle problemer for arbejderklassen og på den måde komme den gamle absolutisme til livs. I den anden artikel retter han især skytset mod den private velgørehed, der kun kan tjene til at gøre arbejderne afhængige og ufri. Den eneste måde, arbejderklassen kan få forbedret sine forhold på, er ved selvvirksomhed. I den forbindelse henviser han til John Stuart Mill og hans værk „*Principles of Political Economy*“ (1848), som Dreier har læst i Soetbeers tyske oversættelse fra 1852. Dette værk havde Dreier iøvrigt gennemgået i det sidste hefte af „*Samfundets Reform*“, der kom d. 28. februar 1853 umiddelbart inden han begyndte at skrive i „*Nyt Blad for Arbejdsklassen*“. Artiklen hed „en omvendt Statsøkonom“. Dreier giver i begge artikler udtryk for sin tilfredshed over, at en tidligere hårdkogt, økonomisk liberalist af den sædvanlige type nu er helt indstillet på social lighed som hovedmålet. Også Mill kom ind på associationsprincippet.

I sin artikel d. 26. marts skildrer Dreier „*Vor Tids økonomiske Udvikling*“ på lignende måde, som han i tidligere skrifter havde været inde på det, og i fortsættelse heraf bringer han i de næste to artikler sine forslag om ordningen af næringsspørgsmålet. Artiklerne er skrevet i delvis polemik mod et andet indlæg under mærket -en, i hvilket der udtales en frygt for lavsvæsenets pludselige ophævelse. Dreier opstiller som hovedindven-

ding mod lavenes bevarelse, at de kun har betydning for nogle af arbejderne og fortsætter:

„Og det er min velbegrundede Overbeviisning, at kun ved at slutte sig sammen for de fælles Arbejderinteresser, ikke ved at holde paa tilsyneladende Privilegier for enkelte Klasser af Arbejdere eller Haandværkere, er det, at man kan haabe at udrette Noget . . . Det er Foreningsprincipets Anvendelse, som er det Sande og Blivende i Laugsvæsenet, medens derimod Regjeringen af Industrien fra oven, Baandet paa den frie Virksomhed, nødvendigvis bør falde bort, og det i selve Arbejdernes Interesser, hvorfra jeg bestandig gaaer ud, som vel Enhver vil kunne see“²⁶.

Han foreslår, at man skal begynde en grundig undersøgelse af lavsvæsenet ved bl. a. at udarbejde en fortegnelse over de forskellige næringsveje. Dette forslag resulterede i, at der i selskabets lokale blev fremlagt en protokol med anmodning om, at enhver deri skulle give sin mening til kende om, hvad han mente, var den normale fortjeneste ved den profession, han tilhørte eller havde et grundigt kendskab til. – Hvad der iøvrigt kom ud deraf, foreligger der ikke noget om, men diskussionen om lavsvæsenet fortsætter i de følgende numre blot uden Dreiers medvirken, der den 9. maj 1853 brat afsluttedes ved hans død.

5. Dreiers syn på de aktuelle politiske problemer.

I flere artikler i „Samfundets Reform“ redegør Dreier for sit syn på de store, politiske spørgsmål i tiden, f. eks. arvefølgesagen, slesvigproblemet, toldgrænsespørgsmålet, forfatningsproblemet m. v. – Også i polemikken omkring grevinde Danner deltager Dreier som en af de få, der forsvarer grevinden.

Dreiers bedømmelse af *arvefølgesagen* hænger naturligvis sammen med hele hans syn på konge- og statsmagten. Spørgsmålet om, hvem der skal arve „os“, bliver ifølge hans mening „fra fornuftigt, menneskeligt Standpunct betragtet, saa grundig latterligt, at man ikke noksom kan beundre den Høitidelighed og Ærbarhed, hvormed den liberale Presse declamerer desangaaende og affecterer en legitimistisk Lidenskab, som man til Ære for dens Forstand maa antage den temmelig fri for“¹. Al tale om den arvelige kongemagts „historiske ret“ er ud fra Dreiers hele anskuelse ud i det blå. Det samme gælder polemikken og retssagen omkring kgl. historiograf C. F. Wegeners skrift om bibeholdelse af Kongelovens arvefølge. Dette skrift var vand på de nationalliberales mølle, men gik imod den helstattssindede regering *Bluhmes* interesser.

Ifølge Dreier er kongemagten forårsaget af visse historiske begiven-

heder, såsom erobringer, statskup m. m. Som eksempel derpå gennemgår han den danske kongemagts historie. – Hvis folket på et vist tidspunkt indser, at denne regeringsform er uhensigtsmæssig, har det ingen som helst forpligtelser overfor den. Kongemagten er da også rundt omkring i verden i tilbagegang, og den nordamerikanske republik er et strålende forbillede for os. I det hele taget er al tale om denne sags vigtighed blot et påskud for de reaktionære til at vildlede folkets åndelige interesse, så oplysningens og reformens sag skydes ud i det uendelige.

Arvefølgesagen er iøvrigt selv fra et reaktionært standpunkt blevet helt forvrøvlet. Propagandaen om prinsen af Glücksborgs (den senere Christian d. 9.s) store fortjenester har alene det sande i sig, „at Høisamme under det slesvigholsteenske og eiderdanske Coup opholdt sig i Kjøbenhavn, medens hans øvrige Familie, som opholdt sig i Slesvig, Holsteen eller Tydskland, gik til den modsatte Side“². Det er heller ikke rigtigt, som det påstås, at Frederik d. 6. manglede mandlige efterkommere. Han efterlod sig sønner, hvis „Skjæbne skal have været sørgelig“³. – Augustenborgernes påberåbelse af retten til den danske trone var ikke mere uberettiget end Christian d. 1.s og Frederik d. 3.s. I modsætning til de andres krav havde dette blot ikke haft reelle muligheder for at blive virkeliggjort.

Set i denne sammenhæng var polemikken omkring grevinde Danner uden nogen relevans. For Dreier synes det, som om kampagnen mod grevinde Danner var arrangeret af den kongelige linje, som „den fede Domæne, Kongeriget Danmark m. M., vilde tilfalde som Arv, hvis Kongen blev uden Arvinger“. Dens planer ville nemlig gå i vasken, hvis grevinden blev ophøjet til dronning og fik børn. I det hele taget var hele striden et net af intriger, hvor man betjente sig af lejede penne, og alt dette dækkede i virkeligheden kun over snævre økonomiske og magtbestemte interesser. – Menneskeligt set har Dreier en vis sympati for grevinden. Hun synes at have en gunstig virkning på kongen, og forbindelsen imellem dem er blevet inderligere og inderligere. Hun har efterhånden fået „et betydeligt Herredømme over Hs. Majestæts Hjærte, sandsynligvis ogsaa over hans Huusvæsen. – De nærmere Omstændigheder, hendes tidligere Vandel, Maaden, hvorpaa Forbindelsen kom istand o. s. v., vedkommer Ingen; der er ialtfald ingen Tvivl om, at denne Dame i Dyd saavel som i menneskelig Udvikling overgaaer mangfoldige Dronninger og mangfoldige og hovmodige og foragede Borgerfruer; den hele „Dyd“ er et Product af meget forskjellige Omstændigheder, hvoraf de økonomiske ere de væsentligste“⁴. – Varberg havde i en piece „Om Kongens Ægteskab“ (1852) givet udtryk for lignende anskuelser.

Med hensyn til *slesvigproblemet* ser Dreier ejderdanskheden som den farligste og fra alle synspunkter, navnlig fra et socialt synspunkt, den dårligste og urimeligste løsning. De ejderdansktes begrundelser for et Danmark til Ejderen har efter Dreiers mening ingen bund i virkeligheden. De påstår, at Slesvig er et gammelt dansk land, medens Holsten er et tysk hertugdømme. Dertil siger Dreier, at det nok kan have sine fordele efter det barbariske statssystem, som hersker i Europa, at have en skarp og ubestridelig grænse, men det er kun tilfældet, når grænsen både af naturen er fastlagt, og endvidere politisk er klart anerkendt, og landet er stærkt nok til at forsvare den. Ingen af disse betingelser er tilstede for Danmarks vedkommende. Den danske halvø er ikke ved naturen skarpt begrænset, de sydlige grænselandes politiske stilling er uklar, og Danmark er ikke stærkt nok til at hævde sin grænse. Danmarks forbindelse med Slesvig og Slesvigs med Holsten bringer Danmark i et nøje forhold til Tyskland. Selv om Danmark-Slesvig kun trådte i et unionsforhold til Holsten, ville det alligevel bringe Danmark i et afhængighedsforhold til tysk politik, og Danmark-Slesvig og Holsten ville være nødsaget til at føre en fælles udenrigspolitik. Med hensyn til indenrigspolitikken ville Holsten ikke øve større indflydelse på Danmark i en helstat med betydelig provinsiel selvstændighed end i en unionsstat. – De statsretlige argumenter for, at Slesvig ud fra traktatmæssige garantier og ifølge den historiske udvikling er dansk, giver Dreier ikke meget for, „som om en Tractat eller en Garanti nogensinde havde haft nogensomhelst retslig bindende Kraft, som om Røverstaterne Rusland, Preussen, Østerrig og England kjendte nogensomhelst anden Folkeret, end egen Interesse“⁵. – Rent historisk kan man give ligeså gode – eller dårlige – grunde for Slesvigs samhørighed med Holsten som med Danmark. – En væsentlig grund til animositeten imod tyskheden hos den dansktalende befolkning i Slesvig, mente Dreier, var det tyske bureaukratis uforskammethed mod den dansktalende befolkning, hvilket man også kunne se af striden om sprogsagen i stænderforsamlingen. Den rigtige vej til at komme dette misforhold til livs er ikke at fordre absolutismens indskriden mod tyskheden, men derimod at svække bureaukratiet og sikre sprogene lige rettigheder. Iøvrigt havde sydslesvigere og holstenere på samme måde talt om „danske overgreb“.

Tilhængerne af tanken om Slesvigs deling hykler ikke som de ejderdanske – ved at påberåbe sig „Tractater og Plakater, men holder fast ved sit nationale Princip og fordrer det Bestaaendes Forandring i Overeensstemmelse dermed“⁶. Dette var iøvrigt en tanke, som en tid synes at skulle få praktisk betydning, og en løsning som bedre end de andre nationale forslag kunne bringe „de nationale Lidenskaber til Forlig“. Dog

har man her overvurderet sprogets betydning, som nogle, f. eks. *Hans Egede Schack*, ligefrem havde gjort til folkets livsprincip, hvilket ikke stemmer med kendsgerningerne, da man både i Frankrig, Schweiz, Nordamerika og andre steder havde ypperlige eksempler på, at flere folk med forskellige sprog kunne leve fredeligt i en stat. „Folkenes sproglige Adskillelse er en uheldig Omstændighed, der maa tages i Betragtning, men som aldeles ikke nødvendig begrunder nogen skarp fjendtlig Modsætning mellem Folkene“ ⁷. – Overhovedet har de nationale stridigheder været årsag til 1848-revolutionernes fiasko og absolutismens og reaktionens sejr. Hvis man ikke havde blandet nationalistiske mål sammen med de sociale, og hvis man havde erkendt, „at Formaålet for Tidens Bevægelser er en europæisk Republik, med gradviis, planmæssig fremadskridende Ophævelse af Toldgrænser og Pasvæsen, med stor Lethed for Borgerrets Forflyttelse fra et Land til et andet, med hurtig fremadskridende Regulering af et fælles System for Pengevæsen, Maal og Vægt, med en omfattende, contractmæssig Assurance af de mindre Kredses Velfærd ved de større Kredse og en fælles Plan for Frembringelse, Omsætning og Forbrug, ja med en sproglig Eenhedsstræben, – og havde man aabent sluttet sig til denne Stræben, saa havde man aldrig kunnet lægge en saadan Vægt paa Grænsestriden“ ⁸.

Dreier indrømmer det helt urimelige i at adskille Jylland og Slesvig med en skarp grænse, men ligeså urimeligt vil det også efter hans mening være at skille Slesvig fra Holsten eller Nordslesvig fra Sydslesvig. Alle de „åndelige“ og „materielle“ interesser og krav fra de forskellige befolkningsgrupper kan først fyldestgøres under en gennemført decentralisation og forbundsforfatning, sådan som Dreier havde anvist i sin politiske filosofi. – Iøvrigt er det slet ikke, siger Dreier, de nationale eller politiske interesser, som til syvende og sidst har været afgørende for partidanelsen, det er de økonomiske. I stor udstrækning har befolkningen delt sig efter de materielle forbindelser fra nord eller syd. F. eks. havde Flensborgs befolkning danske handelsinteresser og ønskede blandt andet at svække Hamborgs betydning for den danske handel. Det kielske og københavnske universitet kappedes ikke alene i fortolkningsfiffighed, men rivaliserede om monopollet på de slesvigske embeder. Det slesvig-holstenske og det ejerdanske parti, der på den måde blev skabt, benyttede den uklare frihedstrang, som besjælede folket efter Februarrevolutionen til at tilrive sig herredømmet og fik fremkaldt den – både for Danmark og for Hertugdømmerne – lige ulykkelige krig, „som var Reactionen en saa herlig Leilighed til at vildlede det tydske Folks Interesse og undertrykke Fremskridtsbevægelsen, og som herhjemme har haft aldeles lignende

Virkninger“⁹. Kun de omstændigheder, at kongen var dansk stemt, og at residensen var i København, bevirkede, at slesvigholstenerne i højere grad end danskerne fik skindet af oprør på deres side. – Det var ikke de danske troppers højtbesungne sejre, som fik slået slesvigholstenismen til jorden. „Det var Reactionens Seier, det var de diplomatiske Beslutninger som undertrykte den slesvigholsteenske Bevægelse, det vil selv den meest forhærdede „Eidergale“ indrømme. Det var derfor heller ikke Eiderpartiet, men det gamle bureaukratiske Laug, som nød Seierens Frugter herhjemme“¹⁰. Kulminationen af de ejderdanskens nederlag og de konservatives sejr blev nået d. 28. jan. 1852, da helstatsprogrammet blev proklameret.

I forbindelse med hele grænsesagen var også spørgsmålet om *toldgrænsen* et aktuelt problem. I efteråret 1852 havde regeringen forelagt et forslag om toldgrænsens flytning fra Ejderen til Elben, et forslag, som de nationalliberale havde krævet udsat, til der forelå en fælles forfatning. Hvis man udsatte lovens vedtagelse, kunne dette bruges til at få regeringen til at bøje sig i forfatningssagen. Endvidere ønskede de nationalliberale at bruge spørgsmålet som en klemme på regeringen Bluhme med henblik på fællesforfatningen, som de var bange for ellers ville blive holdt tilbage på ubestemt tid. Dette spil er Dreier helt klar over, men modstanden mod toldlovens vedtagelse forekommer ham alligevel svagt motiveret. Toldgrænsen ved Ejderen synes ham endnu mere trykkende og urimelig end Kongeågrænsen tidligere havde været det, og de frihandelsindstillede nationalliberales modstand er for ham en selvmodsigelse. – Et af argumenterne for at beholde toldgrænsen ved Ejderen var, at Holsten var en del af det tyske forbund og derfor let kunne blive inddraget i et tysk toldforbund, hvilket igen ville bringe helstaten ind i et toldforbund med Tyskland. Dertil ytrer Dreier: „Det Værste af Alt for disse Frihandelsmænd er altsaa Toldforbund med et større Land, skjøndt voxende Toldforbund aabenbart er en af de Veie, ad hvilken Friheden i Handel og Omsætning trænger igjennem“¹¹. Forøvrigt mener Dreier, at den fare er fjern; der er kun ringe sandsynlighed for, at de splittede tyske monarkier kan få noget stærkt toldforbund i stand.

Disse dominerende grænsediskussioner er overhovedet Dreier en slem torn i øjet. Det er kun „foreløbige politiske Formsspørgsmaal“, som man både fra konservativ og nationalliberal side gør til kernespørgsmål, og derved vender man folks interesse bort fra det afgørende: folkenes frigørelse og demokratiets udvikling. På dette punkt har vi de samme interesser i Danmark, Slesvig og Holsten, og det er her, vi må være klar til at tage vor stilling, når den næste store revolution kommer, fremkaldt af den forhåndenværende reaktion.

I sine kommentarer til og kritik af vor hjemlige politik beklager Dreier gang på gang, at vi i Danmark ikke har „noget reent demokratisk Parti“, men han udtrykker håbet om, at der både blandt de liberale og blandt bondevennerne er kræfter, som udnyttet rigtigt kan medvirke til en fremskridtsbevægelse. Navnlig udtrykker han, som ovenfor nævnt, en vis tillidsfuldhed til *Tscherning*. Derimod havde *Monrad* og *Krieger* vist, at grænsespørgsmålet for dem var vigtigere end spørgsmål om frihed og demokrati; i den grundlovgivende rigsforsamling havde de foreslået, at forfatningsarbejdet skulle udsættes, indtil Slesvigs forhold til kongeriget var blevet afgjort. De værste chauvinister blandt politikerne var dog efter Dreiers mening de to tidligere modstandere, *Grundtvig* og *H. N. Clausen*. I den førstes hjerne må der være en „aparte Ruskomsnusk af Christendom og krigerisk Fanatisme“, og den sidste er stolt af sine beviser for videnskabens nationalitet. – Dr. *F. Becks* tidligere nævnte artikler i „Københavnsposten“ om nationalismens skadelighed fremhæver Dreier som et velgørende modstykke til tidens dominerende nationalisme – også *Ruge* tager han til indtægt i den forbindelse. Dreier beklager endvidere, at der under krigen „af Intelligensen“ blev indpisket et sådant tyskerhad hos den jævne befolkning, der ellers havde været nationalt indifferent, at den medvirkede til at fordrive de tyske svende og arbejdere. At nationalhad ikke var en nødvendighed, havde han selv set, idet de danske og slesvig-holstenske soldater havde drevet meget gemytlig omgang på forposterne.

Dreier mener, at det gælder om at forene sig med de demokratiske kræfter syd fra. Talrige steder blandt demokratisk sindede tyskere havde man forbandet krigen mod danskerne, f. eks. digteren *Freiligrath* i digtet fra 1848: „Die Todten an die Lebenden“. I Slesvig-Holsten fandtes der talrige demokrater, som man burde indlede samarbejde med. Lederen af den slesvig-holstenske delegation fra marts 1848, *Theodor Olshausen*, var den mest kendte. Han skulle endog i de kritiske martsdage have erklæret sig villig til at gå ind for en deling af Slesvig. Dog var han lige så lidt som de danske nationale ledere særlig „stærk“ i demokratiet, omend han i begyndelsen holdt sig til den republikanske bevægelse, der gav sig udtryk i „Norddeutsche freie Presse“.

Det mest konsekvent radikale medlem af den slesvig-holstenske landsforsamling var imidlertid dr. *Wilhelm Adolph Lafaurie*, som i Paris havde studeret de sociale bevægelser og blandt andet havde været ven med lederen af den fourierske skole *Victor Considérant*. Sammen med bl. a. *Carl Otto*, som sandsynligvis har været hovedkilden til Dreiers viden om den nordtyske, radikale bevægelse, havde Lafaurie været med til at lede revolutionen i Thüringen, der blev standset ved rigstroppernes ind-

rykning; Lafaurie måtte i den anledning gennemgå en hård fængselsstraf. Efter løsladelsen begav han sig til Holsten og blev der valgt ind i landsforsamlingen, hvor han stærkt gik ind for indførelse af almindelig valgret. Også her blev han til sidst fængslet, tiltalt for injurier mod det nye statholderskab, og han blev først løsladt efter de danske troppers indmarch. – Lafaurie havde udgivet flere mindre skrifter, blandt hvilke Dreier især hæfter sig ved „Das letzte Rettungsmittel der Gesellschaft ist der Bankerott“ (1852). Lafaurie viser her, hvordan de fleste partidannelser – både liberale og socialistiske – i virkeligheden går ud fra snævre økonomiske gruppeinteresser. Selve den såkaldte videnskabelige nationaløkonomi, hvor man søger at bevise uomgængeligheden af den økonomiske liberalisme, er i virkeligheden kun et udtryk for den økonomiske overklasses snævre interesser. Lafaurie støtter sig her især til *A. Toussenels* bog „Les Juifs, Rois de l'Époque. Histoire de la féodalité financière“ (1847), som også Dreier flere gange henviser til. I det hele taget mener Lafaurie, at det forhåndenværende liberalistisk-kapitalistiske samfund til sidst vil være bankerot, især fordi proletariats lønninger stadig bliver presset nedad, så arbejderne tilsidst ikke har råd til at aftage de produkter, de selv frembringer. Dette vil give anledning til overproduktion og økonomiske kriser, der vil medføre det kapitalistiske samfunds sammenbrud og dermed skabe forudsætninger for en ny social orden. I dette skrift antydes på flere måder marxistiske tankegange, uden at det dog fremgår, at Lafaurie har kendt noget til Marx. Derimod henviser han til Saint-Simon og Proudhon. I modsætning til Dreier udarbejder han ikke nærmere sine idéer om, hvordan fremtidens samfund skal organiseres. – Det, som Dreier navnlig hæfter sig ved hos Lafaurie, er hans angreb på såvel beskyttelseslæren som frihandelslæren, angreb, der falder sammen med Dreiers egne anskuelser.

I et andet skrift „Freie Gemeinden und freie Menschen“ (1852) påviser Lafaurie det overfladiske og inkonsekvente ved det, man sædvanligvis kalder frie menigheder, og i et tredje skrift „Schleswig-Holsteins und Dänemarks papiernes Recht“ (1852) er han helt på linje med Dreiers meninger om forholdet mellem Slesvig-Holsten og Danmark. Lafaurie imødegår kraftigt Hertugen af Augustenborgs arvekrav og støtter sig her især på Wegener. Han påviser, at de dokumenter og traktater, der påberåbes som bevis på arvekravene, er overordentlig tvivlsomme, fordi de kan fortolkes efter behag. I det hele taget er den slags dokumenter aldeles ligegyldige, idet man ikke kan påberåbe sig en „historisk ret“. Kun folkets selvbestemmelse kan afgøre de aktuelle stridsspørgsmål og ikke dette eller hint gamle dokument. Endvidere skildrer Lafaurie den slesvig-holstenske aktion som „den tyske reaktions redningsanker“. Ligesom Dreier, udtaler

Lafaurie vigtigheden af, at der kommer et forbund i stand mellem danske og holstenske demokrater; men til trods for den danske pressefrihed hører han ingen stemme af betydning, der udtaler sand interesse for hertugdømmernes frihed eller har en højere verdensanskuelse end den nationale ensidighed.

En anden holstensk demokrat, som Dreier omtaler, er *Carl Baurmeister*, der blandt andet redigerede bladet „Das Volk“ og flere gange var blevet arresteret for fornærmelige artikler mod øvrigheden. Dreier angiver selv, at hans kendskab til bl. a. Baurmeisters udvisning af Altona stammer fra et brev fra Baurmeister selv – iøvrigt det eneste træk, der tyder på en personlig forbindelse mellem Dreier og de holstenske, førende demokrater. Som tænker har Dreier ikke meget tilovers for Baurmeister, han karakteriserer ham som en „følende, lidt uklar Democrat“, der savner et kritisk blik såvel i national som i religiøs henseende, hvilket fremgår af hans „Kerkerbuch“, som dels omhandler hans egen politiske modgang, og dels indeholder en del frihedsdigte. Også han ønsker et samarbejde mellem holstenske og danske demokrater, men han mener, at initiativet må komme fra Danmark, da Holsten er politisk undertrykt.

Af andre holstenske demokrater nævner Dreier *A. Strodtmann* og *C. G. Allhusen*. Den første havde Dreier kendt personligt, da denne i 1848 opholdt sig i København som krigsfange, „en forunderligt keitet, ubehjælpelig Studiosus af ringe Krigerdygtighed, men gemytlig Fyr og fuld af Lyst og Digterdrift“; han udgav senere nogle digtsamlinger¹². Den anden var skribent og forlægger i Kiel og havde blandt andet udgivet de skrifter om Cabets kommunisme, som er omtalt andetsteds; også et uddrag af én af Dreiers yndlingsbøger, Holbachs „Système de la Nature“, var i oversættelse kommet hos ham. Desværre var han som så mange andre, der havde forladt den gamle overtro, forfaldet til en ny, nemlig frenologien, hvilket naturligvis ikke huer Dreier.

Ligesom Dreier i nationalismen ser en væsentlig hindring for fremgangen for frihed og demokrati, en hindring, der er opstillet af den styrende og besiddende klasse for at afvende folkets opmærksomhed fra den sociale og demokratiske reform, således ser Dreier også den *private velgørenhed* som de riges forsøg på at bevare status quo ved at bøde på den værste nød. Ved privat velgørenhed kunne de besiddende få de fattige til at falde til ro og til at føle deres afhængighed af de riges nåde og barmhjertighed. – Dreiers indstilling forekommer ikke helt urimelig, når man tager i betragtning, hvor indgroet den patriarkalske opfattelse var dengang, både hos de styrende og de styrede og hos den økonomiske overklasse og hos underklassen. Den konservative patriarkalisme var for

mange småkårsfolk et trygt alternativ til den økonomiske liberalisme, som tilsyneladende truede med at tage den smule sikkerhed fra dem, som de havde kendt i lavsamfundet. I det gamle patriarkalske samfund følte herrerne – både indenfor det politiske liv og i erhvervslivet – det i stor udstrækning som en pligt at sørge for deres underordnede, ganske vist på en sådan måde, at de underordnede måtte opleve støtten som en nåde, men ikke som en ret.

I den sammenhæng må man se Dreiers udlevering af en mand som pastor Visby, der på den tid gjorde et meget stort arbejde indenfor det københavnske velgørenhedsarbejde, navnlig under krisen i 1847. I det hele taget forstår man Dreiers negative indstilling overfor mange af den tids socialt indstillede mennesker, netop fordi de som middel mod nød og elendighed kun så velgørenheden og ikke erkendte, at det egentlige problem ikke var den sociale nød, men de arbejdende befolkningslags materielle og åndelige frigørelse. Kun ved at den arbejdende befolkning *selv* gennemførte en ny arbejds og fordelingsorganisation, kunne nød og fattigdom overvindes.

I et 20 sider manuskript med titlen „Sygehjemmet“ kritiserer Dreier lægen *Ludvig Israel Brandes'* tanke om et sygehjem for middelstanden, fremsat i Berlingske Tidende 1851¹³. Udgangspunktet for Dreiers kritik er, at oprettelsen af et sådant sygehjem må være et led i samfundets almindelige reform, og det må være tilgængeligt for mennesker fra *alle* samfundsklasser, naturligvis især fra arbejderklassen, der trænger mest dertil, idet den alene er henvist til Almindeligt Hospital, der sorterer under fattigdirektionen, og hvis elendige forhold både Brandes og Dreier er enige om at kritisere. Dreier kan ikke se, hvorfor kun middelklassens mennesker skal kunne undgå Almindeligt Hospitals rædsler, der som regel er værre for den fattige befolkning; disse har i endnu mindre grad end middelklassen mulighed for anden hjælp.

Intet tyder dog på, at Dreiers virksomhed og indsats i den politiske debat har haft nogen umiddelbar virkning i form af omtale i tidens politiske diskussioner. Udenfor „Foreningen for Arbejdsclassens Vel“ og „Arbejderforeningen“ har han talt og skrevet for døve øren. Man har højst betragtet hans forslag og anskuelser som en begavet ung mands tankeeksperimenter, som man ikke behøvede at tage alvorligt. – Inden han nåede at vinde genklang, døde han kort før det fyldte 26de år.

6. En brat afslutning.

Dreiers overmåde store arbejdsindsats stod ikke i noget rimeligt forhold til hans helbredstilstand. Både i sin skoletid og senere havde han haft lange sygdomsperioder. I 1844 blev han pludselig lam i den ene side af ansigtet, fortæller Varberg, uden dog at angive hvornår denne lamhed ophører. – I sommeren 1851 havde han været syg i flere måneder. Varberg opgiver, at han led af koldfeber, men sandsynligvis har det været gonorrhé, som han ifølge Frederiks Hospitals sygejournal fra 1853 skulle have lidt af nogle år forud. – Hans sidste sygdomsperiode faldt fra september 1852 til januar 1853, hvor han var indlagt på Frederiks Hospital og iflg. sygejournalen led af en kirtelbetændelse i lysken ¹. Varberg beretter fra denne periode:

„Hans Virksomhed standsedes pludselig, netop da den syntes at skulle bære nogen Frugt, han maatte i lang Tid give Afkald paa at tilfredsstille sin altid umættelige Tørst efter Studium og aandeligt Arbeide, og endelig led han ofte store Smerter. Imidlertid stod han kjækt imod: Smerterne bar han med Standhaftighed, og hver gang Forholdene blot nogenlunde tillod det, fik han Bogen i Haanden. I samme Stue paa Hospitalet laa netop dengang en ung videnskabelig dannet Amerikaner, ham gjorde D. Bekendtskab med og skaffede sig ved Samtaler med ham stor Øvelse i at tale Engelsk. Sin ideelle Stræben opgav han naturligvis ingenlunde, tvertimod var han ligesaa virksom og ivrig som før for at gjøre Propaganda, og strakte sin Apostelvirksomhed til Alle i hans Nærhed, som han antog for modtagelige. Sygdommen trak imidlertid meget længe ud, og uagtet den i sig selv ingenlunde var farlig, gjorde den os dog ofte bekymrede, da han blev i høi Grad udmattet og kom til at see forfærdelig daarlig ud. Hans store physiske Afmattelse maatte nødvendigvis ogsaa virke paa Sindet, og han følte sig oftere forstemt, men hver gang hans Venner besøgte ham, oplivedes han og var den muntreste af os“ ².

Da Dreier kom ud fra sygehuset, var han ikke den samme mere, han måtte gå langsomt med stok, hans kraftige stemme var blevet spæd, og hans frejdige livsmod var blevet afløst af en nedtrykt stemning. Denne stærke depression kan dog næppe forklares alene ud fra afkræftelse efter sygdommen, idet hans lidelse næppe i sig selv kunne afkræfte så stærkt, og hans almentilstand angives iøvrigt iflg. sygejournalen at have været god. – Varberg skriver, at han sluttede sin litterære virksomhed med at oversætte de to første af dr. Babcocks artikler: „Skizzer fra de forenede Stater“, som blev bragt i „Fædrelandet“ d. 2. og 3. juni 1853. – Dreier har dog i sin levetids sidste måneder skrevet en del mere. Dels udsendte han yderligere tre numre af „Samfundets Reform“, nemlig d. 7., 12. og 28. februar 1853, dels skrev han de tidligere nævnte artikler i „Nyt Blad for Arbejdsklassen“, og endvidere det tidligere omtalte manuskript om tro og viden, hvor han blandt andet kritiserede Paludan-Müller. Sandsyn-

ligvis er også manuskripterne om „Poesien“ og om det almene sprog fra denne tid. I det hele taget fremgår det, at man i den nye „Arbejderforening“ og i „Foreningen til billige Livsfor nødenheder“ har benyttet sig meget af ham. Ifølge Varberg kastede han sig samtidig „med feberagtig Heftighed over sit medicinske Studium“ og indstillede sig i foråret til første del:

„Denne forcerede Læsning kunde han imidlertid ikke taale, saaledes som da han var i sin Velmagt; nu skrantede han bestandig, hans Venner saae med Smerte, at han faldt af og at hans Humør var i høj Grad nedtrykt; han, der før saae navnlig Fremtiden i det skønneste Lys, kunne nu kun øine mørke og truende Udsigter. Skjøndt vi saaledes med Rette vare bekymrede for ham, kom det os dog ligesaa uventet som smerteligt, da han om Aftenen den 9de Maj 1853 pludselig døde af Apoplexi“³.

Således skildrer Varberg Dreiers endeligt, og heller ikke i andre nekrologer angives det, at døden skyldtes andre årsager. Allerede samme dag blev han ført fra hjemmet til hospitalet, hvor han ikke fik noget løbenummer i hospitalets dødebog. Han indgik ikke som patient og findes derfor ikke i sygejournalerne. Den vagthavende læge noterede intet som dødsårsag, men nøjedes med en bemærkning om „pludselig død?"; det samme uden spørgsmålstegn er optegnet i Helligaands Kirkens bog over døde mænd. – Heller ikke i hans skifteretspapirer er angivet nogen dødsårsag. Først i „Socialdemokratiets Aarhundrede“, der udkom 50 år senere, opgives det, at Dreier døde for egen hånd på grund af kærestesorg. – Ida og han skulle have boet sammen det sidste halve år på Christianshavn, hvor han nogle uger før sin død var blevet overtødet om troløshed fra hendes side; han skulle have taget sig det meget nær og var straks flyttet hjem til Brolæggerstræde. Selvmordet skildres som følger:

„Om Aftenen den 9de Maj 1853 havde han haft Besøg af sin Ven, Lægen Gustav Lorentzen. Straks efter at denne var gaaet, kom Dreier fra sit Værelse ind i Dagligstuen, hvor hans Tante sad. Han gik et Par Skridt frem over Gulvet, styrtede saa pludselig om og var død i samme Nu. Tanten ilede ned efter Lorentzen, der ikke var naaet længere end til Hjørnet af Raadhusstræde; han skyndte sig tilbage, men kunde kun konstatere Døden. Efter den Samtale, han lige forinden havde haft med Dreier, var han imidlertid ikke i Tvivl om, at Vennen havde taget sig selv af Dage ved en hurtigt virkende Gift, formentlig Cyankalium“⁴.

Kilden til denne beretning opgives at være fasteren Louise Dreier, der på det tidspunkt, da C. E. Jensen skrev sin beretning, havde været død i omkring 30 år (hun døde 1872). Efter al sandsynlighed har historien vandret gennem flere led, inden den nåede til C. E. Jensen. Vi kan da tillade os på forhånd at være skeptiske. – Problemet giver anledning til

følgende spørgsmål: Begik Dreier selvmord? Og i så fald hvad var motivet? Skyldtes det sorg over den utro Ida? – Man kan næppe nå til et endeligt svar, men der kan opstilles forskellige argumenter for og imod.

Det vil være rimeligt at tage det sidste spørgsmål først. Som tidligere nævnt er der intet, der tyder på, at Dreier og Ida skulle have boet sammen på Christianshavn det sidste halve år. For det første synes han at være flyttet hjem, efter at han var ophørt med at bo på Valkendorffs kollegium; for det andet havde han fra september til januar ligget på hospitalet, og for det tredje tyder meget på, at Ida forsvinder fra København omkring 1852. I 1851 havde hun ifølge vejviseren sin forretning med færdige dameklæder på hjørnet af Pilestræde og Silkegade. Men efter den tid er det ikke muligt at finde spor efter hende i København. Drengen Carl blev født allerede i sommeren 1850, og forholdet til Ida har efter alt at dømme været en gammel affære. – For den anskuelse, at Dreier virkeligt skulle have levet i et inderligt forhold til Ida, taler derimod en samtale, som Langkjær overværede hos Sibbern:

„Uden nogen Indiscretion kan jeg anføre en anden Samtale om Fr. Dreier, just hos Sibbern [den første havde drejet sig om Paludan-Müllers digt „Luftskipperen og Atheisten“]. Det var Ugens Selskabsaften og ikke Faa vare mødte. Ved Aftensbordet blev Dreier omtalt, og en ellers fornuftig Dame yttrede, at han nok havde levet et anstødeligt Privatliv. I Hentydninger kom det nu frem, at han nok havde et Par Børn og levede med Moderen uden at være gift. Skjøndt ingen egentlig Bagtalelse kunde komme til Orde i Sibberns Hus, syntes Grændsen mig at være overskreden. Jeg gjorde da den korte Bemærkning: „Ja, Dreier er naturligvis bedre og trofastere end de Mange, der glemme at sørge for deres Børn og Elskerinde, naar de gifte sig med en fornem Dame; thi hvad Ondt har han ellers gjort fremfor saa mange Andre?“ Aldrig glemmer jeg gamle Sibberns Ord: „Ja, Ja! jeg skulde næsten være af samme Mening“. Dermed var Samtalen endt“ 5.

Men selv om denne samtale nok viser, at der har været et inderligere forhold mellem Dreier og Ida på et eller andet tidspunkt, (sandsynligvis har samtalen fundet sted i efteråret 1852 omkring det tidspunkt, da Paludan-Müllers digt: „Luftskipperen og Atheisten“ udkom), så får vi i hvert fald ikke noget at vide om Idas utroskab og Dreiers mulige sorg. – I det hele taget er det usandsynligt ud fra kendskab til Dreiers hele psyke, at en kærestesorg skulle være motiv nok til at begå selvmord. Efter alt at dømme har hele hans stræben været koncentreret i arbejdet for samfundets reform, og næppe nogen anden ydre begivenhed i hans tilværelse har kunnet afficere ham så stærkt, at det i sig selv kunne være tilstrækkeligt til, at han tog sit eget liv.

Men selv om sandsynligheden taler for, at man må opgive Idas utroskab

som motiv til selvmordet, kunne det jo være, at Dreier havde begået selvmord af andre grunde.

Den mest sandsynlige årsag til det eventuelle selvmord forekommer mig at være en lignende depressionsperiode, som også undertiden havde behersket hans fader, der flere gange havde forsøgt selvmord. De sygelige tendenser i sit sind havde Dreier i almindelighed kunnet bekæmpe ved hjælp af den forsvarsmekanisme, han havde opbygget med sit livanskuelssystem; men efter den voldsomme fysiske afkræftelse, som fulgte efter sygdommen, og som sandsynligvis også var en følge af stærk overanstrengelse, har hans modstandskraft været nedbrudt, og de sygelige tendenser har fået overhånd. At forskellige ydre begivenheder kan have medvirket til yderligere at forøge depressionen ændrer intet ved, at hovedbetingelsen har været at finde i hans eget sind.

Hvilke tanker, der har naget Dreiers sind i hans sidste depressionsperiode forud for selvmordet, vil sandsynligvis altid forblive en gåde, medmindre der skulle fremkomme dagbogsoptegnelser eller lignende fra den tid. Vore formodninger derom kan derfor hverken bekræftes eller afkræftes. Ikke desto mindre lokker den opgave at prøve at leve sig ind i hans situation og finde årsager til, at han pludselig opfattede det hele så håbløst, at han kun så den udvej at tage sit liv.

En lille antydning i „Socialdemokratiets Aarhundrede“ kan måske hjælpe os på gled. C. E. Jensen afviser, at motivet til selvmordet kunne skyldes, at han havde fortrudt sin virksomhed, som nogle familiemedlemmer havde påstået, idet „det vilde stemme meget daarligt med hele hans Naturel“.

Hvis man med „fortryde“ mener, at han indså det forkerte i sin virksomhed, sine meninger og bestræbelser, må man give C. E. Jensen ret; det ville være helt urimeligt at antage, at Dreier i den forstand skulle have fortrudt sin virksomhed. Ikke desto mindre kunne han godt tænkes at have „fortrudt“ i en anden betydning, nemlig ved at konstatere, at han ikke kunne magte sin opgave.

Vi ved, at Dreier var inde i en depressionsperiode og endvidere var både fysisk og psykisk afkræftet; men vi ved også, at han netop i disse måneder var ved at få vind i sejlene med sin virksomhed i „Arbejderforeningen“. Hvordan kan disse to ting stemme overens; ville den sidste kendsgerning da ikke have bidraget til, at han hurtigere kunne komme over sin depressionsperiode? – Når man går dybere i sagen, kan man komme til det resultat, at måske netop det modsatte kunne blive tilfældet.

Vi har set, hvordan Dreier, lige fra han var en stor dreng, var opslugt af sin reformvirksomhed. Alle hans interesser, tanker, bestræbelser og

funktioner var efter alt at dømme i sidste ende indordnet i denne virksomhed. Selv hans kærlighedsforhold har han sandsynligvis betragtet som noget, der skulle styrke og „vederkvæge“ ham til denne virksomhed. Han havde opbygget et system, som han med usvigelig sikkerhed troede på kunne føre menneskeheden frem til den frihed, lighed og sikkerhed for alle, som han havde opstillet som mål. – Forudsætningen for gennemførelsen var blot, at folket kunne blive oplyst om disse idéer, og at han på ét felt kunne få lejlighed til at realisere sin associationstanke, så ville hele samfundet inden længe følge efter i virkeliggørelsen af systemet. – Beständig havde han udbygget sine tanker og ført dem ud i videre og videre konsekvenser, og stadig er han blevet mere forvisset om systemets fuldkommenhed. Samtidig har han også været klar over, at enten måtte hans idéer gennemføres fuldt ud eller også slet ikke. Kompromis med andre radikale anskuelser måtte uvægerligt forfuske hele planen.

Så længe Dreier ikke rigtigt havde vundet indpas i de kredse, hvis kår han ville forbedre, kunne han opretholde illusionen om, at det blot var et spørgsmål om for alvor at få lejlighed til at fremføre tankerne for hurtigt at vinde tilhængere. Endelig lykkedes det ham virkeligt at vinde indpas blandt arbejderkredse, og i de sidste måneder af sit liv fik han god mulighed for at udbrede sine idéer.

Måske var det netop denne konfrontation med virkeligheden, som fik illusionen til at bryde, og som dermed borttog det livsgrundlag, som hidtil havde båret den både fysisk og psykisk afkræftede Dreier oppe. Måske er det denne situation, han har kredset om i sin depressionsperiode.

Forestillingsverdenen hos det store flertal af de småkårsfolk, Dreier henvendte sig til, har sikkert dengang, som det er tilfældet hos de fleste mennesker både før og efter Dreiers tid, helt og fuldt kredset om nærliggende og dagligdags foreteelser og problemer. De store positive, konstruktive planer har aldrig i sig selv kunnet opflamme de store befolkningslag til at stå bag revolutionær eller reformerende virksomhed. – Næppe ret mange har for alvor forstået eller interesseret sig for Dreiers positive reformtanker, og de, der eventuelt har gjort det, kan højst have betragtet dem som interessante tankeeksperimenter, man ikke drømte om for alvor at gå ind for. Selv de mennesker, der fulgte ham i hans brugsforeningsplan, har næppe betragtet den som en indledning til en reform af hele samfundet, men blot som et middel til at få tilfredsstillet et nærliggende behov, nemlig at købe varerne billigere. – Intet tyder på, at Dreier for alvor har vundet tilhængere for sit program, skønt han på en måde blev populær. Højst har oppositionen mod Lunde brugt hans kritik til at sætte denne ud af spillet. – Ikke engang en rigtig kritik eller mod-

stand har han mødt; han har følt, at hans tanker blot er gået ud i det tomme rum. – Alt dette har i forbindelse med depressionsperioden og den psykiske og fysiske afkræftelse bidraget til en følelse af afmagt og har borttaget de illusioner, han hidtil havde levet sit liv på, således at han til slut ikke så nogen mulighed for at fortsætte det. Naturligvis kan modstand fra familien og kærestens svigten have gjort ham yderligere fortvivlet, men det har næppe været de væsentlige motiver til det formodede selvmord.

Vi ved forøvrigt ikke engang med sikkerhed, om han har begået selvmord. Ingen samtidige kilder kan give os fuld vished, selv om den kendsgerning, at lægen ikke angiver nogen bestemt dødsårsag – sammenholdt med den senere tradition – er et tungtvejende argument. Sandsynligvis er det rigtigt, at Gustav Lorenzen tilså ham efter døden, men vi ved ikke, om hans teori om giftindtagelse kun har været en gisning. Nogen obduktion, der kan bekræfte den, finder vi intetsteds. – På den anden side er det et argument for selvmordsteorien, at Dreier ifølge sygejournalen ikke led af sygdomme, der kan bekræfte formodningen om en pludselig død ved et apoplektisk anfald. – Afslutningen på Dreiers livsbane er altså endnu en gåde, som i hvert fald indtil videre ikke er løst på tilfredsstillende måde.

Lørdag den 14. maj 1853 kl. 10 formiddag blev Dreier begravet fra Helligaands Kirke. Fra arbejderside havde man påtænkt et massefølge; men familien søgte at undgå et alt for stort opbud af mennesker. Alligevel kom et ret stort følge af venner, studenterkammerater og repræsentanter for „Arbejderforeningen“, der til fods ledsagede ligvognen til Assistens Kirkegaard, hvor Dreier blev begravet nær ved muren ud mod Nørrebrogade ⁶.

Ved graven blev sunget følgende sang af en anonym forfatter, der dermed har villet udtrykke tanker og følelser, som sikkert har været tilstede hos en del af de arbejdere og småkårsfolk, som Dreier ville virke for:

„Farvel, Farvel, vor Ven og Broder!
Du hviler nu fra Kamp og Savn;
Den mørke Jord, vor tavse Moder,
har gjemt dig i sin trygge Favn;
Os kalder Striden bort igjen –
Farvel, vor Broder og vor Ven!

Du kæmped ei for Guld og Ære,
Og Lykken kroned ei Din Id,
Men varigt skal dit Minde være:
Du kæmped for en bedre Tid;
Og trofast leder os mod den
Din Aand, vor forudgangne Ven!“ ⁷.

Dreiers begravelse blev ikke annonceret i pressen før begravelsesdagen, sikkert foranlediget af familien, der også med velberåd hu havde valgt lørdagen og ikke søndagen. – Nekrologerne er forbløffende rosende, når man tager i betragtning, hvor stærkt han stod i modsætning til de forskellige retninger, dagbladene repræsenterede. – „*Dagbladet*“ endte sin omtale af ham med følgende linjer:

„Begavet med sjeldne Evner, Skarphed i Tanken og en næsten trodsende Uafhængighed af al Tradition og Autoritetstro, forsynet med en i Forhold til hans Alder usædvanlig Kundskabsfyldte, der blev understøttet af en levende Begeistring for Menneskeslægtens Fremskridt vilde Fr. Dreier vistnok i Tiden have udrettet Meget, naar hans Excentricitet havde erholdt et bestemt Indhold, og naar han efterhaanden havde afslebet de skarpe Kanter, der bragte ham i bitter og personlig Opposition, selv mod dem, der i Anskuelse stode ham nær. At fremme Arbejderklassens materielle Vel var den Opgave, med hvis Løsning han i den sidste Tid nærmest beskæftigede sig, og Efterretningen om hans Bortgang vil ikke blot vække Beklagelse og Savn hos den Samfundsklasse, der har havt Leilighed til at see hans uegennyttige Opoffrelse og Nøisomhed, men vil blive modtaget med Veemod af Alle, der nogen Tid havde staaet i nær Berøring med ham“⁸.

I det religiøse „*Dannevirke*“, der ejendommeligt nok flere gange havde omtalt hans virksomhed med sympati, når undtages naturligvis „Aandetroen og den frie Tænkning“, blev han betegnet som „en født Reformator og en aandelig Murbrækker, bortrykket i Begyndelsen af et lige saa daadrigt som, i Henseende til det danske Folks religiøse og sociale Udvikling i Fremtiden, lovende Manddoms Liv“⁹. Også i „*Nyt Blad for Arbejderklassen*“ blev han mindet som „Arbejdernes fuldtro Ven“, hvis død var et „Jobsbud for mangen Arbejder, der havde hængt sig ved og sluttet sig til ham som en trofast Støtte, ved hvis Skarpsind, Mod og for en saa ung Mand ualmindelig Dygtighed de havde ventet at naae til Maalet for deres Tragten: Arbejdsforholdenes Ordning og derved en større materiel og aandelig Velvære for Arbejderklassen“. Der fortsættes:

„Det er ham, der først her i Landet hos Arbejderne har talt og virket for de saakaldte Arbejderassociationer, saaledes som de i Republikkens Tid fandtes i Frankrig og som de nu i England og de mere frisindede Lande søges gennemføre; og det er ham, det væsentlig skyldes, at Foreningen for billige Livsfornødenheder blev stiftet. Arbejdernes materielle Vel var et Hovedmaal for hans Stræben, dertil offrede han en stor Del af sin Tid, og forsømte derved vistnok Omsorgen for sit eget. Derfor må hans Bortgang være et Tab for Arbejderne, derfor vil og en stor Del af dem ledsage hans afsjælede Legeme til dets Hvilested“¹⁰.

„*Kjøbenhavnsposten*“, der tidligere havde været det blad, som i anmeldelser var gået ind for Dreier, havde den køligste nekrolog. Dreiers angreb på Goldschmidt og Lunde havde ikke undladt at gøre sin

virkning. Man indskrænkede sig til en bemærkning om, at „hans Fortjeneste af Arbeidsklassen, efter vort Kjendskab til Forholdene, fornemmelig var den, at han modvirkede den nationalistiske Retning. Nu har Hr. C. Ploug og andre Studenter paataget sig at restaurere, hvad derved var bevirket“¹¹.

„Fædrelandet“ omtalte hans „publicistiske“ talent og refererede begravelsen med det talrige følge, samt aftrykte sangen, som blev sunget ved graven. Et par dage senere bragte det endnu et hyldestdigt underskrevet 10:

„Saa er han død!

Kold og stille strakt ud paa Baaren,
Hvid som det hvide Lagen, der kysser hans Hoved,
Alvorlig, høitidelig, skjøn og ædel
Ligger han dør, saa forunderlig rolig.

Ja hvilket Aasyn!

Aand og den klare Tanke boede paa denne Pande,
Freidig Ærlighed lyste fra Øiet,
Og fra disse Læber, der aabnedes raskt
til Spot saavel som til Sandheds mandige Tale.

Død!

Aanden, der altid voxed',
Blev for stærk til at rummes i Legemets Hylster;
Legemet svandt som Aanden meer sig udfolded' –
Han sank i Dødens Arme.

Ivrig, rastløs

Virked han Dag og Nat for sin eneste Idræt:
Menneskets Ret han ofred hele sin Stræben.
Ei til Nydelse brugte han sin Ungdoms Dage,
Nej, til Arbeid' og Alvor.

Rask, begeistret

Svang han sine skarpe Vaaben:
Tankens slebne Staal han blottede
Saa den Sløve maatte blinke med Øiet
Blændet af Skæret.

Herlige Yngling!

Menneskets og Friheds djærve Talsmand,
Frisindet selv i Liv og Virke;
Om end Legemet gjemmes i Gravens Mørke,
Du skal ei glemmes.“¹²

Det er skæbnens ironi, at Dreier skulle hyldes med et digt, der dels er fyldt med metaforer og dels fremhæver modsætningen mellem hans ånd og legeme. Et par måneder efter åbnede „Fædrelandet“ sine spalter for Varbergs lange biografi og karakteristik, som har været udgangspunktet for alle senere fremstillinger om Dreier¹³.

Den omtale, Dreier blev genstand for i pressen efter sin død, er forbløffende gunstig. I det hele taget blev i den tids presse så fyldige nekrologer kun de allerstørste til del, ja, en sådan karakteristik, som den Varberg bragte i „Fædrelandet“, har næppe sin lige. Det var dengang endnu mere epokegørende, end det ville være i dag, at et københavnsk dagblad ofrede tre sammenhængende kronikker på en nekrolog. – Aviserne var på den tid iøvrigt stærkt optaget af en borddanseepidemi, som havde vakt stor interesse i højere kredse blandt andet hos Heiberg og Goldschmidt, medens andre f. eks. professor Eschricht skrev imod den og betegnede det hele som humbug i lighed med frenologi og dyrisk magnetisme. Denne strid kom Dreier ikke til at virke i, hvilket han næppe havde undladt, hvis det var blevet ham forundt at virke noget længere. Kort tid efter begyndte koleraepidemien, og Dreiers kritik af de dårlige hygiejniske forhold i den tids København skulle vise sig at være sørgeligt sande.

Trods ihærdige forsøg er det ikke lykkedes at få mange oplysninger om Dreiers efterkommere. Sønnen Carl, der fik faderens efternavn, kom som ganske ung til U.S.A., hvor han endte som direktør for et større amerikansk eksportfirma. Hans ældste søn angives at være blevet advokat i Chicago¹⁴. En oldedatter af Dreier, Miss Dagmar Dole, var for nogle år siden i Danmark som udsending for den amerikanske religiøst-etiske bevægelse bahaismen. Hun døde her i landet, og gennem en af hendes herboende bekendte lykkedes det mig at få navne og adresser på en søster og to brødre; men en henvendelse til dem har ikke givet noget resultat¹⁵.

Et spørgsmål, der trænger sig på, er, om Dreiers virksomhed, der netop syntes at skulle give visse konkrete udslag, satte sig spor efter hans død. Dette skal jeg kort behandle i det følgende.

7. Varige spor?

Dreier var i tiden kort før sin død blevet en kendt skikkelse i København. I vide kredse anede man hans store begavelse, skønt næppe mange – sandsynligvis ingen – forstod ham og hans tanker til fulde.

Hans virksomhed kom ikke til at efterlade sig mange konkrete spor i den danske politiske og sociale udvikling. – „Foreningen til billige Livs-

fornødenheder“, som han havde troet og håbet skulle være springbrættet for en gennemgribende udvikling af associationsprincippet og dermed for gennemførelsen af demokratiseringen fra nedenunderen, fik kun en kort levetid.

Den kreds, han tilhørte i „Arbejderforeningen af 1853“, fik i begyndelsen en vis indflydelse på foreningens dispositioner, men kom efterhånden i modsætning til den rimestadske ledelse. Foreningen sprængtes nogle år senere, blandt andet fordi I. A. Hansen blev valgt ind i bestyrelsen. Oppositionen oprettede „Kjøbenhavns Arbejderforening“, der blev domineret af bondevener, men som også bestod af medlemmer fra Dreiers kreds. Da foreningen imidlertid sygnede hen og efterhånden kun omfattede nogle hundrede medlemmer, greb man i 1859 til den udvej at gøre Rimestad til formand; man håbede derved at få foreningen på fode, men forsøget mislykkedes. Ved et kup fik Rimestad dannet en ny forening: „Arbejderforeningen af 1860“, der i højere grad skulle svare til hans idealer om en dannelses- og oplysningsforening¹.

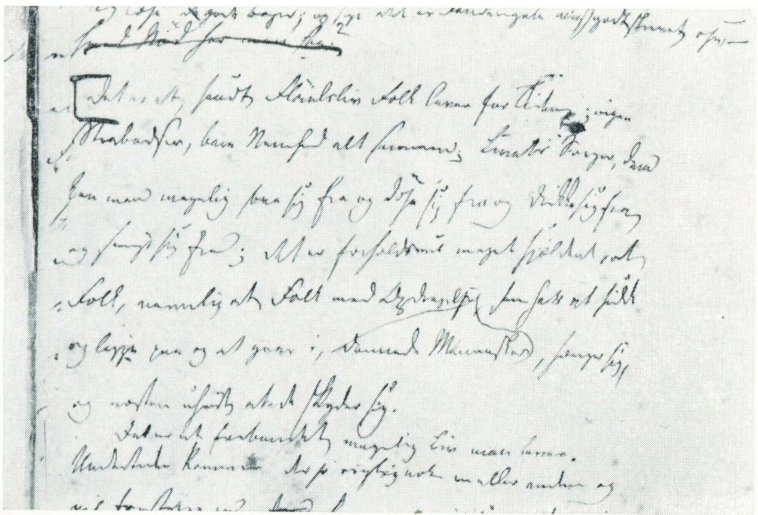
„Kjøbenhavns Arbejderforening“ førtes dog videre under ledelse af teologen *P. Chr. Zable* (1825–1898) og med *Reinholdt Jensen* som et meget virksomt bestyrelsesmedlem. Imidlertid fandtes der efterhånden i foreningen så mange modstridende anskuelser om grænseproblemer og socialpolitiske problemer, at dens handlekraft svækkedes, og i 1865 tog Reinholdt Jensen initiativet til at få den omdannet, så foreningen gjorde arbejderspørgsmålet til hovedsagen for sin virksomhed. I den programerklæring, der i den anledning blev udsendt, krævedes samling af alle arbejdere for at bekæmpe enhver art af undertrykkelse, hvad enten denne blev udført i kapitalens, nationalitetens, dannelsens, religionens eller fornemhedens navn eller under nogetsomhelst andet påskud. Enhver skulle sikres det størst mulige udbytte af sin arbejdskraft og den fulde nydelse af menneskets naturlige ret til frihed og uafhængighed. – Reinholdt Jensen redigerede 1865–1867 ugebladet „Folkebladet“, som var et slags organ for foreningen. Dette blad var dog ikke i al almindelighed synderlig radikalt i tonen og kan i den henseende hverken sammenlignes med Dreiers „Samfundets Reform“ eller Pios senere „Socialisten“. Kun ganske enkelte artikler kan have en svagt revolutionær klang. Nogen sammenhængende socialistisk eller anden politisk teori fremstilles ikke, selv om der er redegørelser om arbejderbevægelsens udvikling forskellige steder i udlandet. Associationstanken, som Reinholdt Jensen på Dreiers tid i „Lolland Falsters Stiftstidende“ var gået ind for, berøres flere gange, og han søger også at udsende indbydelse til en sådan forening, nogle måneder før pastor Sonnes brugsforening blev startet i Thisted, men tilsyneladende uden resultat². Da brugsforeningen var kommet i gang i Thisted, kritiseredes

den, fordi aktierne var så dyre, at ingen arbejder havde råd til at tegne sig som medlem, og Reinholdt Jensen skriver videre, at sådanne foretagender „bevarer Skinnet af at være Arbejdernes uegennyttige Velgjørere samtidig med, at man er sikkert imod stærkt Tilløb fra Arbejdernes Side“³.

I 1868 kom Reinholdt Jensen i forbindelse med Internationale. Kontakten blev formidlet af danskeren *Niels Lorents Petersen* (1814–1894), som i en årrække i udlandet havde deltaget i kommunistiske og socialistiske bevægelser og af Internationale var blevet sendt til København for at knytte forbindelser. Han kontaktede Reinholdt Jensen, der fik et møde i stand med nogle bestyrelsesmedlemmer fra „Kjøbenhavns Arbejderforening“: guldsmed *W. Holm* og kortmager *Ole Chr. Andersen* (1830–99); den sidste skulle allerede omkring 1850 være blevet grebet af Dreiers agitation. – Begivenhederne omkring „Kjøbenhavns Arbejderforening“, som Oluf Bertolt har fortjenesten af at have fremdraget, viser en tynd linje fra kredsen omkring Dreier til en lille socialistisk bevægelse, der eksisterede, da *Louis Pio* begyndte sin agitation⁴.

Man må dog gøre sig klart, at denne forbindelse mere har personalhistorisk, end den har politisk-idéhistorisk interesse. I de 20 år, der ligger mellem Dreier og Pio, er der sket en stor økonomisk og politisk ændring af det danske samfund, og det er vidt forskellige problemkomplekser, de to personligheder, Dreier og Pio, reagerer på. Det fremgår også klart af deres politiske tænkning. Dreiers er kommet i stand ved, at han vil klare småhåndværkernes problemer i en tid, hvor det gamle lavssamfund er i opløsning, hvor den nye industri vokser op i kraft af kgl. privilegier, og hvor man mener, at det nyligt indførte demokratis velsignelser ikke alene skal komme en lille økonomisk overklasse til gode. – Pio har derimod ret ukritisk overtaget Lasalles teorier, hvorefter lønarbejdernes problemer i et liberalistisk, kapitalistisk industrisamfund står i centrum, problemer, der herhjemme begynder at spille en rolle i 70erne, men først for alvor gør sig gældende i 80erne og 90erne. – Der er overmåde stor forskel på disse to former for socialistisk tænkning. – I Dreiers (og Proudhons) tænkning er decentralisationen af afgørende vigtighed, kun ved at frigøre sig fra alle former for autoritet fra oven kan en fri og demokratisk udvikling sikres og dermed også det økonomiske demokrati, som kan tilstræbes gennem frie associationer. – I Pios (Lasalles og Marx's) tænkning spiller centralisationen en afgørende rolle; kun gennem en kraftig, politisk organisation af lønarbejderbevægelsen, sikret gennem en stærk centralledelse med ret udstrakte beføjelser, kan man indlede en kamp mod kapitalister og arbejdsherrer. – Arbejderoplysning kommer derfor til at spille en stor rolle for Dreier, medens det for Pio kun er et underordnet spørgsmål, der

Skriftprøve fra manuskript 1. Man ser her den lille gnidrede skrift, Dreier havde omkring 1845.

— Mi færdig i Danmark i d
 januar Aar 1845 mig kærtligst til i glømt
 Glemmer at huske om den tidligere Tidstid,
 at det er en meget værdifuld Gjerning, at
 det kunne et godt Dyr være for en
 Dyr, for en færdig, færdig omarmen
 Tidstid. for Aar om Tidstid om den Gjerning
 i den Tidstid, ^{uimiddelbar} Tidstid om
 Tidstid; det er den om meget færdig

Skriftprøve fra manuskript 5. Man ser her den større og mere åbne skrift, han havde kort før sin død i 1853.

Tegninger fra manuskripterne (formindsket)

Overalt i manuskripterne findes tegninger, som Dreier sikkert har udført, medens han har siddet og anspændt sin tankevirksomhed. Især har han tegnet profiler af den art, som kan ses forneden på siden. Sådanne profiler findes spredt i hundredvis rundt i hans manuskripter. — På denne side, som stammer fra manuskript nr. 2, har han også gengivet sin hånd og forskellige effekter, som han sandsynligvis har haft indenfor synsvidde, såsom blækhus, flasker, glas, æggebæger, saks, kniv, pistol og kårde (Dreier var jo studentskytte). Han har også prøvet at tegne sig selv i nøgen figur foretagende legemsøvelser „ikke for skønheds, men for sundheds skyld”. Ansigtet er ikke lykkedes for ham, han har streget det ud og prøvet at forbedre det i udkastene i højre hjørne.

Ma Ma Ma Ma La La K H R G M Em En

tilsidesættes for arbejdet for de sociale og økonomiske krav; han håner i den forbindelse Rimestads bestræbelser. – Ligeledes har Pio heller ikke meget tilovers for de forskellige kooperative foranstaltninger i retning af gensidig assurance, indkøbsforeninger m. m., dette er efter hans mening kun lapperier på det forhåndenværende system og kan kun forhale den egentlige socialistiske revolution.

Pios forsøg på at opstille sig som næsten enevældig stormester havde sikkert mødt en voldsom modstand fra Dreiers side. – Havde Dreier levet på Pios tid, havde han sikkert kunnet sige, ligesom Proudhon udtrykte sit forhold til Louis Blanc: „Der er en afgrund imellem os“.

Når der derfor er tale om, at man kan følge en vis linje fra Dreier til Pio, må det kun forstås således, at man træffer personer fra kredsen omkring Dreier, som i perioden mellem Dreier og Pio har bevaret en social og radikal indstilling, og som kommer med, da Pio fik gang i en socialistisk bevægelse; men det ideologiske indhold af denne radikalisme er skiftet totalt i takt med ændringen af den politiske og økonomiske samfundsstruktur og de problemer, den gav anledning til.

Det er svært at placere Dreier i en dansk litteraturhistorisk og idéhistorisk sammenhæng. Man må sande Varbergs ord, når han betegner ham som „et enestaaende Phænomen“ i vor litteratur. – Brandes har sikkert følt sig åndeligt beslægtet med Dreier, hvad hans artikel fra 1902 kunne tyde på, omend den udprægede intellektualisme og rationalisme, man finder hos Dreier, ikke minder meget om Brandes' åndsform, så meget mere som konkrete sociale, politiske og økonomiske implikationer af kulturradikalismen lå Brandes fjernt. Henning Fenger har påvist, at Brandes på et tidligt tidspunkt af sit liv, allerede i 1861, under sin religiøse krise læste Dreiers Goldschmidtbog, og Brandes skriver derom i sin dagbog, at det bragte, „mine religiøse Principper til at sprænges fra hinanden dog ei længere end at de saa strax samledes igjen; men dog saaledes at det nu er mig klart at det bliver nødvendigt, at jeg gaar tilgavns tilbunds i Tvivlen at jeg kan blive og ei saa let pustes om; til det nævnte Factum bidrog forresten det, at han foruden Christendom angreb en hel Del af den nyere Philosophies Sætninger, jeg aldrig har betvivlet, og naar en Tvivl rejses, ligegyldigt hvor dumdrigt, mod en af En selv ubetvivlet Sætning bliver man i første Øieblik ør i Hovedet. Hans Selvstændigheder har forresten et Moment i sig, som vi alle kunne have godt af at skrive os bag Øret, vi der usselt forfjamskes og væmmeligt kjælent belyttes af halvgamle Tanter“ 5.

Filosofisk står Dreier med sin materialisme og navnlig med sin positiv-

isme helt isoleret i samtidens Danmark. Selv de, der kommer ham nærmest, f.eks. Brøchner og Varberg, har ikke frigjort sig fra tidens dominerende filosofi: hegelianismen, skønt de, navnlig for Varbergs vedkommende, har sluttet sig til denne skoles venstrefløj. Dreier derimod har helt løst sig fra al hegelsk påvirkning. Først med *Heegaard* og senere med *Kroman* og *Høffding* træffer vi en positivisme, der i nogen grad kan minde om Dreiers, sandsynligvis uden at der dog kan være tale om nogen direkte påvirkning. Deres positivisme mangler også det materialistiske islæt, vi finder hos Dreier. Endvidere gælder det navnlig for den sidstes vedkommende, at han i modsætning til Dreier havde et klart blik og en dybtgående forståelse for de perspektiver, den romantiske filosofi havde afsløret, hvilket i væsentlig grad har sat sig spor i hans filosofis fylde og nuancerigdom.

Dreier skulle have været forbillede for en drukken soldat, der holder en tale om „Samfundets Reform“ i Walther Payings (professor Rasmus Nielsens) „Et Levnedsløb i Underverdenen“. Dette billede ligner dog ikke Dreier mere end, som Varberg udtrykker det, „et Rokkehovede ligner et Menneske“⁶. – En anden karikeret skildring af Dreier skulle ifølge Kr. Arentzen være givet af Christian Winther i novellen „Paa Landet“, hvor Dreier skulle være identisk med kandidat Peter, en ung mand, der af opportunistiske grunde leger radikal, men straks vender om, da hans artikler bliver latterliggjort og hudflettet af hans beundrede ideal, en radikal politisk leder⁷. Heller ikke dette billede har den fjerneste lighed med Dreier, men vel snarere med nogle af de personer uden selvstændig åndelig gehalt, der, som Varberg beretter, soledede sig i Dreiers geni for derved at få et skin af betydning. Som personlighed er kandidat Peter så forskellig fra Dreier som overhovedet muligt. Chr. Winther har sandsynligvis overhovedet ikke kendt Dreier, hverken direkte eller gennem omtale af folk, der virkelig kendte ham. Mest rimeligt er det, at Arentzen tager fejl, og at Chr. Winther slet ikke har tænkt på Dreier, da han skrev novellen, hvilket bekræftes derved, at den må være skrevet på en tid, hvor Dreier endnu kun var lidt kendt i offentligheden (senest 1850).

For efterverdenen tager Dreier sig sandelig ud i samtidens danske åndsliv som den „ene vilde fugl med det skarpe næb“, som Brandes betegner ham. – Men når dette er sagt, må man naturligvis ikke glemme, at hans virksomhed har sammenhæng dels med europæiske, åndelige strømninger og dels med sociale, politiske, økonomiske og kulturelle problemer herhjemme, problemer, der for eftertiden måske ikke falder så stærkt i øjnene. – Umiddelbart kan hans internationalistiske, positivistiske, ateisti-

ske og socialradikale filosofi synes at hænge meget dårligt sammen med det bornerte småborgermilieu, man møder i den tids danske litteratur. Det kan f.eks. være svært at se Hostrups kobbersmedemester Smidt og hans svende, for at tage nogle kendte skikkelser, i forbindelse med de europæiske 1848-revolutioners radikale strømninger. Men det er kun tilsyneladende. Ser man nøjere på hele Dreiers politiske tænkning, var det i høj grad bl. a. kobbersmedemester Smidts og hans svendes problemer, han forsøgte at løse med henblik på den økonomiske samfundsændring, han anede måtte komme. – Han overvurderede i høj grad småborgerkabets evne til at erkende og reagere fornuftigt på disse problemer, men på den anden side var der dog i hans samtid også i Danmark flere udslag af sociale brydninger, der varslede nye tider. – Utopist har han ikke været, hvis man dermed mener én, der uafhængig af alle psykologiske, økonomiske, kulturelle og politiske realiteter, drømmer sig til et idealsamfund. Hans fejlurderinger hænger kun i ringe grad sammen med hans bedømmelse af den aktuelle økonomiske og politiske situation, hvor han ofte afslørede et rent ud forbløffende klarsyn. Snarere hænger de sammen med hans – i eftertidens øjne – næsten utroligt naive, optimistiske tro på folkeoplysningens betydning til hurtigt at få mennesker til at se bort fra egne snævre og umiddelbare interesser til fordel for fælles planlægning på længere sigt.

Det er først og fremmest hans frigorthed for de romantiske, idealistiske og hegelianistisk inspirerede idéstrømninger, der giver fornemmelsen af en helt anden åndelig sfære. I den tids danske åndsliv er ellers så godt som al politisk, videnskabelig og æstetisk tænkning direkte og/eller indirekte inficeret af disse åndsformer.

Dreier bliver derved en skikkelse, man næppe finder noget sidestykke til i dansk åndsliv. Han bliver et „enestaaende Phænomen“ i vor litteratur.

Fordi vi i dag i filosofisk, videnskabelig, æstetisk og tildels også politisk tænkning har vendt os fra romantikkens åndsform, virker Dreiers tænkning på flere måder så frisk. Derved stilles også i højere grad de momenter i hans filosofi i relief, hvor han foregriber senere tiders politiske og videnskabelige udvikling.

Hans filosofi viser frem mod den i den vestlige verden dominerende positivistisk inspirerede filosofi og den af forholdenes natur nødvendiggjorte stigende internationalistiske forståelse og de forhåbninger, der er knyttet dertil, men den viser også tilbage til 1700-tallets oplysningsfilosofi. Påvirkninger fra sin egen tids åndsliv – både de gode og dårlige sider – har han derimod af al magt søgt at fortrænge. – Som sådan danner hans litterære virksomhed en smal bro fra det 18. til det 20. århundredes åndsliv henover det 19. århundredes.

TILLÆG I

Dreiers manuskripter.

På Det kgl. Bibliotek findes 4 pakker manuskripter (Ny kgl. Saml. 592 f. Vol I–III og 1579) fra Dreiers hånd indeholdende ialt ca. 2400 sider.

Blandt disse manuskripter er der for det første flere hele afhandlinger, hvoraf nogle er mere eller mindre udarbejdede forarbejder til værker, han havde tænkt at udgive, hvilket blandt andet fremgår af hans plan for den reformskriftrække, han redegør for i slutningen af „Aandetroen og den frie Tænkning“. Andre er udkast til artikler sandsynligvis især til „Samfundets Reform“. Et enkelt med titlen „Poesien“ foreligger både i kladder og renskrift og er lige færdig til trykken.

For det andet omfatter manuskripterne mere eller mindre færdige og fragmentariske udkast til de skrifter, som blev trykt. – Endvidere er nogle af manuskripterne kladder til oversættelser f.eks. af Liebig's breve og af nogle af Proudhons skrifter, hvoraf indledningen til „Confession d'un révolutionnaire“ er renskrevet. – Endelig findes talrige sider, hvor han har nedkradset idéer, indfald og begyndelser til artikler m. m. samt excerpter af bøger, han har læst.

Bortset fra en enkelt undtagelse er ingen af disse manuskripter dateret, så et forsøg på at ordne manuskripterne kronologisk må derfor ske på grundlag af andre kriterier.

De vigtigste kriterier for tidsbestemmelsen af manuskripterne er Dreiers henvisninger til nyligt stedfundne begebenheder, nys udkomne værker eller offentliggjorte artikler. Resultater på grundlag af disse kriterier kan i stor udstrækning kontrolleres ud fra andre ting, nemlig indhold, skrift og ortografi.

Ud fra indholdet er det i stor udstrækning muligt at se en udvikling i kundskaber, modenhed og tankefylde. I den forbindelse skal jeg henvise til fremstillingen af Dreiers udvikling i afsnit I.

Med hensyn til skriften kan det konstateres, at de første manuskripter

er skrevet med en ret lille og gnidret skrift, der, efterhånden som tiden går, bliver større og mere åben.

Et enkelt ca. 170 sider stort manuskript er skrevet med hans egen opfundne fonetiske ortografi. Denne ortografi skulle han iflg. Varberg tidligt have opgivet, meget tyder på omkring 1845, hvorfra hans formodentlig første manuskript med almindelig ortografi stammer. Dette stemmer også med skriften og med, at dette manuskript kun indeholder excerpter over forskellige filosofers tanker, men ikke nogle selvstændige afhandlinger. Alle øvrige manuskripter er skrevet med den gængse ortografi.

De fleste af manuskripterne er skrevet på ulinierede ark i kvartformat, enkelte er skrevet på folioark, og nogle er skrevet i stilebøger både med stift og blødt omslag.

I det følgende skal gives en liste over de vigtigste manuskripter, ordnet efter den rækkefølge, hvori de bliver nævnt i afhandlingen. I forbindelse dermed skal fremføres argumenterne for tidsbestemmelsen i hvert enkelt tilfælde. Denne tidsbestemmelse har jo i nogle tilfælde spillet en stor rolle for denne afhandling, da den bl. a. har tilladt mig at redegøre for Dreiers udvikling.

---

1. Et manuskript på 80 sider med titlen „Sprogfordomme“ skrevet i en stilebog med kartonomslag og dateret 8.11.45. Indholdet er gennemgået i I.3.a. – Manuskriptet indeholder to sprogstudier. Det første er skrevet forfra i bogen og er sikkert fra slutningen af 1845, da bogen blev dateret. Det andet, der indeholder en kritik af N. M. Petersen, må være skrevet senere, idet det henviser til Bibliotek for Læger 1846. Iflg. skrift og indhold følger det sig dog ret nøje til det foregående og er næppe skrevet længe efter.

2. Et ikke dateret og ikke betitlet foliomanuskript på 45 sider. Indholdet er gennemgået i I. 3. b. og d. Det skønnes at være skrevet i 1846. Dette skøn bekræftes af indholdet, der er mere umodent og mindre bearbejdet end indholdet af de andre manuskripter omhandlende hans livsfilosofi fra før 1848. Han henviser ikke til nogen litteratur, hvad han ellers senere er meget ivrig efter at gøre. Til støtte for sin påstand om, at den ulige ejendomsfordeling vil resultere i opstande, henviser han til opstandene i Galizien som et aktuelt eksempel, og de fandt netop sted i 1846. Formodningen om 1846 som sandsynligt tidsrum for tilblivelsen bekræftes endvidere ved sammenligning af håndskriften i de forskellige manuskripter.

3. Et manuskript på 97 sider i en stilebog uden omslag. Gennemgået

i I.5. Det indeholder en videre uddybning af nogle af de samme temaer, som fandtes i man. nr. 2, og kan også anses for at være et forarbejde til „Folkenes Fremtid“ og „Fremtidens Folkeopdragelse“. Der henvises s. 17 til den tyske fysiolog Idelers værk om det religiøse vanvid som et værk, der fornylig er udkommet. Dette værk udkom i 1847. Han henviser endvidere til den sidste vinters strenge nød, som blev udskreget i „Dansk Folkeblad“ og „Fædrelandet“. Der er her uden tvivl tale om vinteren 1846–47, hvor der netop i de nævnte blade var lange diskussioner om afhjælpning af nøden. Manuskriptet angives at være forelæst Bagge, Petersen, Lorenzen og læst af Levy. Det har altså været beregnet for kredsen, der inden 1848 samledes på Valkendorffs kollegium. Affattelsestiden kan derfor med ret stor sikkerhed påvises at være 1847.

4. „Den blaa Bog“, et manuskript på 87 sider i en stilebog med blåt omslag. Gennemgået i I.5. Indholdet er en videre uddybning af visse emner, som han var inde på i man. nr. 3, og som han i slutningen af dette manuskript havde opstillet en disposition over samtidig med at angive, at disse emner nærmere ville blive behandlet i „Den blaa Bog“. I manuskriptet gennemgås og kritiseres blandt andet C. J. Kaysers bog: „Om Selvmord i Kongeriget Danmark“ 1846. Sandsynlig affattelsestid: slutningen af 1847.

5. Et manuskript på 32 sider, som drejer sig om problemet tro og viden med særligt henblik på Paludan-Müllers digt „Luftskipperen og Ateisten“ (1852). Gennemgået i III.2. Det må være skrevet i slutningen af Dreiers levetid, da det blandt andet omtaler P. M. Stillings bog: „Er Religionsforskerens Forhold til den saakaldte Aabenbaring det samme som Naturforskerens Forhold til Naturen“ fra 1853.

6. Et manuskript på 140 sider omhandlende problemet mekanicisme kontra vitalisme indenfor biologien. Her gennemgås og kritiseres en række danske og udenlandske fysiologiske og biologiske værker. Det er formet som en materialistisk og mekanicistisk imødegåelse af forskellige vitalistisk og spiritualistisk indstillede psykologer, fysiologer og filosoffer og indeholder blandt andet et skarpt angreb på frenologien. Er nævnt i III.3. i forbindelse med gennemgang af „Aandetroen“, hvor det samme tema behandles og de samme forfattere nævnes blot i en meget mere koncentreret gennemgang. Den sandsynlige affattelsestid er 1851, da det blandt andet gennemgår H. C. Ørsteds „Den almindelige Naturlæres Aand og Væsen“ fra hans „Samlede og efterladte Skrifter“ fra 1851. Manuskriptet har sikkert dannet et vigtigt forarbejde til „Aandetroen“.

7. „Aanden i Naturen“, et manuskript på 114 sider. Det er formet som en polemik mod Ørsted – især mod skriftet „Det Aandelige i det Legemlige“ – efter de „Samlede og efterladte Skrifter“ fra 1851. Er sammen med man. nr. 6 nævnt i III.3. Det er efter alt at dømme skrevet i sammenhæng med man. nr. 6 og sandsynlig affattelsestid er 1851. Ørsted omtales som nylig afgået ved døden, hvilket skete d. 9.3.1851, og hans efterladte værker kom først efter den tid. Sammen med man. nr. 6 har det sikkert været rådkast til værket „Naturvidenskabelige Kritiker“, han agtede at udgive og i slutningen af „Aandetroen“ averterede som det tredie af en række reformskrifter.

8. „Capital og Arbeide“, et manuskript på 52 sider. Det indeholder dels en generel indledning om Dreiers politiske programpunkter og dels et udarbejdet forslag til en skrædderassociation. Gennemgået i III.11.a. Det må være skrevet efter Louis Bonapartes decemberkup 1851, som det henviser til. Sandsynligvis er det skrevet i forbindelse med beretningen i SR s. 177 ff fra 17. juli, 1852 om skrædderforeningerne i Paris.

9. „Forord“, et manuskript på 17 sider. Gennemgået i III.11.b. Ifølge indholdet fremgår det, at det er tænkt som forord til Goldschmidtbogen, og som følge deraf sandsynligvis er skrevet i slutningen af 1851, eftersom Goldschmidtbogen udkom i januar 1852.

10. „Hovedmidlet til at udrydde Kastemodsætninger mellem Folkets forskjellige Bestanddele bestaaer i Udbredelse af Oplysning“, et manuskript på 87 sider. Gennemgået i III.11.b. Manuskriptet er sikkert fra slutningen af 1851, da det i selve programerklæringen fremgår, at han tænker sig oprettelsen af den litterære forening fra begyndelsen af 1852. Han henviser iøvrigt til en sådan litterær association både i indledningen til Goldschmidtbogen og i planen for reformskrifterne i slutningen af „Aandetroen“.

11. „Sproglige Tilstande og Bestræbelser i Norden. Forsøgene til et almindeligt Sprog“, manuskript på 326 sider. Gennemgået i III.14. Nogle af afsnittene går sandsynligvis tilbage til 1846–47, hvilket dels fremgår af den lille gnidrede skrift, han havde på den tid, og dels af, at de emner, han behandler, ligger i fortsættelse af dem, han behandlede i man. nr. 1. Iøvrigt synes de forskellige afsnit at være skrevet til forskellige tider, og for de fleste er det ikke muligt at foretage en nærmere tidsbestemmelse. Nogle afsnit er muligvis fra 1851, og det er sikkert det sprogvidenskabelige værk, han tænker på i sin satiriske, fingerede samtale med forlæggeren i man. nr. 9. Afsnittet om muligheden af et universalt sprog er sikkert først skrevet i slutningen af hans levetid, da det bl. a. henviser til David

Dessau: „Lærebog i Stenographie“ fra dec. 1852. Også dette manuskript er forarbejde til et planlagt reformskrift: „Sprogvidenskabelige Kritiker“.

12. Et manuskript på 15 sider indeholdende en satirisk tale til studenterne. Omtalt IV.1. Sandsynligvis fra 1850, da det omtaler Studenterforeningens 30-årige beståen, og denne forening blev stiftet 1820.

13. „Poesien“. Findes både i kladde (40 kvartsider) og i renskrift (44 foliosider). Optrykt i „Dialog“ nr. 2 og 3, 1953. Gennemgået i IV.3. Afhandlingen er i hvert fald forfattet efter Treårskrigen, som den henviser til. Sandsynligvis er det udarbejdet efter Dreiers kritik af Goldschmidts stilistik, da hele tankegangen og kritikken er blevet mere udfoldet. Muligvis er den tænkt som en artikel til SR, som ikke kom, fordi tidsskriftet standsede.

14. „Sygehjemmet“, manuskript på 20 sider. Omtalt i IV.5. Manuskriptet er formet som en kritik af læge Ludvig Israel Brandes bog: „Om den offentlige Understøttelse i Kjøbenhavn for Syge- og Middelstanden“ fra 1852. Det er sandsynligvis skrevet lige efter, at bogen udkom, og er muligvis tænkt som artikel til SR.

TILLÆG II

Afskrift af sygejournalen for Vilhelm Henrik Dreier fra sindssygehospitalet i Slesvig

*Wilhelm Heinrich Dreier aus Kopenhagen
aufgenommen den 11ten Decbr. 1847.*

1848, Januar: Er ist mit vorzüglichen Geistesgaben ausgerüstet, besass schon als Kind einen hellen Verstand mit schneller Fassungskraft und ein getreues Gedächtnis; er wurde nicht sorgfältig erzogen, begann aber durch einen starken Ehrgeiz getrieben anhaltend zu arbeiten, und bestand das Maturitätsexamen so gut, dass er drei goldene Medaillen erhielt. Durch diese Anstrengungen wurde seine Gesundheit geschwächt, und entwickelte sich allmählich eine Melancholie mit der fixen Idee, dass er ewig leben müsste. Er suchte sich sogar durch einen Sprung aus dem Fenster das Leben zu nehmen, und genas erst nach längerer Zeit, worauf er wieder zu arbeiten begann, sein Examen machte, als Notar an der juristischen Fakultät

angestellt wurde und sich verheiratete. Seitdem lebte er unter ziemlich günstigen Verhältnissen in einer glücklichen Ehe, aus der 3 Kinder hervorgegangen, und kam rasch vorwärts, ob er sich gleich recht schwach fühlte, viel medicinirte und selbst in Carlsbad Hilfe suchte. 1833 brach die Melancholie mit denselben Ideen von Neuem aus, hielt mehrere Jahre an und machte ihn zu jeder Arbeit unfähig. Endlich genas er bei wiederkehrenden körperlichen Beschwerden, und konnte nun eine Zeit lang seine Geschäften mit Eifer vorstehen, bis vor 7 Jahren das alte Leiden zurückkehrte und ihn endlich nöthigte von seinem Amte abzugehen. Er zeigte sich bald müssig, bald sehr eifrig und thätig, spielte mit Lust Schach, unterrichtete seine Kinder und ging viel umher, während er bisweilen nicht von der Stelle zu bringen war. Überhaupt legte er eine grosse Veränderlichkeit an den Tag und ging oft von einem Extrem zu dem anderen über, hielt selbst zu Zeiten weniger an seinen Ideen fest. Seine sonstigen Geisteskräfte sind ungeschwächt. Vor 2 Monaten scheint eine maniakalische Aufregung eingetreten zu sein, die seine Aufnahme in einem Spital veranlasste. Er hat an gastrischen und Hämorrhoidalbeschwerden gelitten und oft ein Klopfen in seinem Kopfe verspürt, weshalb er stets taub. Zwei Schwestern seiner Mutter sind schwachsinnig, und befindet sich eine seit ihrer Krankheit an Epilepsie leidende Schwester in wahnsinnigem Zustande schon lange zu Bechtrup.

Status praesens: Er ist während seines Hierseins aufgereggt, spricht viel, singt und declariert viel, schläft wenig, fühlt sich aber geistig und körperlich sehr wohl, lobt sein Befinden und behauptet, sich nie so glücklich gefühlt zu haben als hierin der Anstalt. Er hat eine sehr hohe Meinung von sich und seinen seltenen Talenten und Fähigkeiten, die er stets geltend zu machen sucht, indem er hinzufügt, jegliche Arroganz sei ihm von je her ferne gewesen.

Körperlicher Zustand: Konstitutioniert zum Kopf. Obstructiv alvi. Frequenter Puls.

Ordination: Salzmixtur, Bäder.

Juli: Die Aufgeregtheit und Unbesinnlichkeit hat zugenommen, er schmiert mit seinem Koth umher, reisst die Kleider entzwei und muss oft eingeschlossen werden. Ein Surzbad wirkte nicht.

Dez.: In den letzten Wochen scheint er etwas ruhiger und besinnlicher geworden zu sein, während die Verkehrtheit seiner Wahnvorstellungen fortwährt. Der Zustand unverändert. Er leidet an einer chronischen Augenentzündung, die trotz der Anwendung entsprechender Mittel wegen stetem

Reiben in das kranke Auge, Lesen etc. nicht abnimmt. Er trägt oft deshalb die Jacke.

Juni: Die Manie ging in eine Melancholie über. Gleichzeitig besserten sich die Augen.

Okt.: Vom 11. Juli bis Mitte Sept. trank er Bitterwasser und nahm später Säuren.

1850, *Mai:* Der Zustand unverändert.

Okt.: Der Gebrauch des Bitterwassers und der Regenbäder influirte nicht auf seinen Zustand.

1851, *Okt.:* Der Zustand unverändert.

1852, *Dez.:* Die Melancholie währt unverändert fort. unzufrieden mit sein. Schicksal jammert er darüber, dass er im Vergleich mit andern so unglücklich sein müsse. Häufig steigen Religionszweifel darüber in ihm auf, ob er auch selig werden würde. Er beschäftigt sich leidenschaftlich mit Schachspiel. Er hat einen sehr starken Appetit und hat in den letzten Jahren sehr zugenommen. Er vernachlässigt sein Äusseres.

1853: Unverändert.

1854: Unverändert.

1855: Unverändert. Besuch seiner Frau und seines Sohnes.

1856: Der Tod seiner Frau machte nur vorübergehend Eindruck auf ihn.

1857: In gleicher Weise auch der Tod des hoffnungsvollen Sohnes.

1858: Unverändert.

1859: Unverändert.

1860: Die Melancholie ist im Wesentlichen unverändert, doch scheint der Kranke nicht mehr in dem Grade dadurch zu leiden, wengleich er die alten Klagen noch vorbringt. Seine jetzigen Kräfte erhalten sich im allgemeinen gut, bis auf eine zeitweilige Zerstretheit. Er beschäftigt sich mit Zeitungslektüre, Schach- und Kartenspiel.

1861: Wie bisher. Im August d. J. Schwindelanfälle.

1862: Dto.

1863: Der Kranke nimmt körperlich u. geistig ab. Sein Gang wird unsicher, er schleppt mit dem einen Fuss, er wird unruhiger, gedankenloser, ist nicht mehr im Stande so gut wie früher Schach und Karten zu spielen. Der Besuch seines Sohnes aus Amerika machte keinen Eindruck auf ihn. Er ist gegen alles gleichgültig, nur nicht gegen Essen und Trinken.

Okt.: In den letzten Monaten spielt er wieder mit grösserem Interesse und mehr Aufmerksamkeit.

1864, Mai: Es machte sich eine grössere Abnahme der geistigen Kräfte bemerkbar.

1865, Juni: Grosser Verfall der psychischen und physischen Kräfte. Spielt ohne Nachdenken Schach. Ist stets unerinnerlich bei Tage und bei Nacht.

Okt. 13.: Ein apoplektischer Anfall machte heute plötzlich seinem Leben ein Ende.

TILLÆG III

Afdelingslæge Knud Nørgaard:

Forsøg på en psykiatrisk vurdering af Vilhelm Henrik Dreier
(ud fra sygejournal og biografisk skitse).

Vedrørende dispositionen oplyser sygejournalen, at to mostre er „schwachsinnig“. Dette udtryk synes omkring midten af forrige århundrede nærmest at have svaret til, hvad vi nu ville kalde „sensitive“ eller „selvusikre“ *psykopater*, altså mennesker, der uden hverken at være åndssvage eller egenlige sindssyge er ustabile, med ringe initiativ, ustandselig grublende over småting, skrupuløse og bekymrede, let lader sig slå ud af modgang og da eventuelt kan udvikle såkaldte „psykogene psykoser“ af forbigående karakter. *W. Griesinger* beskriver „psychisch schwächliche“ individer således: „Es bestehen bei ihnen Anomalien, die oft ganz originär, oft in früher Jugend schon gegründet sind, die eine gewisse Energielosigkeit, Unsicherheit, mangelhafte und unrichtige Wirksamkeit in Geist und Charakter des Individuums bedingen. Die Anforderungen des gewöhnlichen Lebens können sie nachkommen, ungewöhnlichen Lebenslagen sind sie nicht mehr gewachsen“ (Gesammelte Abhandlungen Bd. I, Berlin 1872).

Disse to mostre ses ikke at have været hospitaliserede. Derimod har en søster, angivelig lidende af epilepsi (?), længe opholdt sig på „Bechtrup“ (Bidstrupgaard?) „in wahnsinnigem Zustande“, muligvis skizofren i nutidig terminologi („Wahnsinn“ hos *Griesinger* svarer nærmest til „Sindsforvirring“ ifølge *O. Beyerholm*: *Psykiatriens Historie*, København 1937). Det er i alt fald bekendt, at epileptiske krampeanfald hos skizofrene pa-

tienter forekommer i en betydeligt større procentdel af individer end hos gennemsnitsbefolkningen.

Løvrigt er der intet oplyst om disposition, specielt ikke til typiske stemningslidelser af manio-depressiv karakter. (I parentes bemærket synes en sådan „ægte“ stemningslidelse heller ikke at have foreligget hos sønnen *Frederik H. H. Dreier*, der ligesom sin fader var utvivlsomt højt begavet, men egocentrisk og selvhævdende næsten indtil det paranoide („forrykte“). At hans ideer *intellektuelt set* senere i stor udstrækning har vist sig „rigtige“ og „langt forud for deres tid“, er en sag for sig og ændrer intet ved det faktum, at den yngre *Dreier* var klippefast overbevist om sine tankers sandhed i en tid, der helt igennem stod uforstående over for dem, *krævede dem accepteret* af andre og kun havde hånsord tilovers selv for personer, der „næsten“ var enige med ham. Hans forstemningsperioder opfattedes af ham selv ganske klart som en reaktion på den manglende forståelse, han fandt for sine ideer, og var på ingen måde „umotiverede“, således som det er tilfældet med den typiske manio-depressive melankoli. Den ringhedsfølelse og de selvbekræftelser, der plejer at ledsage denne, forekom heller ikke hos ham – snarere tværtimod! Det er i det hele taget ikke muligt at karakterisere *Frederik Dreier* som egentlig sindssyg undtagen måske lige i selvmordsøjeblikket – hvis han da virkelig begik selvmord).

W. H. Dreiers sjælelige habitus forud for sygdomsanfaldene: højt begavet, ærgerrig, men skrupuløs og „dybt tænkende“ med religiøse tvangsgrublerier.

Første anfald af sindslidelsen, der beskrives som „melankoli“, gjorde ham helt arbejdsdygtig fra hans 18' til hans 20' år. Besat af den tvangstanke (snarere end vrangforestilling), at han skulle leve evigt, forsøgte han selvmord, men „normaliseredes“ efterhånden gradvist.

Andet anfald af sygdommen (af samme karakter som det første) satte ind i hans 35' år og varede ligeledes i et par år, hvor han var fuldstændig arbejdsdygtig.

Imellem de egentlige sindssygdomsperioder synes han at have været stærkt hypokondert optaget af sine legemlige funktioner, særlig fordøjelses- og afføringsproblemer, samt „Klopfen in seinem Kopfe“ (?).

Hans tredie og afsluttende, kronisk forløbende sygdomsperiode varede fra hans 45' år til hans død 67 år gammel. Symptomerne var til at begynde med de samme som tidligere: depressivt farvede tvangstanker med religiøst præg, der dog ind imellem synes at have aftaget noget. I hans 50' år skiftede billedet pludselig, idet der indtrådte en „maniakalsk“ tilstand med „Aufgeregtheit“ og „Unbesinnlichkeit“, som nødvendiggjorde hans ho-

spitalisering. Han var ved indlæggelsen opstemt, meget talende og syngende, sov kun lidt, men angav at befinde sig fuldstændig vel og aldrig at have følt sig så lykkelig som på hospitalet, havde meget høje tanker om sig selv. Endnu et halvt år senere vedvarer denne exaltation, og samtidig noteres det i journalen, at han smører med sin afføring, river sine klæder itu og ofte må lukkes inde. Han kradser sig i øjnene, der er kronisk betændte. Året herefter „ging die Manie in eine Melancholie über. Gleichzeitig besserte sich die Augen“. Denne tilstand vedvarer nu. Han er som tidligere stærkt fixeret i sine religiøst farvede tvangsideer, frygter ikke at blive salig, klager over sin skæbne og over, at han må være så langt mere ulykkelig end andre. I hans 55' leveår noteres: stærk appetit, tiltagende vægt, forsømmer sit ydre. Omkring hans 60' år: 2 dødsfald i den intime familiekreds gør kun meget ringe indtryk på ham. De sidste 2 år før sin død er han „gegen alles gleichgültig, nur nicht gegen Essen und Trinken“, den allersidste tid „grosser Verfall der psychischen und physischen Kräfte“, men iøvrigt har han hele tiden været intellektuelt velbevaret med interesse for læsning og skakspil.

Om den særlige karakter af *W. H. Dreiers* sindsslidelse kan man vel nu, så længe efter, kun komme med ret usikre gisninger, selv om sygejournalen er ualmindelig lødig og sober. Som den mest nærliggende mulighed kunne man måske nævne den manio-depressive psykose, idet der i sygejournalen jo angives periodiske melankolier afbrudt af en enkelt manisk periode. Denne mulighed kan vel ikke afvises, men billedet er i så fald ret atypisk med manglende disposition, ukarakteristisk præmorbid personlighed, særlig tidlig manifestation, påfaldende lang varighed af de første anfald, forstemningsperiodernes ukarakteristiske art og de skizofrenisuspekte træk under exaltationsperioden (urenlighed, ituriven, øjenbeskadigelse) samt i de sidste 10–12 år (den voldsomme appetit, den aftagende interesse for omverdenen bortset fra mad og drikke). Det er dog på den anden side næppe muligt med nogenlunde sandsynlighed at diagnosticere ham som skizofren, selv om såvel hypokondre som tvangsprægede ideer, særlig i barokke former, ofte findes netop hos skizofrene. Egentlige hallucinationer og vrangideer synes helt at have manglet, hvilket de sjældent gør hos skizofrene. Om en blot *neurotisk* tilstand kan der i alt fald ikke have været tale, billedet er klart *psykotisk*, men man kan næppe vove sig længere end til at tale om en atypisk psykose på basis af en abnorm karakterstruktur, formentlig familiært (arvemæssigt) betinget.

d. 10/8 1956.

Sign. K. Nørgaard.

spesialist i neurologi og psykiatri
afdelingslæge ved afd. K.
Sindssygehospitalet i Middelfart.

SUMMARY IN ENGLISH

Frederik Dreier

His Life, Contemporaries, and Social Philosophy.

A study of the life-work of Frederik Dreier evokes in us a feeling of wonder at this utterly incongruous figure in Danish intellectual and spiritual life. This quite young man advances theories and opinions in the spheres of philosophy, politics, economics, esthetics, and linguistics which run completely counter to the predominant opinions of his time. An attempt has been made in the present thesis to unravel the tangled skein of psychology, of the history of intellectual life, and of social politics of Dreier's days so as to shed more light upon this striking personality.

The first chapter contains an account of the development of Dreier's character. My intention has been in this way to point out the motives underlying Dreier's attitude. From childhood onwards we discover in him a distinctly constructive intellect and a violent urge for action combined, probably, with great ambition and a desire to dominate. During his adolescence he was, furthermore, exposed constantly to heavy mental stress as his father, V. H. Dreier, the brilliant puisne judge ("assessor") suffered from regularly recurring psychoses which also manifested themselves in religious obsessions. Finally, while young Dreier was still adolescent, his father became totally insane. Some of Dreier's earliest manuscripts, in particular, seem to show that he had discovered similar propensities in himself, and that the rational philosophy of life originated by him constitutes his defence against these propensities. This serves to explain his belief in the deleterious effect of religious speculations on all wholesome activity. – As regards external influence, it was primarily his reading of Max Stirner which helped him to surmount his religious crisis and made him reject all creeds which were not founded on knowledge. He was led to reject not only the religious authorities but altogether every form of authority which was not based on the rational self-love of the individual. He rejected altogether all forms of metaphysics embracing the concept of transcendent forces or ideas.

He attempted to supplant his emotional motives by this rational kind

of hedonism and based his entire philosophy on the self-love of the individual. It is possible to follow the process of formation of this philosophy through his early manuscripts and his two small publications from 1848: „Folkenes Fremtid“ (“The Future of the Peoples of the World”) and „Fremtidens Folkeopdragelse“ (“Popular Education in the Future”), in which he attacks the prevalent nationalism and lays down the general lines along which it is possible to attain to a secure and happy society through the medium of education. – Up to about 1850 he concerned himself mainly with elaborating the scientific aspects of his philosophy; later, after his return from the Three Years’ War in which he served as assistant surgeon, he began to tackle the socioeconomic aspects. He also became increasingly alive to the social problems which manifested themselves especially in Copenhagen.

The second chapter is concerned with social problems in Denmark about 1848. It contains a brief survey of the problems with which the small artisans were faced. These artisans felt that they were being threatened on all sides. They were menaced by the autocratic government which, for fear of revolutionary movements, imposed exasperating restrictions, such as those relating to travelling journeymen; by competition with the incipient large-scale industries; by the stock-jobber; and, finally, by the very guilds themselves which were quite unfit to serve the ends of the new production methods which were being developed. – These problems are reflected in „Haandværkerdannelsesforeningen“ (“The Association for the Education of Artisans”), “The Hippodrome Movement”, the activities of P. F. Lunde, the articles in „Kjøbenhavnsposten“, and M. A. Goldschmidt’s politico-literary writings in the periodical „Nord og Syd“. The wage-earner problem of the labourers, in the more modern sense of the term, played no great part in this connection; at that time the “working class” was considered to include primarily small artisans, master artisans as well as journeymen.

In various ways voices were raised in support of a reorganization of economic life which would secure the small artisans against being outdistanced in the steadily increasing competition with the large-scale industries. The formation of free cooperations was by many considered to be a natural solution, these cooperations were to co-operate in respect to production and distribution, and they would make it possible to prevent a few capitalist groups from acquiring complete control of commerce and the means of production. The idea of such free cooperations was thus put forward in „Kjøbenhavnsposten“ as well as by Goldschmidt in „Nord og Syd“; but the first to work out a detailed plan and organisation

was Dreier who also regarded these cooperations as part and parcel of his entire philosophy.

The third chapter contains a systematic exposition of Dreier's philosophy viewed on the basis of his literary works after 1851, both printed and in manuscript. – As my point of departure I have chosen his attitude to the debate on religious faith and knowledge of his time. In this debate he rejects all attempts at mediation between religious opinions and scientific-philosophical knowledge. As he will not, like Søren Kierkegaard for instance, take the plunge from knowledge to faith in defiance of absurdity, he lays the foundation of his own philosophy on knowledge alone and advocates a consistent atheism, positivism, and materialism which are related to John Stuart Mill's epistemology and highly reminiscent of French enlightened philosophy of the eighteenth century as expressed, for example, in Holbach's "Système de la Nature".

He tries to put forward a consistent theory of evolution in the domains of biology, physiology, and sociology. – These views on evolution pervade his whole conception of government, the family, and property which he does not consider to be dependent on eternal principles, but to be subject to constant change concurrently with the development of productive activity.

These fundamental views form the basis of his more detailed and socio-economic reasoning in which he is primarily influenced by Joseph Proudhon who, incidentally, seems to have been the European Social Radical thinker who was most well-known in Denmark at the time. – Dreier worked out detailed plans for reforming education, for the establishment of different voluntary cooperations: – a cooperation of tailors; a cooperation for the distribution of literature; a consumers' co-operative society, etc. He also wanted agriculture to be organized on the same principles. – Dreier was of the opinion that the cooperation movement would gain ground once it had been started, and that the result would be that these cooperations were formed into larger cooperations. In this connection he explains in detail how he conceives the municipality to be built up democratically from below by means of such cooperations. Finally, Dreier believes, all the world's democratic cooperations will form part of a vast network of organizations. In this way complete freedom from all autocratic government from above can be achieved, and output and distribution can be arranged in the most rational manner to the greatest possible satisfaction of all. – On one point Dreier has elaborated his internationalist views, viz.: – in respect to the problem of an international language.

An evaluation of Dreier's political thinking concludes the chapter on

his philosophy. In this evaluation he is compared with Proudhon to whose political thinking he is most greatly indebted, but with whom he disagrees on certain points, such as Proudhon's patriarchal views. – Whereas Dreier was strongly influenced by Proudhon there is, on the other hand, a great difference between Dreier's and Marx's thinking, and this becomes quite clear when comparing their thinking such as it was when they were 25 years old. – In the first place, there is an essential difference between their basic views on the individual and the community. Inspired by Hegel, Marx, in his dialectic exposition, sees the state constantly changing according to the needs of the ruling capitalist class in order, finally, to be brought into harmony with the needs of the whole people – after the proletariat has conquered and all the other classes have been extinguished. – Dreier regards every form of over-individualistic state with distrust. He hopes to make central government superfluous by organizing a general democratization from below. He is altogether opposed to all attempts at justifying metaphysically any definite conception of the state. – In the second place, there is a fundamental difference between Marx's and Dreier's views on which class of the community is to take the lead in the process of development. According to Marx it was the labour proletariat, and according to Dreier the lower middle class, the small-scale producers, who were to counter the tendency of the industrial development to benefit only capitalists. – Dreier's contemporaries sometimes cited him in support of Liberal points of view. Nevertheless, there seems to be a fundamental difference between his thinking and current National Liberal ideas – at any rate in the way in which these ideas were expressed by several great National Liberal figures. To exemplify this point, Dreier's political thinking is compared with that of D. G. Monrad. – On the other hand, it turns out that there is a certain similarity between Dreier's political ideas and those voiced by „bondevennerne“ (circles which were sympathetic to the political claims of the peasants). In illustration of this point his thinking is compared with the ideas which formed the basis of A. F. Tscherning's political activities.

Before Dreier died in 1853, at the age of twenty-five, he had succeeded in becoming a well-known figure in Copenhagen on account of his restless reforming zeal. The fourth chapter contains an account of the relations between Dreier and his contemporaries. These relations are most clearly reflected in his activities in connection with the Clara Raphael Controversy which raised the issue of the emancipation of women. In this controversy his views stand out in strong relief against Conservative as well as against Radical views of the time. – His contro-

versy with Goldschmidt also serves to illustrate the way in which Dreier's contemporaries regarded him and, particularly, how he was cited in support of National Liberal views with which he actually disagreed strongly on several points. – As far as practical results were concerned, however, his activities bore real fruit only in „Foreningen for Arbeidsclassens Vel“ (“The Association for the Welfare of the Working Classes”) – later called „Arbejderforeningen“ – in which he acquired influence in the last few months of his life after some severe struggles in the said association among whose members he succeeded in implementing his plan of a consumer's co-operative society, but among whom he hardly found any sympathy for his ideas in general. – The attitude which Dreier adopted in respect to the political problems of his day, such as the question of the succession to the throne, the Schleswig-Holstein Question, and the questions relating to the customs frontier, was in accordance with his internationalist-political philosophy, and he often defended his attitude in an extremely perspicacious manner. In this connection he also ventilates the idea of establishing closer relations with democratic-minded circles in Holstein.

From a purely biographical point of view it is possible to trace a line from Dreier to the movement which Louis Pio organized twenty years after Dreier's death. – From a point of view of the history of political ideas, however, there is no immediate connection between Dreier's ideas and those of Pio. Dreier's thinking and politico-social proposals constitute an attempt to overcome the problems facing the small artisans during the final period of existence of the trade guilds. – The crucial problem of Pio's socialistic movement and, in particular, of the Social Democratic Party as it developed in the eighties and nineties, was the question of labourers' wages in the capitalist industrial community. Between these two epochs the economic structure of the Danish community changed very considerably, thereby giving rise to other problems which, in turn, resulted in different ideologies.

Dreier's thinking constitutes a connecting link between the enlightened philosophy of the eighteenth century and the positivistically inspired philosophy and internationalist ideas of our day, whereas Dreier sought to by-pass the predominant intellectual and spiritual life of his own time.

NOTER

Forkortelser.

- EBUH = Ex Bibliotheca Universitatis Hafniensis. Kbh. 1920. (Afsn.: Carl Dumreicher: „Omkring Frederik Dreier“).
- P. T. = Personalhistorisk Tidsskrift. 67. Aarg. (12 rk. 1. bd. 3.-4. hft.). (Frederik Dreier og hans Kreds. Meddelt af lektor Knud Jensenius).
- Man. 1-14 = Frederik Dreiers manuskripter. Ny kgl. Saml. 592 f. Vol. I-III og 1579. Her omtalt og nummereret i tillæg I.
- SR = „Samfundets Reform“. 1852-1853.

I. Milieu og udvikling.

1. Slægten

- 1 „Acta solennia ...“ 1837. S. 57-58. Skildringen er trykt i sin helhed i EBUH s. 191-94.
- 2 V. H. Dreier og hans far omtales i „Danske Procuratorer 1660-1869“ og i Erslews Forfatterlexikon.
- 3 Omtales i Bricka: „Biografisk Leksikon“ og i „Dansk biografisk Leksikon“.
- 4 Disputatsens titel var „De injuriis realibus secundum leges romanes patrias-que tam veteres quam hodiernas“.
- 5 Th. Overskou: „Af mit Liv og min Tid (1798-1830)“. Kbh. 1868. S. 160. Ny Udg. ved Robert Neiendam. Kbh. 1915. S. 127. - EBUH s. 194-95.
- 6 „Nord og Syd“. 7. 1851. S. 69. - EBUH s. 195. Oplysningen om, at det er V. H. Dreier, Goldschmidt omtaler, skyldes justitsråd Sophus Ring, der var kommet i det dreierske hjem, og til bibliotekar Dumreicher gav forskellige oplysninger derfra.
- 7 Hvor anerkendt V. H. Dreier havde været som jurist og embedsmand fremgår af den nekrolog over ham, som bragtes i „Tidsskrift for Retsvæsen“ 1865, s. 411, altså næsten et kvart århundrede efter at han havde taget sin afsked.
- 8 Portræt af V. H. Dreier findes i EBUH s. 190. Af Frederik Dreier findes to portrætter: et daguerrotypen taget kort før hans død og et miniaturemaleri malet kort før hans død af Carl Fiebig, det første findes på Det kgl. Bibliotek, det andet findes som skitse i privateje og i fuldført form på Frederiksborg Slot.
- 9 P. T. S. 108.
- 10 Cit. efter Langkjærs erindringer EBUH s. 240 f.
- 11 P. T. S. 110. Brev fra Frederik Dreier til Carl Koch. Der kan muligvis være tale om den anden broder, Peter Emil, men det er næppe sandsynligt, da han på det tidspunkt kun var 16 år.
- 12 Social-Demokraten d. 6.12.1952. „Det runde bord fra kælderen i Chicago“. (Oskar Hansen).
- 13 Peter Emil Dreier er skildret i Henrik Cavling: „Fra Amerika“. 2. Kbh. 1897. S. 124 ff, endvidere i M. Salmonsen: „Brogede Minder. Fra fyrretve Aars Ophold i Chicago“. Kbh. 1913. S. 26-32 og 111 ff, og i „Illustreret Tidende“. Nov. 1892. - En datter af konsul Dreier blev gift her i landet med jernstøber Heegaard og har efterkommere bosat her.

2. Barndom og skoletid

- 1 Tre kronikker i „Fædrelandet“. 14. årg. 1853. Nr. 166–168. Optrykt i EBUH s. 201–34.
- 2 Indbydelse til den aarlige offentlige Examen i Metropolitanskolen September 1843. S. 71.
- 3 Iflg. Metropolitanskolens dag- og censurprotokoller.
- 4 Oplysningerne om undervisningsgang m. m. stammer fra Metropolitanskolens årsskrifter 1837–45.
- 5 EBUH s. 205–206.
- 6 Iflg. Metropolitanskolens årsskrifter.
- 7 Det har ikke været mig muligt at opklare hvilke artikler, der kan være tale om. Iflg. Erslews Forfatterlexikon kan der ikke være tale om artikler efter 1845. Ingen af artiklerne fra årene forinden udviser så karakteristiske træk og anskuelser, at man kan slutte sig til, at Dreier har været forfatter. Dreier hævder iøvrigt senere i sin Goldschmidt bog, at han ikke kendte Goldschmidt personligt. Heller ikke er der blandt hans manuskripter noget, der kan bekræfte, at han skulle have skrevet i „Corsaren“ som skoledreng.
- 8 Man. nr. 9.
- 9 Man. nr. 10. S. 58–59.
Begivenheden må have fundet sted efter 1842, da det pågældende emne blev behandlet i Heibergs „Intelligensblade“ fra 1842–44.
- 10 EBUH s. 203. Note.
- 11 Efterretninger om Metropolitanskolen for Skoleåret 1844–45. S. 1.

3. Livsanskuelsen dannes

a. De sprogvidenskabelige impulser

- 1 Man. nr. 1.
- 2 Rasmus Rask: „Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Modersproget“. Kbh. 1826.
- 3 „Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Fest i Anledning af Mans Majestæt Kongens Fødselsdag den 18de Sept. 1842“. Indeh. J. N. Madvig: „Første Stykke af en Afhandling om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv“. Kbh. 1842.

- 4 N. M. Petersen: „Sprogkundskab i Norden. Bemærkninger til nøjere Overvejelse“. (Annaler for nordisk Oldkyndighed.) Kbh. 1841. – Samme: „Om Sprogets Behandling“. I: „Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude“. 4. Kbh. 1844.

b. Religiøse konflikter

- 1 Man. nr. 2.
- 2 „Blik paa det verdenshistoriske Værk . . .“. S. 42 f.
- 3 „Nord og Syd“. 6. 1851. S. 525.
- 4 Dreier: M. A. Goldschmidt. S. 42–43.
- 5 „Kjøbenhavnsposten“ d. 28.3.1846. Anmeldelsen er optrykt i P. L. Møller: „Kritiske Skizzer“. 2. Kbh. 1847. S. 253 f. – Samme anmeldelse er optrykt i uddrag i Frithiof Brandt: „Den unge Søren Kierkegaard“. Kbh. 1929. S. 282, dog uden noten om Stirner.
- 6 Hovedværket om Caspar Schmidt er John Henry MacKay: „Max Stirner. Sein Leben und sein Werk“. Berlin, 1898. Det var også MacKay, der foranledigede, at dedikationen til Marie Dähnhardt blev fjernet fra alle senere udgaver af „Der Einzige und sein Eigenthum“, fordi hun helt fornægtede sin tidligere mand, da MacKay mødte hende som gammel kvinde i London.
- 7 Man. nr. 2. S. 1.
- 8 Søren Kierkegaard: „Stadier paa Livets Vej“ udkom i 1845. Dreier har sandsynligvis læst den ret kort tid efter og har endnu den kierkegaardske problemstilling i hovedet. Som det vil fremgå af kap. III, 2, var Dreier enig med Kierkegaard i opfattelsen af uforeneligheden af tro og viden, men fremhævede netop derfor urimeligheden i at „tage springet“ fra viden til tro.
- 9 Man. nr. 2. S. 12–13.
- 10 Han tænker her på C. J. Kayser's bog „Om Selvmord i Kongeriget Danmark“ Et Bidrag til dette Lands moralske Statistik“. Kbh. 1846. Bogen behandles og kritiseres udførligere i senere skrifter.
- 11 Man. nr. 2. S. 14.
- 12 Ibid. S. 15.
- 13 Ibid. S. 5.
- 14 Ibid. S. 5.

- 15 Ibid. S. 6.
- 16 Ibid. S. 3.
- 17 Ibid. S. 7.

c. Dreier og Stirner

- 1 Max Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum“. Leipzig, 1929. S. 335–36.
- 2 F. A. Lange: „Geschichte des Materialismus“. 2. 6. Ausg. Leipzig, 1898. S. 81.
- 3 „Der Einzige und sein Eigentum“. S. 158.
- 4 F. eks. i „Stadier paa Livets Vej“. I Søren Kierkegaards Samlede Værker. Kbh. 1924. S. 467 f. og talrige andre steder i hans produktion. Se register til Søren Kierkegaards Samlede Værker. 15. Kbh. 1936. S. 179.
- 5 „Der Einzige und sein Eigentum“. S. 298–99.
- 6 Ibid. S. 164 og s. 250.
- 7 Ibid. S. 82.
- 8 „Aandetroen“. – Incl. s. VIII–IX. Hentydningen til lignelsen om tovet gennem nåleøjet er hentet fra Matth. 19,24, hvor der iflg. den gængse oversættelse er tale om en kamel, der går gennem et nåleøje. Visse kommentatorer har igennem tiderne hævdet den formodning, at der er tale om en fejlslæsnig: *καμηλος* (kamel) i stedet for *καμιλος* (tovende). Denne tolkning har naturligvis behaget Dreier, der har følt sig tiltalt af dette mere direkte billede. Se iøvrigt H. G. Liddell and Robert Scott: „A Greek-English Lexicon“. Oxford, 1940.

d. En filosofi bliver til

- 1 Man. nr. 2. S. 10.
- 2 Ibid. S. 17.
- 3 Ibid. S. 25.
- 4 Ibid. S. 26.
- 5 Ibid. S. 30.
- 6 Ibid. S. 32.
- 7 Ibid. S. 34–35.
- 8 Ibid. S. 35.
- 9 Ibid. S. 37.

4. En radikal klike

- 1 Jvfr. H. Jørgen Helms: „Valkendorfs Kollegiums Historie“. Kbh. 1917. S.

247–48 og s. 284, hvor Dreiers alumnetid angives at være 1847 9/12–1852 og Varbergs 1847 1/12–1853. – Både Dreier, Varberg og Olfesen-Bagge findes på folketællingslisterne 1. febr. som beboere af Valkendorfs Kollegium.

- 2 Dansk biografisk Leksikon 15.
- 3 EBUH s. 206.
- 4 Ibid. S. 212 f og s. 241.
- 5 EBUH s. 243.

5. Ny viden

- 1 „Systemet“ er her muligvis brugt som betegnelse for Schellings eller Steffens' naturfilosofi.
- 2 Man. nr. 3. S. 15.
- 3 Ibid. S. 27.
- 4 Ibid. S. 79.
- 5 EBUH s. 245.
- 6 Man. nr. 4.
- 7 Ibid. S. 10.
- 8 Ibid. S. 14.
- 9 Ibid. S. 36.
- 10 C. J. Kayser: „Om Selvmord“. S. 5–6.
- 11 Man. nr. 4. S. 22.
- 12 C. J. Kayser: „Om Selvmord“. S. 4.
- 13 Man. nr. 4. S. 22–23.
- 14 Den medicinske professor F. G. Howitz (1789–1826) havde 1824 udsendt en bog „Om Afsindighed og Tilregnelighed“, i hvilken han gik ind for en deterministisk opfattelse og bl. a. hævdede, at der ikke var nogen skarp grænse mellem det, vi kalder tilregnelige handlinger og sindssyge handlinger. Den juridiske distinktion mellem tilregnelighed og utilregnelighed er derfor vilkårlig. Bogen gav anledning til diskussion, hvor bl. a. A. S. Ørsted, Mynster, Sibbern og J. L. Heiberg deltog. Dette fik Howitz til at uddybe sine synspunkter i skrifterne „Determinismen eller Hume imod Kant“ (1824) og „Ultimatum angaaende Determinismen“ (1825). Howitzs fejden er bl. a. behandlet af Høffding i „Danske Filosofer“. Kbh. 1909. S. 81 f.
- 15 Man. nr. 4. S. 39.
- 16 Ibid. S. 41.
- 17 Ibid. S. 51.
- 18 Ibid. S. 62.

- 19 Ibid. S. 63.
 20 Ibid. S. 66.
 21 Ibid. S. 72.
 22 P.-J. Proudhon: „Qu'est ce que la propriété?“. Paris, 1848. S. 29 f.
 23 Man. nr. 4. S. 74.
 24 Ibid. S. 75.
 25 Ibid. S. 77.
 26 De forskellige betingelser for og følger af denne dyrtid bliver behandlet udførligt i Villads Christensen: „København 1840-1857“. Kbh. 1912. Især fra s. 406-417.
6. 1848
- 1 Se Villads Christensen: „København . . .“ S. 445 f og 572 f samt C. Nyrop: „Meddelelser fra Industriens Omraade“. Kbh. 1876. S. 239 f.
 2 Se f. eks. C. Rosenberg: „Danmark i Aaret 1848“. 2. Udg. Kbh. 1891. S. 58 f. og N. Neergaard: „Under Juni-grundloven“. 1. Kbh. 1892. S. 100 f.
 3 EBUH s. 207 og s. 245-46. Om disse begivenheder se iøvrigt H. C. A. Lund: „Studenteforeningens Historie“. 2. Kbh. 1898. S. 242-43 og noten s. 614, endvidere „Fædrelandet“ d. 21.-22. jan. 1848 og C. Rosenberg: „Danmark i Aaret 1848“. S. 60-61.
 4 EBUH s. 207.
 5 Se Rosenberg: „Danmark i 1848“. S. 110 f og Orla Lehmann: „Efterladte Skrifter“. 2. Kbh. 1872-74. S. 76-82.
 6 P. T. S. 101-27.
 7 Gustaf Lorenzen og L. H. Olfesen-Bagge.
 8 Frederik Knudsen, fra hvem nogle af de senere breve til Carl Koch stammer. De andre er antageligt Kochs studenterkammerater fra Roskilde.
 9 Sikkert prof. Chr. Flor (1792-1875) og højskoleforstander på Rødding Højskole, H. F. Helweg (1816-1901).
 10 P. Frederik Barfod (1811-96), grundtvigiansk forfatter og politiker. Meget ivrig skandinav og nationalist. Forfatter og udgiver af talrige skrifter i grundtvigsk ånd.
 11 EBUH s. 209.
7. *To små skrifter*
- 1 „Folkenes Fremtid“. S. 13.
 2 Ibid. S. 15.
 3 Ibid. S. 20.
 4 Ibid. S. 23.
 5 Ibid. S. 26-27.
 6 Ibid. S. 30.
 7 Ibid. S. 36.
 8 Ibid. S. 38.
 9 Ibid. S. 39.
 10 Ibid. S. 46.
 11 Ibid. S. 68.
 12 „Fremtidens Folkeopdragelse“. S. 3. Dreier er placeret i dansk pædagogiks historie af Oluf Carlsen i bogen „Rousseau og Danmark“. Kbh. 1953. S. 154-55.
 13 Knægt Ruprecht er julemandens (des grossen Nikolas') sorte medhjælper, som på Dreiers tid har været meget kendt af danske børn. Se Inger Simonsen: „Den danske børnebog i det 19. århundrede“. Kbh. 1942. S. 139 f. og C. Roos: „Virkelighed“. Kbh. 1940. S. 140 f.
 14 „Fremtidens Folkeopdragelse“. S. 8.
 15 Ibid. S. 11.
 16 Ibid. S. 12.
 17 Ibid. S. 13.
 18 Ibid. S. 19.
 19 Ibid. S. 19.
 20 Ibid. S. 25.
 21 Ibid. S. 28-29.
 22 Ibid. S. 29.
 23 Ibid. S. 33.
 24 Ibid. S. 39.
 25 Ibid. S. 39.
 26 „Kjøbenhavnsposten“. d. 12.12.1848.
 27 Ibid. d. 4.1.1849.
 28 Hos boghandler P. G. Philipsen, der havde piecerne i kommission, lå ved Dreiers død endnu 404 eks. af „Fremtidens Folkeopdragelse“ og 414 af „Folkenes Fremtid“. Sandsynligvis har bøgernes oplag været omkring 500. Altså skulle der ikke engang være afsat 100 eks. af hver af bøgerne. Når man dertil regner, at adskillige eksemplarer er udleveret som anmeldereksemplarer og foræringer, kan man let slutte sig til, at det regulære salg har været meget ringe.

8. Underlæge i Treårskrigen

- 1 P. T. S. 108–110.
- 2 Iflg. folketællingsliste 1850.
- 3 Helligånds Kirkes dåbsprotokol. 1824–31.
- 4 C. E. Jensen og F. J. Borgbjerg: „Socialdemokratiets Aarhundrede“. 2. Kbh. 1904. S. 213.
- 5 Helligånds Kirkes dåbsprotokol. 1849–54.
- 6 Oplysningerne stammer fra folketællingslister og vejviser.

- 7 „Fædrelandet“ d. 19. 10. 1850.
- 8 EBUH s. 213.
- 9 P. T. S. 114–116.

9. Personligheden

- 1 EBUH s. 229–30.
- 2 Ibid. S. 233.
- 3 Ibid. S. 244.
- 4 „Husvennen“. Nr. 45. 1892.
- 5 EBUH s. 229.

II. Dreiers sociale problemstilling.

1. Indledende bemærkninger

- 1 På landet og i provinsen havde lavsvæsenet i højere grad end i København udspillet sin rolle. Se f. eks. Sv. Henningsen: „Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark“. Göteborg, 1944.

2. „Arbejderklassen“ og enevælden –

3. Begyndende storvirksomhed

- 1 Disse to afsnit bygger navnlig på C. Nyrop: „Meddelelser fra Industriens Omraade“. Kbh. 1876 (især afsnittet fra s. 231–293), på Villads Christensen: „København 1840–1857“. Kbh. 1912 (især s. 261–299, s. 445–450 og s. 572–635), og på „Industriens Historie i Danmark“. 3. Axel Nielsen: „Tiden 1820–1870“. Kbh. 1944.

4. Socialreformatoriske foreninger

- 1 *Anton Rosing*, som hele sit liv bevarede en glødende interesse for de sociale spørgsmål, kan man læse nærmere om i „Norsk Landmandsbog for 1868“. Udg. af P. Chr. Asbjørnsen. Kria. 1868, i „Ungdomstid og Reiseliv“. Udvalg af Anton Rosings Breve og Optegnelser. Udg. af Hedeveg Rosing. Kria. 1869, i „Et Minde“. Udg. af Hedeveg Rosing. Kbh. 1871 og Otto Borchsenius: „Fra Fyrrerne“. Kbh. 1878. S.

- 66–79. Ingen af de udgivne breve viser nogen forbindelse mellem Dreier og Rosing, og om nogen stærk indbyrdes påvirkning kan der næppe være tale.
- 2 Chr. Arentzen: „Fra yngre og ældre Dage“. Kbh. 1886. S. 62–63.
- 3 „Fædrelandet“ d. 28. 3. 1849.

5. Hippodrombevægelsen

- 1 Se Orla Lehmann: „Efterladte Skrifter“. 2. Kbh. 1873. S. 1–68.
- 2 Villads Christensen: „København ...“ S. 457, Rosenberg: „Danmark i 1848“. S. 135–36. Hist. Tidsskrift. 3. VI. S. 132–136.
- 3 Rosenberg: „Danmark i 1848“. S. 119. Beretningen angives at stamme fra finerskærer Frederiksens personligt.

6. Jernstøber Lundes piece

- 1 P. F. Lunde: „Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar“. Kbh. 1848. S. 3.
- 2 Ibid. S. 24–26.
- 3 Ibid. S. 12.
- 4 Nyrop: „Meddelelser ...“ S. 251.

7. „Kjøbenhavnsposten“ og redaktør Grüne

- 1 Joseph Michaelsen: „Fra min Samtid“. 1. Kbh. 1890. S. 79.
- 2 M. Goldschmidt: „Livs Erindringer og Resultater“. 1. Kbh. 1877. S. 396 f.
- 3 Ibid. S. 398–99.

- 4 Michaelsen: *Fra min Samtid*“. 1. S. 80.
 5 „Kjøbenhavnsposten“ d. 28. 7. 1847.
 6 *Ibid.* d. 8. 4. og 7. 9. 1845.
 7 *Ibid.* d. 28. 1. 1848.
 8 *Ibid.* d. 29. 1. 1848.
 9 *Ibid.* d. 10. 2. 1848.
 10 Se navnlig artiklen d. 3. 2. 1849.
 11 *Ibid.* d. 21. 6. 1847.
8. *Goldschmidt*
- 1 Denne fremstilling af Goldschmidts politiske anskuelser er ud over artiklerne i „Corsaren“ og „Nord og Syd“ især bygget på følgende litteratur: M. Goldschmidt: „Livs Erindringer og Resultater“. Kbh. 1877. – Otto Borchsenius: „Fra Fyrreerne“. 2. Kbh. 1878. (Artiklen: „M. Goldschmidt og Korsaren“. S. 231–235). – Hans Kyrre: „M. Goldschmidt“. 1–2. Kbh. 1919.
 2 „Livs Erindringer ...“. S. 189 f.
 3 „Corsaren“. Nr. 16.
 4 *Ibid.* Nr. 54.
 5 „Fædrelandet“ d. 27. 10. 1841.
 6 „Corsaren“. Nr. 50.
 7 „Livs Erindringer ...“ S. 264.
 8 „Fra Fyrreerne“. S. 284. Se også O. P. Sturzen-Becker: „Hinsidan Sundet“. Sth. 1846. S. 53–60.
- 9 „Livs Erindringer ...“ S. 345 f.
 10 *Ibid.* S. 337.
 11 *Ibid.* S. 354.
 12 *Ibid.* S. 313 f.
 13 Hans Kyrre: Goldschmidt. 1. S. 102.
 14 „Nord og Syd“. 6. 1849. S. 145–169.
 15 Dreier: Goldschmidt. S. 38–44.
 16 „Nord og Syd“. 6. 1948. S. 160.
 17 Dreier: Goldschmidt. S. 16 f.
 18 „Nord og Syd“. 6. 1849. S. 161.
 19 Hans Kyrre: Goldschmidt. 1. S. 109 f.
 20 Goldschmidts schweizerophold behandles i „Nord og Syd“ 1. 1848. *Ibid.* 1. 1849. S. 216–224.
 21 Se iøvrigt J. Himmelstrup: „Sibbern“. Kbh. 1934. Især s. 184–220.
 22 „Nord og Syd“. 3. 1848. S. 66.
 23 *Ibid.* S. 28.
 24 Dreier: Goldschmidt. S. 91 f.
 25 Hans Kyrre: Goldschmidt. 1. S. 228–256.
 26 *Ibid.* S. 230.
9. *Sammenfattende betragtninger*
- 1 „Industriens Historie i Danmark“. 3. Axel Nielsen: „Tiden 1820–1870“. 1. Halvbd. S. 241.

III. Dreiers filosofi.

1. *Reformvirksomhed*
- 1 EBUH s. 214.
 2 Clara Raphael: „Tolv Breve ...“ S. 25–26.
 3 Frederik Dreier: „Blik paa ...“ S. 30.
 4 *Ibid.* S. 16–17.
 5 *Ibid.* S. 31.
 6 *Ibid.* S. 41.
 7 EBUH s. 215.
 8 „Kjøbenhavnsposten“. 1851. Nr. 96–99.
 9 Iflg. Erslews Forfatterlexicon, – EBUH s. 216.
 10 „Nord og Syd“. 6. 1851. S. 285–87.
 11 „Flyveposten“ d. 26. 5. 1851.
 12 „Nord og Syd“. Ny Rk. 1–2. 1851. S. 285–87.
 13 EBUH s. 216 og s. 247. Der er muligvis tale om gonorré, som han iflg. sygejournalen fra 1853 skulle have lidt at nogle år forud.
- 14 *Ibid.* S. 216.
 15 *Ibid.* S. 247.
 16 „Kjøbenhavnsposten“. 1851. Nr. 237, 238, 241, 243, 244, 249, 255.
 17 „Flyveposten“ d. 19. 10. 1852.
 18 Iflg. skifteretskommissionens opgørelse.
 19 „Husvennen“. 19. årg. nr. 45, 1892.
 20 „Kjøbenhavnsposten“ d. 4. 3. 1851 (mærke E. S.).
 21 „Dagbladet“ d. 18. 2. 1853 (mærke b-n).
 22 „Fædrelandet“ d. 23. 2. 1853 (mærke 1,2).
 23 Joseph Michaelsen: „Fra min Samtid“. 1. Kbh. 1890. S. 87.

- 24 „Dannevirke“ d. 19. 1. 1852.
- 25 EBUH s. 217–218.
- 26 SR. S. 10.
- 27 SR. S. 14.
- 28 SR. S. 15.
- 29 „Flyveposten“. Nr. 157. 1852.
- 30 „Dagbladet“. Nr. 109. 1852.
- 31 „Morgenposten“. Nr. 78. 1852.
- 32 „Lolland-Falsters Stiftstidende“. Nr. 59. 1852.

2. Tro og viden

- 1 Dreier: „Aandetroen ...“. S. 1.
- 2 Man. nr. 5. S. 4–5.
- 3 H. L. Martensen: „Af mit Levnet“. 1. 1882. S. 23.
- 4 H-t (Rud. Varberg): „Striden mellem Ørsted og Mynster“. Kbh. 1851. S. 6.
- 5 Man. nr. 5. S. 5.
- 6 Det var, som jeg senere skal komme ind på, almindeligt kendt, at Varberg var forfatteren til denne piece.
- 7 Pastor J. C. Lind (1797–1857).
- 8 Man. nr. 5. S. 5.
- 9 Peter Michael Stilling (1812–1869). Filosof og teolog. Havde intet embede, men levede free-lancing. Blev stærkt påvirket af Rasmus Nielsen, senere blev det ham umuligt at fastholde troen på trods af det absurde. I slutningen af sit liv tilsluttede han sig det martsenske synspunkt om harmonien mellem tro og viden.
- 10 Man. nr. 5. S. 8. – Der hentydes til prof. C. E. Scharling (1803–1877).
- 11 Ibid. S. 11–12.
- 12 Ibid. S. 15.
- 13 Ibid. S. 18.
- 14 Digtet er optrykt i Fr. Paludan-Müllers: „Poetiske Skrifter“. 2. Kbh. 1879.
- 15 Vilh. Andersen: „Paludan-Müller“. 2. Kbh. 1910. S. 7 ff.
- 16 Man. nr. 5. S. 22.
- 17 Ibid. S. 23.
- 18 Ibid. S. 25.
- 19 Ibid. S. 29.

3. Filosofiens grundlag

- 1 „Aandetroen“. S. 3.
- 2 Ibid. S. 5.
- 3 Ibid. S. 8.

- 4 Ibid. S. 11.
- 5 Ibid. S. 12.
- 6 Ibid. S. 15.
- 7 Ibid. S. 20.
- 8 „Aandetroen“. S. 30.
- 9 Ibid. S. 30–34.
- 10 Man. nr. 6 og 7.
- 11 „Aandetroen“. S. 79.
- 12 Ibid. S. 35.
- 13 Ibid. S. 37.
- 14 Ibid. S. 42–43.
- 15 Ibid. S. 43.

4. Dreiers positivisme og materialisme

- 1 Ludwig Feuerbach: „Das Wesen des Christenthums“. Leipzig, 1841. S. 371–373.
- 2 Ibid. S. 309–311.
- 3 „Aandetroen“. S. 3.
- 4 Harald Høffding: „Danske Filosofer“. Kbh. 1909. S. 179–180.

5. Udviklingslæren

- 1 Jvf. Harald Høffding: „Danske Filosofer“. S. 176. – Poul Helweg Jespersen: „Dreiers Udviklingslære“. Artikel i „Socialisten“, 1942, nr. 9. S. 310–318. „Nord. Sommeruniversitets årbog“. Kbh. 1953. S. 162 ff.
- 2 „Blik paa det verdenshistoriske ...“. S. 66 f.
- 3 „Aandetroen“. S. 59 f.
- 4 Ibid. S. 51 f.
- 5 Ibid. S. 68.
- 6 Ibid. S. 69.
- 7 Ibid. S. 77 f.

6. Proudhon

- 1 „Aandetroen“. S. 79.
- 2 P.-J. Proudhon: „Qu'est ce que la propriété?“. Paris, 1848. S. 315.
- 3 Falansterier var navnet på det af Fourier udtænkte socialistiske fællesskab på 1600–1800 personer, hvor alle medlemmernes livsbane fra fødsel til død nøje

blev overvåget og planlagt af det ledende råd, hvor der blev foretaget en nøje udvælgelse af medlemmer til de forskellige funktioner i fællesskabet, og hvor udbyttet skulle fordeles efter arbejde og talent.

- 4 Karl Grün: „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien“. Darmstadt, 1845. S. 372 f.
- 5 P.-J. Proudhon: „Système des contradictions économiques“. 2. S. 411. Oeuvres complètes de P.-J. P. Paris, 1920.
- 6 P.-J. Proudhon: „Les confessions d'un révolutionnaire“. Paris, 1849. S. 321.
- 7 Ibid. S. 324.
- 8 Ibid. S. 325.
- 9 Kortere skildringer af Proudhon, hans tænkning og forhold til Marx findes i: E. Faguet: „Proudhon“. Paris, 1900. – Sainte-Beuve: „P. J. Proudhon, sa vie et sa correspondance“. 1838–1848. Paris, 1872. – Pierre Hautmann: „Marx et Proudhon. Leurs rapports personnels“. 1844–1847. Paris, 1947. – C. Bouglé: „La sociologie de Proudhon“. Paris, 1911. – Georges Guy-Grand: „La pensée de Proudhon“. Paris, 1947. (Indeholder en fyldig Proudhon-bibliografi).

7. Familielivets udvikling

- 1 „Blik paa det verdenshistoriske ...“. S. 51.
- 2 Ibid. S. 52 f.
- 3 Ibid. S. 54.
- 4 Ibid. S. 63.
- 5 Ibid. S. 57.
- 6 A. Thiers: „De la propriété“. Bruxelles, 1848. (10. kap. om arvens indflydelse på arbejdet).
- 7 „Blik paa det verdenshistoriske ...“. S. 58.
- 8 Ibid. S. 65.
- 9 Ibid. S. 69.

8. Ejendomsrettens udvikling

- 1 SR. S. 25.
- 2 Ibid. S. 25.
- 3 Ibid. S. 38.
- 4 Ibid. S. 27.

- 5 Ibid. S. 27.
- 6 Ibid. S. 28.
- 7 Ibid. S. 28 f.
- 8 Ibid. S. 31.
- 9 Ibid. S. 32 f.
- 10 Ibid. S. 35 f.
- 11 Dette man. er skrevet i slutningen af D.s levetid og er rimeligvis et udkast til „Blad for Arbejdsklassen“, idet det er formet som en polemik mod den manchesterliberalisme, som var begyndt at komme til orde i bladet. Samtidig er det en indirekte opfordring til at tilslutte sig „Foreningen for billige Livsfornødenheder“, idet Dreier benytter Ricardos lov til at vise, at man under de forhåndenværende forhold, hvor kapitalen behersker arbejdet, må begynde med at klare arbejdernes problem ved at få priserne på varerne nedsat.
- 12 SR. S. 36.
- 13 Ibid. S. 125.
- 14 Ibid. S. 126.
- 15 Ibid. S. 127.
- 16 Ibid. S. 375 f.
- 17 Ibid. S. 128 f.
- 18 Ibid. S. 133.
- 19 Ibid. S. 134.
- 20 Ibid. S. 134.
- 21 Ibid. S. 136.
- 22 Ibid. S. 173 f.

9. Statsmagten

- 1 Se: L. Holberg: „Moralske Kierne eller Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab“. Kbh. 1715. – Same: „Niels Kliims underjordiske Rejse“ (afsnittet om Potus' statsforfatning). – J. S. Sneedorff: „Om den borgerlige Regering“. Kbh. 1757.
- 2 Se f. eks. N. Neergaard: „Under Juni-grundloven“. 1. Kbh. 1892. S. 594 ff og min senere behandling af Tschernings politiske syn i vurderingen af Dreiers politiske tænkning.
- 3 SR. S. 11 f.
- 4 Ibid. S. 184.
- 5 Ibid. S. 210 f.
- 6 Ibid. S. 195.
- 7 Ibid. S. 197.

10. Reform af undervisningen

- 1 „Folkenes Fremtid“. S. 37.
- 2 SR. S. 17 f.
- 3 Ibid. S. 19 f.
- 4 Ibid. S. 14.

11. Konkrete forslag til associationer

a. Skrædderassociationen

- 1 Man. nr. 8.
- 2 Ibid. S. 49.
- 3 Ibid. S. 52.
- 4 Ibid. S. 40 f.
- 5 Ibid. S. 35 f.
- 6 Ibid. S. 52. Pagineringen er uordentlig, så der findes flere pag. 52.
- 7 Se Henry Bruun: „Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark“. 1. Kbh. 1938. S. 30.
- 8 Ibid. S. 69.

b. Den litterære association

- 1 Man. nr. 9. S. 2 ff.
- 2 Her tænkes på Vilh. Borgen: „Veiledning til Affattelse af Udarbeidelse i Modersmaalet“. Kbh. 1840, og K. L. Rahbeks del af hans og Rasmus Nyerups værk: „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie“. 1–4. Kbh. 1800–1808.
- 3 Dreier tænker med R. sandsynligvis især på H. P. Holst og med F. på I. C. Hostrup; han har først kaldt ham „Smørensens“, men har streget det ud igen.
- 4 Heraf fremgår det, at Dreier har været klar over, hvem synonymerne „en ung Hustru“ og „Hieronimus“ dækker over. Se min gennemgang af Clara Raphaelfejden, kap. IV, 2.
- 5 Man. nr. 9. S. 15.
- 6 „M. A. Goldschmidt“. S. X.
- 7 Man. nr. 10.
- 8 Dette privilegium varede fra 1706–1854.
- 9 Man. nr. 10. S. 41.
- 10 Ibid. S. 42–43.
- 11 Ibid. S. 62–63.
- 12 Dette selskab er nævnt i Guepin: „Le socialisme expliqué aux enfants du peuple“. Paris, 1851, som fandtes i Dreiers lille bibliotek.

c. Brugsforeningen

- 1 Se Hans J. Pedersens artikel i „Grafisk Aarbog“, 1956: „Foreningen til indkøb af billigt øl“.
- 2 SR. S. 285.
- 3 Ibid. S. 287.
- 4 Ibid. S. 288.
- 5 Ibid. S. 309.
- 6 Ibid. S. 310–311.

d. Den gensidige kredit eller folkebanks-princippet

- 1 Mest udførligt gør han rede for tanken i man. nr. 10. Endvidere opridser han kort programmet for en sådan kreditforening i sin programmerklæring i SR. S. 82 f. Tanken om en folkebank har dog hos ham kun en foreløbig skitsemæssig karakter.
- 2 Se Villads Christensen: „København . . .“ S. 358 og „Industris Historie i Danmark“. 3. S. 196 f.

12. Kommunens struktur

- 1 SR. 2. kv. nr. 1, 2 og 4.
- 2 Ibid. S. 196.
- 3 Ibid. S. 243.
- 4 Ibid. S. 203. I Knud Millech: „Danske arkitekturstrømninger“. Kbh. 1951. S. 25 citeres Dreier, og der udtales, at han alene var sig bevidst, at grundlaget for alt det, der burde komme, var en omformning af selve livsfølelsen udover den bevægelse, liberalismen havde vakt.
- 5 SR. S. 204.
- 6 Ibid. S. 207.
- 7 Ibid. S. 256.

13. Landboforholdenes ordning

- 1 SR. 2. kv. nr. 7.
- 2 Ibid. S. 291.
- 3 Ibid. S. 293.
- 4 Ibid. S. 297.
- 5 Ibid. S. 244.

14. Internationalismen

- 1 Man. nr. 11.
- 2 „Sproglige Tilstande . . .“ S. 233.

- 3 Se R. Rask: „Samlede Afhandlinger“. 3. (Afsnittet: „Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds“) Kbh. 1834–38.
- 4 Man. nr. 11. S. 240. Leibniz's manuskripter befinder sig ikke i Göttingen, men på det kurfyrstelige bibliotek i Hannover og er 1903 udkommet under titlen: „Opuscles et fragments inédits de Leibniz“ par Louis Couturat. Oplysningen om disse manuskripter har Dreier rimeligvis fra Carl Otto. Man synes iøvrigt først at have fået øjnene op for disse skrifers betydning omkring 1900. Se iøvrigt L. Couturat: „La logique de Leibniz“. Paris, 1901.
- 5 Om Carl Otto se iøvrigt O. Borchsenius: „Fra Fyrreerne“. 1. (Afsnittet: „En rød Hukommelseskunstner“). – Endv. Erslews Forfatterlexikon–Albertis Schleswig-Holst.-Lauenb. Schriftsteller-Lex. – A. Abrahams: „Minder fra mine Forældres Hus“. Kbh. 1894. S. 40 ff.
- 6 SR. S. 230 ff.
- 7 Man. nr. 11. S. 243 f.
- 8 Ibid. S. 253.
- 9 Ibid. S. 254.
- 10 Ibid. S. 258 f.
- 11 Ibid. S. 263.
- 12 Ibid. S. 273 f.
- 13 Ibid. S. 276.
- 14 Ibid. S. 282.
15. *En vurdering af Dreiers politiske tænkning*
- 1 Orla Lehmann: „Efterladte Skrifter“. 2. S. 36.
- 2 Se N. H. Søb: „Karl Marx“. Kbh. 1951. S. 11 og Auguste Cornu: „Karl Marx und Friedrich Engels“. 1. Kap. 2. Berlin, 1952. Det sidste værk er den hidtil grundigste fremstilling af den unge Marx's udviklingsgang.
- 3 N. H. Søb: „Karl Marx“. S. 23.
- 4 G. W. F. Hegel: „Grundlinien der Philosophie des Rechts“. Herausg. von Johannes Hoffmeister. 4. Aufl. Hamburg, 1955. § 349.
- 5 Karl Marx & Friedrich Engels: „Historisch-kritische Gesamtausgabe“. 1. 1. Halbb. Berlin, 1927. S. 249. Cit. i Auguste Cornu: „Karl Marx . . .“ 1. S. 324.
- 6 „Gesamtausgabe“ 1. 1. Halbb.
- 7 Ibid. S. 414 f.
- 8 Her er anvendt en udgave af værket, udg. i Berlin, 1953.
- 9 Ibid. S. 114.
- 10 Se Povl Bagge: „Studier over D. G. Monrads Statstanker“. Kbh. 1936.
- 11 Se f. eks. 1. kap. af P. Lauritzen: „D. G. Monrad“. 1. Kbh. 1950, der giver en fyldig gennemgang af Monradlitteraturen.
- 12 Povl Bagge: „Studier . . .“ S. 26.
- 13 Ibid. S. 22.
- 14 Ibid. S. 21–24.
- 15 Ibid. S. 23–24.
- 16 Se Johan Nicolai „Madvig: Et Minde-skrift“. 1. Kbh. 1955. (1. afsnit. Povl Bagge: Levned og politisk virksomhed“. Kap. 1.)
- 17 Min skildring af Tschernings udvikling bygger især på „Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer“. 1–3. Kbh. 1876–78 og Tormod Jørgensen: „A. F. Tscherning“. Kbh. 1938.
- 18 Tscherning: „Efterladte Papirer“. S. 117.
- 19 Tormod Jørgensen: „A. F. Tscherning“. S. 258.
- 20 Tscherning: „Efterladte Papirer“. S. 98.
- 21 Albert Olsen: „Studier over den danske Finanslov 1850–1864“. Kbh. 1930.
- 22 Tscherning: „Efterladte Papirer“. 1. S. 62 f.

VI. Dreier og hans samtid.

1. Dreier bliver kendt

- 1 Man. nr. 12.

2. Clara Raphael-fejden

- 1 Fejden er behandlet i Fr. Bajer: „Klara-Rafael-Fejden“. Kbh. 1879. - Margrethe Fibiger: „Clara Raphael“. Kbh. 1895 og Joh. Steenstrup: „Den danske Kvinde“. 2. Kbh. 1917.
- 2 „Berlingske Tidende“ d. 11. 1. 1951. „Nord og Syd“. 6. 1851. S. 33.
- 3 Fra „En paa et Contoir“. 1851. S. 83.
- 4 „Dannevirke“ d. 17. 1. 1851.
- 5 „Nord og Syd“. 6. 1851. S. 129-30.
- 6 Pauline: „Fire Breve til Clara Raphael“. Kbh. 1851.
- 7 „Kjøbenhavnsposten“ d. 31. 12. 1850.
- 8 „Blik paa det verdenshistoriske...“ S. 7.
- 9 Dr. Hjortespring var øgenavn for J. L. Heiberg, det blev også anvendt af Kierkegaard (se Saml. Værker 7. 1925. S. 169).
- 10 „Blik paa det verdenshistoriske...“ S. 16 f.
- 11 Ibid. S. 31.
- 12 Ibid. S. 32.
- 13 Ibid. S. 38 f.
- 14 Ibid. S. 39.
- 15 Ibid. S. 44.
- 16 Ibid. S. 45.

3. Angrebet på Goldschmidt

- 1 Dreier: „M. A. Goldschmidt“. S. VIII og SR. S. 59.
- 2 „M. A. Goldschmidt“. S. 23 ff.
- 3 Ibid. S. 26.
- 4 Ibid. S. 28 f.
- 5 Ibid. S. 45.
- 6 Ibid. S. 59.
- 7 Ibid. S. 66. Der henvises til den episode ved valget til den grundlovgivende rigsforsamling, da bomuldsvæver Hans Hansen sejrede over prof. H. N. Clausen, men blev presset fra alle sider -

også fra partifællers - til at opgive, hvad han havde vundet. I den anledning måtte han opleve chikane og falske beskyldninger.

- 8 Ibid. S. 67 f.
- 9 Ibid. S. 79. Med Bergmann tænkes på Carl Wilb. Bergmann (1820-57), humanist og ateist, påvirket af Strauss, Feuerbach og politisk af Proudhon. Han er forfatter til følgende værker: „Den religiøse frågan“ og „Den sociala frågan“. Sth. 1848. - „Clara Wingquist“. Sth. 1849.
- 10 Ibid. S. 85.
- 11 Ibid. S. 86.
- 12 Ibid. S. 91 f.
- 13 Ibid. S. 94.
- 14 Ibid. S. 95.
- 15 Ibid. S. 99.
- 16 Ibid. S. 100.
- 17 Ibid. S. 109. *Émile Montégut* (1825-95) var medarbejder ved „Revue de deux Mondes“, hvor han slog til lyd for Emersons mystisk-teologiske filosofi.
- 18 Ibid. S. 110.
- 19 Ibid. S. 113 f.
- 20 Ibid. S. 124 f.
- 21 Ibid. S. 130.
- 22 Ibid. S. 131.
- 23 „Nord og Syd“. 1852. S. 176-193.
- 24 SR. 1. kv. nr. 3.

4. Striden indenfor „Arbejdsklassen“.

- 1 Villads Christensen: „København“. S. 576 f og Henry Bruun: „Den faglige Arbejderbevægelse.“ S. 66 f.
- 2 Foren. f. Arbejdskl. Vel. Bek. Nr. 6. 20. 12. 1851.
- 3 „Organ for Arbejdsklassen“. Nr. 19.
- 4 SR. S. 76.
- 5 Ibid. S. 77-84.
- 6 Ibid. S. 89 ff.
- 7 „Organ for Arbejdsklassen“. Nr. 21.
- 8 Ibid. Nr. 29.
- 9 Ibid. Nr. 32.
- 10 SR. S. 225 f.
- 11 Ibid. S. 227.
- 12 Ibid. S. 232 f.
- 13 Ibid. S. 234.

- 14 Ibid. S. 235 f.
- 15 Ibid. 2. kv. nr. 6.
- 16 *Reinboldt Jensen* (1827–1888) skal jeg senere omtale i slutningsafsnittet. Den pågældende artikel er fra „Lolland-Falsters Stiftstidende“ d. 5. 6. 1852.
- 17 SR. S. 315.
- 18 Ibid. S. 316.
- 19 „Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 38.
- 20 Bl. a. Ibid. Nr. 44.
- 21 Ibid. Nr. 48.
- 22 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 1. Se endvidere Henry Bruun: „Den faglige Arbejderbevægelse . . .“. S. 74.
- 23 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 30.
- 24 „Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 18. 1854.
- 25 Ibid. Nr. 19. 1854.
- 26 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 11.

5. Dreiers syn på de aktuelle politiske begivenheder.

- 1 SR. S. 325.
- 2 Ibid. S. 159.
- 3 Ibid. S. 330. Der tænkes på Frederik d. 6.'s to sønner med grevinde Danne-
mand.
- 4 Ibid. S. 155 f. Se iøvrigt Robert Neiiendam: „Bogen om Grevinde Danner“. Kbh. 1956, hvori der redegøres for intrigenettet på en måde, der giver Dreier ret. Dreier citeres s. 95 f.
- 5 SR. S. 340.
- 6 Ibid. S. 341.
- 7 Ibid. S. 342.
- 8 Ibid. S. 342 f.
- 9 Ibid. S. 345.
- 10 Ibid. S. 346.
- 11 Ibid. S. 348. Vedrørende toldforhandlingerne se N. Neergaard: „Under Junigrundloven“. 1. S. 761 ff.
- 12 Nemlig „Lieder eines Kriegsgefangenen auf der Dronning Maria“. Hamburg, 1848 og „Lieder der Nacht“. Bonn, 1850.
- 13 Man. nr. 14. Brandes artikler kom i „Berlingske Tid.“. Nr. 264–68. 1851. Særskilt aftrykt i bogen: „Om den offentlige Understøttelse i Kjøbenhavn for Syge- og Middelstanden“. Kbh. 1852.

6. En brat afslutning

- 1 Frederiks Hospitals sygejournaler. Kir. afd. jan. 1853. Dreier lå der fra 19. sept. til 12. jan.
- 2 EBUH s. 222.
- 3 EBUH s. 222 f.
- 4 C. E. Jensen og F. C. Borgbjerg: „Socialdem. Aarhundrede“. 2. Kbh. 1904. S. 130.
- 5 EBUH s. 248 f.
- 6 Nuværende afd. C. nr. 206.
- 7 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 16, som også indeholder et referat af begivenelsen.
- 8 „Dagbladet“ d. 12. 5. 1853.
- 9 „Dannevirke“ d. 17. 5. 1853. Både anmeldelsen af Goldschmidtbogen og SR havde været rosende. Derimod havde man taget skarp afstand fra ateismen i „Aandetroen . . .“.
- 10 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 15.
- 11 „Kjøbenhavnsposten“ d. 17. 5. 1853.
- 12 „Fædrelandet“ d. 14. og 17. 5. 1853.
- 13 Ibid. d. 21.–23. 7. 1853.
- 14 Jvf. Henrik Cavling: „Fra Amerika“. 2. Kbh. 1897. S. 114 ff.
- 15 Navnene på Dreiers tre oldebørn er: Captain R. W. Dole, Colonel Norman Dole og Mrs. Vivian Dole.

7. Varige spor?

- 1 Se Henry Bruun: „Den faglige Arbejderbevægelse . . .“. S. 70–77 og s. 95–102.
- 2 „Folkebladet“. Nr. 6 og 10. 1866.
- 3 Ibid. Nr. 32. 1866.
- 4 Se Oluf Bertolt: „Pionerer“. Kbh. 1938. S. 21–32 og „En bygning vi rejser“. 1. Kbh. 1954. S. 34–44.
- 5 Henning Fenger: „Georg Brandes' Læreår“. Kbh. 1955. S. 135 og s. 443 og samme: „Den unge Brandes“. Kbh. 1957. S. 67.
- 6 Walther Paying: „Et Levnetsløb i Underverdenen“. Kbh. 1853. S. 175.
- 7 Chr. Winther: „Paa Landet“. („Tre Fortællinger“. Kbh. 1851). – Kr. Arentzen: Fra yngre og ældre Dage“. Kbh. 1896. S. 128 f. – EBUH s. 230.

- 14 Ibid. S. 235 f.
- 15 Ibid. 2. kv. nr. 6.
- 16 *Reinholdt Jensen* (1827–1888) skal jeg senere omtale i slutningsafsnittet. Den pågældende artikel er fra „Lolland-Falsters Stiftstidende“ d. 5. 6. 1852.
- 17 SR. S. 315.
- 18 Ibid. S. 316.
- 19 „Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 38.
- 20 Bl. a. Ibid. Nr. 44.
- 21 Ibid. Nr. 48.
- 22 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 1. Se endvidere Henry Bruun: „Den faglige Arbejderbevægelse . . .“. S. 74.
- 23 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 30.
- 24 „Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 18. 1854.
- 25 Ibid. Nr. 19. 1854.
- 26 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 11.

5. Dreiers syn på de aktuelle politiske begivenheder.

- 1 SR. S. 325.
- 2 Ibid. S. 159.
- 3 Ibid. S. 330. Der tænkes på Frederik d. 6.'s to sønner med grevinde Danne-
mand.
- 4 Ibid. S. 155 f. Se iøvrigt Robert Neien-
dam: „Bogen om Grevinde Danner“. Kbh. 1956, hvori der redegøres for intrigenettet på en måde, der giver Dreier ret. Dreier citeres s. 95 f.
- 5 SR. S. 340.
- 6 Ibid. S. 341.
- 7 Ibid. S. 342.
- 8 Ibid. S. 342 f.
- 9 Ibid. S. 345.
- 10 Ibid. S. 346.
- 11 Ibid. S. 348. Vedrørende toldforhand-
lingerne se N. Neergaard: „Under Juni-
grundloven“. 1. S. 761 ff.
- 12 Nemlig „Lieder eines Kriegsgefangenen
auf der Dronning Maria“. Hamburg,
1848 og „Lieder der Nacht“. Bonn,
1850.
- 13 Man. nr. 14. Brandes artikler kom i
„Berlingske Tid.“. Nr. 264–68. 1851.
Særskilt aftrykt i bogen: „Om den of-
fentlige Understøttelse i Kjøbenhavn
for Syge- og Middelstanden“. Kbh.
1852.

6. En brat afslutning

- 1 Frederiks Hospitals sygejournaler. Kir.
afd. jan. 1853. Dreier lå der fra 19.
sept. til 12. jan.
- 2 EBUH s. 222.
- 3 EBUH s. 222 f.
- 4 C. E. Jensen og F. C. Borgbjerg: „So-
cialdem. Aarhundrede“. 2. Kbh. 1904.
S. 130.
- 5 EBUH s. 248 f.
- 6 Nuværende afd. C. nr. 206.
- 7 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 16,
som også indeholder et referat af be-
gravelsen.
- 8 „Dagbladet“ d. 12. 5. 1853.
- 9 „Dannevirke“ d. 17. 5. 1853. Både an-
meldelsen af Goldschmidtbogen og SR
havde været rosende. Derimod havde
man taget skarp afstand fra ateismen i
„Aandetroen . . .“.
- 10 „Nyt Blad for Arbejdsklassen“. Nr. 15.
- 11 „Kjøbenhavnsposten“ d. 17. 5. 1853.
- 12 „Fædrelandet“ d. 14. og 17. 5. 1853.
- 13 Ibid. d. 21.–23. 7. 1853.
- 14 Jvf. Henrik Cavling: „Fra Amerika“. 2.
Kbh. 1897. S. 114 ff.
- 15 Navnene på Dreiers tre oldebørn er:
Captain R. W. Dole, Colonel Norman
Dole og Mrs. Vivian Dole.

7. Varige spor?

- 1 Se Henry Bruun: „Den faglige Arbej-
derbevægelse . . .“. S. 70–77 og s. 95–
102.
- 2 „Folkbladet“. Nr. 6 og 10. 1866.
- 3 Ibid. Nr. 32. 1866.
- 4 Se Oluf Bertolt: „Pionerer“. Kbh. 1938.
S. 21–32 og „En bygning vi rejser“. 1.
Kbh. 1954. S. 34–44.
- 5 Henning Fenger: „Georg Brandes' Læ-
reår“. Kbh. 1955. S. 135 og s. 443 og
samme: „Den unge Brandes“. Kbh.
1957. S. 67.
- 6 Walther Paying: „Et Levnetsløb i Un-
dervederen“. Kbh. 1853. S. 175.
- 7 Chr. Winther: „Paa Landet“. („Tre
Fortællinger“. Kbh. 1851). – Kr. Arent-
zen: „Fra yngre og ældre Dage“. Kbh.
1896. S. 128 f. – EBUH s. 230.

NAVNEREGISTER

- Abrahams, A. 310.
Adeler, Cort 67.
Ahn, skrædder 183, 255, 259.
Alberti 310.
Allhusen, C. G. 144, 171, 268.
Andersen, H. C. 70.
Andersen, Ole Chr. 280.
Andersen, Vilh. 128, 307.
Arentzen, Chr. 89, 90, 282, 305, 312.
Aristoteles 130.
Asbjørnsen, P. Chr. 305.
Aston, Louise 116, 239.
- Babcock, H. G. 270.
Babeuf, François Noël 108, 170, 171.
Bagge, Povl 228–230, 310.
Bajer, Frederik 236, 311.
Bakunin, M. 157.
Balle, Nicolai Edinger 54.
Balzac, Honoré de 109, 244.
Bang, Herman 245.
Bang, P. G. 91, 92, 98.
Bardenfleth, C. E. 67.
Barfoed, P. F. 63, 304.
Bastiat, Frédéric 109, 180, 247, 248.
Bauer, Bruno 33, 97, 100, 133, 224.
Bauer, Edgar 33.
Baumgarten, H. H. 87.
Baur, F. C. 133.
Baurmeister, Carl 268.
Bazard, St. Amand 108.
Beck, Frederik 99, 100, 135, 266.
Bendz, H. C. B. 135.
Bentham, Jeremy 136, 230.
Bergmann, Carl Wilhelm 247, 311.
Bergsøe, A. F. 187, 189.
Berkeley, George 140, 141.
Bernouilli, Jac. 209.
Bernstorff, A. P. 67.
Bertolt, Oluf 14, 280, 312.
- Berzelius, J. J. 210.
Beyer, Sille 70.
Beyerholm, O. 292.
Bille, C. St. A. 120, 121.
Blanc, Louis 60, 98, 108, 136, 156, 159, 162, 171, 174, 217, 281.
Blanqui, J. A. 154.
Blanqui, Louis A. 108, 154, 170.
Blicher, Steen Steensen 67.
Blixen-Finecke, Carl 111, 121, 246, 249.
Bloch, C. P. A. 63.
Bloch, S. N. J. 27.
Bluhme, C. A. 261, 265.
Bomholt, Julius 14.
Bonaparte, Louis se Napoleon d. 3.
Borchsenius, Otto 14, 208, 209, 305, 306, 310.
Borgbjerg, F. J. 14, 305, 312.
Borgen, B. 26.
Borgen, V. A. 92, 185, 243, 309.
Bornemann, F. C. 200.
Bouglé, C. 308.
Brandes, Georg 2, 14, 215, 281, 282, 312.
Brandes, L. I. 269, 289.
Brandt, Frithiof 302.
Bretteville, Fanny de 114, 116, 186, 237, 240.
Bricka, C. F. 301.
Brix, P. 63.
Broussais, F. J. V. 134.
Bruno, Giordano 132.
Bruun, Henry 309, 311, 312.
Bruun, Malthe Conrad 133.
Brøchner, Hans 47, 135, 137, 282.
Bucheze, Philippe 108, 136.
Buffon, G. L. L. 147.
Buhl, Ludwig 33.
Burmeister, Hermann 149.
Bøgh, M. F. G. 28.
Børgesen, V. Kr. 237.

- Cabet, Etienne 108, 136, 156, 165, 171, 211, 213, 268.
 Carlsen, Oluf 304.
 Carus, J. V. 134.
 Cavaignac, L. E. 248.
 Cavling, Henrik 301, 312.
 Cervantes Saavedra, M. 245.
 Chevalier, Michel 75, 107, 195.
 Christens, Christian Fenger 48.
 Christensen, bøssemager 89, 92.
 Christensen, Villads 201, 304, 305, 309, 311.
 Christian d. 1. 262.
 Christian d. 8. 59, 60, 61, 91, 98, 100, 174.
 Christian d. 9. 262.
 Christian August, hertug af Augustenborg 267.
 Cieskowsky, August 109, 247.
 Clausen, H. G. 19.
 Clausen, H. N. 19, 59, 91, 98, 100, 101, 266, 311.
 Cochut, André 179, 180, 192, 218.
 Comte, Auguste 143, 155.
 Condillac, E. B. de 147.
 Concordet, M. J. N. C. 98, 133, 147, 209–10.
 Considérant, Victor 98, 108, 136, 154, 266.
 Copernicus se Kopernikus, Nicolaus
 Cornu, Auguste 310.
 Cousin, Victor 157.
 Couturat, Louis 310.

 d'Alembert, J. 133.
 Dalgas, Enrico 205.
 Dampe, J. J. 89, 100.
 Dannemand, Frederikke 312.
 Danner, Louise f. Rasmussen 22, 261, 262.
 Darwin, Charles 47, 145, 146, 147, 148, 307.
 Daumier, Honoré 57.
 Dein, typograf 91.
 Descartes, René 155.
 Dessau, David 212, 288–89.
 Dézamy, T. 136, 171, 220.
 Dickens, Charles 57, 244.
 Diderot, Denis 133, 144, 147.
 Dole, Dagmar 278.
 Dole, Norman 312.
 Dole, R. W. 312.
 Dole, Vivian 312.
 Dreier, Andreas Losius 18.
 Dreier, Carl F. H. 22, 78, 272, 278.
 Dreier, Ditlev Theodor 21, 23, 77.

 Dreier, Dorothea Margrethe f. Hennings 18.
 Dreier, Henrik 18.
 Dreier, Irma Vilhelmine f. Klein 18, 21, 76, 79.
 Dreier, Louise Charlotte 22, 79, 238, 271.
 Dreier, Peter Emil 21, 22, 23, 301.
 Dreier, Vilhelm Henrik 17–21, 22, 23, 27, 34, 36, 81, 129, 289–94, 295, 301.
 Dronke, Ernst 134, 244.
 Du Bois-Reymond, Emil 134.
 Dudevant, Aurore se Sand, George
 Dumas, Alexandre 187.
 Dumreicher, Carl 13, 301.
 Dähnhardt, Marie 33, 302.

 Eibe, F. H. 120.
 Eiriksson, Magnus 89, 100, 125, 186, 237, 241.
 Ekeroth, Carl Johan 77.
 Ekeroth, Ida C. A. 77–78, 183, 271–72.
 Ekeroth, Thomine f. Holm 77.
 Elgeti, skrædder 183, 255, 259.
 Emerson, R. W. 311.
 Enfantin, B. P. 108.
 Engell, Nicolai Emil 48.
 Engels, Friedrich 33, 97, 134, 310.
 Erslew, T. H. 301, 302, 306, 310.
 Eschricht, D. G. 148, 150, 278.
 Ewald, Johs. 67.

 Fabricius, Johann 148.
 Faguet, E. 308.
 Falbe 63.
 Fenger, Henning 281, 312.
 Ferdinand, arveprins 59.
 Feuerbach, L. 32, 37–40, 47, 100, 133, 137–40, 157, 219, 307, 311.
 Fibiger, Margrethe 311.
 Fibiger, Mathilde 31, 44, 78, 108, 114–18, 121, 147, 163, 177, 184, 186, 215, 235–41, 250, 298, 306, 309, 311.
 Fichte, J. G. 133.
 Fiebig, Carl 301.
 Fischer, J. C. H. 132.
 Fischer, Kuno 32.
 Flor, Chr. 63, 304.
 Fourier, F. M. C. 98, 107, 136, 154, 155, 156, 162, 170, 171, 210, 266, 307.
 Frederik d. 3. 198, 262.
 Frederik d. 6. 18, 262, 312.
 Frederik d. 7. 61, 174.

- Frederiksen, H. P. 89, 92, 305.
 Frederiksen, N. C. 22.
 Freiligrath, Ferdinand 134, 209, 266.
 Friedrich Wilhelm d. 4. 79.
 Friis, L. 62.
 Frøbel, Julius 32, 134.
- Gabelsberger, F. X. 212.
 Galilei, Galileo 132.
 Geleff, Paul 22.
 Gelert, Johs. 22.
 Gerson, Jul. Chr. 70, 236, 309.
 Girardin, Émile de 172.
 Giødwad, J. 103.
 Godwin, William 147.
 Goldschmidt, M. A. 19, 25, 31, 32, 68, 83, 84, 85, 89, 92, 94, 95, 96, 100–12, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 152, 170, 184, 185, 186, 215, 216, 224, 227, 235, 236, 242–50, 276, 278, 281, 288, 289, 296, 299, 301, 302, 305, 306, 309, 311, 312.
- Griesinger, W. 292.
 Griffenfeld, Peder 67.
 Grundtvig, N. F. S. 12, 67, 89, 121, 122, 231–232, 236, 237, 266.
 Grün, Karl 32, 134, 157, 308.
 Grüne, J. P. 75, 77, 85, 89, 95–100, 102, 104, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 121, 215, 216, 253, 305.
 Grønlund, Laurits 22.
 Guépin 79, 309.
 Guizot, F. P. G. 170.
 Guy-Grand, Georges 308.
- Hage, Alfred 205.
 Hall, C. C. 231.
 Hamilton, William 141.
 Hammerich, M. 185, 207.
 Hansen, arbejdsmand 258.
 Hansen, Hans (Mehrn), 246, 311.
 Hansen, I. A. 113, 259, 279.
 Hansen, Oskar 301.
 Hansson, Arvid G. 14.
 Hartvigsen 63.
 Haubtmann, Pierre 308.
 Hauch, Carsten 67.
 Heegaard, M. Anker 301.
 Heegaard, Sophus 282.
 Hegel, G. W. F. 28, 33, 37, 39, 43, 52, 125, 133, 135, 136, 139, 141, 142, 144, 157, 173, 217, 219–22, 223, 224–25, 228–30, 282, 283, 298, 310.
- Heiberg, J. L. 12, 25, 26, 114, 173, 185, 207, 235, 238, 239, 244, 278, 302, 303, 311.
 Heiberg, P. A. 133, 231.
 Helgesen, Hans 79.
 Helms, H. Jørgen 303.
 Helweg, H. F. 63, 304.
 Helvetius, C. A. 133.
 Hennings, Dortha Margrethe f. Eichler 18.
 Hennings, Wilhelm 18.
 Henningsen, Sv. 305.
 Hertz, Henrik 67.
 Herwegh, Georg 134.
 Herzen, A. I. 157.
 Hess, Moses 220.
 Hieronimus se Schwartz, Athalie Himmelstrup, J. 306.
 Hippel, Jacob 33.
 Hobbes, Thomas 133, 146.
 Hoffmeister, Johs. 310.
 Holbach, P. H. D. 133, 144, 217, 268, 297.
 Holberg, Ludvig 173, 245, 308.
 Holm, W. 280.
 Holst, H. P. 309.
 Horrebow, Otto 133.
 Hostrup, C. 283, 309.
 Howitz, F. G. 53, 303.
 Humboldt, F. W. H. A. von 134.
 Hume, David 140, 303.
 Høffding, Harald 14, 141, 142, 145, 282, 303, 307.
- Ideler, Karl Wilh. 51, 287.
- Jacobsen, malermester 91.
 Jacobsen, J. P. 245.
 Jacoby, J. 134.
 Jeanne d'Arc 114.
 Jensen, Anthon 87.
 Jensen, C. E. 14, 271, 273, 305, 312.
 Jensen, Reinholdt 193, 257, 279–80, 312.
 Jensenius, Knud 301.
 Jespersen, Poul Helweg 145, 148, 307.
 Jesus Kristus 38, 41–43, 132.
 Juel-Brockdorff, C. 78.
 Jørgensen, R. 260.
 Jørgensen, Tormod 310.
 Kaalund, H. V. 89.
 Kant, Immanuel 133, 134, 139, 145, 206, 303.
 Kay, I. 205.
 Kayser, C. J. 51–54, 149, 287, 302, 303.

- Kayser, H. H. 92.
 Kepler, Johannes 132.
 Kierkegaard, Søren 12, 32, 33, 37, 40, 42–43, 100, 124, 125, 126, 129, 185, 249, 297, 302, 303, 311.
 Klamer, A. E. 252, 253, 254, 255–57.
 Klein, Ludvig Vilhelm 21.
 Klein, Mette Marie f. Høyer 21.
 Knudsen, Frederik 62–64, 76, 77, 304.
 Knuth, F. M. 67.
 Koch, Carl E. 14, 21, 47, 62–64, 76–77, 79, 242, 301, 304.
 Kock, P. de 244.
 Kopernikus, Nicolaus 132.
 Krarup, N. B. 164.
 Krieger, A. F. 266.
 Kroman, Kristian 282.
 Kyrre, Hans 306.
 Lafaurie, W. A. 134, 266–68.
 Lagrange, J. L. 144.
 Lalande, J. J. L. 133.
 Lamarck, Jean-Baptiste de 66, 139, 148.
 Lambert, J. L. 209.
 Lamennais, H. F. R. de 98, 108, 136, 156.
 la Mettrie, J. O. de 133.
 Lange, Carl 150.
 Lange, Friedrich Albert 39, 303.
 Langkjær, Ditlev 13, 47, 48, 50, 54, 56, 59, 60, 83, 119, 272, 301.
 Laplace, P. S. 139, 145.
 Lasalle, Ferdinand 280.
 Lauritzen, P. 310.
 Ledru Rollin, A. A. 250.
 Lehmann, Orla 61, 67, 91, 92, 101, 104, 122, 175, 201, 216, 231, 304, 305, 310.
 Leibniz G. W. 208, 209, 212, 310.
 Lenin, V. I. 225.
 Leroux, Pierre 136, 156, 170, 220.
 Levin, I. 185, 207.
 Levy, Martin 50, 287.
 Liddell, H. G. 303.
 Liebe, Th. 63.
 Liebig, Justus von 120, 134, 285.
 Lind, J. C. 126, 307.
 Linné, Carl von 146.
 Locke, John 70, 133, 140, 173, 222.
 Lorenzen, Christian Gustav 24, 50, 62, 79, 80, 271, 275, 287, 304.
 Louis Philippe 92, 161, 170.
 Lund, skræddermester 89.
 Lund, H. C. A. 304.
 Lund, I. R. 91.
 Lunde, P. F. 85, 89, 92, 93–95, 109, 111, 113, 183, 215, 216, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 274, 276, 296, 305.
 Luther, Martin 173.
 Mac Gulloch, J. R. 205.
 MacKay, John Henry 302.
 Madvig, J. N. 25, 28, 207, 230, 302, 310.
 Malling, J. C. 59.
 Malthus, Thomas 97, 146, 147.
 Marie, se Gerson, Jul. Chr.
 Maron, Hermann 33.
 Marr 104.
 Martensen, H. L. 12, 48, 100, 124, 125, 126, 128, 133, 173, 245, 248, 307.
 Marx, Karl 32, 85, 97, 134, 152, 156, 157, 161, 209, 218–26, 267, 280, 298, 308, 310.
 Mazzini, G. 250.
 Meinert, N. J. 256.
 Meyer, Eduard 33.
 Meyer, Edvard 117, 118–19, 120, 121, 122.
 Michaelsen, Joseph 95, 121, 305, 306.
 Mill, James 82.
 Mill, John Stuart 129, 140–43, 230, 260, 297.
 Millech, Knud 309.
 Mirabeau, G. H. de 160.
 Molbech, Chr. 27, 185, 207.
 Moltke, A. W. 18, 67.
 Moltke, Carl 91, 98.
 Monrad, D. G. 67, 122, 222, 228–30, 231, 266, 298, 310.
 Montégut, Émile 249, 311.
 Montesquieu, Charles de Secondat 222.
 Müller, Johs. 134.
 Mynster, J. P. 12, 47, 100, 124, 125, 126, 128, 133, 135, 173, 303, 307.
 Møller, P. L. 33, 37, 100, 104, 302.
 Napoleon d. 1. 133, 160.
 Napoleon d. 3. 159, 171, 172, 251, 288.
 Neergaard, N. 304, 308, 312.
 Neiiendam, Robert 301.
 Newton, Isaac 132, 145, 155.
 Nielsen, Axel 113, 305, 306.
 Nielsen, Rasmus 124, 125, 126, 282, 307, 312.
 Nielsen, Rudolf 14.
 Nikolaj d. 1. 79.
 Nyerup, Rasmus 309.
 Nyrop, C. 304, 305.
 Nørgaard, Knud 20, 292–94.
 Nørholm, skrædder 183, 255, 259.

- Ohlfsen-Bagge, Lorenz Heinrich 47, 48, 50, 62, 79, 287, 303, 304.
 Olsen, sadelmager 255.
 Olsen, Albert 232, 310.
 Olshausen, Theodor 266.
 Olufsen, Chr. 148.
 Oscar d. 1. 63.
 Otto, Carl 14, 208–09, 213, 256, 266, 310.
 Owen, Robert 107, 136.
 Overskou, Thomas 19, 301.
 Paludan-Müller, Frederik 127–29, 270, 272, 287, 307.
 Paludan-Müller, Jens 173.
 Pauline se Worm, Pauline
 Paying, Walther se Nielsen, Rasmus
 Pecqueur, C. 136, 171, 210–11.
 Pedersen, Hans J. 309.
 Pelletan, Eugene 248.
 Petersen, Clemens 22.
 Petersen, N. M. 24, 28, 29–31, 66, 173, 185, 207, 212, 286, 302.
 Petersen, Niels Lorents 280.
 Petersen, Niels Peter 47, 50, 287.
 Philipsen, P. G. 304.
 Pio, Louis 11, 22, 279, 280–81, 299.
 Platon 72, 245, 248.
 Ploug, Carl 101, 231, 259, 277.
 Ploug, G. C. 259..
 Prahl 62.
 Proudhon, Pierre-Joseph 41, 43, 48, 56, 58, 68, 75, 97, 108, 109, 136, 143, 147, 151–62, 170, 171, 172–73, 174, 175, 179, 192, 196–97, 202, 210, 215, 216, 217–18, 220, 226, 233, 241, 247, 248, 267, 280, 281, 285, 297, 298, 304, 307, 308, 311.
 Quetelet, L. A. J. 51, 53.
- Rahbek, Knud Lyhne 185, 309.
 Rantzau, Daniel 67.
 Raphael, Clara se Fibiger, Mathilde
 Rask, Rasmus 4, 28, 185, 207, 208, 211–12, 213, 302, 310.
 Raspail, F. V. 159.
 Reiersen, Christian 103, 106.
 Reil, J. C. 134.
 Repp, T. G. 205.
 Reventlow se Otto, Carl
 Reybaud, Louis 107.
 Ricardo, David 97, 169, 308.
 Rimestad, C. V. 258–60, 279, 281.
 Ring, Sophus 13, 301.
 Robespierre, M. M. I. de 133, 134, 160.
 Robinet, J.-B. 133.
 Ronge, Johs. 134.
 Roos, C. 304.
 Rosenberg, C. 304, 305.
 Rosing, Anton 14, 76, 77, 89, 305.
 Rosing, Hedevig 305.
 Rousseau, Jean Jacques 70, 95, 102, 103, 106, 110, 133, 147, 206, 304.
 Ruge, Arnold 32, 98, 99, 104–105, 133, 134, 245, 250, 266.
 Sainte-Beuve, C. A. 308.
 Saint-Pierre, C. I. C. 206.
 Saint-Simon, Claude Henri de 75, 107, 108, 136, 143, 153, 162, 170, 171, 267.
 Salmon, Sally B. 91.
 Salmonsens, M. 301.
 Sand, George 108, 116, 239, 244.
 Sass, Friedrich 33.
 Say, J. B. 33, 154, 257.
 Schack, Hans Egede 100, 107, 121, 264.
 Scharling, C. E. 126, 307.
 Schelling, F. W. J. 133, 134, 303.
 Schleiermacher, F. E. D. 33.
 Schmidt, Caspar se Stirner, Max
 Schmidt, Rudolf 83–84, 120.
 Schneekloth, Hans 89.
 Schouw, I. F. 59, 91, 92, 98.
 Schubert, fysiolog 134.
 Schwartz, Athalie 186, 236–37, 309.
 Scott, Robert 303.
 Sibbern, F. C. 107, 125, 148, 188, 272, 303, 306.
 Sibylla se Bretteville, Fanny de
 Sieyès, E. J. 152.
 Simonsen, Inger 304.
 Sismondi, J. C. L. S. de 170.
 Smith, Adam 33, 147, 154, 218.
 Sneedorff, J. S. 173, 308.
 Soetbeer 260.
 Sonne, H. C. 196, 279.
 Soulié, Fr. 244.
 Souvestre, Émile 244.
 Spandet, N. M. 236.
 Spencer, Herbert 147.
 Spiess, G. A. 134.
 Spinoza, Baruch 133.
 Steen, Adolph 89.
 Steenstrup, Joh. 311.
 Steenstrup, M. G. G. 125.
 Steffens, Henrik 49, 67, 125, 303.
 Stein, L. von 32, 107.

- Stenberg 63.
 Stilling, P. M. 124, 126–27, 287, 307.
 Stirner, Max (Pseud. for Caspar Schmidt)
   31–43, 44, 45, 50, 58, 81, 105, 132, 133,
   135, 139, 219, 222, 224–26, 240, 295,
   302, 303.
 Strauss, David 47, 133, 134, 311.
 Strodtnann, A. 268.
 Sturzen-Becker, O. P. 306.
 Sudre, Alfred 170.
 Sue, Eugène 108, 244.
 Sylow 63.
 Søe, N. H. 310.
- Tetens, Maria 77.
 Theodor Immanuel se Eiriksson, Magnus
 Thiers, L. A. 165–66, 170, 308.
 Tordenskjold, Peder Wessel 67.
 Touscher, Louis 254–55, 258.
 Toussenel, A. 136, 267.
 Treschow, Niels 148.
 Tscherning, A. F. 67, 174, 230–33, 266,
   298, 308, 310.
 Tscherning, E. P. 231.
 Tscherning, Eleonore Christine f. Lützow
   232.
 Tuxen, N. E. 178, 255–57.
- Wagner, Rudolf 134.
 Valentin, G. G. 142.
 Varberg, Rudolf 13, 23, 24, 25, 46, 47, 59,
   60, 62, 63, 75, 76, 78, 82, 83, 114, 116,
   117, 119, 120, 121, 125, 126, 128, 137,
   186, 218, 238, 241, 258, 262, 270, 271,
   278, 281, 282, 286, 303, 307.
 Varberg, Sebastian 47.
 Wegener, C. F. 261, 267.
 Wessel, Johan Herman 67, 245.
 Willisen, Wilhelm von 79.
 Winther, Chr. 282, 312.
 Visby, C. H. 199, 205, 255–57, 266.
 Wislicenus, G. A. 134.
 Vogt, Carl 44, 134, 141, 211, 240.
 Voltaire, François de 133, 160.
 Voltelin, urmager 91.
 Worm, Pauline 114, 116, 186, 237–38,
   240–41, 311.
- Zahle, P. Chr. 279.
 Zahrtmann, C. C. 67.
 Zamenhof, L. L. 211.
- Øhlenschläger, Adam 67, 245, 248.
 Ørsted, A. S. 303.
 Ørsted, H. C. 44, 47, 52, 73, 105, 124, 125,
   126, 128, 135, 143, 148, 176, 215, 217,
   224, 287, 288, 307.

ANDREASSEN & CO. BOGTRYK. KØB.